FÉLEGYHÁZY JÓZSEF

A KÖZÉPKOR EGYHÁZA

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK:

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

IV. KÖTET

A KÖZÉPKOR EGYHÁZA

IRTA:

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF:

A KÖZÉPKOR EGYHÁZA

BUDAPEST
1939
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. cens. dioec. Nr. 3468|1938. Imprimatur. Strigonii, die 16. Augusti 1938. Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepreghy-utca 2.

B E V E Z E T Ő.

A középkor Egyháza a kereszténységnek a 11. századtól a 15.-ig terjedő történetét öleli fel. Ez az időszak sok tekintetben a kereszténység fénykorának nevezhető.

Az egy ezredév előtt elvetett picinyke evangéliumi mustármag sem azelőtt, sem azóta soha nem látott színpompás virágzásba borult. Nincs még egy korszak, mely a krisztusi tanításnak olyan átütő erejét mutatná az élet minden vonalán, mint a középkor. Nem is csak az egyház-, hanem a világtörténetben is egyedülálló a kereszténységnek ez a mindent birtokbavevő, mindent átható, magához idomító szellemi és gyakorlati sikere.

A középkor Egyháza a keresztény eszme egységes, diadalmas és áldásos uralmának szinte páratlan sikerű megvalósítója.

A kor jellegzetes vonásai között első helyen áll a keresztény gondolat érvényesülése. Mindama jónak, szépnek és nagyszerűnek, ami e korból sarjad, nem tisztán emberi és természeti a termőtalaja, hanem elsősorban a hit világa az, amely a középkor emberét irányította. Van árny, félszegség, bűn e korban is bőven. De ennek forrása sohasem a hitnek tudatos tagadásából, nem a rossznak szándékos akarásából fakad, hanem az emberi gyöngeségnek, szenvedélynek soha ki nem irtható adottságaiból és az előző kornak még átöröklődött barbár nyerseségéből.

A középkori ember szemléletében a lélek és a lelkiek magasan a test és a földiek fölött állnak, az egyházi hatalom a világi fölé emelkedik. A pápaságnak, az Egyháznak és vele a kereszténység nagy tömegének

küzdelme: a lélek és a hit teljes szabadságáért vívott küzdelem.

Ebből a lelki magatartásból folyik a pápaságnak mint isteni intézménynek minden más hatalom és tekintély fölé helyezése. A tisztelet az egyházi főhatalommal szemben nem pusztán elméleti, hanem gyakorlati: a pápaságot a lelkin kívül földi, evilági hatalommal is felruházza. A pápaságnak ez a középkori, földi hatalma nem valami megtűrt, megengedett vagy elnézett dolog volt, hanem korigény, amely a középkornak lelkiségéből szükségszerűen következett, mint az akkori felfogásnak s a fejlődési helyzetnek természetszerű folyománya.

A középkor kereszténységét jellemzi minden alkotásában a teljes kiépítettség és befejezettség, az egész és nem a félmunka. A keresztény népközösséget ez tökéletes egységbe foglalja. A keresztény Európa nem szakadozik szét, a nemzetiségi különbségek nem véres ellentétek. Egy nagy keresztény „respublica" van, melynek egyházi feje a pápa, világi a császár. Ennek a felfogásnak gyakorlati megvalósítása különösen az akkori közlekedési és érintkezési lehetőségek kezdetlegessége miatt csaknem keresztülvihetetlen volt s a valóságban nem is öltött testet egészen soha, de legalább az elvi felfogás teljes befejezettségre törekedett az összkeresztény népiségben.

Egész megoldást hozott a középkor az Egyház teljes lelki szabadságának kivívásában. Ezzel volt kapcsolatos a szerzetesi életnek korszerű kivirágoztatása (kolduló rendek) a művészetben (gótika), tudományban, ahol a részletkérdéseken túl a nagy szintézisek (Summák) születnek meg s a szellemi életben, mikor iskolákat, egyetemeket fejleszt.

Ez a kor egyúttal a nagy emberek időszaka.

E tekintetben a termés oly bőséges s a szellemek

között az egészen rendkívüli méretezés oly gyakori, hogy a nagy egyházatyák korára emlékeztet. Nagy pápákat találunk e korban, aminők II. Szilveszter, VII. Gergely, III. Sándor, III. Ince, VIII. Bonifác. Nagy szenteket, mint sz. Bernátot, Domonkost, Assisi Ferencet, Aquinói Tamást, Bonaventurát, Erzsébetet, Sziénai Katalint. Kiváló keresztény uralkodókat: a magyar sz. Istvánt, sz. Lászlót, a német sz. Henriket, a spanyol sz. Ferdinándot, a francia sz. Lajost, a norvég sz. Oláfot, a svéd sz. Eriket.

A kor általános szellemi arcképéhez tartozik a nagy feszültség, mozgalmasság. Sok nyerseség és vadság is, amely a kornak szintén sajátja. A népek barbár korához még közel vagyunk, a vad vér még frissen, ösztönösen lüktet bennük, az elpuhultság, ravaszságokat rejtő finomkodás helyett az ősi természetesség tör elő mindenütt. A harcoknak, dulakodásoknak nemcsak a barbár világ közelsége az oka, hanem a nagy erőfölösleg is, amely az ifjú népekben pezseg. S mert ennyire erővel duzzadt, azért alkotott szellemi és vallási életében olyan rendkívülit, bár ugyanezért találkozunk benne a durvaság heves kirobbanásaival is. Ma hasonló stílusú erőszakoskodásokat ritkán találunk, ehhez sokkal puhultabbak vagyunk, a nyers erőt ravaszsággal és technikával pótoljuk, de mélységben és nagyvonalúságban sem tudunk olyan nagyszerűt felmutatni, aminőt a középkor felmutathat.

NINCS SZÜKSÉG ARRA, hogy ezt a kort félremagyarázni, szépítgetni, mostani fogalmaink, felfogásaink és szemléletünk képmására átfesteni akarjuk. Olyannak kell azt látnunk és értelmeznünk, amilyen valóban volt. A kereszténység igazi lényegét sem fogta fel helyesen, az abban rejlő isteni és emberi elem szerepét sem értette meg jól, aki tud botránkozni az akkori harcokon, küzdelmeken, elcsodálkozik a középkori babonán vagy fájlalja azt a bizonyos „sötétséget" s ezen a címen sötétnek és barbárnak nevezi

magát a középkort. Egy bizonyos propaganda el akarja hitetni, hogy a középkor épp a vallásos jellege miatt volt „rossz" kor s van, akinek épp azért „sötét" ez a kor, mert ragyogóan keresztény és tündöklően katolikus volt. Aki a középkor hibáin túlságosan fennakad, az nem értette meg, hogy Krisztus az ő Egyházának tisztán emberi, fejlődésképes és történelmi elemeit nem akarta világvégi kifejlettségben adni, hanem a történelem árjában a fejlődés törvényeinek megfelelően homályon, tisztulatlanságon át vezetni végső állapota felé.

A középkor Egyházának vezetői és vezetettjei éppúgy emberek voltak, mint bármely más korban s azok az emberek is telítve voltak emberi gyöngeségekkel, gyarlóságokkal. Így az Egyház emberi arculatán e korban is találunk foltokat, amelyeket rejtegetni vagy szépítgetni nincs okunk. Nem abban látjuk a Gondviselés különös örködését, hogy ilyeneket nem enged meg, hanem sokkal inkább, hogy ezeknek ellenére Egyháza tovább él és virágzik. Nem hajhásszuk apró-cseprő dolgokban a Gondviselés fürkészését, csak annyit állapítunk meg, hogy rettenetes üldöztetéseken, megpróbáltatásokon, belső meghasonláson, gyengülési tüneteken keresztül, mikor az élet és történelem tisztán evilági törvényei szerint rég el kellett volna tűnnie: a kereszténység fönnmaradt s új meg új virágzásra sarjadt.

De amennyire nem túlozunk hitvédői irányban s nem erőltetünk bele titokzatos magyarázatokat a tényekbe, annyira nem szabad érzéketleneknek sem lennünk az egyháztörténés során megnyilatkozó kegyelmi, természetfölötti vonások észrevételében. Az Egyháznak és kereszténységnek egészen különleges vonása, amellyel egyetlen más földi intézmény sem dicsekedhetik: a szentség. Nem szabad ennek a külsőséges rajz és nagyonis evilági vonatkozású események között elsikkadnia, hanem a történetírás tartsa feladatának ennek az igazi drágagyöngynek kellő megcsillogtatását.

A kereszténység története egységes szellemi folyamat, amelyben nem annyira a külső és belső történet elválasztódását keressük, mint ezt a régebbi iskola szokta tenni, hanem inkább az egységes szellemi folyamatot egységes szemlélettel igyekszünk megragadni,

bár tagadhatatlanul különböző oldalakról. Elsősorban rászegezzük figyelmünket a keresztény gondolat legfőbb letéteményesére, őrzőjére és kisugárzójára: a pápaságra. A pápai felsőbbség eszméje s intézménye kezdettől fogva kimutathatóan élt a keresztény Egyházban, de a körülmények folytán csak lassan bontotta ki teljes erejét és vezetői jogkörét, hogy itt, a középkor derekán, már teljes fényben és úgyszólva ellentmondás nélkül uralkodjék. — Másik pillantásunk majd a keresztény szellemnek a gyakorlati életre tett hatásait figyeli (hit-, erkölcsi és fegyelmi élet; szerzetesség; keresztes-háborúk; anyagi műveltség). A harmadik nézőoldalon pedig a kereszténység elméleti, kulturális szerepét vizsgáljuk (keresztény tudományosság: bölcselet, jog- és hittudomány, tanfejlődés; szellemi élet: iskolák, művészetek, a kor szelleme).

ELSŐ FEJEZET: A PÁPASÁG AZ ITÁLIAI FŐNEMESEK ERŐSZAKOSKODÁSAINAK ÉS A CSÁSZÁRI POLITIKÁNAK ŐRLŐDÉSÉBEN.

1.

Visszapillantó általános rajz az 1000-ik évet megelőző helyzetről. Pogány elemek a megkeresztelkedett népek életében. A főpapság, papság, szerzetesség romlása. A pápaság a római nemesek kezében. A német császárok tisztogató kezdeményezése.

A barbár világ annakidején szinte a megsemmisítésig fölébe látszott kerekedni a kereszténységnek. Az Egyház ugyan még az apostoli korra emlékeztető lángbuzgalommal keresztelte meg a népvándorlási tömegeket, de végsőkig igénybe vett erőiből arra már nem tellett, hogy keresztény tartalommal és szellemmel is meg tudja azokat tölteni. Igy a kor arculatán nagy általánosságban ugyanannyi a pogány, mint a keresztény vonás. Kultúrtörténeti vizsgálódás számára a barbárságnak és a kereszténységnek kezdeti érintkezőpontján a keresztény életerőnek ez a megtorpanása természetes. Egy nyers, vad világ és egy eszmeien kifinomult világnézet és kultúra találkozásánál természetszerű jelenség, hogy a nyersebb külső erők kezdetben letiporni látszanak a szellemibbet s csak később áll elő a fordulat: a szellem magasabbrendűsége győz a nyers erő felett. Ugyanez történt a kereszténység életében, mikor erejét a barbár világ alacsonyabb, tisztulatlan kultúrnívójával össze kellett mérnie.

A veszély azonban a kereszténységre nézve nagy volt. Erős értékcsökkenéstől, szinte az Egyház lényeges vonásait befolyásoló színvonalsüllyedéstől kellett tartani, majdnem attól, hogy belső tartalmában romlik

meg. A barbár világ meghódítása nagyobb erőpróbát jelentett, mint régen a pogányság legyőzése: a görög-római pogánysággal kezdettől fogva szemben állt a kereszténység, míg Európa új népeivel összesímult, életformáikkal közösségre lépett. Az ezredforduló után bekövetkezett eredmény, hogy baráti öleléséből ő került ki győztesen s a barbár elemeket csak külsőségeikben engedte fölszívódni, de mint benső princípiumoknak nem juttatott számukra helyet, talán nagyobb győzelem volt az Egyház számára a pogányság megsemmisítésénél is. Azonban az ezredforduló előtt századokon át úgy látszott, hogy a kereszténység nem bír a barbár sötétséggel s annak vadságára hasonul át.

A nemrég még pogány és most megkeresztelkedett nép életében még uralkodóak a pogány szellem formahagyományai. Az egész népi életre ránehezedik a nagyfokú durvaság, az ököljog uralma. „Valamint az első emberek törvény és félelem nélkül, szenvedélyeiknek hódolva éltek: úgy cselekszik most mindenki kénye-kedve szerint. A püspökök rendeleteit megvetik, a hatalmasok elnyomják a gyöngéket, a szegényeket mindenképen zsarolják, az egyházi javakat szétrabolják" — mondja a franciaországi Trosly-ban tartott 909. évi zsinat.[1] Babonaság, boszorkányhit, kuruzslás, bájitalok használata gyakori. Az egykorú krónikák, feddőiratok, perlevelek, zsinati határozatok igen nagy romlottságról tesznek tanúságot.

De a pogány erkölcsi élet, a nyerseség, durvaság a szentélybe, a papság életébe is benyomul. Tudatlanság, kevés aszkétikus nevelés nyomai mindenfelé. Hanyagság, világias életmód, kapzsiság, élvezetvágy s olykor már valóságos züllöttség vett erőt az Egyház szolgáin. A papi nőtlenség megszegése, amit e korban „nikolaita eretnekség"-nek neveztek, csaknem általános

volt. Még inkább a „simoniakus eretnekség", az egyházi hivataloknak pénzen való vásárlása.

A szerzetesi élet sem maradt mentes a korszellem ragályaitól. A világi papság példájára a szerzetesek is elpuhult, fényűző életet folytattak. A kolostorok egyrésze a világiak zsákmányává, másik része a féktelen kicsapongás tanyájává lett: a szerzetesek száma megfogyott; a megmaradtak között meglazult a fegyelem. A már említett trosly-i zsinat szerint: „Igen sok kolostor fel van dúlva, a meglevőkben pedig nincs semmi fegyelem. A kolostoroknak, szerzeteseknek, kanonokoknak, apácáknak nincsenek saját főnökeik, hanem idegen apátok alatt állanak. Sok kolostor fölött világi apátok uralkodnak, akik a kolostorban laknak feleségükkel, gyermekeikkel, katonáikkal és kutyáikkal. Az erkölcsök meglazultak, a szegénység sok kolostor lakóit világi foglalkozásokra utalta. Ezen segíteni kell! Mindenekelőtt oly apátokat és apátnőket kell választani, akik a szabályokat megtartják és megtartatják, megszüntetik a mindenfelé uralkodóvá lett két főhibát: a fényűzést és a kolostorokon kívül való kóborlást."[2]

Hasonló nagy bajok, visszaélések mutatkoztak a főpapság életmódjában. A püspökségek, apátságok, prelaturák igen nagy birtokokkal, gazdag jövedelmekkel rendelkeztek. Ezért a főurak azon voltak, hogy azokba fiaikat ültessék, még ha azok híjával voltak is a hivatásnak, rátermettségnek, képzettségnek. Így különösen a nagy egyházi méltóságok avatatlanok kezeibe kerültek. A fejedelmek a püspököket, apátokat hűbéreseiknek tekintették. Teljesen függő viszonyba hozták őket, követelték támogatásukat jóban, rosszban. Hogy méltóságaikat megtarthassák, a fejedelmek előtt hízelegniök, azoknak életét mindenben helyeselniök kellett.

A korszellem, az alacsony kultúrfok, a hatalmi vágy még a legfelsőbb egyházi méltóságot, a pápaságot is eszközévé tette, annak erkölcsi hatalmát a maga uralmi igényeire kihasználta. Feje tetejére állított történelmi szemlélet sok kivetni- és leszólnivalót talál e kor pápáinak életében és működésében, nem gondolván meg, hogy a nemesek eszközévé tett pápai trónra a győztes párt politikai számításból maga kényszerítette ki sokszor olyan személy megválasztását, aki a legtöbb esetben az Egyház kormányzására alkalmatlan és méltatlan, politikai eszköznek azonban a legmegfelelőbb volt. Ilyen esetekben nem a pápaság és a pápai méltóságra emelt ember maga a felelős, hanem az az erkölcsi légkör, amely ilyen helyzeteket lehetségessé tett.

A pápaság megalázásának mélypontja a 10. században következett be, amikor úgyszólván más akarat sem érvényesült a pápai szék betöltésénél, csak az uralmon lévő nemesi családé vagy párté.

ELŐZŐ KÖTETÜNKBEN már részletesen adtuk a század történetét, itt csak vázlatot nyujtunk, hogy a későbbieket megérthessük. A század első harmadában — amikor e hatalom a Tusculumiak kezén van — teljesen női uralom korszakát éli Róma; a szépségükről és hatalmi vágyukról híres két Theodora és Marozia intézik a város sorsát. A pápai trónra előbb pártfogoltjaik, később családjuk tagjai kerültek. Előbb a II. Alberik és Marozia házasságából született XI. Jánost (931—935), majd Alberiknek másik házasságából született fiát, a még csak 18 éves Octavianust, aki a XII. János nevet vette föl (956—964), emelték a pápai trónra.[3] Ez utóbbinak pápasága alatt a tűrhetetlen helyzettel elégedetlenkedő rómaiak I. Ottó (936—973) német császárt az Örökvárosba hívták, hogy rendet teremtsen a kuszált viszonyok közepette. A császár eleget tett a meghívásnak, Rómába ment (962), magát és nejét, Adelhaidot megkoronáztatta. Megpróbált rendet teremteni, de mikor ez nem sikerült, XII. Jánost letette, zsinatot hivatott össze s azon saját jelöltjének, VIII. Leónak a megválasztását erőszakolta ki (963). Ettől az idő-

ponttól számítódik a német császári befolyás a pápai trón betöltésére, amely egy évszázadon át tart. A római főnemesek azonban nem egykönnyen nyugodtak bele, hogy hatalmuk e legfontosabb támaszától, a pápaságtól megfosztassanak s mindent elkövettek befolyásuk visszaszerzésére. Így erős küzdelem dúlt a császárság és a római nemesség között s ez utóbbi a császárság gyöngébb időszakaiban érvényesíteni is tudta akaratát. Hol az egyiknek, hol a másiknak a jelöltje foglalta el a pápai trónt. A következő pápaválasztásokra a clunyi reformszellem német uralkodói, I. Ottó, majd fia II. Ottó (973—983) elküldték megbizottaikat; azok vezették a választásokat s a császár kívánsága érvényesült. Az elégedetlenkedő nemesek azonban a császári biztosok távozása után lázadást szítottak, ellenpápát állítottak s így most már végeláthatatlan szomorú küzdelmek színhelye lett Róma. A fiatalon elhúnyt II. Ottó után egy időre ismét az egyik római főnemes, a századeleji hírhedt Theodorának unokája, az ifjabb Crescentius János jutott uralomra. Ő tette pápává XV. Jánost (985—996), de annyira zsarnokoskodott fölötte, hogy ez kénytelen volt a német császárnőhöz, Theophanához menekülni s tőle segítséget kérni. A császárnő közbenjárására megtörtént a pápa és Crescentius közt a kibékülés, de még így is nehéz volt a pápa helyzete Rómában, Crescentius gőgje és önkényeskedése miatt.[4]

XV. János halála után az akkor éppen nagykorúsított 16 éves császár, III. Ottó, nagybátyját, a 24 éves Brúnót Rómába küldte mint pápajelöltet. Ezt a császár befolyására meg is választották s ő felvette az V. Gergely nevet (996—999). A választás után három héttel a császár Rómába érkezett, ahol a pápa megkoronázta. De a császári támogatás ellenére sem kormányozhatta háboríthatatlanul az Egyházat, mert a császár Rómából távozása után Crescentius ismét magához ragadta az uralmat s a menekülő pápa éppen hogy életét tudta megmenteni. A császár sereggel jött a lázadó ellen, győzött, a lázadó főnemest kivégeztette, a törvényes pápát méltóságába visszahelyezte. Így folytatta elkeseredett küzdelmét a pápai trón befolyásolása

körül a császárság és római főnemesség. Az első német pápa nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket, mert néhány üdvös egyházkormányzati és reformintézkedés után váratlanul, 27 éves korában sírba szállt.

2.

Újra a német császár ad pápát az Egyháznak. II. Szilveszter, korának egyik legnagyobb szelleme. Ábrándos világuralmi tervezgetések. Az Egyház szabadságának védelmében. Állásfoglalás a simoniával szemben.

Az új keresztény évezred határozottan kedvező, sok szép reménységet csillogtató légkörben köszöntött be. Ha a pápai szék betöltésénél nem élvezett is még az Egyház teljes szabadságot, de a jóindulatú és a kereszténység ügyét szívén viselő 19 éves császár távolról sem olyan nyers erőszakkal és megalázó módon érvényesítette befolyását a legfőbb egyházfejedelem megválasztásánál, mint az előző század római családjai. S ha remélt is segítséget a pápaságtól császári hatalma alátámasztására, azt olyan alacsony, önző érdekek eszközévé süllyeszteni nem akarta, mint emezek.

Személyében pedig éppen korának egyik legméltóbb fia, legtanultabb elméje volt az ezredforduló pápája.[1]

II. SZILVESZTER (a francia Auvergneből származó Gerbert) szegény és tanulatlan szülőknek a gyermeke, aki azonban egészen kivételes szellemi képességekkel volt ékes. Az aurillac-i bencés kolostor szerzetesei karolták fel, náluk kezdett szelleme nyiladozni; később a spanyolországi Hatto püspök vette gondjaiba s végeztette el vele a hittudományi tanulmányokat. De az ifjú tudományszomjától hajtatva a spanyolországi arab tudósokkal is felvette az érintkezést. Tőlük a világi tudományokat sajátította el. Alapos kiképzést nyert a filozófiában, természettanban, mennyiségtanban, csillagászatban és orvostudományban.

Ismereteit folyton tökéletesítette s mint tanár a rheimsi iskolában európai hírnévre tett szert. Ismereteivel bámulatba ejtette a világot s önálló, eredményes természettudományos kísérletei miatt bűbájossággal is meggyanúsították.

Már I. Nagy Ottó idejében szoros viszony fűzte az uralkodóházhoz. Mikor pedig II. Ottó észrevette, hogy Gerbert milyen lelkes híve a német-római szent Birodalom eszméjének, még szorosabban kapcsolta magához, megtette fiának, Ottónak nevelőjéül s a bobbiói apátságot adományozta neki. III. Ottó rajongásig szerette és becsülte nevelőjét. Előbb egy apátságot, majd a ravennai érsekséget juttatta neki, végül is a pápai székbe segítette. Mikor a császár óhajára pápává választották, korának nemcsak egyik legnagyobb tudósa, hanem az életet bő tapasztalatokkal megjárt, az Egyház szabadságáért lángoló, akaratát érvényesíteni tudó egyéniség került Szent Péter székébe. Látóköre valamennyi kortársáénál emelkedettebb, szélesebb horizontú volt.[2] Megválasztásakor a II. Szilveszter nevet vette föl (999—1003). Visszaemlékezés volt ez arra az összhangra és szoros együttműködésre, amely 700 év előtt a világnak akkori ura, Nagy Konstantin császár és pápája, I. Szent Szilveszter közt fennállott. Hasonló világuralmi terveket szövögettek a rajongó lelkű császár és a világ lelki felemeléséért mindenre vállalkozó pápa.

Szilveszternek egyházpolitikájában messzemenő tervei voltak. A clunyi eszmekörből táplálkozott az a szándéka, hogy az egész keresztény papságot és népet új szellemmel töltse meg. Amint írásai elárulják, új, igazságosabb társadalmi berendezkedés megvalósítása is szeme előtt lebegett. Hitt a kereszténység győzelmes, terjeszkedő erejében s számított rá, hogy a kereszténységet kiviheti az arab világ felé.

Egyházkormányzati intézkedéseit a szentszék jogainak tántoríthatatlan védelme és rendkívüli erély jellemzi. Róbert francia király házassági ügyében, a puyi püspöknek a laoni Adalberttel s főleg Willigis mainzi érseknek, Bernát hildesheimi püspökkel a gandersheimi

apátság birtokáért folytatott pőrében: minden melléktekintet nélkül mint az igazság védelmezője, a szentszék apostoli jogainak engedményeket nem tűrő képviselője mutatkozott.

E vonásokon kívül nagylelkűsége is kitűnt Arnulf reimsi érsek ügyében hozott ítélkezéséből. Ezt az érseket régebben igazságtalanul fosztotta meg méltóságától III. Ottó, hogy azt Gerbertnek (most már II. Szilveszter pápának) adományozza. Az akkori pápa, V. Gergely azonban az ügyet kivizsgálván, igazságtalannak tartotta Arnulf letételét s őt visszahelyezte méltóságába 996-ban. Az ügynek utóhullámai most II. Szilveszter ítélőszéke elé kerültek. A pápa, hogy kimutassa helytelenítését az egykori eljárással szemben, most a legnagyobb szeretettel kezelte korábbi ellenfelének ügyét, őt érseki székében megerősítette s ennek jeléül pásztorbotot és gyűrűt küldött ajándékba. Ezzel együtt szigorú elvi állásfoglalását is kimutatta minden simoniával szemben, amely ellen egyébként sem szűnt meg harcolni egész pápasága alatt.[8]

3.

II. Szilveszter és az Imperium Romanum. A magyar egyházszervezet jóváhagyása. A lengyel püspökségek függetlenítése a német Birodalomtól. A világuralmi tervek bukása: a rómaiak lázadása. A császár és a pápa halála. II. Szilveszter pápaságának jelentősége.

II. Szilveszter szívvel-lélekkel híve volt az Imperium Romanum,[1] a római szent Birodalom megvalósításának, helyesebben egy mélyen keresztény szellemű központosított világuralomnak. Elgondolása szerint Európa keresztény népei egy nagy, egységes „keresztény köztársaság"-ba tömörítendők, ennek a Respublica Christi-

anának szerepe kettős: lelki és világi, s e szerint két uralkodója is van. A lelki a pápa, a világi a császár.

A Birodalom középpontja Róma, mind a pápának, mind a császárnak állandó székhelye. A keresztény köztársaság célja: az evangéliumi szellemet minél tökéletesebben élővé tenni a népek életében s a keresztény műveltséget egységesen védeni az északról (normann) és a keletről (magyarok, majd besenyők, kúnok, tatárok) fenyegető veszedelmek ellen.

A császár — akiben a pápa megtestesülve látta mindazokat az adottságokat, melyek valakit ilyen uralomra képessé tehetnek — egyetértett a pápának a keresztény köztársaságra vonatkozó elgondolásával és mindenben igyekezett az állam és az Egyház tökéletes együttműködését megvalósítani s az Egyházat és a pápát a maga területén belül erősíteni. A viták tisztázására azonban a Konstantin-féle adománylevelet hivatalosan is hamisnak nyilváníttatta (ami akkor már egyébként is tudományos felfogás volt, s ezt az Egyház is osztotta), ezzel szemben viszont hivatalos okiratokkal is odaítélt több grófságot, amelyek valójában már hosszú idő óta az Egyházi államhoz tartoztak, de az odatartozás érvényességét némelyek vitatták.

A pápa a maga ideális „keresztény köztársaságát", a római szent Birodalmat nem merev politikai keretnek, nem a különböző népiségek megszüntetésének vagy elnyomásának gondolta, s az egyes népek függetlensége, szabad nemzeti élete és népi megnyilvánulása elé nem gördített volna semmiféle akadályt. Szabad népek szabad egyesülése: ez volt a gondolata. Egyházpolitikája igazolta is ezt a felfogást. István magyar fejedelmet elismerte független keresztény királynak, a magyar népet egyenrangú tagként vette föl a keresztény közösségbe. A magyar egyházszervezetet a német egyházaktól vagy

a német császárságtól való minden függés mellőzésével hagyta jóvá.

ISTVÁN KÖVETE, Ascherik (Astrik), az ezredik év őszén érkezett Rómába, hogy a pápától ura számára királyi koronát és a püspökségek, egyházi intézmények jóváhagyását kieszközölje.[2] A pápa a legnagyobb elismeréssel adózott a magyar fejedelem munkája iránt. „Én apostoli vagyok, de ő (István) valóságos apostol."[3] Az esztergomi érsekség s a többi püspökség alapítását jóváhagyta s ezt a jóváhagyást kiterjesztette István jövő alapításaira is.

Ugyanő munkálta a lengyel nép államiságát és függetlenítését is: Gnesenben érsekséget alapított s alája rendelte a krakkói, colbrechi és breslaui püspökségeket. Maga az érsekség pedig közvetlenül a római szentszéknek volt alávetve.[4] A skandináv országoknak is körülbelül ezen időben történő szervezése az Egyház egyetemességének gondolatát fejezi ki s a császárnak nem ellenkezésével, hanem inkább támogatásával történt.

A római szent Birodalom eszményi elgondolásának azonban útját állta a rideg valóság. Az élet elmosta az álmokat. Még két olyan egyforma eszmekörben élő férfiú, aminő II. Szilveszter és III. Ottó volt, sem tudták véleményeiket mindenben azonosítani. A császár hatalmát nagy fénnyel, pompával akarta kimutatni, amihez nem rendelkezett a kellő anyagiakkal. Ezeknek az előteremtésére a püspökséget simoniákusan osztogatta, ami miatt éles levélváltás volt közte és a pápa között.

De a világuralmi ábrándok egyéb okok miatt is foszladoztak. Az Imperium Romanum testetlen eszme volt csak, hatalmi eszközök nélkül. Róma egész népét feszélyezte a császár uralma; s a nemesség és a köznép együttesen lázadtak föl ellene s fogták ostrom alá a római Aventinuson lévő palotájában. A császár

a pápával együtt volt kénytelen menekülni a keresztténység székhelyének tervezett városából.

A császár Ravennában várta seregét, hogy rendet teremthessen. Közben kisebb egyházkormányzati ügyeket intéztek a pápával együtt, így többek közt Todiban zsinatot tartottak 1001 december 27-én. Mikor megérkezett serege, délfelé akarta vezetni. Azonban váratlanul megbetegedett s 1002 január 23-án meghalt. Utána még egy évig kormányozta II. Szilveszter az Egyházat, de 1003 május 12-én ő is követte a császárt.

Az ezredforduló pápája rövid ideig uralkodott, de uralkodása az Egyház történetében jelentős volt. Személye a legkiválóbbaknak egyike a római pápák sorában.

Kiváló tudós volt, emelkedett szellem, széles látókörrel rendelkező egyházfő, kora szellemi életének talán legjelentősebb képviselője. Mint bölcselő „Libellus de rationali" című mélyreható írásában a platonizmus és aristotelizmus szintézisén fáradozik. Mint teológus „De corpore et sanguine Domini" című értekezésében az oltáriszentségi tan helyes értelmezését nyujtja. Kiváló művelője a lélektannak, fiziológiának, matematikának. Az egyházi művészetek előmozdításában is jelentékeny szerepe van.[5] Fennmaradt levelei mutatják, hogy kora egész szellemi életének irányítója volt.

Egyideig neki tulajdonították a keresztesháborúk eszméjét is; a gondolatnak azonban a maga kiérett formájában nem ő az elindítója, bár tény, hogy egyik levelében fölhívja Jeruzsálemre a figyelmet s szegényei számára gyüjtést ajánl. Sokkal jelentősebb a szerepében az, hogy a leghatározottabban a clunyi reformszellem hatása alatt állt. Mint ilyen tudatos elindítója lett azoknak az eszméknek, amelyeket a század végefelé VII. Gergely és utódai diadalra vittek. „Sermo de informatione episcoporum" című remek irata az általá-

nos egyházi reform programmja, amelyet a század folyamán utódai végre is hajtottak.

Hogy a pápa spirituális irányú reformtervei megértésre találtak, abban jelentékeny része volt az ezredvégi hangulatnak. A régi chiliazmusnak ez az új faja azt hirdette, hogy az 1000. évben Krisztus megjelenik s országlásával az igazak uralma kezdődik a földön. Ez a hiedelem erősen hódított még az akkori tanult körökben is s a keresztény hit megerősödését, a keresztény élet tisztulását váltotta ki. A korhit III. Ottót is megejtette s erősen hatása alatt állt és cselekedett. Az üdvös félelem és a bűnbánati hangulat az egész vonalon javulást okozott.

Mély jelképes értelme van annak, hogy II. Szilveszter kiváló szelleme vezeti át az évezred fordulóján Krisztus Egyházát. Bizonyára döntő hatása volt abban is, hogy a Kelet és Nyugat határán elhelyezkedő magyarság zseniális teremtő és szervező egyéniségét, sz. Istvánt tétovázás nélkül vonzani tudta a nyugati kereszténység felé.

4.

Újból a római pártok ragadják magukhoz a befolyást a pápák választásában. A Crescenciek és Tusculumiak harca. A Crescenciek támogatásával trónrajutott pápák: XVII. és XVIII. János. IV. Sergius.

A váratlanul meghalt fiatal császár, III. Ottó, utódot nem hagyott maga után s benne kihalt I. Nagy Ottó családjának férfiága. A német rendek választás útján töltötték be a trónt s bizalmuk II. Henrik (1002—1024) bajor hercegre esett. Az új király mélyen vallásos uralkodó (az Egyház szentté is avatta), de uralkodása kezdetén figyelmét és erejét nem fordíthatta a pápaság védelmére, mert otthon a saját trónjának megerősítésé-

vel volt elfoglalva. Így Rómában ismét a nemesi pártok ragadták magukhoz az uralmat. A pápai széket saját céljaikra akarták kihasználni s jelöltjeiket erőszakolták a legfőbb lelki méltóság elnyerésére.

Ezidőben Rómának két leghatalmasabb nemesi családja a Crescenciek és a Tusculumiak. Tulajdonképen nem is két, hanem egy család ez: az eredeti Tusculumiház két ágra szakadt tagjai. Közös őseik a tizedik század eleji hírhedt Marozia és ennek férje Theophylaktus.

II. Szilveszter halála után egy időre a Crescenciek szerezték meg Róma fölött az uralmat. A város ura a III. Ottó által kivégeztetett Crescenci Jánosnak hasonló nevű fia lett. Ez a családjukból származó XVII. Jánost (1003) választatta meg pápául, aki azonban mindössze néhány hónapig uralkodott.

Utána ugyancsak a Crescenci-család rokonságából származó pápa, XVIII. János (1003—1009), családi nevén Fasanus, került a trónra. A Róma fölötti világi uralomra semmi befolyása nem volt, azt teljesen kezében tartotta János patrícius. A lelkiekben azonban a pápa nem engedett neki. Uralkodásából néhány egyházfővel való találkozása s németországi püspökségek alapítása van följegyezve. Baronius szerint[1] XVIII. János alatt jó viszony alakult ki Róma és Konstantinápoly között, úgyhogy az ezidőből fönnmaradt diptichákban a pápa neve is szerepel.

XVIII. János nem mint pápa halt meg. Élete végefelé lemondott, kolostorba vonult s egyedül áhítatgyakorlatainak élt.

Lemondása után a Crescenciek akaratából — mint IV. Sergius (1009—1012) — Péter albanói bíborospüspök került a pápai trónra. Ez a zavarok megszüntetésére II. Henriket Rómába kérte, de Henrik otthon volt elfoglalva s a kérést nem teljesíthette.

1009 szeptember 23-án a törökök elfoglalták Jeru-

zsálemet s feldúlták a Szentsír-templomot. Európában az a hír terjedt el, hogy a kalifát erre a keresztény-gyalázó lépésre a jeruzsálemi zsidók bujtogatták fel, azért üldözés indult ellenük.[2] A pápa felemelte szavát a túlkapások ellen s Rómában az ő pártfogása mentette meg a zsidókat a nagyobb bántalmazásoktól.

IV. Sergius uralkodása alatt meghalt a Crescenci család feje, János. A város fölötti hatalom róluk a Tusculumi grófokra szállt át, bár nem minden küzdelem nélkül.[3]

5.

A Tusculumi grófok által választott pápák. VIII. Benedek reformtörekvései. A kereszténység helyzete uralkodása alatt. A Tusculumiak másik pápája: XIX. János. A család egy méltatlan tagja: IX. Benedek, a pápai trón meggyalázója. Az ellenpápák kibontakozás helyett zavart okoznak.

A Crescenciek és a Tusculumiak harcából a Tusculumiak kerültek ki győztesen. A pápai trónt családjuk tagjának, Theophylaktusnak biztosították, aki a VIII. Benedek (1012—1024) nevet vette fel.

Az új pápa helyzete egyelőre nagyon ingatag volt az ellenpárt mesterkedései miatt. A Crescenciek ellenpápát állítottak, aki a VI. Gergely nevet vette föl. Ez a német császárhoz, Henrikhez menekült s tőle kért segítséget. A császár megígérte, hogy a vitás ügyet megvizsgálja s az Egyház érdekeinek megfelelően dönt, de míg ez megtörténik, megtiltotta az ellenpápának az egyházfői tiszt gyakorlását s a pápai jelvények viselését.[1] Majd Itáliába indult a vitás ügy rendezésére, a lázongó Róma megrendszabályozására és a császári korona elnyerésére.

VIII. Benedekkel Ravennában találkozott; elintéz-

ték a fennforgó vitás kérdéseket s a császár végérvényesen a törvényes pápa mellett döntött. A pápa erre visszatért Rómába, hogy ott várja be a császárt. Néhány nap mulva ez meg is érkezett a feleségével, a később szentté avatott Kunigundával, főpapokból s főurakból álló nagyszámú, fényes kíséretével. A pápa Róma kapuja előtt kereszttel és drágakövekkel ékesített aranyalmát adott át a királynak. Mikor a Szent Péter-templomhoz értek, a pápa ezt a kérdést intézte Henrikhez: „Akarsz-e a római egyháznak, nekem és utódaimnak lelkiismeretes védőura lenni és mindenben hűséget fogadni?" A császár igenlő válasza után bevonultak a templomba sz. Péter sírjához. A császárnak és feleségének megkoronázása 1014 február 4-én történt rendkívül fényes és ünnepélyes szertartások kíséretében.[2]

A pápa és a császár további tárgyalásának eredményeként ez utóbbi megerősítette a pápaválasztásra vonatkozó II. Jenő- és IV. Leó-féle egyezményeket. A felfordult rendet helyreállította.

Kérésére a pápa elrendelte, hogy ezentúl Róma templomaiban is énekeljék (frank és német szokás szerint) a kórusok a Credóban a Filioquét („és Fiútól"), amit eddig csak a csendes Credóban mondtak a misező papok, míg az énekkarok a hitvallás ősi formulája szerint azt elhagyták. A pápa megerősítette még II. Henrik kedvenc alapítását, a bambergi püspökséget. Mindezek elintézése után a császár visszatért Németországba.

A clunyi szellem térhódítása egyre szembeötlőbb volt. A pápa erősen együttérzett ezzel a lelki megújhodást munkáló mozgalommal s a császárral egyetértve erősen dolgozott a belső egyházi reformon. E tekintetben jelentős az 1018-ban tartott páviai zsinat, amelyen a pápa és a császár is jelen voltak. Itt különösen a papság körében általánosan lábrakapott simonia

és nősülés ellen hoztak határozatokat. A császár erősen vallásos érzületére mutat, hogy ezeket a zsinati határozatokat birodalmi törvényekké is tette.

II. Henrik annyira a szívén viselte az egyházi reformokat s annyira mindent el akart követni azoknak minél távolabbi hatókörzetben való érvényesüléséért, hogy Ivoisban 1023 augusztusában Róbert francia királylyal is találkozott s a megbeszélés az egyházi reformok körül forgott. A francia királyt — a pápával egyetértően — megnyerte egy nagyszabású egyetemes reformzsinat tervének; a zsinatot Páviában akarták tartani, de létrejöttét a pápa és császár halála megakadályozta.

VIII. Benedek és II. Henrik erősen szorgalmazták az Isten-béke (Treuga Dei) megtartását a nép nagy örömére.

Szerencsére ezidőtájt Európa legjelentősebb országaiban kiváló keresztény uralkodók ültek a trónon, akik közös jóakarattal mozdították elő a kereszténység ügyét. Nemcsak a német II. sz. Henrik, hanem a francia Kegyes Róbert s a magyar sz. István is szinte versenyző buzgósággal törekedtek országaikban a keresztény élet emelésére, a hit tisztaságára és terjesztésére.

Róbert francia király éber figyelmére vall, hogy az ország területén újra feltünedező manicheus eretnekség visszaszorítására Orléans-ban zsinatot (1022) tartott.[3]

VIII. Benedek határozottan kitűnő pápának bizonyult. Az Egyház érdekeit őszintén szívén viselte, lelki föllendüléséért sokat fáradt. Politikailag sem volt csak egyszerűen eszköz a Tusculumiak kezében. Ellenkezőleg, a Róma fölötti világi hatalom is jórészt kezébe került s mint egykor a harcias II. Gyula, úgy ő is a maga vezette hadsereg élén védte meg Róma lakóit a támadó szaracénok ellen s törte meg a bizánciak támadásait Dél-Itáliában.[4]

Halála után a Tusculumi család a meghalt pápa testvérét, Romanust választatta meg pápának. Megválasztásakor még világi volt s egy nap alatt vette fel az összes rendeket s koronáztatta meg magát. Mint pápa a XIX. János (1024—1032) nevet vette fel. Egész nevelkedése, jelleme, vágyai a világi és nem az egyházi kormányzásra képesítették őt. Mindazáltal elfogadta a legfőbb egyházi méltóságot is, hogy azt a világi hatalommal egyesítve Róma és Itália fölött uralkodhassék.

MINDJÁRT URALKODÁSA ELEJÉN maga ellen hangolta a jobbérzésű egyháziak közvéleményét. A pápa előtt megjelentek II. Basilius görög császár követei. Ez a nagyravágyó keleti császár, felhasználva a Németországban uralkodó zavaros viszonyokat, újból meg akarta szerezni Itália fölött a vezetést.

Céljaira szerette volna megnyerni a pápa közreműködését is. Azonkívül nagyobb pénzösszeg lefizetése ellenében kérte a konstantinápolyi patriarcha részére a „Kelet általános patriarchája" elnevezésnek elismerését a pápa által. A még mint világi ember megválasztott és világiasan gondolkodó pápa erre hajlandó is lett volna, de a tárgyalások és a pápa engedékenységének a híre kiszivárgott, általános felháborodást és tiltakozást keltett s így a pápa Basilius követeinek ezt a kívánságát nem is teljesíthette. De XIX. Jánosról nem lehetett többé a megvesztegettetés és kapzsiság vádját lemosni.

A keletiek céljaikat nem érvén el, szakadásba mentek. Ez csak siettette romlásukat. Az ez időben Keleten tartott zsinatok (1026—1029) panaszai és határozatai sejtetni engedik az ottani rohamos belső süllyedést.

Németországban II. Henrik halála után II. (Száli) Konrádot (1024—1039) választották királlyá. Ez trónját megszilárdítván Itáliába indult s Milánóban lombardiai királlyá koronáztatta magát. Rómába is minden ellenállás nélkül vonult be. A római pártok nem mertek vele hadba szállani. A pápa is szívesen fogadta, nagy ünnepélyességgel Konrádot császárrá, nejét Gizellát császárnévá koronázta 1027 március 24-én.

Konrád nagyravágyó terveket szövögetett. Nemcsak országában s Itáliában szilárdította meg uralmát, hanem még többre is vágyott. E miatt a csehekkel és lengyelekkel is háborúba keveredett. Hazánkat is le akarta igázni. 1030-ban támadt az ország ellen. Kedvezni is látszott neki a szerencse. Már Esztergomig nyomult. Szent István azonban seregét összeszedve döntően megverte, Bécset is elfoglalta, mire Konrád békét hagyott az országnak.

Nagyravágyó tervei miatt nem akarta a pápaság politikai hatalmát sem növelni, s ezért minden unszolás ellenére sem jött a pápa megsegítésére. Egész eljárásából kitűnt egyébként, hogy a pápát és rendelkezését semmibe sem veszi s a német egyházi élet kormányzatában csak a saját önkényét akarja érvényesíteni.

XIX. János halála után, mint valami családi örökség szállt a megvesztegetés és megfélemlítés jegyében lefolyt választás következtében a legfőbb egyházi méltóság a volt pápa egyik unokaöccsére, a 18 éves portói bíborospüspökre, a Tusculumi Theophylaktra, aki mint IX. Benedek (1033—1044) 11 éven át csak szégyent és gyalázatot hozott Szent Péter székére. A fiatal, szenvedélyes, gazdag és tanulatlan ifjú egész neveltetése a legfertőzöttebb légkörben folyt le, merő világiasságra és élvezethajhászásra nevelték.

SIMONIA ÚTJÁN történt megválasztása miatt többször merült már fel a történelem folyamán a gondolat, vajjon törvényes pápának számít-e IX. Benedek, vagy csak trónbitorlónak? A történészek nagyobb része a nagytekintélyű Baroniussal a törvényesség mellett dönt, Baronius megokolása szerint azért, mert az összkereszténység olyan tekintélyt és joghatályt tulajdonított intézkedéseinek, aminő csak a pápasággal van összekötve. Akkora volt e korban — mondja Baronius — az apostolfejedelem iránti tisztelet, hogy ha valaki annak örökébe lépett, törvényes utód-

jaként fogadták el, még ha nem is egészen megfelelő úton-módon jutott oda.[5]

Megalázó uralmát annyira megsokalták a jobbérzésű rómaiak, hogy ellene lázadást szítottak s neki menekülnie kellett. Benedek az éppen Cremonában tartózkodó II. Konrádhoz ment, hogy tőle segítséget kérjen. Konrád a helyett, hogy megszabadította volna tőle az Egyházat, fegyveres erővel vitte őt vissza Rómába, mert ilyen pápa uralkodása megfelelt az ő önző politikájának.

1044 őszén Rómában ismét lázadás tört ki Benedek ellen, mire ez ismét a császárhoz menekült. Kéthónapi távollétét azonban a rómaiak ezúttal arra használták ki, hogy új pápát válasszanak János szabinai püspök személyében, aki a III. Szilveszter (1045) nevet vette fel.

Közben IX. Benedek nem ugyan a császárnak, hanem családjának a támogatásával visszatért és III. Szilvesztert elűzte.

Nemsokára azonban mást gondolt, 1045 május 1-én nagyobb pénzösszegért lemondott keresztatyja, Joannes Gratianus főpap javára, aki a VI. Gergely (1045—1046) nevet vette fel. Ezt a nagyon bántó simoniát csak az a körülmény enyhítette némileg, hogy VI. Gergely kiváló, szigorú erkölcsű férfiú volt, aki kizárólag azért vállalkozott erre a szerepre, hogy az Egyházat IX. Benedektől megszabadítsa.

Az egész keresztény világ annyira át volt hatva egy jobb pápa uralkodásának a vágyától, hogy VI. Gergely megválasztásának a hírére valóságos örömmámorban úszott. A kornak kiváló szelleme, szócsöve, a közvélemény leghívebb kifejezője, Damiáni sz. Péter örömtől áradozó levelet írt VI. Gergelynek megválasztása alkalmából. Hasonló volt a magatartása az egész egyházi reformpártnak.

Gergely néhány kezdeti intézkedése csakugyan a legszebb reményekre jogosította a megválasztásán örvendezőket. Megható szavakkal fordult a keresztény világhoz, hogy nyujtsanak segítséget az apostolfejedelmek tetemeit befogadó Szent Péter-bazilika immár omladozó épületének helyreállításához.

Ebben az időben már II. Konrád fia: III. Henrik (1039—1056) ült a német trónon. Egyénileg hívő, őszintén vallásos ember, aki akarta az Egyház reformját, akarta a rendet a kereszténység fővárosában s akarta, hogy az Egyháznak élén méltó ember álljon. A simoniát is élesen elítélte. Épp ezért egyelőre habozott a pápa és ellenpápa közt kitört vitában.

1046-ban zavarok törtek ki Rómában. IX. Benedek megúnta visszavonultságát, Rómában termett és visszakövetelte a pápai trónt. Ugyanakkor III. Szilveszter is összeszedte párthíveit, hogy a hatalmat kezébe kaparintsa. Az Örökváros tehát ismét áldatlan harcok színhelye lett. Erről a császár értesülvén, útnak indult, hogy rendet teremtsen.

Először Páviában állapodott meg, ahová reformzsinatot hívott össze. A zsinatra szép számmal jöttek össze német és olasz püspökök. Itt a fiatal császár az egész világ örvendő helyeslése mellett gyönyörű beszédet mondott a simonia ellen és leszögezte a kérdésben saját, keresztény elveken felépült álláspontját. Itt elhatározták, hogy ugyanazon év decemberében (1046) Sutriban újabb, még nagyobb zsinatot tartanak, hogy véglegesen rendezzék a pápaság körüli viszályokat.

A zsinatot a meghatározott időben és helyen meg is tartották. Összehívója VI. Gergely volt. Ő is elnökölt. A fennmaradt egykorú feljegyzések szerint a zsinaton Gergely pápa elmondta őszintén megválasztása történetét. Hozzáfűzte saját jóhiszeműségét s meggyőződését, hogy Isten dicsőségének s az Egyház ügyének akart

használni tettével. A jelenlevő püspökök azonban az ördög munkájának és cselszövésének fogták fel a dolgot. Kifejtették, hogy az eset hasonló a Simon mágus pénzen lelki hatalmat vásárolni akaró kísérletéhez. Erre a pápa maga ellen meghozta a határozatot: belátta, hogy a simonia bűnébe esett s önként lemondott a római püspökségről.[6]

Henrik, hogy a lemondásra kényszerült pápa zavart ne okozhasson, Németországba küldte őt számkivetésbe. Vele ment káplánja, Hildebrand is. Ekkor tűnik fel ez a név először a történelem színpadán, hogy ott később rendkívül jelentős helyet vívjon ki magának. VI. Gergely számkivetésében csakhamar (1048) meghalt.

A sutri-i zsinat a másik két pápát: IX. Benedeket és III. Szilvesztert is letette. Benedek többszöri hívás ellenére sem jelent meg. III. Szilvesztert kolostor-fogságra ítélték. Soha még eddig a történelem folyamán a császár beavatkozása az Egyház legbelső ügyeibe annyira nyilvánvaló és érzékelhető formát nem öltött, mint III. Henrik esetében, aki maga tett le három pápát, hogy ugyancsak ő adjon egy negyediket az Egyháznak.

6.

A császár ad pápát az Egyháznak. II. Kelemen reformintézkedései. II. Damazus rövid pápasága. IX. Leó a pápai trónon. Reformzsinatok. Utazgatásai az egyházi reformok érdekében. A keleti egyház végleges elszakadása.

III. Henrik a sutri-i zsinat után Rómába vonult, amely ellenállás nélkül tárta ki előtte kapuit s mint megszabadítóját üdvözölte. Itt december 23-án újabb, ugyancsak erősen látogatott zsinatot nyitott meg a császár, amelyen letették IX. Benedeket s a klérus és a nép akklamációjával megválasztották Suitger bambergi

püspököt, akit Odilo cluny-i apát ajánlott, s aki mint II. Kelemen (1046—1047) két évig uralkodott.

A pápa trónfoglalása után azonnal megkoronázta III. Henriket, a rómaiak pedig Henrik hatalmától és fényes sikereitől elkápráztatva, felajánlották neki és utódainak a római patríciusi méltóságot. Ugyanakkor a papság egyhangúlag elismerte a császárnak a pápaválasztást megerősítő jogát. A császár ezen az alapon gyakorolta később nemcsak a megerősítés, hanem egyenesen a pápaadás jogát II. Kelemen, II. Damazus, IX. Leó és II. Viktor esetében.

Az új pápa a császár jelenlétében 1047 január 5-én zsinatot tartott. Szigorú törvényt hoztak az egyházi hivatalvásárlás (simonia) ellen. Kimondották, hogy aki egyházi méltóságot pénzért ad, vagy vesz, kizáratik az Egyházból, aki pedig simoniás püspök által szentelteti fel magát, ezért negyven napig vezekelni köteles. A zsinat végérvényesen befejezte a ravennai, a milánói érsekek és az aquileiai pátriárka között hosszú idő óta húzódó pörösködéseket.[1]

Mindezek az események a német királyságot újra a pápaságra való befolyás magaslatán mutatják; a német király zsinatokat hív össze és vezet, pápákat tétet le és emel fel. Eljárását két szempontból lehet megítélni: az általa kiválasztott egyes pápák személye szempontjából, azonkívül elvileg.

AMI AZ ELVI SZEMPONTOT ILLETI, el kell ismerni, hogy a császárnak az egyházi viszonyokat rendező tevékenységéhez az egész kor s benne éppen a legszigorúbban ítélő egyházi körök, hozzájárulásukat adták. Így éppen az a Damiáni Péter, aki már majdnem túlzó örömmel fogadta VI. Gergely megválasztását, 1052-ben úgy dícséri III. Henriket, mint aki „Isten után kiragadott bennünket a telhetetlen sárkány haragjából és Isten erejének kardjával levágta a sokfejű hidrának, simoniás eretnekségnek a fejét". A kornak ezt az ítéletét úgy kell elfogadnunk,

mint az igazság egyik felét: való, hogy III. Henrik erős kézzel vetett véget annak a helyzetnek, amely a pápai széket is a római közviszonyok hatalmi anarchiájának szolgáltatta ki. Az igazság másik fele viszont az, hogy bármennyire is aláhanyatlott éppen hatalmi eszközök híján a pápaság helyzete, a pápaság még e méltatlan állapotában is a maga egyetemes küldetésének irányvonalában dolgozott, s éppen ezt az egyetemes jelleget kellett volna elveszítenie azzal, ha a pápai szék betöltésénél, mint elv kerekedik felül az a gyakorlat, amely szerint a római püspöki szék sem egyéb, mint a császár egyik magánegyháza, amelyet úgy lehet kezelni, mint akármelyik frank vagy német vagy lombard püspökséget. Így már ekkor, az uralkodói hatalomnak a római püspöki székre való befolyása magaslatán — amikor pedig a császár által kiválasztott személyekhez az egész keresztény világ hozzáfűzte a saját beleegyezését — jelentkezik a szakadás a császárság és pápaság mint egymástól eltérő irányú és tartalmú hatalmi elvek között s ennek a szakadásnak a császárságot és a pápaságot egyaránt súlyos harcokba kellett döntenie.

A császár Róma környékének megtisztogatása s a délitáliai ügyek rendezése után visszatért Németországba. II. Kelemen nagy buzgósággal folytatta reformintézkedéseit, azonban csakhamar (1047) meghalt.

Ekkor IX. Benedek még egy utolsó kísérletet tett a pápai trón visszaszerzésére, de terve nem sikerült. Erre önként elhagyta Rómát, kolostorba vonult s vezeklésben töltötte élete hátralevő napjait.

A rómaiak követséget menesztettek a császárhoz s Halinard lyoni püspököt kérték a pápai trónra. Mások a volt VI. Gergely visszahelyezését követelték; a pápai székben való működése után sok rokonszenv maradt utána. De a császár nem vette figyelembe a különböző kívánalmakat, hanem egyszerűen kinevezte Poppo brixeni püspököt, aki II. Damazus (1048) néven foglalta el a pápai trónt. Augusztusban érkezett Rómába. A szokatlan hőségben a magaskorú főpap megbetege-

dett s 23 nap mulva meg is halt. Az Alpokon túl minden alap nélkül arról suttogtak, hogy a jöttét ellenszenvvel fogadó németek megmérgezték, azért a német püspökök közül egyelőre senki sem akarta vállalni a veszedelmes méltóságot.

A wormsi birodalmi gyűlés ekkor III. Henrik óhajára a császári házzal rokon Brúnó touls-i püspököt jelölte a pápai székre, aki már kora ifjúságában kiváló püspöknek mutatkozott. Szigorúan egyházias érzülete tiltakozott a pápává való kineveztetése ellen: csak úgy volt hajlandó elfogadni a pápai méltóságot, ha Rómában szabályszerűen megválasztják mindazok a tényezők, amelyek a püspökkéválasztásnál illetékesek. Nem fogadott el sem fegyveres erőt, sem fényes kíséretet, hanem a zarándokok penitenciás ruháját öltve magára, indult az Örök Város felé. A rómaiak körmenettel mentek eléje és kitörő örömmel fogadták őt, aki nem hadsereggel és udvaroncok kíséretében, hanem durva szőrruhában, egy egyszerű szerzetes és néhány szolga kíséretében jelent meg közöttük.[2] Egyhangúlag választották pápává; mint római püspök a IX. Leó (1048—1054) nevet vette fel s a pápák sorában a legnemesebbek és a legkiválóbbak egyike lett. A szerzetes, aki Rómába kísérte és VI. Gergelynek közben Kölnben bekövetkezett halálával szabaddá vált, Hildebrand volt.

A pápának először is Rómában kellett rendet teremtenie.

A pápai kincstár teljesen üres volt, a pápai javakat önkényeskedő nemesek és a normannok tartották kezükben. Még a pápai háztartás szolgái is meg akartak szökni, amikor Leónak a magával hozott pénze elfogyott és nem volt miből háztartását fedeznie. A pápa, hogy a siralmas állapoton segítsen, kincstartójává az ügyes és erélyes Hildebrandot nevezte ki.

Másik legsürgősebb intézkedése Róma legszembe-

ötlőbb szégyenfoltjára irányult: arra, hogy papjai akkor alig tartották meg a papi nőtlenséget. Amint Desiderius montecassinói apát írja: „A misés papok és a diákonusok magában Rómában is nyilvánosan asszonyokkal élnek, akiket feleségüknek neveznek." A pápa 1049 húsvétján zsinatot tartott a Lateránban s egyéb rendelkezések közt szigorúan rájuk parancsolt a római papokra, hogy ágyasaikat azonnal bocsássák el.[3]

Régi összeköttetéseit az egyházi reform férfiaival fenntartotta, sőt erősítette. Így állandó érintkezésben volt Hugó clunyi apáttal, Halinard lyoni érsekkel s az akkor még Fonte Avellana kolostorának falai közt élő, de írásaival az egész keresztény világra nagy hatással levő Damiáni Péterrel. Éppen azért, mert reformtörekvéseinek végrehajtására magában Rómában nem állottak rendelkezésére kellő erők, idegen országokból hozott alkalmas férfiakat. Hildebrandon kívül Rómába hozta később a Burgundiából származó kiváló Humbert szerzetest és Hugo Candidatust Lotharingiából, akiket kardinálisokká tett. Ilyen összeválogatással a bíborostestület egyetemesebb jelleget kapott, ami az Egyház életében egyre erősbödő szerepének jobban is megfelelt.

A trónraléptekor 47 éves pápa nemcsak kiváló szellemi erőkkel volt megáldva, hanem hatalmas munkabírással és testi egészséggel is. Ez teszi érthetővé azt a szakadatlan, szinte lázas munkát, amit végzett. Egész országokat járt be és személyesen irányította az egyházi reformokat.

IGY 1049 HÚSVÉTJÁN Rómában, pünkösdkor már Páviában tart zsinatot. Sz. Péter és sz. Pál napján Kölnben van, ahol kibékíti III. Henriket a lotharingiai herceggel, Szakállas Frigyessel. Szeptemberben Mainzban tart reformzsinatot. Októberben Reimsban fölszenteli sz. Remigiusz templomát s elnököl a francia püspökökkel tartott nemzeti

zsinaton. 1050 elején ismét Mainzban elnököl a császár és a Birodalom nagyjai jelenlétében a zsinaton, amely a simonia és a papi nőtlenség ügyében tárgyal. Útjában templomokat szentel, kolostorokat látogat. Mindenütt új élet pezsdül a lába nyomában; mindenütt ujjongó örömmel, mély tisztelettel fogadják az egyénileg is páratlanul szeretetreméltó főpapot. A nagyok gőgje, a papság bűnei s az erkölcsi süllyedés ellen fölvett küzdelme diadalmas volt.[4]

Majd ismét Rómára s Itáliára fordítja figyelmét. 1050 áprilisában Rómában tartat zsinatot, amelyen megengedi, hogy a hívek a tisztátalan életű papokkal minden összeköttetést megszakítsanak. Ezzel a legélesebb fegyvert szolgáltatja a nép kezébe a romlott papság ellen. Szeptemberben Felső-Olaszországban van jelen egy zsinaton. Innen Burgundián és Lotharingián keresztül Trierbe megy, hogy a császárral találkozzék. 1051 húsvétján újból Rómában van zsinaton. 1052 augusztusában I. Endre magyar király kérésére Pozsonynál jelenik meg III. Henrik táborában, hogy az ellenfeleket kibékítse. Innen Regensburgba siet, ahol szentté avatja Wolfgang és Erhard püspököket s felszenteli sz. Emmerám templomát. Hazatérőben Mantuában az egyházi fegyelem helyreállítására tart zsinatot. Szigorúsága itt annyira elkeserítette a rossz lelkiismeretű lombardiai püspököket, hogy zendülést támasztottak ellene, a pápának azonban sikerült a veszedelmes lázadók kezei közül elmenekülnie.

Életének munkáját áttekintve, annak hatásait a pápaság fejlődésébe beleillesztve, meg lehet állapítani róla, hogy ő volt az első, aki rászoktatta a világot, hogy a pápa ténylegesen is kormányozza a kereszténységet. Addig ez az általános egyházkormányzó hatalom inkább csak elméletben élt, a valóságban a gyakorlása nehezen alakult.[5] Pápaságának azon a ponton is döntő a fontossága, hogy ő próbálta meg először kiszorítani a római kúriából a bennszülött római elemek kizárólagos uralmát s ő kísérelte meg először a pápaság univerzális természetének megfelelő egyetemes jelleget adni. Ez az irányvetés szorosan következett Cluny szellemébol és döntő jelentőségűnek mutatkozott később az

egyházi és világi hatalomnak egész Nyugatot felrázó harcában.

Amilyen sikerrel járt a pápa tevékenysége a nyugati egyházban, éppen annyira ellentétes és szomorú eredményt mutat fel pápasága a keleti egyházzal szemben, amelynek teljes elszakadása az ő uralkodásának idejére esik. Ez a szakadás nem pillanatnyi félreértésnek és a diplomáciai tapintat sokak által hangoztatott hiányának volt az eredménye, hanem gyökerében visszanyúlik a messzi századokba. Alapja az a két teljesen ellentétes lelkiség, amit Kelet és Nyugat jelent. Az elhidegülés és ellentét régi keletű volt.

Kifejtettük már, mint fokozódott Bizánc főpapi, papi és udvaronci köreiben a Róma-ellenes hangulat mint politikai és kulturális hegemóniaféltés szinte már a betegesség fokáig. Ez a hangulat Caerularius Mihályban ért tetőfokot, aki 1043-ban került a konstantinápolyi patriarchai székbe. Előkelő családból származott, gőgös, önfejű nagyúrként lett Kelet legfontosabb egyházfejedelmévé. Látóköre a korlátoltságig szűk volt, a latinok iránt való vak gyűlölet volt az eleme. Apróbb, inkább fontoskodásból fakadt torzsalkodások miatt bezáratta a konstantinápolyi latin szertartású templomokat, kolostorokat, üldözte a latinokat. Leó bolgár érsek által levelet íratott János trani-i püspöknek, amelyben ismétli Photiusnak a latinok ellen emelt régi vádjait s elkeseredéssel szól róluk. János püspök e levelet megmutatta Humbert bíborosnak, ez pedig a pápának.

A pápa 1054 januárjában nyugodt, előkelő, méltóságteljes levélben válaszolt a vádakra. „Amint halljuk, — írja — ti a latinok templomait bezártátok, a latin szerzetesektől elvettétek kolostoraikat, mert szokásaitok szerint élni nem akarnak. Mennyivel másképp cselekszik a római egyház! Számos görög templom és kolostor van Rómában és Rómán kívül, de ezeket soha senki

nem kényszerítette arra, hogy hazai szokásaikat elhagyják; sőt arra intjük őket, tartsák meg azokat, mert a római egyház tudja, hogy a különféle hely és idő szerint változó szokások nem ártanak a lelkek üdvösségének, csak a hit legyen egy . . .! Ne irígykedjetek a miatt Rómára, hogy nála van az elsőség. Aki nincs egyességben a fővel, az nem tagja az Egyház testének."[6]

A meggyőző és szelíd hangú levél megtette a hatását. IX. Konstantin császár és Caerularius Mihály békülékeny leveleket küldtek Rómába, sőt a béke teljes helyreállítása érdekében követeket kértek. A pápa kijelölte a követség tagjait: Humbert bíborost, Frigyes pápai kancellárt és Péter amalfi-i püspököt, teljes meghatalmazást adva nekik.

A császár tiszteletteljesen, a patriarcha azonban már elég fagyosan fogadta a követeket. Személyének és hivatalának egyaránt egészen kiváltságos tiszteletet igényelt, állandóan sértődött volt és visszautasító. Ilyen légkörben a tárgyalásoknak már azért sem lehetett eredménye, mert a patriarcha minden kérdésben engesztelhetetlennek mutatkozott. Sajnos, a követség feje, Humbert bíboros szintén nem valami nagy tapintattal járt el. Heves természete és merevsége ártott az ügynek. Így az amúgyis régtől megérlelődött szétválasztódás mindinkább előtérbe lépett.

Hiábavaló és a helyzetet még csak egyre jobban elmérgesítő tárgyalások után a pápai követek 1054 július 16-án a Haga Sofia-templom főoltárára letették a Caerularius Mihályt kiközösítő bullát. Ekkor IX. Leó már nem volt életben.

Caerularius hasonló kiközösítéssel élt a pápával és a nyugati egyházzal szemben. A követek távozása után a Konstantinápolyban tartózkodó kevésszámú görög püspökkel zsinatot tartott, amelyet „kis zsinatnak" neveztek el, de amelyet később egyetemesnek

nyilvánítottak. Ezen a gyülekezeten megismételték ismert vádjaikat Nyugat ellen, azt a pápával együtt kiközösítették s így a szakadás véglegessé vált.

IX. Leó akkor halt meg, amikor a délitáliai kérdés megoldásának egyik kísérletében éppen kudarcot és megaláztatást szenvedett. A már régóta megkeresztelkedett, de az apulai és szicíliai területek birtoklása miatt a pápai állammal szakadatlanul fegyveres viszályokban élő normannokat most már végleg vissza kellett volna szorítani és megtörni, ami már a pápák egész sora alatt szükséges lett volna. A templomokat, kolostorokat és egyházi birtokokat pusztító normannok ellen IX. Leó pápa a délitáliai görögökkel lépett szövetségre. Ezek azonban gyenge szövetségesnek bizonyultak. Mikor tehát a normannok újabb támadásra készültek, a pápa a császárhoz fordult. Ez már el is indította hadát, mikor otthon zavarok törtek ki s így mégsem küldhetett segítséget. A pápa ekkor elhatározta, hogy maga ütközik meg az ellenséggel. Civitellánál történt meg az összecsapás (1053 június 18.), mikor is a normannok teljesen megsemmisítették a pápa seregét: IX. Leó maga is a normannok fogságába került. Azok sírva vetették magukat térdre előtte és csókolták lábait, de Beneventóba kísérték, ahol kilenc hónapig volt fogoly egy pusztán külsődleges béke megkötéséig. A már a normannoktól elfoglalt területeket hűbérbe adta nekik, ő maga testben-lélekben megtörve érkezett vissza Rómába. Hamarosan meg is halt, 1054 április 19-én.[7]

Nagy sz. Leó mellett temették el a Szent Péter-templomban. Méltán, mert a legnagyobb pápák egyike volt: a nagy reformpápa méltó előhírnöke. Égő apostoli buzgóság és életszentség jellemezte. Már életében szentnek tartották s az Egyház hivatalosan is szentjei között tiszteli. Halála után máris voltak, akik a pápa subdiákonusában, Hildebrandban látták a legmél-

tóbb utódot. Azonban ez egyelőre még csak gondolat volt és Hildebrandnak még húsz éven át négy további pápát kellett szolgálnia, míg maga lépett sz. Péter örökébe.

7.

II. Viktor, a német császártól adott utolsó pápa. Ez és IX. István folytatja a megkezdett egyházi reformot. A római nemesség újabb kísérlete a pápaválasztás jogának megszerzésére: X. Benedek ellenpápa. II. Miklós rendezi a pápaválasztást.

IX. Leó halála után a hatalma tetőpontján álló III. Henrik, kancellárját, Gebhard eichstätti püspököt nevezte ki, aki magát II. Viktor (1055—1057) néven koronáztatta pápává. IX. Leó volt tanácsadói, szűkebb környezete és szellemi hagyatékának őrzői nem örültek valami nagyon az erősen császárpárti egyházfejedelem kinevezésének, már csak azért sem, mert éppen ez a Gebhard kancellár volt a feje IX. Leó németországi ellenzékének, amely a pápa erősen centralizáló egyházkormányzatát és délolasz politikáját helytelenítette.

A vele szemben táplált aggodalom azonban fölösleges volt, az új pápa korántsem lett a császár egyszerű eszköze. „Testemet és lelkemet sz. Péternek adom. Előtted is meghajtom magamat, de csak azzal a föltétellel, ha te is megadod azt, ami sz. Péteré"[1] — jelentette ki a császárnak, aki viszont az iránta érzett különös megbecsülésnek jeléül a spoletói hercegséget és a fermói őrgrófságot ajándékozta neki.

A pápa szorgalmazta a IX. Leó uralkodása alatt hozott reformhatározatok végrehajtását. Hogy mennyire csak az Egyház érdekeit képviselte még a császárral szemben is, mutatja, hogy az Egyháznak sok hasznos

szolgálatot tevő Beatrice toscanai hercegnőt védelmébe vette a császárnak ellene intézett támadásaival szemben.[2]

Az Egyházat és a Birodalmat érdeklő fontos ügyek megbeszélésére 1056 őszén Németországba utazott. A császár Goslarban fogadta őt rendkívül fényesen. Tárgyalásaik azonban nem sokáig tartottak, mert a császár súlyosan megbetegedett, majd kisgyermekét és országát a pápa gondjaira bízva, 39 éves korában meghalt. A pápa megbékítette a császári házzal ellenséges lábon álló s a trónra vágyódó Gottfried lotharingiai herceget s így a gyermekkirály, IV. Henrik részére biztosította a koronát. Elrendezvén az ügyeket s az ország sorsának intézését egy általa kinevezett kormányzótanácsra bízva, visszautazott Olaszországba. 1057 júliusában Arezzóban ő is meghalt.

Mivel Németországban a gyönge Ágnes császárnőtől nem volt mit tartani, a római választók az udvar megkérdezése és előzetes jóváhagyása nélkül választották pápává lotharingiai Frigyest, Gottfried herceg testvérét, aki bíboros és montecassinói apát volt s mint pápa magát IX. Istvánnak (1057—1058) nevezte. Az új pápa már régóta jelentős szerepet vitt az Egyház életében. IX. Leó kedvelt tanácsadói közé tartozott. Tagja volt annak a követségnek is, amely Konstantinápolyban járt az egyházszakadás idején. Kétségtelen, hogy a pápai trónon egyike lett volna a legjelentékenyebbeknek, ha nem csak nyolc hónapig uralkodik.

Az előző reformpápák nyomán haladva, követelte a régebbi határozatok megtartását. Különösen a papi nőtlenség kérdésében volt hajthatatlan. Ezért mutatott feltűnő jóindulatot és támogatást a papság erkölcsének megjavításáért küzdő milánói Pataria-mozgalom felé.

Kolostori magányából kiszólította Damiáni Pétert, aki már eddig is az Egyház egyik legkiválóbb szellemi vezérének számított. A pápa azt akarta, hogy

ez a rendkívüli tehetségű és szentéletű férfiú az egyházi diplomáciában és kormányzatban is érvényesítse képességeit, s mikor Damiáni nem akarta az ostiai bíborospüspökséget elfogadni, a pápa kiközösítéssel fenyegette meg, ha nem engedelmeskedik.

Ha a montecassinói krónikának hitelt lehet adni,[3] IX. István azt tervezte, hogy testvérének, Gottfriednek adja a császári koronát s ők ketten majd véglegesen rendet teremtenek Itália zűrzavarában. De a tervből — ha volt ilyen — semmi sem lett, mert a pápa hamarosan meghalt. Halála után a pápai szék betöltésében ismét a római nemesség hatalmi befolyása próbált érvényesülni. Hiába parancsolta meg a pápa Rómából való elindulása előtt, hogy bekövetkező halála esetén addig ne válasszanak pápát, míg az akkor éppen franciaországi követségben járó Hildebrand vissza nem tér: a római nemesek kedvezőnek ítélték a helyzetet arra, hogy visszaszerezzék a császári beavatkozás folytán elvesztett befolyásukat a pápai trónra. 1058 április 4-én éjjel Gergely tusculumi gróf erőszakosan magához ragadta a hatalmat s hamarosan pápává választatta családjának egyik tagját: Mincius János velletri-i püspököt, aki a X. Benedek nevet vette fel.[4]

Az erőszakkal és az illetékesek jórészének kizárásával választottat azonban a reformpárt, élén Petrus Damianival, nem akarta elismerni. Tiltakozásuk eredménye az lett, hogy menekülniök kellett Rómából. A kúriának menekült, reformpárti bíborosai Firenzében találkoztak az éppen franciaországi követségből hazatérő Hildebranddal, aki nagy ügyességgel oldotta meg az előállt nehéz helyzetet. A bíborosok figyelmét Gerhard firenzei püspökre, Gottfried herceg bizalmasára irányította. Ez pedig sokat jelentett, mert a hercegnek a tusciai Beatricéval kötött házassága révén nagy volt

a hatalma Felső- és Közép-Itáliában. Másik diplomáciai mesterfogása volt Hildebrandnak, hogy a római nemesek szövetségét ügyesen szétugrasztotta, minek folytán azoknak egy része szintén Gerhard mellett foglalt állást.

Most már csak a császári udvar beleegyezése kellett a reformpárt jelöltjének megválasztására. Hildebrand a Benedekkel elégedetlenkedő rómaiak közül követséget menesztett a császári udvarhoz azzal a meghagyással, hogy hűen informálják Benedek megválasztásának érvénytelenségéről, majd hozzák javaslatba Gerhard megválasztását.

A követség sikerrel járt s a bíborosok Sienában szabályszerűen pápává választották Gerhardot, aki a II. Miklós (1058—1061) nevet vette fel. Azok a zavarok, amelyek választását megelőzték, arra az elhatározásra indították, hogy a pápaválasztás módját végérvényesen szabályozni kell. Ennek az elhatározásnak a legfőbb sugalmazója és keresztülvitelezője kétségtelenül Hildebrand volt, akinek tanácsadói szereplése most már erősen az előtérbe nyomult. Mellette fontos feladatokat végzett még Humbert bíboros is.

A PÁPAVÁLASZTÁST SZABÁLYOZÓ HATÁROZATOT az 1059-i húsvéti zsinaton hozták és hirdették ki. E határozatnak az a nagy jelentősége, hogy a világi hatalom (nemesi pártok, császár) kezéből kiveszi az egyházi személyek megválasztását s azt az arra illetékeseknek, az Egyháznak, ennek képviselőire, a papságra ruházza át, amint az az ősegyházban is volt. Viszont a választásnál nemcsak a világi hatalom képviselői, hanem a népi is teljesen háttérbe szorult.

A határozat főbb pontjai a következők lettek: 1. A pápaválasztás joga kizárólag a bíboros papság kezében van. A bíboros püspökök jelölnek a választásra egy személyt. A többi bíboros papok azt jóváhagyják. A nép pedig tudomásul veszi. 2. Lehetőleg római pap választandó. Csak akkor más, ha nincs alkalmas római. 3. Ha a választás Rómában nem lehetséges, máshol is meg-

ejthető. 4. Ha a koronázás, székfoglalás lehetetlen, a megválasztottat a nélkül is teljes joghatóság illeti. 5. A választásnál tisztelettel és figyelemmel kell lenni a császár iránt. A befejező ötödik pont amolyan békítésféle akart lenni a császárság felé, amelynek szerepe a határozat értelmében voltaképen semmivé zsugorodott. A záradék határozatlan szövegezése (többféle alakban is maradt ránk) sok rugalmasságot engedett meg. Így szokásba jött a Miklósféle határozat alapján megválasztott pápának utólagos császári megerősítése. Így volt ez II. Sándor és VII. Gergely esetében, míg az invesztitúra-harc alatt ez a császári jog teljesen meg nem szűnt.

A bíborosi reformpártnak most a pápaság függetlenítését célzó lépése meghökkentőnek és forradalminak hatott. A világ már hosszú idő óta megszokta, hogy a római püspöki szék betöltését a világi uralkodók tulajdonának tekintse.

Előrelátható volt, hogy a pápaválasztási határozatot a császári udvar nem hagyja jóvá, hanem érvényesítéséért az Egyháznak még nehéz küzdelmeket kell vívnia. Mint az összefüggések felismerője és ügyes megszervezője itt bukkan fel először igazán neki való nagyméretű egyházpolitikai feladatban Hildebrand egyházpolitikai lángesze. Megkezdődtek a normannokkal is a tárgyalások, amelyek eredményre is vezettek. Az egyezséget a Melfiben 1059 júliusában tartott zsinaton kötötték meg; ennek értelmében a pápa Guiscard Róbert normann hercegnek adományozta Apuliát, Kalabriát és Szicíliát, ezzel szemben a normann fejedelem a pápa hűbéresének tekinti magát, hűségesküt tesz és fegyveres erejével védelmezi a Szentszéket minden esetleges támadás ellen.[5]

Nemcsak délen sikerült szövetségest szerezni, hanem északfelé is megerősíteni a barátságot Gottfried toscanai herceggel, ami pedig nem volt könnyű feladat, mert ő a normannokkal ellenséges viszonyban volt.

Azonkívül a császárságnak egyik fontos itáliai támpontja is megrendült azáltal, hogy a császári politika képviselője, a nagyhatalmú Wido milánói érsek, a Patariával vívott harcában alul maradt.

Ilyen előzmények után küldött a pápa 1060-ban követet a német udvarhoz, hogy ott a pápaválasztási törvényt bejelentse s elfogadását kieszközölje. A császári ház, az államvezető férfiak, sőt még az egyházfők legnagyobb része is annyira megütköztek a német császár pápaadási jogának teljes háttérbeszorításán, hogy még csak tárgyalásba sem bocsátkoztak a követtel. Nyilvánvaló volt, hogy ebből súlyos feszültségek következnek.

Ám II. Miklós pápa nyugodtan nézett az események elé. Elhatározta, hogy az északolaszországi zavaros viszonyokat személyesen rendezi. 1061-ben indult el erre az útjára. De csak Firenzéig jutott el, s ott 1061 július 19-én meghalt.

Pápasága rendkívül fontos állomása az Egyház szabadságáért folytatott küzdelemnek. Ő hozta azokat a rendkívül fontos törvényeket, amelyek hivatva voltak megszabadítani az Egyház fejének választását minden világi beavatkozástól. Kortársa, Mainard bíboros azt írja II. Miklósról, hogy alázatosságból naponként 12 szegénynek mosta meg a lábát s őket megvendégelte. Sírirata magasztalja erkölcsi tisztaságát s eleven hitét, mert „amit szóval hirdetett, azt tettel is bizonyította".

8.

II. Sándor. A német udvar ellenpápája: II. Honorius. IV. Henrik uralkodásának kezdete. Hildebrand növekvő befolyása.

A világi hatalomnak az egyházi életbe való százados betolakodása után roppant eredménynek számíthatott, hogy a pápaválasztás szabadsága elvileg végre

biztosítva volt. Ám a gyakorlati megvalósulás elé egyelőre nagy akadályok gördültek.

II. Miklós után a római bíborosok ragaszkodtak az új pápaválasztási törvényhez s annak előírása szerint akarták megejteni a választást. A rómaiak azonban — főleg a nemesség — zavarokat támasztottak s a bíborosoknak végre is el kellett menekülniök a fegyveres és felzaklatott városból. Normann területen Capuai Richárd normann herceg védelme alatt végül is szabályosan megtartották a választást. Ennek eredményeképen II. Sándor (1061—1073) került a pápai trónra.[1] Az új pápa Baggio Anzelm, luccai püspök volt, a Patariának egyik alapítója és az északitáliai reformmozgalom lelke.

Személyével azonban a római nemesség semmiképen sem volt megelégedve, hanem saját jelöltjét szerette volna a pápai székbe ültetni. A nemesek követeket küldtek tehát a német udvarhoz s kérték, hogy Cadalus pármai püspököt nevezzék ki pápává. A kérést a lombardiai püspökök is támogatták. Mindez kapóra jött a németeknek, akik szintén mindenképen fönn akarták tartani a császár régi pápaválasztó jogát.

Bázelben zsinatra gyűltek össze tehát a német egyházi és világi nagyok. A tizennégyéves IV. Henrik elnökölt a zsinaton, amely Cadalust csakugyan pápának nevezte ki II. Honorius néven. Az ellenpápa császári sereggel akart Róma ellen vonulni, Gottfried lotharingiai-toscanai herceg azonban útját állta. De Cadalus nem nyugodott meg, hanem egyik leghívebb emberét, Benzo albai püspököt Rómába küldte, hogy ott vesztegetéssel szerezzen magának tábort.[2] Ez a magáról megfeledkezett püspök olyan ügyességgel dolgozott Rómában, hogy az ellenpápa híveinek száma csakhamar hatalmasan meggyarapodott. Már-már attól

kellett félni, hogy a lázadó párt teljesen a kezébe keríti a hatalmat. Ekkor azonban ismét megjelent a porondon seregével Gottfried s felszólította a pápát és az ellenpápát, hogy mindketten vonuljanak egyelőre vissza s bízzák a zsinatra s a német udvarra annak eldöntését: ki az igazi pápa?

Közben Németországban nagy változás állt elő. A császári özvegyet, Ágnest megfosztották a kormányzóságtól, elvették tőle fiát, Henriket s az ország ügyeinek intézését egy püspökökből álló bizottságra, a király neveltetését pedig Hanno kölni érsekre bízták.

A kölni érsek Hildebrand és Damiáni Péter sürgetésére 1064-ben Mantuában zsinatot hívott össze. Egybegyűltek oda a német és az olasz püspökök. Meghívták a pápát és az ellenpápát. II. Sándor meg is jelent, Cadalus azonban távolmaradt. A zsinaton II. Sándor pápa elnökölt, s azt az Egyház békéjéről szóló beszéddel nyitotta meg. Utána felállt Hanno s elmondotta azokat a vádakat, amelyekkel ellenfelei II. Sándor megválasztását támadták. A pápa igazolta magát a simonia vádja alól, a normannokkal való szövetkezésről pedig majd magának a császárnak kívánt beszámolni. A zsinati atyák II. Sándor választását tudomásul vették, őt törvényes pápának elismerték, Cadalust pedig kiközösítették.[3]

A szakadás így megszűnt s a törvényes pápa most már teljesen a reformok megvalósításának szentelte minden figyelmét és erejét. Sok baja volt azonban IV. Henrikkel, aki mindenáron el akart válni törvényes feleségétől, Bertától. A pápa Damiáni Pétert küldte oda rendet teremteni, akinek a császári korona megtagadásával való fenyegetésére Henrik végre nagynehezen helyreállította Bertával a családi életet. Ez volt egyébként a szentéletű Damiáninak utolsó nagyobb

tevékenysége. A kiváló szent az Egyház nagy veszteségére 1072 február 23-án meghalt.

Halála után a pápai udvarban Hildebrandnak szelídebb politikája kerekedett felül. Az ő befolyására erősítette meg a pápa a Milánóból elűzött Wibertet a ravennai érseki széken. Ezt II. Sándor váltig vonakodott megtenni, s mikor Hildebrand mindenképen igyekezett a pápát más elhatározásra bírni, engedett neki, de ezeket mondotta: „Én már öreg vagyok, de te még tapasztalni fogod ennek az embernek egész gonoszságát." A pápának ez a jóslata később szomorúan beteljesedett. Wibert jótevőjének, Hildebrandnak, a későbbi VII. Gergely pápának leggonoszabb ellenfele lett.[4]

II. Sándor pápa utolsó intézkedései közé tartozik IV. Henrik gonosz tanácsadóinak a kiközösítése, akiknek ösztönzésére a pazarló fiatal király örökké üres pénztárának megtöltése végett az egyházi javakat simoniás módon, egészen rendszeresen árusította a méltatlan jelentkezők és önjelöltek között. Előrelátható volt, hogy IV. Henrikkel a pápai reformmozgalom lelkének, Hildebrand szerzetesnek, majd még kemény harcokat kell vívnia.

JEGYZETEK.

1.

[1] Ph. Labbe: Sacrosancta Concilia. 1671. IX. 523. [2] U. o. 525. [3] Funk—Bihlmayer: Kirchengeschichte. 1930. II. 39. kk. [4] P. Fedele: Ricerche per la storia di Roma e del papato nel secolo X. Archivio della R. Società Romana di storia patria. 1911. 75. kk.

2.

[1] M. Uhlirz: Studien zu Gerbert. Archiv für Urkundenforschung. 1935. 427—474. [2] Seppelt—Löffler: Papstgeschichte. 1933. 127. [3] Mourret: Histoire générale de l'Église. 1928. IV. 62.

3.

[1] W. Kölmel: Rom und der Kirchenstaat im 10. u. 11. Jahrh., 1935. 37. kk. [2] Hóman—Szekfű: Magyar történet. 1935. I. 180. [3] Chobot: A pápák története. 1909. 177. [4] Mourret: i. m. 65. [5] Mourret: i. m. 71. kk.

4.

[1] Annales. Ad annum 1009. [2] Bréhier: L'Église et l'Orient au moyen âge. 1907. 35. [3] Hamerle: Geschichte der Päpste. 1907. 325.

5.

[1] Hamerle: i. m. 325. [2] Jaffé: Regesta, Nr. 4000. [3] Pfister: Études sur le régne du Robert le Pieux. 325. [4] Seppelt—Löffler: i. m. 129. [5] Annales. Ad annum 1033. [6] Jaffé: Monumenta Gregoriana. 626.

6.

[1] Hefele: Konziliengeschichte. 1855—1874. IV. 991. [2] Hamerle: i. m. 334. [3] Chobot: Egyháztörténet. II. 69. [4] Mourret: i. m. IV. 132. kk. [5] Seppelt—Löffler: i. m. 134. [6] Migne: Patrologia Lat. t. CXLIII. col. 764. [7] Funk—Bihlmayer: i. m. II. 97.

7.

[1] Hefele—Leclercq: Histoire des Concils. IV. 1116. [2] Mourret: i. m. IV. 150. [3] Muratori: Scriptores rerum Italicarum. IV. 411. [4] Mourret: i. m. IV. 159. [5] Baronius: Annales. Ad annum 1059.

8.

[1] Hamerle: i. m. 340. [2] Pertz: Monumenta Germ. SS. V. 472. [3] Funk—Bihlmayer: i. m. II. 99. [4] Bonizo: Liber ad amicum de persecutione ecclesiae. (Migne: P. L. CL. 835.)

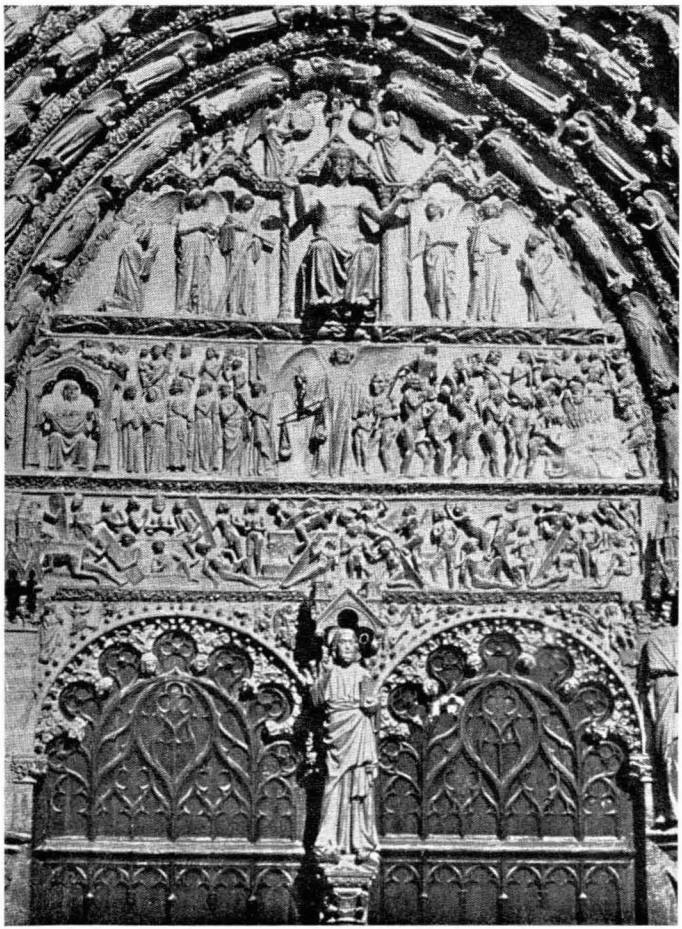

Az utolsó ítélet.
Dombormű a burgosi székesegyház kapuzatán.

MÁSODIK FEJEZET: AZ EGYHÁZ SZABADSÁGHARCA VII. GERGELY ÉS UTÓDAI ALATT.

1.

Hildebrand származása. Ifjúkora. VI. Gergely káplánja. A clunyi tartózkodás. Fontos diplomáciai szerepe IX. Leó és utódai alatt. Megválasztása.

Az Egyház helyzete válságos volt, mikor II. Sándor lehúnyta szemét. Az egész kereszténység forrongott és az elemi erővel jelentkező egyházi reform kérdésében ellentétes csoportokra oszlott. Két párt állt egymással szemben mindenütt: a reformpárt és a reformellenes párt. Az izzó hangulat miatt egészen rendkívüli jelentőséget kapott a kérdés: ki lesz most az Egyház pápája? A választás Hildebrand római archidiákonusra esett, aki a VII. Gergely (1073—1085) nevet vette fel.

HATVAN ÉVES VOLT, amikor a pápai trónra lépett, miután a pápák egész sorát végigszolgálta s így alkalma nyílt látni a pápaság legmélyebb megalázásainak időszakát. Látnia, hogy még ha nagy és erős egyéniségek ültek is a pápai trónon, a pápaság mégis szinte biztosítékok nélkül ki volt szolgáltatva olyan világi erők behatásainak, amelyek még ha nem is voltak rosszindulatúak, sőt néha egyenesen az Egyház javát akarták, lényegükben más küldetést és irányt képviseltek, mint az Egyház. Ez az élmény magyarázza meg VII. Gergely szerepét, ez politikájának kulcsa.

Századok nem láttak még az ő pápaságának küzdelmes éveihez hasonlót. Az eredményt hívei és ellenségei egyaránt csodálták. Gergely volt az, aki a fegyelmileg megerősített és átszervezett Egyházat eloldozta a világi hatalomtól és a világi főhatalmat is alárendelte az Egyház fejének.

Kora ifjúsága óta a pápák környezetében gyűjt-

hette élettapasztalatait. Hat pápa alatt a Kúria minden fontosabb kérdését elvileg és gyakorlatilag ismerte. Otthonos volt egész Olaszországban, de Németországban és Franciaországban is, ismerte viszonyaikat, sőt a személyeket is, a főpapság legnagyobb részét. Kitűnő összeköttetései voltak Európa legfontosabb kolostorai felé, Európa nagyobb részének társadalmi és életviszonyaiban teljesen járatos volt.

Az ezredforduló utáni második évtizedben született — ismeretlen évben — a toscanai kicsiny Sovana helységben. Atyja, Boniso, afféle kicsiny majoros vagy iparos volt és csak a későbbi geneológusok álma szerette volna Hildebrand származását nagyobb nemzetségek mellé csatolni. Elődeik valószínűleg longobárdok voltak. Gyermekkorában lépett be Rómában az aventinusi bencés kolostorba, amelynek apátja talán rokona volt és amelyben a clunyi reform lelkes ápolókra talált. A kolostor akkori szerzetesei közül Lambert (későbbi amalfi érsek) és Johannes Gratianus voltak elöljárói és mesterei. Amikor ez az utóbbi a pápai székre lépett, káplánjává tette tanítványát és Hildebrand vele mint VI. Gergellyel ment Kölnbe. Ezen az úton ismerkedett meg először a vezető német, majd francia egyéniségekkel: III. Henrikkel és Bruno tours-i püspökkel, a későbbi IX. Leóval. Clunyba azért ment, hogy itt mint szerzetes éljen, de a Gondviselés másként határozott. Mikor III. Henrik IX. Leót ültette a pápai trónra, ez már régebbről ismervén Hildebrand rendkívüli képességeit, maga kérte, hogy menjen vele Rómába. Hildebrand tiszta elvi álláspontjára jellemző az a Leónak tett kijelentése, hogy ha Rómában szabályszerűen meg nem választják s csak a császári kinevezése alapján akarja elfoglalni sz. Péter örökét, nem apostolicusnak (apostolinak), hanem apostaticusnak (hithagyónak) fogja tartani.[1] Az új pápa megnyugtató válaszára aztán Ró-

mába vonult ő is s lelkében magával vitte a reformkolostornak mélységesen egyházias szellemét, amelyet mindvégig megőrzött s amelyből egész későbbi életének inspirációit merítette.

IX. Leónak és utódainak pápasága alatt külsőleg alacsony rangban — egyszerű subdiaconusként — egyre jelentősebb szerephez jutott. II. Miklós pápa végül is magas méltóságra emelte: 1059-ben megtette a római egyház archidiákonusává, ami abban az időben körülbelül a mostani államtitkárságnak felelt meg.

Az egyházi diplomácia szolgálatában eltöltött idő alatt Hildebrand tekintélye egyre növekedett. Nagy ügyességre tett szert, finom diplomata-érzék fejlődött ki benne. Értett hozzá, hogy a legnehezebb esetekben is eredményt tudjon elérni. De eszközeiben mindig nyilt és becsületes maradt. Csak ellenségei fogták rá minden alap nélkül a vádat (amit egy új magyar egyetemes történet is sajnálatosan átvett), hogy Hildebrand a pénzzel való vesztegetést is gyakorolta.[2] Az egyes pápák alatt a fontos diplomáciai ügyek egész sorozatát intézte el sikeresen. Főleg a pápai szék függetlenségéért folytatott harcban érződik ki állandóan az ő roppant akarata az egyes pápák intézkedései mögött. A pápai székről vallott felfogása egyenesen a clunyi reformeszmék hatása alatt alakult. Rómába való visszatérése után az időközben belsőleg megújult Kúria szintén a clunyi szellem képviselőivel telt meg. Hildebrand szellemének roppant határozottsága és gyorsasága, az összefüggéseket gyorsan s helyesen felismerő készsége arra hívták őt, hogy valamennyi között és a pápák nevében ő képviselje ezeket az eszméket legnagyobb eréllyel és határozottsággal. II. Sándor halála után váratlan és viharos előzmények után lett pápává.

Mint fődiákonus, tisztje szerint II. Sándor halála után azonnal háromnapi bőjtöt és könyörgéseket rendelt el a szerencsés választásért. Róma népe szívesen vette a rendelkezést és méltóságteljesen viselkedett; a más hasonló esetekben szokásos választási zavaroknak ezúttal nyomuk sem mutatkozott. Másnap azonban, midőn II. Sándor holttestét a Lateráni Bazilikában felravatalozták s Hildebrand a temetésre vonatkozó intézkedések megtételével foglalatoskodott, az odagyűlt nép egyszercsak viharosan kezdte követelni, hogy ő legyen a pápa. Hildebrand a szószék felé sietett, hogy onnan a népet csendre intse, az egyik jelenlévő bíboros azonban megelőzte őt s így szólt a szószékről: „Férfiak, testvéreim! Tudjátok jól, hogy IX. Leó ideje óta Hildebrand mennyire emelte a Szentegyházat s mikép szabadította meg városunkat. A római püspökségre nem is találhatnánk nála különbet; ő közöttünk élt, ő a római egyház papja, akit mindnyájan ismerünk; tehát válasszuk meg őt!" A nép lelkesen kiáltotta: „Őt maga sz. Péter választotta püspöknek!"

De a pápaválasztás joga ebben az időben már a kardinálisok kezébe volt letéve, ezért Hildebrand ezt a lateráni népfelkiáltást még nem tekinthette jogerős választásnak. A nagy szellemek őszinte szerénységével ő maga csakugyan húzódozott is a pápaságtól. Reménykedett benne, hogy a bíborosok másra szavaznak. Azok visszavonultak a San Pietro ai Vincoli (Vasas Szent Péter) templomba; itt azonban megismétlődött a lateráni jelenet, csak ezúttal magukkal a kardinálisokkal együtt.

„A mi Urunk Jézus Krisztus dicsőségének szolgálatában, — mondja a megválasztásról kihirdetett hivatalos kijelentés, amellyel a bíborosok a nép elé léptek — az ő üdvösséges megtestesülésének 1073-ik évében, ugyanazon a napon, amelyen eltemettük a mi urunkat,

Sándor pápát, e néven másodikat, s a nagy emlékezetűt: hogy az Apostoli Szék ne gyászolja sokáig üresen pásztorát, összegyűltünk mi mind a szent, római, katolikus és apostoli Egyháznak kardinálisai, klerikusai, akolitusai, szubdiákonusai és papjai, a tiszteletreméltó püspökök, apátok és szerzetesek jelenlétében s a mindkét nemű és különböző rendű nép hozzájárulásával, a Szent Péter láncairól elnevezett bazilikában megválasztottuk pásztorunkká és uralkodónkká a jámborsága, tudománya és okossága által kiváló férfiút, aki annyiszor mutatkozott a balsorsban erősnek, a szerencsében alázatosnak s aki — amint ezt az Apostol megkívánja — egyedül tiszta erkölcsivel volt ékes. Ő az a tiszta, szerény, tartózkodó, vendégszerető férfiú, már korán nagy házaknak hatalmas kormányosa, aki már gyermekkorától kezdve a mi édesanyánknak, az Anyaszentegyháznak ölében növekedett s ma érdemei miatt fődiákonusi méltóságban áll; ő az, akit mi most és mindenkorra mint Gergely pápát apostoli pápává kívántunk és megerősítettünk.

— Kívánjátok-e őt?

— Kívánjuk! — zúgott a tömeg.

— Akarjátok-e őt?

— Akarjuk!

— Őt választjátok-e?

— Őt választjuk!"

Az igenlést a roppant néptömeg adta meg. Ugyanez a tömeg Hildebrandot erővel a bazilikába ragadta s időt sem engedett neki arra, hogy méltósága elfogadásáról vagy el nem fogadásáról nyilatkozzék.

„Te, Szent Péter, az apostolok fejedelme és Szent Pál, a nemzetek mestere — mondta a maga hatalmas nyelvén később életének egy szorongatott órájában VII. Gergely — és ti mind, akik ott voltatok az én választatásomon, tudjátok, hogy én öröm nélkül foglaltam

el ezt a hivatalt! Tudjátok, hogy szívesebben keltem át az én urammal, Gergely pápával annakidején a nagy hegyeken és másik urammal akaratom ellenére tértem vissza ide s később nagy felindulásokban és könnyek között kerültem méltatlanul erre a trónra. De ezt azért mondom most, mert tudnotok kell, hogy én nem kerestem ezt a méltóságot, hanem ti választottatok meg engem. Ti helyeztétek vállamra ezeket a gondokat, nem én kerestem azokat!"[3]

Valóban: Hildebrand súlyos szorongattatások előérzetében vonakodott a pápaságot elvállalni, mintha látta volna, milyen keresztet emelnek ezzel reá. Azonban nem térhetett ki a választás elől. Erőszakkal terítették rája a pápai palástot, sz. Péter székébe ültették s úgy hódoltak előtte. A választás után betegen diktálta le az új pápa a megválasztása kapcsán szükségessé vált hivatalos leveleket. Követeket küldött IV. Henrikhez, mint Róma patríciusához, kérve a választás törvényszerűségének megvizsgálását és jóváhagyását. A fiatal király nagy örömmel vette VII. Gergely megválasztását, mire őt 1073 június 29-én fölszentelték és intronizálták.

2.

VII. Gergely célkitűzései. A főpapság és papság jogi helyzete a fejedelmekkel szemben. Az egyházi méltóságok adományozása a világiak részéről: investitúra. A papság erkölcsi leromlása. Egyházi állások pénzen vásárlása. Papok nősülése.

VII. Gergely pápaságát joggal nevezték a középkori Egyház hőskorának. Nagy és csodálatos időszak volt ez, egy gondviselésszerű férfiú nagyvonalú irányítása mellett. Nem újszerűségek és rendkívüliségek teszik naggyá a pápaságát, hanem a már előtte megkezdett

regeneráló munkálatok megérlelése és győzelemre juttatása.

MEGVÁLASZTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI emlékeztetnek Nagy Szent Gergelyére, akinek nevét is felvette. A hasonlatosság a két egyéniség között feltűnő. A pápai nyilatkozatok és a kúria aktái VII. Gergely után újra Nagy sz. Gergelyi tónussal és öntudattal kezdenek megtelni. Levelei és nyilatkozatai érdekes összehasonlításokra adnak alkalmat az elmult egyháztörténeti korszak két nagy pápájáéval, Nagy sz. Gergelyével és Nagy sz. Leóéval. VII. Gergely írásainak hangja keményebb, rövidebb, érdesebb, mint Nagy sz. Gergelyé, akiben mindig szembeötlő az atyai jóság és lágyság. Viszont amikor a pápai méltóság valamelyik vonásának kifejtéséről, valami adottság kapcsán a pápai küldetés tartalmáról van szó, VII. Gergely mélyebb, tüzesebb és misztikusabb magánál Nagy sz. Leónál is. Egyénisége különben a világ- és az egyháztörténetnek egyik legjobban megközelíthető és kidolgozható alakja. Ránk maradt személyiségének minden vonása, még az is, hogy személy szerint kicsiny, jelentéktelen megjelenésű, sápadt ember volt s belőle mintegy fizikai ütőerőként sugárzott a személyes energia fönsége és törhetetlensége.

Nevét főleg egy szóval fűzte egybe a történelem: az investitúra-ellenes harc nevével.

Pedig teljesen félreismerné VII. Gergely jellemét és lelkiségét, aki azt gondolná, hogy az általa vívott investitúra-harcot Gergely a hatalomért kezdte vagy folytatta volna. Fiatalságában pápává emelkedett egykori kedves apátjának halála után maga is egyszerű szerzetesként akart visszavonulni. Negyvenedik éve körül egyszer már elhárította magától a pápai méltóságot s megválasztásakor is belebetegedett a fájdalomba. Semmiképen sem lehetett nagyravágyó, hatalmi hóbortban szenvedő, cézári álmokat szövő uralkodó. Nem a hatalomvágy vezette szívós és roppant küzdelmében, hanem a reform nagy gondolata; a kérlelhetetlenül céltudatos akarat, amely azt tűzte célul maga elé, hogy

először is a teljesen megromlott papi fegyelmet helyreállítsa, másodszor, hogy az Egyház szabadságát újból helyreállítsa s harmadszor Krisztus földi országát megvalósítsa.

A kor egyházi válságának lényege az volt, hogy az Egyház a római császárok korától kezdve túlságosan ki volt szolgáltatva a világi hatalmaknak. A történelmi alakulás útja eléggé követhető. A barbár népekből gyúródott új Európában az akkori kezdetleges műveltségi viszonyok mellett az egyes országoknak csak egyetlen tanult osztálya volt: a papság. A világi uralom maga sem nélkülözhette a papokat, sőt ezeket messzemenőleg be kellett vonnia az állami élet kormányzásába. Hogy aztán a papság állami működésének meglegyen a kellő súlya és tekintélye, világi vonatkozásban is ki kellett emelni őket, tehát rangot, díszt s anyagi javakat, az akkori arányok szerint nagy földbirtokokat kellett adományozni nekik, amivel egyúttal lelki küldetésük szükségleteiről is gondoskodni kívántak. Maga a tény azonban, hogy a papság az állami élet szervezetében oly fontos szerephez jutott, alkalmul szolgált a papság fokozódó elvilágiasodására. Ezt a veszélyt talán még ellensúlyozta volna, ha a főpapi székekbe és a plébániákra őszinte hivatásérzetből kerültek volna az egyházi személyek; de ez nem mindig volt így, főleg akkor nem, amikor világi nagyok: a királyok, fejedelmek és hűbérurak a saját kényükkedvük szerint ültették egyházi tisztségekbe a maguk kegyeltjeit.

Németországban és melléktartományaiban a király nevezte ki a püspököket s ő is foszthatta meg őket méltóságuktól tetszése szerint. Nagy Ottó óta a püspökségeket úgyszólva állami javadalmaknak tekintették, amelyek élvezőinek a császárt segíteniök kellett a kisebb fejedelmekkel vívott harcaiban. Az egyházi

méltóságoknak a világi főhatalom részéről való adományozása annyira szokásban volt, hogy még sz. Henrik is gyakorolta.

Ennek a visszaélésnek az volt az eredete, hogy mikor kezdetben a fejedelmek és földesurak püspökségeket, templomokat, plébániákat létesítettek, érdemeik jutalmául kieszközölték az Egyháztól, hogy az újonnan alapított javadalom első birtokosait ők nevezhessék ki. Ezt a kiváltságot aztán visszaélés folytán állandósították s hovatovább gyakorlattá vált, hogy a fejedelmek országuk területén maguk nevezték ki a püspököket, a hűbérurak pedig a plébánosokat.[1]

Kezdetben még csak igyekeztek megfelelő papi embereket, buzgó főpapokat szemelni ki, később azonban ezt a szempontot egyre vakmerőbben mellőzték s az egyházi állások hovahamar a világi, hatalmi érdekek eszközévé süllyedtek. A fejedelmek és a földesurak az egyházi javadalmakat családjuk vagyoni megerősítésére használták fel; a nagyobb főpapi javadalmakat egyre inkább egy-egy családtag örökölte, akinek élete azután semmiben sem különbözött a család többi világi tagjaiétól. Máskor meg politikai szolgálatokért kapták egyesek a javadalmakat. Előfordult azután, hogy az egyházi hivatalokat, amelyeket most már csak egyházi „javadalmakként" kezeltek, éppen az nyerte el, aki a legtöbb összeget ígérte értük. Ez már közönséges simonia volt. Főkép a püspökségeket és az apátságokat vásárolták meg gyakran méltatlan emberek is világi hűbéruraktól; a nagy javadalom birtokosa azután az alsóbb papság révén igyekezett magát kárpótolni. Ez a visszaélés főleg Németországban IV. Henrik idejében annyira általános lett, hogy amint Damiáni Péter panaszolja, „senki sem nézte azt bűncselekménynek, sőt egyenesen jogszabálynak tartották, mintha törvény rendelte volna el".[2]

Javadalommal kapcsolatos egyházi állások adományozása sokszor a fejedelmi udvaroncoktól függött, akik nagy vesztegetések árán adták ki azokat. A nem plébániai, hanem magán-templomok lelkésze rendes díjat fizetett a javadalmáért. A lelkészi állások sok helyen szégyenletes cserekereskedés tárgyává lettek.

El lehet képzelni, a méltatlan bérenclelkeknek milyen tömege jutott be így a szentélybe s hogyan szennyezte be azt az életével. A legtöbbjükben alig volt papi lelkület, életmódjuk teljesen világias lett, a papi nőtlenség megtartására nem is gondoltak. A középkornak amúgy rendkívül kifejlett hitérzékén és egyházi életén ez a rákfene érthetően mély sebeket ejtett s a belső elmállasztás veszedelmét idézte fel.

Úgy látszott, hogy az így alakult és megrögződött helyzeten szinte már lehetetlen segíteni. A visszaélések folytonos gyakorlása kapcsán már az a meggyőződés alakult ki, hogy a fejedelmek és a földesurak teljesen önhatalmúlag, minden másra való tekintet nélkül nevezhetik ki a főpapokat és a papokat.

Ezt juttatta beszédesen kifejezésre az investitúra szokása: a főpapok és papok beiktatása. Mikor a hűbérúr kinevezett egy-egy főpapot: következett annak ünnepélyes beiktatása. Ez egy a germán jogi felfogásban gyökerező jelképes cselekmény kíséretében történt, mégpedig akképen, hogy a hűbérúr átnyujtotta a gyűrűt és a pásztorbotot e szavak kíséretében: Accipe Ecclesiam („vedd az egyházat", azaz az egyházi méltóságot). Ma talán már kissé értetlenül állunk ez előtt a szimbolizmus előtt: mi is van benne olyan nagyon rossz? És értetlenül kérdezzük: mi értelme volt az egész investitúra-elleni küzdelemnek? Miért kellett szörnyű harcokat vívni, fejedelmekkel és főpapokkal engesztelhetetlen vitákba keveredni e miatt az ártalmatlannak látszó jelképes beiktatási szokás miatt?

Azonban nem szabad felednünk, hogy a jelkép mögött egy végzetes belső elsatnyulás veszedelme s mintegy törvényesítése rejlett. Minden harcot vállalni kellett az Egyház tisztaságáért; hiszen az investitúra szertartása révén más ellen folyt a harc, a közfelfogásba is mélyen belegyökerezett az a meggyőződés, hogy az nemcsak hűbérjogi aktus, amely a főpapi birtokot adja, hanem egyházjogi, karizmatikus tény is, hogy a fejedelem adja meg a főpapi méltóságot és jelleget is. Az investitúrával — ez volt maguknak a hűbéruraknak, de a megajándékozott személyeknek s az egész közvéleménynek is a meggyőződése — a világi földesúr ruházta fel a főpapot az egyházi és lelki hatalommal is.

Ha VII. Gergely és már elődei is, komolyan vették az Egyház belső életének reformálását, nem állhattak meg pusztán a papi nőtlenség mellett és a simonia elleni küzdelemnél, hanem a bajok gyökeréhez kellett nyúlniok: meg kellett akadályozni, hogy méltatlan személyek jussanak be a szentélybe, ami csak úgy volt lehetséges, ha nem világi urak, hanem az Egyház nevezi ki a főpapokat, másszóval: ha az investitúra jogát kiveszik a világiak kezéből.

Gergely pápa koncepcióiban azonban távolabbi, átfogó eszmék is szerepeltek, amelyeknek megvalósításáért haláláig ernyedetlenül küzdött. Az Isten országát akarta felépíteni a földön, a pápa vezetése alatt; ennek megvalósulási formája pedig az volt, hogy a népek egyetlen nagy, közös, keresztény egységbe tömörüljenek; közös szellemi vezérük a pápa legyen, világi pedig a császár; ezen az egységen belül azután az Egyház és az állam közösen működjenek össze az egész kereszténység javára.

Ezek a gondolatok abban az időben egyáltalán nem voltak újak, hiszen nagyjából azonosak voltak

Szent Ágoston történetbölcseleti eszméivel, amint azokat a „De Civitate Dei" című művében kifejtette és ahogyan azok Nagy sz. Gergely, majd I. sz. Miklós pápán keresztül állandóan éltek is az Egyházban. A 11. század reformpápái nem tettek mást, mint felújították és konkretizálták az ágostoni eszméket; valamennyi közt legélesebben és legkövetkezetesebben VII. Gergely.[3]

VII. Gergelynek az Isten földi országa megvalósítására vonatkozó gondolatait részint a pápa leveleiből ismerjük, részint az ú. n. „Dictatus papae" korabeli, bár nem VII. Gergelytől származó gyűjteményből. A „Dictatus papae" a Gergely-féle eszméket erősen kiélezett és túlzott megfogalmazásban adja s ezért nem is tekinthető a pápa elgondolásai hű kifejezőjének.[4]

Az előtte lebegő hatalmas feladat érdekében VII. Gergelynek konkrét eszközök alkalmazására kellett gondolnia: ki kellett venni a világiak kezéből az invesztitúrát, megszüntetni minden simoniát és megtartatni a papsággal a nőtlenséget. Az Egyháznak a saját életére vonatkozó reformkövetelésekét ma egészen természetesnek vesszük, azonban ma már alig lehet elképzelni, mily kemény és szinte kétségbeejtő vállalkozás volt az, amikor a szerzetes-pápa hatalmi eszközök híján, fejedelmekkel, simoniás és ágyas papokkal, elvilágiasodott érzelmű főpapokkal szemben szállt síkra a teljesen elharapódzott s bevett visszaélések ellenében. Az Egyház és a pápaság végzetesen belebonyolódott a merőben emberi erők vasláncai közé. VII. Gergely akaraterejét és apostoli hűségét, valamint utódjaiét is, semmi sem mutatja jobban, mint ez a titáni küzdelem és az, hogy ezeknek a törekvéseknek egy egész századot kellett megtölteniök keserűséggel és fegyverzajjal. Egy meg nem értő és pártos történetírás csak ezt a fegyverzajt veszi figyelembe s VII. Gergelyt megteszi ambiciózus, okvetetlenkedő, világi

uralomra vágyó politikusnak s századokon át megrágalmazza azt a pápát, aki csak a dudvát akarta kigyomlálni az Úr vetéséből.

3.

Kezdeti jó viszony VII. Gergely és IV. Henrik közt. Az első bőjti zsinat határozatát a császár kedvezően fogadja. A második bőjti zsinat megtiltja a világi invesztitúrát. Ennek jelentősége. A wormsi birodalmi gyűlés leteszi VII. Gergelyt (1076 január). A pápa kimondja IV. Henrik kiközösítését.

VII. Gergely trónraléptekor nem gondolt harcra a császársággal szemben. Ő csak az egyházi reformot szándékozott mindenáron keresztülvinni, mégpedig lehetőleg a császárral való békés együttműködés keretében. Ennek kezdetben meg is volt a lehetősége, mert a Henrikre kedvezőtlen szász háború őt arra kényszerítette, hogy a pápával békében éljen. Ezért mikor 1074 májusában a pápa követe megjelent Henrik előtt s őt a hozott reformhatározatokról értesítette, a király örömmel ígérte meg segítségét s bűnbánatot tartott a miatt, hogy kiközösített, simoniás tanácsosaival tovább is érintkezett. Úgy látszott, az ifjú német fejedelem a pápai reformmunkának hasznos támogatója lesz. A valóságban éppen Henrik lett később a reformtervek legcsökönyösebb, még hozzá alattomosan színlelő kerékkötője.

A pápa hatalmas ütemben és nagy gyorsasággal vitte előre a reformokat. Az 1074. évi bőjti zsinaton — ugyanazon, amelynek határozatait Henrik örömmel fogadta — felújították a korábbi zsinatok rendelkezéseit a simonia és a papi nősülés ellen. A pápa még a hívők segítségét is igénybe vette a határozatok keresztülvitelében; a kánonok felszólították a népet, hogy a simoniás vagy ágyas papoktól semmiféle lelkipásztori szolgálatot

ne fogadjon el, miséjüket ne hallgassa, hozzájuk gyónni ne menjen.

A pápa az egész keresztény világot felszólította, hogy reformművében legyen segítségére. Leveleket írt elsősorban a fejedelmekhez, így IV. Henrikhez, Sváb Rudolfhoz, Karinthiai Bertholdhoz, de Európa többi uralkodójához és jelentősebb fejedelmeihez is és támogatásukat kérte.

A legtöbb uralkodó megértéssel fogadta a pápának az Egyház belső reformjára vonatkozó s az ő világi hatalmukat nem érintő intézkedéseit. Franciaországban I. Fülöp késznek mutatkozott a pápai kívánságok teljesítésére s az ügyben 1074-ben Párizsban nemzeti zsinatot tartatott, amely szintén erősen sürgette a visszaélések megszüntetését.[1] Angliában Hódító Vilmos szintén hajlandónak mutatkozott a pápa rendelkezéseit támogatni. Kétízben is tartatott ily célú zsinatot: Rouenban (1074) és Winchesterben (1076); ezeken a zsinatokon szembeszálltak a simoniával és a papi házassággal.

De VII. Gergely nem sajnálta a fáradságot s Európa minden részébe elküldte leveleit, hogy az Egyház belső megújulása mindenütt bekövetkezzék. Megküldte rendelkezéseit Spanyol-, Lengyel-, Cseh-, Svédországba és Norvégiába is.[2] Fáradozása nem volt hiábavaló, apostoli felhívása a legtöbb helyen üdvös eredményeket ért el.

MAGYARORSZÁGON is szükség volt a reformintézkedésekre. Sz. István idejében még az első buzgóságtól égő szentéletű papság volt az ország gondozója, de lassan a jólét, a nagy birtokok világiassá tették az egyháziakat. Az asszonyttartó, sokgyermekes papok hivatásuk gyakorlását s a nép vezetését elhanyagolták. VII. Gergely felszólítása Magyarországon is elindította a tisztulási folyamatot. A munka elég lassan haladt. Csak 1083 táján, Szent László idejében tartottak Kartalon zsinatot, amely állástfoglalt a Gergely-féle reform mellett; azonban a viszonyok annyira ziláltak voltak sok tekintetben, hogy

a reformoknak egyelőre csak egy részét lehetett végrehajtani. Ez a zsinat még nem tiltotta el a nős papok működését, hanem csak a második nősülés ellen foglalt állást. Kimondta a zsinat, hogy újranősült pap nem végezhet papi ténykedést. Ha azonban feleségétől elválik, akkor igen. Ez a zsinat jóindulatú előírásaival egyelőre némi rendet teremtett az egyetemes fejetlenség között, megakadályozta a további romlást és további intézkedéseknek vált alapjává.

Az 1092 május 20-án, pünkösd hetében Szabolcson tartott zsinat már tovább ment, szigorúbb intézkedéseket léptetett életbe, bár a pápai előírásokat még mindig nem találta megvalósíthatónak. Itt már a második nősülésről szó sincs, az elsőt is csak ideiglenesen, kegyelemképen és csak addig engedték meg, míg a pápa mást nem tanácsol.[3]

A pápa szigorú intézkedései a simonia és a papi nősülés ellen tehát sokfelé kedvező fogadtatásra találtak. Több helyen viszont szenvedélyes ellenhatást keltettek, főleg Németországban és Lombardiában olyan egyháziak körében, akik közelről és kedvezőtlenül voltak érdekelve. Az ellenkezők külön pártba tömörültek, amelynek élén Wibert ravennai érsek állott, az, akit egykor VII. Gergely — akkor még Hildebrand — annyira pártolt. Ez a titokzatos származású, tanult, szellemes és ékesszóló ember becsületességet, igazságot, egyházi érdeket nem igen nézett, csak a saját hatalmi nagyravágyásának kielégítésével törődött.

VII. Gergely azonban az ellenkezéssel mit sem törődve a következő bőjti zsinaton (1075 február) teljes egészükben megújította az előző évi határozatokat, az ellenszegülőket pedig kiközösítette. Aztán egy lépéssel még tovább ment s hogy a bajt gyökerében orvosolja, eltiltotta a világiak invesztitúráját, egyházi javadalmaknak és méltóságoknak gyűrű és pásztorbot átadásával történő adományozását.[4]

AZ INVESZTITÚRA-TILALOMMAL kapcsolatban a törté-

nelmi hűség kedvéért két fontos megjegyzést kell tennünk. Tény, hogy a világi investitúra eltörlése a német Birodalomban a császári hatalomnak jelentékeny gyöngítését jelentette, tehát szinte lehetetlen volt, hogy a császár ezt a maga politikai következéseiben szó nélkül eltűrje. Az egyházi javak a császári hatalomnak olyan jelentékeny támaszai voltak, hogy az azok fölötti rendelkezési jogot minden megszorítás nélkül kiadni súlyos hatalmi megrendüléssel járt volna. A főpapi birtokok a birodalmi gépezetnek lényeges részei voltak s azok kivonása a hosszú idők óta építgetett államrendszerből rázkódtatásokat idézett volna elő. Ilyen fontos s az Egyházat és államot egyformán érdeklő kérdést egyoldalúan megoldani nem lehetett.

De ezt — és ez a másik megjegyzésünk — a pápa sem akarta. Főnnmaradt a levél, amelyet a pápa még az investitúra-tilalom előtt intézett IV. Henrikhez s amelyben fölszólította a császárt, hogy békésen oldják meg az Egyház és állam javára a mindkét felt egyformán érintő feladatot.[5] Nem a pápa hibája volt, hogy ez a békés együtthatás nem jött létre.

A császár épp ekkor vívott győzelmet a szászokon s ebben a kérdésben most már nem volt hajlandó egyezkedésre. Mikor a pápának tilalma a már említett 1075-i bőjti zsinaton megjelent s a világiak investitúráját eltiltotta, az elbizakodott király erre azzal felelt, hogy csak még kihívóbban gyakorolta az investitúrát. Simoniás és investitúrás módon nevezte ki Huzmannt speyeri, Henriket liége-i püspökké, Teobaldot milánói érsekké. A királynak e merész lépésére Wibert ravennai érsek is nyiltan elszakadt Gergelytől, a király mellett kötötte le magát s mindvégig annak hűséges embere maradt.

A pápa válaszul a kihívó támadásra komoly intelmekkel, figyelmeztetésekkel telt levelet küldött a királynak és követeinek szigorú utasításokat adott az egyházi reformok végrehajtásának sürgetésére. A király most már nyiltan számolt azzal, hogy Gergely az éppen cél-

tudatosságával felidézett ellenerőkkel szemben nem tudja magát sokáig tartani. A Crescentius-házból származó Cencius máris összeesküvést szőtt a pápa élete ellen. Ennek hírére Henrik örömében és a pápa elleni bosszúból Cenciust római várgróffá nevezte ki.

Cencius támadása 1075 karácsony szent éjjelén történt. A pápa a Santa Maria Maggiore-templomban a Szent Jászol-oltárnál mondta az éjféli misét, amikor Cencius és csatlósai berontottak a bazilikába, az ellenszegülőket lemészárolták, magát a pápát is a szent cselekmény közben fején megsebesítették, majd fogságba hurcolták. Ám Cencius mindössze egyetlenegy napig volt ura Rómának, mert a pápáért rajongó nép hirtelen ellene szervezkedett. Megtámadták és legyőzték Cenciust s kiszabadították a pápát, aki sebével és kimerültségével mit sem törődve, bámulatos lelki erővel azonnal a bazilikába sietett, hogy mindenekelőtt megszakított szentmiséjét folytassa, ahol abbahagyta. A római nép ki akarta végeztetni a foglyul esett Cenciust, de Gergely megkegyelmezett neki, sőt visszaadta szabadságát is. Hasonlókép járt el Gergely a simonia miatt bíborosi méltóságától megfosztott Hugo Candidussal, aki szintén egyik értelmi szerzője volt az összeesküvésnek. A szabadságukat visszanyert két pártütő azonnal Németországba menekült.

Cencius merénylete tehát Henrik számára sem hozta meg a várt eredményt. Azért a német király most már másképen akarta ártalmatlanná tenni veszélyes ellenfelét. 1076 január 24-re zsinatot hívott össze Wormsba, hogy az a pápa fölött ítélkezzék. Sigfrid mainzi érsek vezérlete alatt 24 német, egy burgundi s egy lombard püspök jelent meg a zsinaton, melynek igazi irányítója és rossz szelleme a pápa engesztelhetetlen ellenfele, Hugo Candidus ex-kardinális volt. Ez különféle rágalmakat hozott fel a pápa ellen. Főbb

vádjai voltak: Hildebrand az előző pápák alatt ravasz fondorlatokkal nagy összeg pénzt harácsolt össze, minden hatalmat magához ragadott s ennek birtokában törvénytelen úton szerezte meg a pápaságot. A pápai széket gyanús viselkedése által beszennyezi. Nők a bizalmasai, sőt egész női szenátus veszi őt körül: Ágnes özvegy császárnő, Beatrice és Matild grófnők.

Noha mindenki tudta, hogy ezek a vádak szemenszedett valótlanságok, mégis elmarasztalták bennük Gergelyt. Kimondották letételét s az erről szóló okmányt aláírták. Az okmányt Rómába vivő követség útközben Piacenzában újabb zsinatot tartott az elégedetlen vagy Henriktől félő lombard püspökökkel, akik magukévá tették a wormsi határozatokat.

1076-ban, amikor VII. Gergely éppen a szokásos bőjti zsinatot tartotta, érkezett meg Henrik küldöttsége. A zsinaton még a pápa előtt szólásra emelkedett Roland, a király követe, felolvasta a letételi okiratot s felszólította a bíborosokat, hogy küldjenek követeket a királyhoz s kérjenek tőle más pápát. Ezen a letételi iraton kívül felolvasta a királynak gyalázkodásokkal teli magánlevelét, amely így kezdődött: „Henrik király, nem visszaélés folytán, hanem Isten kegyelméből, Hildebrandnak, aki nem pápa, hanem csak egy csalárd szerzetes" stb. Majd fennhéjázva a pápához fordult s e szavakat intézte hozzá: „Királyom és minden püspök a hegységen túl és Itáliában parancsolják neked, hogy hagyjad el sz. Péter bitorolt székét!"[6] A jelenlevők a felháborító arcátlanság hallatára felugráltak helyükről, de a pápa testével védelmezte Rolandot.[7] A lateráni zsinat folytatta tanácskozásait. A felindult kedélyek a király azonnali kiközösítését követelték. Ismét csak a pápa volt az, aki igyekezett mérséklő irányban érvényesíteni befolyását, bár nem sok sikerrel. Kénytelen volt tehát a püspökök kívánságának engedni s

kiközösítette Henriket, a letételi okmányt aláíró püspököket pedig felfüggesztette. A lélek erejében s Isten jogaiban bízó főpap felsőbbrendű öntudata nyilatkozott meg a Henrik királyt kiközösítő s így királyi hatalmától is megfosztó végzésben: „Az Anyaszentegyház védelmére és dicsőségére — mondja a pápa — eltiltom az Atya, Fiú, Szentlélek nevében Henrik királyt a német és olasz királyságok kormányzásától, minden keresztényt feloldok a neki tett eskü alól és megtiltom, hogy neki mint királynak szolgáljanak. A wormsi határozatot aláíró püspököket pedig hivataluktól felfüggesztem . . ."[8]

VII. Gergely érezte lépése rendkívüli súlyát és felelősségét. Kötelességének tartotta, hogy az egész keresztény világ színe előtt megokolja eljárását, amit az „Audisti" kezdetű bullájában meg is tett. Ma szokatlanul hat s jelenkori elképzeléseinkbe nehezen fér bele ez a szigorú s a világi hatalom jogkörébe túlságosan beavatkozni látszó eljárás, de a középkor történelmi helyzete és eszmevilága más volt. A pápa és a császár nem csupán világi uralkodó volt, hanem az egész keresztény közösségnek ura s ha a kezébe letett világi hatalom a nála magasabb síkban élő lelki hatalom ellen fordult, a lelki hatalom képviselőjének nemcsak joga, hanem kötelessége is volt, hogy a visszaélést a rendelkezésére álló legsúlyosabb fegyverrel is megakadályozza. A körülmények és a középkor politikai felfogása egyenesen rákényszerítették a pápát erre a lépésre.

4.

A német fejedelmek a kiközösitett Henrik ellen fordulnak. A triburi fejedelmi gyűlés. A pápát meghivják Augsburgba. Canossa. Henrik és Sváb Rudolf küzdelme. Henrik második kiközösítése.

Amint előre lehetett látni, a királyra kimondott kiközösítés a legmélyebb hatást keltette az egész Birodalomban. A mélyen hívő s komolyan keresztény érzésű társadalom egy percig sem viselhette el, hogy fölötte olyan fejedelem uralkodjék, akit a kereszténység feje kivetett az Egyház kebeléből. A hangulat a kiközösített Henrik ellen fordult s a tömegek nyugtalanságát csak erősítette az a sok hirtelen csapás és váratlan halálozás, ami Henrik híveit érte s amiben a mélyen vallásos kor Isten büntetését látta. A királynak látnia kellett, hogy hívei egymásután hagyják el őt.

Az elégedetlenkedő német fejedelmek élére maga Henrik sógora, Sváb Rudolf állott. Ez 1076 október 16-ra Triburba gyűlésre hívta meg a fejedelmeket, püspököket és magát a pápát is, hogy ott Henrik sorsáról döntsenek. A pápa csak követeivel képviseltette magát. A gyűlés mindenáron meg akarta Henriket fosztani királyi méltóságától, új királyt választani; csak a pápai követek kívánságára álltak el ettől a tervtől. Az ügy eldöntését VII. Gergelyre bízták, akit a következő évre az Augsburgban tartandó birodalmi gyűlésre meghívtak. Azt követelték Henriktől, hogy hadseregét és gonosz tanácsadóit bocsássa el, Speyerbe vonuljon vissza, a közügyek intézésétől tartózkodjék s mint magánember éljen. Kikötötték a fejedelmek, hogy ha Henriknek az augsburgi gyűlésig nem sikerül magát a kiközösítés alól feloldoztatnia, ne is számítson a további uralkodásra.

Henrik belátta, hogy koronája veszélyben van, azért olyan lépésre szánta el magát, amelyben nem tudni, mi a csodálnivalóbb: a gőgös fejedelem megalázkodása-e,

vagy inkább politikai és színészi mesterfogása. Kemény télben, nagy havazások, fagyok közepette, életveszélyes úton átkelt kíséretével az Alpokon, hogy az augsburgi gyűlésre igyekvő VII. Gergellyel találkozzék és feloldoztatását kérje. A pápa Henrik közeledtéről értesülvén eleinte attól tartott, hogy az sereggel akar reá támadni; ezért Matild őrgrófnő megerősített várába: Canossába vonult. Henrik azonban mint bűnbánó közelítette meg a sziklavárat s annak előudvarában három napon át (1077 január 25—27.) tüntetően vezekelt: ruhája fölé vezeklőruhát öltött s a várkapunál feloldoztatásáért esdekelt. Fölkérte az őrgrófnét is és keresztatyját, Hugó clunyi apátot, aki szintén ott tartózkodott, járjanak közbe érte a pápánál.

Gergely nehéz helyzetbe jutott. Egyrészt megígérte a fejedelmeknek, hogy az ügy elintézését Augsburgra bízza. Másrészt, ha nem oldozza föl Henriket, az engesztelhetetlenség vádját vonja magára. Végül is elküldte hozzá megbízottait, akik a tárgyalás során megállapodtak Henrikkel, hogy ez az ő birodalmi vonatkozású ügyét az augsburgi gyűlésre bízza, az ellene felhozott panaszokat orvosolja s a pápa németországi útja elé nem gördít akadályokat.[1] Erre a vár kapui megnyíltak előtte. Henrik a pápa elé lépett, sírva vallotta be bűneit és feloldozást kért. A pápa is könnyezett, a bűnbánót a templomba vezette, bűnei és a kiközösítés alól feloldozta s a szentmise alatt megáldoztatta.

CANOSSA KAPCSÁN a mult század német kultúrharcának nekitüzesedett légkörében Bismarck használta a nevezetes s azóta szállóigévé lett kijelentést: „Canossába nem megyünk!" A kancellár s utána számtalan agitátor értelmezése szerint a canossai esemény a német császárság legmélyebb megaláztatása s a pápaság legnagyobb diadala volt. A dolog azonban nem egészen így áll. Henrik vezeklésében középkori szemmel nézve semmi különösebb önmegalázkodást nem lehetett látni. Nem tartották méltósá-

gon alulinak a hasonló vezeklést Nagy Theodosius, Jámbor Lajos és III. Henrik császárok, a kisebb fejedelmeket nem is említve. Henrik csak annyit tett, amennyit a kor közszelleme hasonló esetben mindenkitől megkívánt. Canossa Henrik számára győzelmet jelentett vagy legalább is menekvést egy nagyobb rossztól: a Birodalom elvesztésétől. Maga VII. Gergely is tudta, hogy a feloldozással politikailag előnytelen helyzetbe jutott, de az adott esetben a politikusnak háttérbe kellett szorulnia az irgalmasság embere, a pap előtt. Canossával Henrik nyert, Gergely vesztett. Hogy Henrik egy szál ingben vezekelt volna a fagyban: mese.

Más oldalról tekintve tagadhatatlan, hogy Canossa a császárságra nézve súlyos vereséget is jelentett. A sutri-i zsinaton (1046) még a császár tett le pápákat és állított helyettük harmadikat. Canossa azt mutatta, hogy néhány évtized alatt mélyreható változás történt a pápaság és a császárság viszonyában.[2]

Henrik Canossából a lombardiai Reggióba ment. Itt politikai barátainak bujtogatására hamarosan szétfoszlott bűnbánó hangulata s az ingatag természetű uralkodó elhatározta, hogy azért sem tartja meg a pápának tett ígéreteit. Összeszedve lombardiai seregét, a Németországba vezető hegyszorosokat elállta, úgyhogy a pápa nem mehetett el a birodalmi gyűlésre. A fejedelmek Henriket is hiába hívták, ő sem jelent meg. Erre a rendek Augsburg helyett Forchheimban gyűltek össze. Henriket letették s Rudolfot kiáltották ki királynak.

Ezzel megkezdődött a nagy küzdelem a koronáért. Henrik visszasietett Németországba, ahol sokan visszapártoltak hozzá. Megnyerte szövetségesül Vratiszláv cseh herceget is s a két ellenfél körülbelül egyforma erővel küzdött egymás ellen. Szörnyű pusztítást végeztek az elvonuló hadak: égő falvak, lerombolt templomok, megtizedelt, kifosztott, éhező nép maradt utánuk.

A küzdő felek mindegyike belátta, hogy a döntést

egyedül a pápa állásfoglalása hozza meg. Mindegyik az ő elismerését s az ellenfél kiközösítését kérte. A pápa azonban most már nem akart beleavatkozni az egészen belső birodalmi üggyé vált küzdelembe. Mindkettőt a borzalmas polgárháború megszüntetésére kérte, de minden intelme hiábavaló volt.

Semlegességéből később mégis kénytelen volt kilépni; erre is Henrik oktalansága és támadó fellépése szolgáltatott okot. 1080 elején ugyanis megjelentek Henrik követei a pápa előtt s nemcsak azt követelték, hogy a pápa ismerje el Henriket, ellenfelére pedig mondja ki a kiközösítést, hanem kérésük megtagadása esetére ellenpápa felállításával fenyegetőztek. Erre VII. Gergely nem tehetett mást: az 1080. évi bőjti zsinaton másodszor is kiközösítette Henriket.[3]

5.

Henrik ellenpápát állít: III. Kelement. Pamflet-irodalom VII. Gergely ellen. Henrik Rómában. Normann beavatkozás. A pápa Salernóban. Halála. Egyházkormányzata. Jellemzése.

A királyra kimondott második kiközösítés már nem okozott akkora hatást, mint az első. Henrik pártja egyre erősödött, sőt a német püspököknek jórésze is melléje állt. A király pápaválasztó zsinatot hirdetett Brixenbe. Itt össze is gyűlt 1080 júniusában egy exbíboros, Hugo Candidus, 10 német, 19 olasz és 1 burgundiai püspök. A Hugó által előterjesztett vádak alapján letették VII. Gergelyt s helyette Wibert kiközösített ravennai érseket választották meg pápának III. Kelemen néven.

A zsinati határozatot különféle gyalázkodó iratok kíséretében terjesztették, különösen Németországban. A támadások, rágalmazások addig soha nem tapasztalt özönét zúdították a pápára. A Gergely-ellenesek részéről olyan alacsony színvonalú pamflet-irodalom indult

meg, aminőt keveset ismer a történelem. Ezekben az irodalmi harcokban a vezérszerepet Benzo albai és Wido ferrarai püspökök vitték.[1]

Közben Rudolf a merseburgi csatában elvesztette jobbkezét és sérülésébe nemsokára belehalt. Hívei Hermann luxemburgi gróf személyében újabb ellenkirályt állítottak s bár ez többször győzött, elhatározó módon Henriket megverni nem bírta. Ez időközben Itáliában akarta a végső győzelmet kicsikarni.

Többszöri kísérlet után 1084 márciusában sikerült is Rómát elfoglalnia. Csak az Angyalvár, ahová a pápa menekült, tudott Henriknek ellenállni. A király Róma elfoglalása után a Lateránban zsinatot tartott, ahol a pártján álló püspökök és világiak újból kimondták Gergely letételét s Kelement megerősítették. Két kiközösített püspök fölszentelte és beiktatta Kelement, aki viszont Henriket és nejét, Bertát 1084 március 31-én húsvét vasárnapján a Szent Péter-templomban császárrá koronázta.

Dicsőségük azonban nem tartott sokáig. Májusban a pápa szövetségese, Guiscard Róbert normann fejedelem harmincezer főnyi seregével a pápa fölmentésére érkezett. Erre Henrik seregével, pártjával és ellenpápájával egyetemben sietve távozott, a normann fejedelem pedig VII. Gergelyt ünnepélyesen visszavezette a Lateránba.

Az agg pápának azonban nem sok öröme telhetett visszatérésében. Guiscard Róbert szilaj normannjai ugyanis már harmadnap összevesztek a rómaiakkal. Utcai harcok fejlődtek. A vad katonák éppúgy raboltak, gyujtogattak, mint egykor a gótok és vandálok. Egész városrészek váltak romokká. A levegőt sebesült férfiak és megbecstelenített nők jajai töltötték be. A pápa, aki életét Róma naggyátételére szentelte, szomorú

szívvel elhatározta, hogy elhagyja a várost, amelyet szövetségesei feldúltak.[2]

Salernóba vonult önkéntes számkivetésbe. Vele tartott a bíborosok többsége. Az elviselt fáradalmak, izgalmak és emberfeletti gondok életerejét rohamosan gyengítették és csak a lelke maradt erős mindvégig. A rá bízott Egyház kormányzását utolsó lehelletéig hűséggel végezte: rendelkezett egyházkormányzati ügyekben, körleveleket írt, tanácskozásokat, sőt zsinatot is tartott. Sokakat feloldozott a kiközösítés alól, kivéve a császárt, az ellenpápát és az ellenzék fejeit.[3]

HALÁLÁT KÖZELEDNI ÉREZVÉN, betegágyához gyűjtötte bíborosait, püspökeit. Lelkükre kötötte, hogy csak olyant ismerjenek el pápául, akit az Egyház törvényei szerint választottak meg és szenteltek fel. Ajánlott is néhány kiváló férfiút utódjául, mint Anzelm luccai, Hugó lyoni és Ottó ostiai püspököket, leginkább pedig Monte Cassino kiváló apátját: Desideriust. A nagy pápa utolsó szavai ezek voltak: „Szerettem az igazságosságot, gyűlöltem a gonoszságot, ezért halok meg számkivetésben." Isten dicsőségéért és az Egyház nagyságáért önzetlenül harcoló nagy lelkét 1085 május 25-én adta vissza Teremtőjének. Már életében beszéltek csodatetteiről, halála után pedig tisztelete ellenállhatatlan erővel terjedt. IV. Anasztázius (1153) a szentek dicsfényétől övezve festette meg képét. 1606-ban pedig az Egyház hivatalosan is a szentek közé avatta.

Gergelyt elsősorban a császárral vívott invesztitúraharc kötötte le, de a mellett tekintetét folytonosan rajta tartotta az egész világ kereszténységén. Még a legtávolabbi országokban is gondját viselte az Egyház érdekeinek.

Franciaországban I. Fülöp (1060—1108) kezdetben még mutatott némi ellenszegülést az invesztitúrát eltiltó rendelkezések miatt, de a pápa okos levele s a pápai követ tapintatos eljárása minden nehézséget elsimított. Az 1077-i autun-i és az 1078-i poitiers-i

zsinatokon tárgyalták az invesztitúra kérdését és elfogadták az Egyház álláspontját.[4] Sokkal több baj származott a királynak házasságfelbontási kísérletei miatt; ez a kínos ügy még a következő pápák alatt is éreztette mérgező hatását.

Angliában Hódító Vilmos (1066—1087) nem mondott ugyan le az invesztitúráról, de az abból származó bajokat: a simoniát és a papi házasságot erős kézzel megszüntette. Azért a pápa elnézte neki az invesztitúrát, amely körül csak később, II. Paschalis pápa idejében tört ki a harc.

A pápa védelmébe vette Oroszországban Dimitri Isiaslafot és szeretetteljes kapcsolatokat ápolt Csehország hercegével, Vratiszlavval.

Lengyelország királyát, II. Boleszlávot, a kegyetlen s erkölcstelen uralkodót, aki vadságában saját kezével ölte meg Krakkó szent püspökét, Szaniszlót, kiközösítette. Később a pápa követei tevékeny részt vettek az ország püspökségeinek megszervezésében.[5] Spanyolországban ugyancsak Gergely vigyázott a házasság szentségi jellegének megőrzésére, a papi nőtlenség fenntartására, a keresztények egymás közötti békéjére; ő buzdította Castiliai Alfonzot a szaracénok kiverésére.[6] Még Örményországgal is fenntartotta az érintkezést s ott is őrködött a hit tisztaságán.

A keresztény hitterjesztés vágya Ázsia és Afrika pogányai felé terelte figyelmét. Erre vall, hogy kapcsolatot tartott fenn még az északafrikai Mauritania királyával, Anazirral is.[7]

Látta Gergely a nagy veszélyt, amely a keleti kereszténységet a törökök előretörése révén fenyegette. Nagyszabású tervet dolgozott ki a keleti kereszténység megmentésére s a szent helyek felszabadítására.[8] Terveit a sok és súlyos ellenhatás közt nem valósíthatta meg.

MAGYARORSZÁGRA is különös gondja volt. I. Endre és I. Béla fiainak viszályaiban kereste a jog és igazság védelmét, a béke megerősítését, az ország függetlenségének megóvását s az Egyház érdekeinek védelmét. Védte hazánkat a német királynak hűbéresévé való süllyesztés ellenében. Mikor Salamon a német király segítségét kéri, a pápa oltalmába veszi Géza herceget, s 1074 március 17-én (amikor még egészen jó a viszony Róma és a császárság közt) hozzá intézett levelében biztosítja őt támogatásáról. Mikor a vetélkedők Mogyoródnál megütköznek és Salamon csatát veszt, ez újból IV. Henrikhez fordul s megígéri, hogy elismeri őt hűbérurának s évi adót fizet neki, ha trónjára visszasegíti. A pápa e miatt feddő levelet intéz hozzá. Gézát is felkeresi soraival s neki többek között ezeket írja: „Jól tudod, hogy Magyarországnak más nemes országok példájára függetlennek kell maradnia. Más országok királyának nem lehet alávetve, hanem csak az egyetemes Anyaszentegyháznak, mely alattvalóit nem tekinti szolgáknak, hanem gyermekei gyanánt öleli magához."[9]

1077-ben Szent László lépett a magyar trónra. A trónváltozás bejelentésére László Nehemiás esztergomi érseket küldte a pápához. Ez kegyesen fogadta a követet s megígérte, hogy Lászlót „saját és országa hasznára az Apostoli Szék egész tekintélyével, szeretetével és jóakaratával támogatni fogja". A pápa szavait valóra is váltotta. Külön kitüntetésben részesítette Magyarországot, amikor az 1083. évi böjti zsinaton megengedte, hogy első királyát Istvánt, annak fiát Imre herceget és Gellért csanádi püspököt Magyarország püspökei a szentek közé iktassák. Szent István az első az egész világ uralkodói között, akit a Szentszék hivatalos megkérdezése és beleegyezése alapján tiszteltek szentként.[10]

VII. Gergelyt már kortársai különféleképen ítélték meg s ez az ellentétes ítélkezés napjainkig tart. Aki igazán belenéz lelkébe s tettei igazi rúgóit megtalálta, el kell ismernie, hogy VII. Gergely igazi hős és szent, elveinek rettenthetetlen harcosa. Gyakorlati irányú értelem, hajlíthatatlan akaraterő s minden tettében apostoli tűz jellemezte. Az elfogult protestáns

történetszemlélet a Magdeburgi Centuriatorok torzításai óta nem szűnt meg őt gúnyolni és gyalázni, de az elfogulatlan protestánsok soraiból teljes tisztelet és elismerés száll feléje. Épp a legnagyobbak hajtották meg előtte a teljes elismerés zászlaját.

KÖZÜLÜK CSAK EGYNEK, Gregoroviusnak idézzük jellemző szavait: „Ennek a szerzetesnek fegyver nélkül való győzelme több jogot tarthat a világ csodálatára, mint Nagy Sándor, Caesar vagy Napoleon összes diadalai. A középkorbeli pápák nem karddal és golyóval vívták harcaikat, hanem erkölcsi fegyverekkel; épp e szellemi fegyverek alkalmazása és hatásai emelik a középkort vajmi sokban a mi korunk fölé. Nagy Napoleon Gergellyel összehasonlítva egy vérengző barbár. Gergely valójában a középkor tüneményes alakja, akit tanulmányozni mindenkor érdekes dolog. A keresztény világ története legszebb lapjait vesztené el, ha ez az őserejű karakter, a mesterember tiarás fia hiányoznék belőle."[11]

6.

III. Viktor és II. Orbán. Az invesztitúra-harc folytatása. Henrik szerencséjének emelkedése, majd hanyatlása. A pápai tekintélynek, mint Nyugat szellemi vezérének emelkedése a keresztesháborúk megindítása folytán. A világegyház II. Orbán alatt.

VII. Gergely halála után egy teljes évig üresedésben volt a pápai szék, mert a megválasztott Desiderius montecassinói apát nem akarta az egyházfői méltóságot elfogadni. Mikor aztán hosszas rábeszélés után mégis III. Viktor néven (1086—1087) megkoronáztatta magát, jóformán el sem kezdhette sz. Péter hányatott hajójának a kormányzását, rövidesen meghalt.

Ismét hat hónap telt el, míg megtörtént a pápaválasztás. A bíborosok bizalma II. Orbánra (1088—1099), a volt clunyi apátra esett, akivel Gergely még Clunyban ismerkedett meg s akit pápává választása

után Rómába hozott s ostiai bíborospüspökké tett meg. Gergely elveinek rendíthetetlen híve s a pápai trónon is harcosa volt, de nem helyezkedett annyira merev álláspontra, hogy reálpolitikai meggondolásoknak, kisebb jelentőségű engedményeknek helyt ne adott volna.

Az új pápa helyzete első éveiben igen nehéz volt. Henrik ellenpápájának, III. Kelemennek túlereje elől Rómából menekülnie kellett s Dél-Itáliában húzódott meg. IV. Henrik a teljes győzelem felé látszott közeledni. Az ellenkirály, Luxemburgi Herman behódolt neki s nemsokára meg is halt. A szászok is alávetették magukat Henrik uralmának. A király 1090-ben újabb itáliai hadjáratra indult, amelyen határozottan kedvezett neki a szerencse. Különösen Matild őrgrófnővel szemben tudott eredményeket elérni.

De csakhamar fordult a kocka. 1093-ban Henriknek legidősebb fia, Konrád, akit atyja már 1087-ben megkoronáztatott, ellene fordult és nyiltan a pápa mellé állt. Ugyanakkor kiszabadult fogságából Henrik második neje, az orosz Praxedis hercegnő, aki előbb Matild grófnőhöz menekült, majd megjelent az 1094-i konstanci zsinaton s ott szörnyűséges vádakat szórt világgá férjének hallatlan erkölcstelenségéről.

Mindez súlyosan megtépázta Henrik tekintélyét s egyre többeket vitt a fölötte erkölcsiekben és szellemiekben toronymagasan álló pápa táborába. Még nagyobb tömegeket térített vissza a törvényes pápához a borzalmas 1094-i pestisjárvány. Az egykorú krónikák borzalmas színekkel festik a rettenetes csapást. Regensburgban három hónap alatt 8500 ember pusztult el, egy másik helyen hat hét alatt 110 ember, ismét másutt egy napon 40.

Legnagyobb mértékben mégis az emelte ismét világhatalommá a pápaságot, hogy épp ez időben indultak meg a keresztesháborúk. A szent helyeknek a

törökök által való elfoglalása, a keresztény zarándokok folytonos bántalmazása, sőt kivégzése egyre jobban ráterelte a hívek figyelmét a szent helyekre. Napról-napra erősebbé vált a szent helyek felszabadítását követelő közvélemény. Mikor a teljesen megérett helyzetben II. Orbán előbb az itáliai Piacenzában 1095-ben, majd ugyanazon év novemberében a francia Clermontban tartott zsinaton a keresztesháborúk megindítását bejelentette, az egész keresztény Európa lázas örömmel tette magáévá a felhívást. Jelentős a clermonti zsinatnak az Isten-békét egyetemes egyházi törvénynek nyilvánító határozata is.

A francia származású II. Orbán élénk összeköttetést tartott fönn egykori hazájával. Felhasználta a francia kereszténység súlyát a pápaság védelmére, de egyébként nem volt elnéző szülőhazájával szemben sem: ott is megkövetelte az általános egyházi szabályok alkalmazását. Erélyes fellépésére szükség is volt a királlyal, I. Fülöppel szemben a simonia és az invesztitúra gyakorlása, majd a király házassága miatt.

FÜLÖP HÁZASSÁGA körül bonyodalmak támadtak. A király elzavarta törvényes feleségét, Bertát s bűnös viszonyt kezdett Anjou Bertrade grófnővel. Ez a francia papságban jogos felháborodást keltett. A király botrányos viselkedését leglángolóbban sz. Ivo chartresi püspök ostorozta, a kiváló egyházjogász, akit erre a király be is börtönöztetett. Ivo a súlyos büntetés nyomása alatt sem engedett egyházias felfogásából, s mikor őt egy királyi zsinat felségsértéssel vádolta, a határozat ellen a pápához fellebbezett. A pápa erre a királyt kiközösítette, amit az autun-i zsinat is magáévá tett. A kiközösítés következménye az lett, hogy a király éveken keresztül nem gyakorolhatta királyi jogait.[1] A kibékülés és a király feloldozása csak 1104-ben történt meg, amikor Fülöp megszüntette Bertradéval folytatott viszonyát.

II. Orbán nagy elődjéhez, VII. Gergelyhez hasonlóan szintén rajtatartotta figyelmét az összkeresztény-

ség életén. Angliában II. Vilmos (1087—1100) elődjénél kevésbbé tisztelte az Egyház szabadságát, mire az egyházi és királyi hatalom összetűzése következett be. II. Vilmos csakhamar elkezdte az egyházi javakat zsarolni. Ezt azonban nem volt hajlandó elnézni Anglia akkori kiváló prímása, sz. Anzelm (1033—1109), akinek e miatt súlyos összeütközése támadt a királlyal, úgyhogy hazájából egyidőre menekülnie is kellett. Anzelm a pápához ment, aki ekkor éppen Dél-Itáliában tartózkodott. Jelen volt a száműzött Anzelm az ez időben 1098-ban tartott bari-i zsinaton is, amelyen jelentős szerepet vitt.[2] Sz. Anzelm visszatérése hazájába s az investitúra-kérdés elintézése csak a következő pápa uralkodása idején következett be.

Erre az időre esik Spanyolország függetlenségi harcának hősi korszaka a kiváló Cid vezetésével. A mórok uralma alól fokozatosan fölszabaduló Spanyolországra különös gondja volt II. Orbánnak; új egyházi beosztást szervezett s a püspökségeket a toledói prímásságnak rendelte alá.[3] Sokat tett az ország újjászervezésére és kereszténnyé tételére.

Szicíliában ebben az időben (1060—1092) történik meg a szaracénok kiszorítása a normannok által, a jámbor Roger és ennek testvére Guiscard Róbert vezetése alatt. A pápaság védelmezésével is sok érdemet szereztek maguknak a normannok. Ezeket az érdemeket akarta jutalmazni II. Orbán a szicíliai egyházszervezet megalakításakor. A szervezéskor nemcsak az volt a jellegzetes, hogy a görög szertartást nagyrészt kiszorították s helyette a latint vezették be, hanem a Monarchia Sicula megalakulásával. Ez egy okirat volt, amelyben II. Orbán Rogernak és utódainak egészen kivételes egyházi jogokat, az apostoli követeknek (legatus a latere) a jogait adományozta. Ez az adományozás

később sok visszaélésnek s a pápaság és a két szicíliai királyság közt sok ellentétnek lett a forrása.[4]

7.

II. Paschalis pápa. IV. Henrik bukása. További invesztitúra-küzdelmek V. Henrik alatt. A sutri-i szerződés. A pápa Henrik fogságában. A kierőszakolt kiváltság. II. Gelasius.

II. Orbán követője a pápai széken II. Paschalis (1099—1118) lett. Uralkodását szerencsés események vezették be: kevéssel trónralépte előtt foglalták el a keresztesháborúk Jeruzsálemet (1099 július) s a szakadás veszélye is megszűnt, hogy meghalt az ellenpápa, III. Kelemen (1100). Úgy látszott, sikerül békét teremteni a Birodalom és az Egyház között. Ez a remény azonban nem vált valóra. Hiába fáradt II. Paschalis, aránylag hosszú, közel két évtizedes uralkodása alatt még nagy eredmények árán is az invesztitúra-harc megszüntetésén; ez nem sikerült.

IV. Henrik hatalma egyre inkább leáldozóban volt. Fiának, Konrádnak lázadása 1093-ban, majd második nejének, Praxedisnek ellene szórt vádjai erősen megingatták tekintélyét, leolvasztották hívei számát. Még fegyvereit sem vehette igénybe a keresztesháborúk gyülekezése és vele szemben tanúsított ellenséges érzülete miatt, hanem Itáliában kellett tétlenül várakoznia. Csak mikor a keresztesháborúk nagyobb része elindult a Szentföldre, merészkedett elő Henrik is itáliai rejtekéből és sietett Németországba a zavarok lecsendesítésére.

MIG AZONBAN ő ezzel volt elfoglalva, fiatalabb fia, Henrik (közben a legidősebb fiú, Konrád meghalt) pártot ütött ellene (1104), megfosztotta atyját trónjától és nehéz fogságra vetette, ahol kegyetlen szenvedések és nélkülözések vártak rá. Korábbi hívei kiszabadították s erre ő sereget kezdett toborozni, hogy fiát megtámadja. Ez azonban már

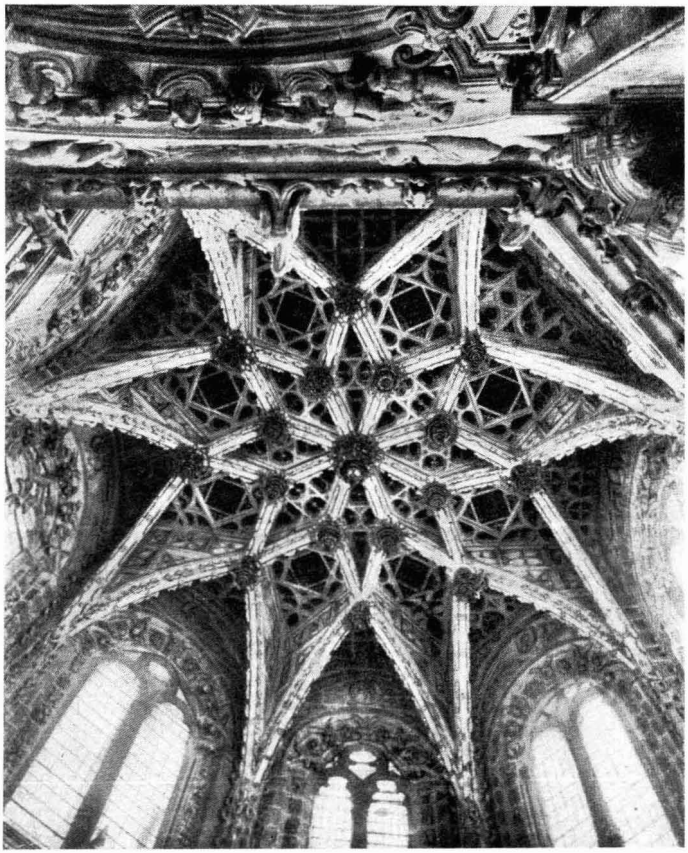

A burgosi székesegyház egyik csúcsíves betetőzése.

nem következhetett be, mert hirtelenül meghalt. Mivel halálakor ki volt közösítve, nem temethették el az általa épített speyeri dómba, hanem csak évekkel később, 1111-ben, amikor II. Paschalis feloldotta a kiközösítés alól. Dicstelen bukása újabb fejezete annak a gyakran már e földön kezdődő isteni igazságszolgáltatásnak, amelylyel Isten bünteti Egyházának üldözőit, amint azt már sok száz évvel előbb briliáns írásművészettel megírta Lactantius „Az üldözők haláláról" szóló könyvében.[1]

A következő király, V. Henrik (1106—1125), IV. Henrik utóda, atyja életében a pápa pártján állott s az egyházi álláspontot képviselte az invesztitúra kérdésében. Igy joggal lehetett tőle jót várni, annál inkább, mert a szelíd és békülékeny pápa nagylelkűségében az engedékenység végső határáig elment. Henrik azonban a hatalom birtokában éppúgy ragaszkodott az invesztitúrához, mint atyja. A mindjárt kezdetben megindult tárgyalások eredmény nélkül végződtek. Erre a pápa három zsinaton: Guastallában (1106), Troyesben (1107) és a Lateránban (1110) megújította az invesztitúra tilalmát.[2]

A király hatalmi úton akarta a kérdést elintézni. 1110 augusztusában nagy hadsereggel Rómába indult, hogy magát császárrá koronáztassa. A pápa a császárrá koronázás feltételéül az invesztitúra-kérdés rendezését kötötte ki. A tárgyalások Sutriban folytak, sokáig eredménytelenül. Végül Henrik ravasz cselhez folyamodott. Kijelentette, hogy kész kiengedni kezéből az invesztitúra jogát, ha viszont a királyi hűbérbirtokokat eddig élvező egyházfők lemondanak az úgynevezett regáliákról, vagyis az állami hűbérbirtokokról s megelégszenek a magánadományozásból származó birtokokkal, a tizeddel és a stólajövedelemmel. A pápa örült e javaslatnak s eszmei magaslaton állva, nem gondolt arra, hogy ezzel a rendelkezéssel máról-holnapra évszázados fejlő-

dés eredményei mennek veszendőbe, a Birodalom főpapsága teljesen szegénnyé válik, ezzel lényegesen veszít tekintélyéből is, az Egyház pedig eddigi befolyásából. A pápa és a király ezt az előzetes megbeszélést 1111 február 9-én kötötték, érvényét pedig az érdekelt püspökök beleegyezésétől és a koronázás megtörténtétől tették függővé.

Ebben az egyezségben Henriknél nyilvánvaló volt a félrevezetési szándék. Jól ismerte a németbirodalmi egyházi viszonyokat s tudhatta, hogy a német főpapok nem mondanak le, sőt az akkori viszonyok között nem is mondhattak le a regáliákról. Ha már a pápával megegyeznie nem sikerült, legalább zavart akart kelteni az Egyházon belül a pápa és a püspökök között.

Az egyezség véglegesítése a szóbeli megállapodás után következő harmadik napra volt kitűzve. Az ünnepségek megállapított sorrendje szerint előbb a király kijelentette lemondását az investitúráról megkoronázása pillanatától fogva. Utána következett a szerződés feltételeit tartalmazó pápai oklevél felolvasása. Mikor az olvasásban ama helyhez értek, ahol az állt, hogy a császár investitúra-lemondásának egyik ellenértéke a birodalmi főpapok megfosztása a regáliáktól: a jelenlevők egységes, heves, szinte lázadás jellegű tiltakozásba kezdtek. Az ellentmondás oly éles volt, hogy a pápa nem merte a föltétel elfogadását erőszakolni. Mire a király kijelentette, hogy akkor ő sem mond le az investitúráról. A koronázás ilykép elmaradt.

Henrik most adott szava ellenére fogságra vetette Paschalist s a jelenlévő bíborosokat. Róma népe viszont a pápa pártjára állt és csakhamar véres harcok indultak a rómaiak és Henrik katonái között. Hogy ezeknek véget vessen, a pápa kéthónapi fogság után engedett a király követeléseinek s a következő kiváltságot adta meg neki: A király szabadon és simonia nélkül,

de a főpapi jelvények átnyujtásával iktatja be a főpapokat; az ilyen beöltöztetés után következik a főpap fölszentelése. A pápa még arról is biztosította Henriket, hogy őt sem az invesztitúra, sem az elszenvedett fogság miatt kiközösítéssel nem sujtja. A király pedig esküvel ígérte, hogy a pápának és bíborosainak visszaadja a teljes szabadságot, őket többé fogságba nem ejti s a pápát minden körülmények között megvédelmezi. E kiváltság megadása után következett a pápa szabadonbocsátása és Henrik császárrá koronázása. Paschalis pápa érezte, hogy túl sok engedményt tett Henriknek, de azzal mentegette eljárását, hogy az Egyház békéje érdekében cselekedett. „Az Egyház megszabadításáért és békéjéért, úgymond, kényszerültem megengedni azt, amibe egyébként még az életem árán sem egyezném bele."[3]

A nehéz helyzetben megadott pápai kiváltság súlyos bonyodalmakat idézett elő. Az egyházias Gergely-szellemű párt felháborodásában heves ostromot indított a kiváltság ellen. A helyzet oly kínossá fajult, hogy a pápa már lemondásra gondolt. Végül mégis arra határozta el magát az 1112-i lateráni zsinaton, hogy a kiváltságot (amit privilegium helyett pravilegiumnak neveztek el) közvetve visszavonta, amennyiben elismerte, hogy az invesztitúra kérdésében az Egyháznak és mindenkinek VII. Gergely és II. Orbán határozatához kell ragaszkodnia. A zsinat kifejezetten is semmisnek nyilvánította a kiváltságot.[4]

A császár azonban mindezzel mit sem törődve, szabadon gyakorolta az invesztitúrát. Sőt tovább ment: elfoglalta a Matild grófnő († 1115) által végrendeletileg a pápának adományozott birtokokat. Erre több tartományi zsinat kiközösítette Henriket. Maga a pápa azonban a császárnak tett eskü alapján még egyre várt a kiközösítéssel. Végre is Henrik egyre tűrhetet-

lenebb viselkedése miatt az 1116-i lateráni zsinaton kifejezetten megtiltotta kiközösítés terhe alatt a világiak investitúráját. De már arra nem került rá a sor, hogy a kiközösítést Henriken magán is végrehajtsa, mert 1118 januárjában meghalt.[5]

Utóda II. Gelasius (1118—1119) lett. Henrik kívánta, hogy az új pápa is ismerje el az 1111-i kiváltságot. A pápa elutasította a követelést, mire Henrik ellenpápát állított, aki a VIII. Gergely nevet vette fel. Gelasius a császárt és az ellenpápát kiközösítette, azonban már 1119 januárjában meghalt.

8.

II. Calixtus pápa. Az investitúra-harc vége. A wormsi konkordátum. Az investitúra kérdése Angliában.

II. Paschalis halála után egy előkelő burgundi nemes család sarját, Guidó vienne-i érseket emelték a pápai trónra II. Calixtus (1119—1124) néven. Az új pápa az Egyház teljes szabadságának és VII. Gergely szigorú elveinek rendíthetetlen híve volt, II. Paschalis idejében az egyházhű ellenzék vezére. Trónralépésekor épp ezért mindenki a harc kiújulására számított. De a Száli és Capetingi uralkodócsaládokkal is rokonságban levő pápa örökségképen vérében hordozta az előkelő elődök mérsékletét, síma modorát és diplomatikus fölényét és értett ahhoz, hogy a szigorú egyházi elveket a gyakorlati lehetőségekkel egyeztesse.

Trónraléptekor már általános volt a vélemény, hogy az annyi áldozatot követelő és annyi érték pusztulását okozó félszázados harcnak véget kellene vetni. A kérdés eszmei része irodalmi téren is egyre tisztult: különbséget tettek a főpapok lelki hatalma és világi szerepe között. A lelki hatalom átadása kizárólag az

Egyház joga. De az állami és hűbéri viszony, főként a birodalmi regáliák adományozása tekintetében el kell ismerni a császárt megillető jogokat. Különösen a kiváló francia egyházjogásznak, Chartresi Ivónak nagyszerű fejtegetései segítették elő a kérdés fogalmi tisztázását.

A lélektani pillanat is adva volt a kibéküléshez s Calixtus pápa azt nem is hagyta kiaknázatlanul. Igaz, hogy az ellentét a két szembenálló tábor között a hosszú harc folytán rendkívül barátságtalanná merevült s a pápa fáradhatatlan jóakaratának és okos tapintatának a nehézségek valóságos torlaszait kellett leküzdenie. Munkájának azonban meglett a gyümölcse: az invesztitúra-harc megszüntetése.

A békekötés feltételeit a wormsi konkordátum (másképen Pactum Calixtinum) tartalmazta (1122). Ennek értelmében a császár az Egyház javára lemond a gyűrűvel és pásztorbottal történő invesztitúráról és biztosítja a főpapok szabad kánoni választását és fölszentelését. Másrészt az egyezmény a császárnak jogot ad arra, hogy személyesen vagy képviselője által jelen lehessen a főpapok szabadon és simonia nélkül történő választásán (ezáltal némi befolyása érvényesült, különösen a választókkal előzetesen folytatott megbeszélések következtében), sőt vitás esetekben a császár dönt, de az illetékes érsek és tartományi püspökök véleményezése alapján; a birodalmi javak átadása a megválasztott főpapoknak kormánypálca átadásával történik, mégpedig magában a Birodalomban a fölszentelés előtt, a Birodalmon kívül (Burgundiában, Itáliában) hat hónapon belül a fölszentelés után.[1]

Így az invesztitúra-harc kölcsönös megegyezéssel befejezéshez jutott. A wormsi konkordátum nagy eredménye az, hogy azt a két küzdő fél, az Egyház és a császár jogos igényeinek figyelembevételével és kölcsönös tiszteletbentartásával kötötték meg. Mindkét fél

nyert a kiegyezéssel, a főnyertes mégis az Egyház, amely célját: a világiak invesztitúrájának megszüntetését elérte. A megegyezést egyfelől a bambergi birodalmi gyűlés, másfelől a 9. egyetemes (első lateráni) zsinat is ratifikálta (1123).

A KILENCEDIK EGYETEMES zsinaton Suger apát tanúsága szerint háromszáz püspök sereglett össze. Ez volt az első egyetemes zsinat, amelyet Nyugaton tartottak. A zsinaton sem új dogmatikus kijelentéseket nem állítottak fel, sem új fegyelmi határozatokat nem hoztak, hanem csak a wormsi konkordátumot hagyták jóvá, a simoniára és a papi nőtlenségre vonatkozó korábbi rendelkezéseket pedig újra szentesítették. Az Isten-béke általános törvényjellegét újból kimondották; az egyházi javak bitorlói ellen a törvényeket megszigorították.

Sem a pápa, sem a császár nem élvezhette sokáig a békét. II. Calixtus 1124 decemberében, V. Henrik pedig öt hónappal később meghalt.[2] Ugyanebben az időben a többi országokban folyó invesztitúra-harcok is hasonló szellemben értek befejezést.

Angliában az invesztitúra-harc folytán, mint említettük, sz. Anzelm canterbury-i érseknek számkivetésbe kellett mennie. Csak II. Vilmos halála után s I. Henrik (1100—1135) trónraléptekor térhetett vissza hazájába.

Azonban ekkor újabb küzdelmek vártak rá. Az invesztitúra kérdésében ugyanis Anzelm ragaszkodott VII. Gergely és II. Orbán rendelkezéseihez és sem ő nem volt hajlandó a királynak hűbéresküt tenni, sem a királytól invesztiált főpapokat nem volt hajlandó püspökké szentelni. II. Paschalis pápa is megkívánta tőle az invesztitúra-ellenes törvények megtartását.[3]

A helyzet ennélfogva annyira kiéleződött, hogy Anzelmnek 1104-ben másodszor is számkivetésbe kellett mennie. A prímási birtokot ekkor a király a maga céljaira foglalta le. Matild angol királynő és Adél, a

király nővére, mindent elkövettek a béke helyreállítására. Végre megindultak a tárgyalások s Londonban 1107-ben itt is létrejött a megegyezés. A király lemondott a gyűrűvel és pásztorbottal való beiktatásról; viszont az új főpapok hűségi fogadalmat tettek a királynak.[4]

9.

A magyar egyházi viszonyok sz. László és Könyves Kálmán idejében. Egyházszervezés. Zsinatok. Papi nőtlenség. A magyar invesztitúra.

Magyar földön a sz. László uralkodását megelőző időkben a folytonos villongások és gyors trónváltozások következtében a sz. István alatt szép fejlődésnek indult kereszténység inkább visszaesést, mint haladást mutatott. De László (1077—1095) erős keze, uralkodói rátermettsége, szilárd jelleme és őszintén vallásos lelkülete meghozta a keresztény egyház megerősödését, a hitélet fellendülését. Ez Könyves Kálmán alatt még fokozódott.

SZ. LÁSZLÓ az országot háborgató külellenségek, különösen a kúnok megfékezése után megszilárdította az ország határait, helyreállította a belső nyugalmat. Országrendezésében jelentős hely jutott az egyházszervezésnek. Kolostorokat, templomokat, káptalanokat létesített. Több bencés kolostort alapított. Így a Salamonnal vívott győzelmes csata színhelyén, Mogyoródnál, Szentjobbon, a tolnamegyei Bátán és a nyitramegyei Koloson.[1] 1091-ben létesítette a somogyvári apátságot a franciaországi Saint-Gillesből jövő bencések számára.

A püspökségek fejlesztésére, megerősítésére is kiváló gondot fordított. A sz. Istvántól alapított váci püspökség székesegyházát még Géza megkezdte építtetni, sz. László pedig befejeztette. A bihari és erdélyi püspökségek számára Váradon és Gyulafehérváron díszes székesegyházat emeltetett.[2]

Az egyházmegyék határait is rendezte. A Duna-Tisza közén és Csongrád megyében pontosan elhatárolta a váci püspökség és a kalocsai érsekség fennhatósági területét. Kialakul a kalocsai egyházmegye területén a még András korában meghódított Szerémség főesperessége. Mivel Kalocsáról a délfelé erősen megnagyobbodott egyházmegye távolabbi pontjait nehéz megközelíteni, Kalocsáról Bácsra helyezte át az érsekség székhelyét, de Kalocsának társaskáptalanja megmaradt.[3] Új társaskáptalanok is keletkeztek: a titeli, aradi, vasvári és szepesi.

Horvátország elfoglalása után Zágrábban külön püspökséget szervezett s azt sz. István király tiszteletére szentelte.[4] Élete vége felé még egy püspökséget akart alapítani Nyitrán. Az előkészületeket már meg is tette, de munkáját befejezni nem tudta. Ezt megtette helyette utóda, Könyves Kálmán (1095—1116), aki 1105—1110 között szervezte meg a nyitrai püspökséget.[5]

A keresztény Nyugaton két évszázad óta vajúdó reformeszmék és tisztogató törekvések csak sz. László uralkodása idején érkeztek el hazánkba. Igaz, hogy előbb nem is igen volt rá szükség. Sz. István idejében az első térítő, missziós tevékenységet kifejtő, majd az utána következő években sokszor bántalmazott, lenézett, sőt üldözött papság hivatása magaslatán állt. Csak később, amint nyugodtabb viszonyok következtek, állt be az elpuhulás kora. Ekkor terjedt el nálunk is a papi nősülés. Sz. László trónraléptekor az országban csaknem mindenütt nős papokat, sőt nős püspököket talált. A szegény sorsból felemelkedett, szolgaszármazású papok feleségüket, gyermekeiket, rokonaikat nem egyszer az egyházi vagyonból tartották és gazdagították. A főpapok közt is akadt, aki egyházi kötelességeit elmulasztva, csak a maga és a családja anyagi jólétét viselte szívén. Az apátok püspöki jelvényeket viseltek és püspöki jogokkal éltek. Szerzeteseikkel végeztették a lelkipásztori funkciókat, a velük járó jövedelmet pedig elharácsolták. Az udvarban, tár-

saséletben forgolódó főpapok, kanonokok, „diákok": diákonusok világiasan öltözködtek: hasított mentét, zöld dolmányt és kucsmát, tarka kesztyűt, csizmát vagy hímes sarut, fínom, varrottas inget viseltek. A falusi papság közé a pogány lázadás nyomán beállt paphiány idejében nem egy papi ruhában járó avatatlan személy tolakodott be.[6]

Itt tehát ugyancsak helye volt a Gergely-szellemű reformnak. Csakugyan a kor zsinatain hamarosan sürgető hangon kerülnek szóba a reform ügyei. Az 1083 táján tartott kartali zsinat még kénytelen eltűrni a nős papokat, még a másodszor nősülteket is, de az 1092-i szabolcsi s az 1099-i tarcali zsinaton már tiltják a papok második nősülését.[7]

A kérdés újból előkerül a Lőrinc érsek vezetése alatt ülésező első esztergomi zsinaton 1104-ben. Ez a zsinat még megengedi a nős papoknak a további együttélést feleségükkel, de megtiltja azt a püspököknek. A jövőre nézve pedig úgy intézkedik, hogy csak nőtlen papok szentelhetők fel. A második esztergomi zsinat (1112) már minden fenntartás nélkül a teljes papi nőtlenséget sürgeti.[8]

AZ EMLITETT ZSINATOK nemcsak a coelibátus kérdésével foglalkoztak, hanem más egyházi természetű ügyekkel is. A szabolcsi zsinat 27. törvényszakasza a vallás- és erkölcselleni bűnökkel, a vallásos kötelezettségek megtartásával, egyes szertartások körülírásával, az Egyház jogainak és vagyonának védelmével foglalkozik.

A tarcali zsinat (1099) újabb rendelkezésekkel egészítette ki az előzőnek a határozatait. Megerősítették a sz. Istvántól és a későbbi királyoktól alapított egyházak és monostorok adományait. Elrendelték a Szentháromság ünnepét, a kántorbőjtök megtartásának módját. Intézkedtek az ereklyék szállítási módjáról és az utazó papok misézéséről.

A két esztergomi zsinatnak (1104, 1112) egyik főgondja az egyházi vagyon védelme. Különösen pontos

és szigorú rendelkezéseket hoznak arra nézve, hogy a főpapok ne családjuk és rokonaik gazdagítására fordítsák vagyonukat, hanem csakis egyházi célokra. Az olyan főpapok, akiknek a multban volt feleségük, de az új rendelkezések értelmében különváltan kell élniök, a főpapi vagyonnak csak egynegyed részét fordíthatják egykori feleségük és családjuk eltartására, ezt is csak az esetben, ha a többi háromnegyedrésznyi jövedelmet kizárólag az Egyház javára fordítják. Az Egyház javait tékozló főpapokat kártérítésre ítélik és méltóságuk elvesztésével sujtják.

A zsinat szabatosan körülírja a püspöki, apáti és plébánosi joghatóságot is. Tiltja az apátoknak a püspöki jelvények viselését és a püspöki jogok gyakorlását. A lelkipásztoroknak is megtiltanak olyan intézkedéseket, amelyek már a püspök jogkörébe tartoznak.

Foglalkoznak a papság képzésével, kötelességeivel, templomi szolgálataival és életmódjával. A képzetlen papokat tisztvesztés terhe alatt utasítják tanulásra. Az udvari papokat és a közös életet élő kanonokokat egymás közt latin beszédre kötelezik.

A hitélet ápolására szabályozzák a vallásos társulatok összejöveteleit; tilalmazzák a pogány áldozatokat; kiszabják a vallás- és erkölcselleni bűnökre a büntetéseket.

A Nyugatot oly hatalmas mértékben foglalkoztató investitúra-kérdésnek hazánkban is megvolt a maga különleges magyar története.

Királyaink sz. István óta minden aggodalom nélkül gyakorolták az investitúrát. Meglepő, hogy VII. Gergely pápa nálunk ezt szó nélkül eltűrte. Ennek okát egyrészt abban kell látnunk, hogy László bensőséges keresztény meggyőződésében az investitúrát nem úgy gyakorolta, hogy abból az Egyházra nézve kár származott volna, másrészt a pápa a lovagias és szentéletű magyar királyt nem akarta magától elidegeníteni.

II. Orbán már szigorúbb volt elődjénél. Megkívánta az investitúra-ellenes törvények megtartását hazánkban is. Erre lassú elhidegülés állt be a pápa és a magyar király között. A neheztelés — úgylátszik —

a zágrábi püspökség alapításakor (1093) kezdődött, amelyben a király önhatalmúlag járt el, a pápával való előzetes megbeszélés nélkül. E miatt a pápa kifejezte rosszalását[9] s ennek eredménye lett, hogy már a somogyvári apátság alapításánál a pápai követ, Teuzo is jelen volt, ő kísérte a saint-gillesi apátot, Odilót, a somogyvári alapítás átvételére.

Az elhidegülés okai közt politikai indítékok is működtek. Zvoinimir Demeter horvát király 1076-ban felajánlotta országát hűbérül a szentszéknek. Ennek ellenére László 1091-ben elfoglalta Horvátországot, amelyre pedig Róma is igényt tartott. Ehhez járult, hogy családi összeköttetések s egyéb körülmények következtében sz. László 1093-ban kibékült IV. Henrikkel s elismerte annak pártfogóját, III. Kelemen ellenpápát. Valószínűleg félrevezették a szent királyt.

EZ A VISSZÁS HELYZET még Könyves Kálmán alatt is tartott. Kálmán erősen gyakorolta az investitúrát. De lassankint kedvezőbb légkör alakult ki. Az ellenpápa halála után Kálmán belátta, hogy saját kára nélkül nem maradhat meg Henrik mellett s kereste a közeledést az Egyház törvényes feje felé. Viszont a szentszék is többre becsülte a magyar király barátságát s a magyar egyházi viszonyok rendezését, mint a kétes értékű horvát hűbériséget. Így indult meg a kibékülési folyamat.

1102-ben már a törvényes pápának, II. Paschalisnak a követe jár Magyarországon. Egy évvel később pedig ugyancsak II. Paschalis erősíti meg a pannonhalmi apátság kiváltságait. S bár közben Kálmán elfoglalta a dalmát városokat, 1106-ban mégis megtörtént a teljes kibékülés. Ez év október 22-én mondott le követei útján Kálmán a guastallai zsinaton az investitúráról. Elismerte, hogy a püspököket az ország egész területén a káptalanok szabadon válasszák az Egyház törvényei szerint.[10] A Gergely-féle eszmék így hazánkban is diadalra jutottak.

10.

Clairvaux-i sz. Bernát szellemi irányítása. II. Honorius, II. Ince és II. Anaklét. A szakadás megszűnése. Tizedik egyetemes zsinat. II. Celesztin és II. Lucius.

Az invesztitúra-harc befejeztével a nagyobb elvi küzdelmek egy időre elültek. Az egy évszázad óta folyó egyházi függetlenségi harc örvendetes eredménynyel zárult le: az Egyház megszabadult az itáliai pártok erőszakától, kivívta a pápaválasztás függetlenségét a hatalmát bénító császárokkal szemben, visszaszerezte az Egyház szabadságát az invesztitúra megszüntetésével. Belső életében is megújhodott: megszüntette a simoniát, a papi házasságot és a papság világias életmódját.

A wormsi konkordátum megkötése után sem szünetelt ugyan teljesen a harc, — ahol élet van, ott küzdelem is van — de ezek a harcok az előzőkhöz képest jelentéktelenek s inkább belső, házi viszályoknak számítanak.

A következő három évtizedet joggal hívhatjuk sz. Bernát korának. Ebben az időszakban az egyházi élet legkülönbözőbb területein irányítást és szellemi tartalmat az ő személyiségének a kisugárzása ad. Ő a kor legsugárzóbb egyénisége: egy magánosságot kedvelő misztikus, de ugyanakkor átfogó erejű szervező, tanácsadó és pihenést nem ismerő sürgető. Csakhamar ő lett az európai kereszténység kinevezetlen vezére: befelé a szerzetesi és aszkétikus életben, a szellemi mozgalmakban és a teológiában, kifelé pedig az egyházpolitikai kérdésekben.[1]

II. Calixtus halála után az egymással vetélkedő római nemesi pártok mindegyike a maga számára igyekezett megnyerni a bíborosok bizalmát és szavazatát. A tülekedő pártok közül különösen kettő

tett szert nagy hatalomra: a Frangepániak és Pierleoniak csoportja.

Az utóbbiak ügyeskedése hamarosan a pápai székbe segítette Tebald bíborost, II. Celesztint. De a Frangepániak rögtön ellenpápát állítottak Lambert ostiai bíborospüspök személyében. Tebald, hogy a szakadást elkerülje, lemondott, mire szabályszerűen újból megválasztották Lambertet, aki a II. Honorius (1124—1130) nevet vette fel.[2]

Uralkodása alatt Németország a császári trón betöltése miatt lázban égett. V. Henrikkel ugyanis kihalt (1125) a frank királyok háza. A megüresedett trónt ketten igényelték: Sváb Frigyes és Szász Lothár. Az egyházi párt ez utóbbi mellé sorakozott, mert személyében jobban látta biztosítva az egyházi érdekeket. Sikerült is III. Lothárt trónra emelni (1125—1137). A pápa is melléje állt és Frigyes ellenkirályt kiközösítette.

Kevésbbé volt szerencsés Honoriusnak délitáliai politikája. Apuliát, amelyet gyermektelen uralkodója, Vilmos a Szentszékre hagyott, kénytelen volt az erőszakos szicíliai Rogernek átengedni.

Honorius halála után ismét kitört Rómában a pártok viszálya. Tizenhat Frangepáni-párti bíboros nagy sietséggel megválasztotta Papareschi Gergelyt, egy méltó, szigorúan egyházias érzületű bíborost, II. Incét (1130—1143). Néhány órával később azonban a másik párt, húsz bíboros, külön gyűlésezett s a zsidó eredetű, gazdag Pierleoni-család egyik igen tehetséges, de világias gondolkodású és izzó becsvágytól fűtött tagját: Pietro Leonét választotta meg, aki magát II. Anaklétnak (1130—1138) nevezte.

Bár II. Ince megválasztása kissé elsietett volt s a választási forma sem tartatott meg mindenben, a hiányok nem érintették a lényeget s a törvényes pápa ő volt. Anaklét azonban gazdag családjának kimerít-

hetetlen támogatásával vesztegetés útján hatalmas pártot szervezett magának. Incének Rómából menekülnie kellett; Franciaországban, VI. Lajosnál keresett menedéket, aki az ügy megvizsgálását és eldöntését a maga részéről az akkor már Európa-szerte elismert tekintélyű sz. Bernát clairvaux-i apátra bízta. Ez átvizsgálta a választási iratokat s kimondotta, hogy Ince törvényes pápa, mert őt választották meg először, mégpedig simonia nélkül és a méltóbb bíborosok pártja választotta meg.[3] Sz. Bernát döntését magáévá tette a király s az Etampsban tartott zsinaton (1130) egész Franciaország Ince mellé állt. Sz. Norbert magdeburgi érsek viszont Németországot és Lothárt szerezte meg a törvényes pápának.

II. Ince Lüttichben találkozott a császárral (1131), aki megígérte neki, hogy az ellenpápától visszaszerzi Rómát. Igéretét csak két év mulva válthatta be. Anaklét pártja azonban oly erős volt, hogy a császár Rómának csak egy részét tudta elfoglalni. Így a koronázás is nem a Szent Péter-templomban, hanem a Lateránban történt.

E CSÁSZÁRKORONÁZÁS alkalmával rendeződött a Matild-féle birtok kérdése is a pápa és a császár között. A grófnő végrendeletileg a pápára hagyta, V. Henrik azonban elfoglalta azt. Most Lothár elismerte a birtok fölött az Egyház tulajdonjogát, de hűbérként bérbevette azt s használatáért évi bérösszeget fizetett. Ez az egyébként világos jogi helyzet később téves magyarázatokra adott okot. A római kúriában is voltak, akik azt a helytelen felfogást vallották, hogy a császár birodalmát a pápától kapja hűbérként, tehát a császár a pápa hűbérese. Ez a felfogás jutott kifejezésre a Laterán egyik falfestményén, amely a pápa előtt térdelő császárt ábrázolja, aki a pápa kezéből veszi át a koronát, a kép felirata szerint mint a „pápának az embere". Ez a helytelen felfogás sértette később az annyira önérzetes Barbarossa Frigyest és ez szolgáltatott neki háborús okot.[4]

Lothár távozása után nem sokáig maradhatott Ince pápa Rómában, Anaklét csakhamar menekülésre kényszerítette s csak a császár második útja alkalmával (1136) tért ismét vissza. De igazában csak az ellenpápa halála (1138) után lett a helyzet ura Rómában. Ekkor Ince a szakadás teljes megszüntetésére egyetemes zsinatot hívott össze 1139 áprilisában Rómában. Ez a tizedik egyetemes (második lateráni) zsinat, amelyen közel ezer főpap vett részt. A zsinaton felfüggesztették az Anaklét által felszentelt püspököket. Szicíliai Rogert a szakadás makacs pártolása miatt kiközösítették. A néplázító Bresciai Arnoldnak hallgatást parancsoltak. Néhány eretnek tant elítéltek.

A pápa Roger kiközösítésének a gyakorlatban is érvényt akart szerezni. Sereget gyüjtött tehát és megtámadta őt, azonban vereséget szenvedett és Roger fogságába jutott. Ez csak úgy volt hajlandó Incét szabadon bocsátani, ha ez átengedi neki Apuliát, és ezt Szicíliával együtt öröklő királyságnak elismeri. A pápa kénytelen volt e feltételeket elfogadni.

II. Ince élete végének szomorú eseménye: fellázadtak ellene a rómaiak, a pápa hatalmát megtagadták, szenátust létesítettek s az ragadta kezébe a város kormányzását. A pápa 1143 szeptember 24-én halt meg.

Az utána következő II. Celesztin öt hónapi uralom után meghalt. Kevés ideig ült Szent Péter székén II. Lucius (1144—1145) is, aki a lázadó rómaiak ellen az új német császártól, a Hohenstaufi-házból származó III. Konrádtól kért segítséget. E miatt a rómaiak megtámadták s a pápa a saját népe elől a Capitoliumba menekült. Erre a csőcselék a Capitoliumot fogta ostrom alá. A védelmet a pápa személyesen irányította. Közben egy feléje dobott kő halálos sebet ejtett rajta és II. Lucius a sérülésbe bele is halt.

JEGYZETEK.

1.

[1] Martin: Saint Léon IX. 1904. 72. [2] Váczy P.: Egyetemes Történet. II. 1936. 463. Ezt írja: „VII. Gergely sokban hasonlított ellenfeléhez. Ő is, ha kellett: pénzelt. Ha kellett: bujtatott, minden eszközt, ami a célhoz vezet, felhasznált." Sajnos, hogy ez az érdekes szempontokkal, ügyes szintézissel dolgozó munka elejétől végig erős katolikusellenes tendenciával van megírva. [3] Registrum Gregorii VII. Patrologia Lat. CXLVIII. 283—84.

2.

[1] Pöschl A.: Die Entstehung des geistlichen Benefiziums. Archiv für kath. Kirchenrecht. 1926. 3. 363. kk. [2] Liber gratissimus. Migne P. L. CXLV. col. 140. [3] Scharnagl A.: Der Begriff der Investitur in den Quellen des Investiturstreits. 1908. 27. [4] Jaffé: Monum. Gregor. Ep. VII. 14.

3.

[1] Jaffé: Monumenta Gregoriana. 113., 163. [2] Jaffé: Mon. Greg. pag. 167., 199., 298., 384., 412. [3] Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 1906. 17—18. [4] Migne: Patr. Lat. CLIV. col. 277. [5] Jaffé: Mon. Greg. 46. kk. [6] Bruno: De bello saxonico. Monum. Greg. V. 351—52. [7] Bernried: Vita Gregorii VII. — Watterich: Vitae Pont. Rom. I. 512. [8] Duchesne: Liber pontificalis. II. 282.

4.

[1] Regesta Rom. Pont. IV. 12. [2] Seppelt—Löffler: i. m. 145—146. [3] Hamerle: i. m. 354.

5.

[1] V. ö. Mirbt: Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. 1894. [2] Mourret: i. m. IV. 203. [3] Bernried: Vita Gregorii VII. — Watterich: Vitae Pont. Rom. I. 340. [4] Hefele—Leclercq: Hist. des. Conc. V. 231. [5] Jaffé: Monum. Greg. 196. [6] Regesta Pont. Rom. III. 18. [7] Jaffé: Monum. Greg. 236. [8] Bréhier: L'Église et l'Orient au moyen âge. 1907. 5. kk. [9] Az e kor magyar egyháztörténetére vonatkozó római adatok találhatók: Regesta Pont. Rom. II. 63., II. 70., IV. 25., VI. 23. stb. [10] Hóman—Szekfű: Magyar történet. 1935. I. 287. [11] Chobot: A pápák története. 213.

6.

[1] Paulot: Urbain II. 125. [2] Eadmer: Vita S. Anselmi. Migne P. L. CLVIII. 49—120. [3] Jaffé: Regesta. Nr. 5370. [4] Mourret: i. m. IV. 238.

7.

[1] Bangha—Ijjas: A keresztény Egyház története I. 271. [2] Seppelt—Löffler: i. m. 151. [3] Marx—Bilkei: i. m. 239. [4] Funk—Bihlmayer: i. m. II. 111. [5] Petrus de Pisa: Vita Paschalis II. Nr. 27. Migne P. L. CLXIII. col. 27.

8.

[1] Pertz: Monumenta Germaniae hist. Leges. XI. 75—76. [2] Mourret: i. m. IV. 332. [3] Eadmer: Historia nova lib. III. Migne P. L. CLIX. col. 426. [4] Mansi: Acta Conciliorum XX. 1227.

9.

[1] Hóman—Szekfű: Magyar történet I. 300. [2] Karácsonyi J.: Katolikus Egyháztört. 18. [3] Balics L.: A róm. kath. Egyház története Magyarországon. 1885. I. 351—356. [4] Fejér: Codex diplomaticus I. 484. [5] Karácsonyi: i. m. 20. [6] Hóman—Szekfű: i. m. I. 304. [7] C. Péterffy: S. Concilia in Regno Hung. celebrata I. 14—18. [8] Péterffy: i. m. I. 39. [9] Fejér: Cod. dipl. II. 13—15. [10] Balics: i. m. II. 36. kk.]

10.

[1] Seppelt—Löffler: Papstgeschichte. 155. [2] Funk—Bihlmayer: Kirchengeschichte II. 114. [3] S. Bernardus: Epistola CXXIV. [4] Mourret: i. m. IV. 347.

HARMADIK FEJEZET: BARBAROSSA FRIGYES TÁMADÁSAI A PÁPASÁG ELLEN.

1.

III. Jenő. A rómaiak lázadása. A konstanci egyezmény. IV. Anasztáz és IV. Adorján. Frigyes első római útja és megkoronázása. A beneventói egyezmény. A besançoni birodalmi gyűlés. Hadjárat az északitáliai városok ellen. Roncaglia.

A pápaság győztesen került ki az Egyház szabadságáért folytatott küzdelmekből s a béke a wormsi konkordátum alapján helyreállt. De a nyugalom nem tartott sokáig. Hamarosan újabb veszély mutatkozott: a világi hatalomnak a nyers, konkrét erőviszonyokból fakadó kísérlete az Egyház szabadságának korlátozására.

A pápaság és vele az Egyház elleni támadások vezére a Hohenstaufi-házból származó Barbarossa (Rőtszakállú) Frigyes volt, akinek államesszménye szerint a császár hatalma nemcsak a világi dolgokra terjedt ki, hanem a lelkiekre is. A császár ad az Egyháznak pápát, s ennek az ő akarata szerint kell kormányoznia az Egyházat. Szerencse, hogy e nehéz időkben olyan férfiú állt a kereszténység élén, akiben volt bátorság, hogy e túlkapásokkal szembeszálljon.

II. Lucius halála után ugyanis a szelídlelkű Bernát cisztercita apátot[1] választották meg III. Jenő (1145—1153) néven pápává, aki sz. Bernátnak tanítványa volt. Mikor ez utóbbi meghallotta, hogy az Egyházra nézve olyan válságos időkben az ő tanítványát, az egyszerű szerzetest választották meg, eleinte meghökkent, később azonban isteni rendelkezést látott benne s tanácsával és mindenirányú segítségével rendületlenül ott állott tanítványa mellett, annak egész pápasága alatt. Számára írta a De consideratione c. híres könyvét, a lelki-

életre vonatkozó, misztikus mélységű tanácsok és gyakorlati egyházpolitikai kérdések remek foglalatát, amelyben az ő sajátosan egyéni, szentbernáti módszere teljes kifejezésre jut s amelyet a középkor találóan nevezett el a fejedelmek lelki tükrének.

A pápa az elődje alatt kitört zavargások miatt nem mehetett Rómába, azért Farfában szenteltette fel magát. Egyideig Viterbóban tartózkodott, majd 1147 tavaszán Franciaországba ment. Időközben a keresztesek a mohamedánok a Szentföldön visszaszorították és Edessa is elesett (1144).[2] A pápa új tartózkodási helyén, francia földön, a keresztesháborúk klasszikus hazájában kísérletet tett újabb hadjáratra való buzdítására. A mozgalom megszervezését sz. Bernátra bízta, aki páratlan lelkesedéssel, legendás tüzű szónoklataival nagy sereget toborzott össze. Az elért eredmény mégis jelentéktelen lett. Jenő pápa franciaországi tartózkodása alatt több helyen, Párizsban, Trierben, Reimsben zsinatot tartott a föltünedező eretnek tanok és az erkölcsi romlás leküzdésére.

A CSÁSZÁR a pápával folytatott többszöri megbeszélés ellenére sem ment Rómába, hogy a Bresciai Arnold által föllázított, forradalmi hangulatban élő városban rendet teremtsen. III. Konrádnak 1152-ben bekövetkezett halála után a fejedelmek a császár unokaöccsét, Frigyest (1152—1190) választották meg királynak, akit az olaszok vörös szakálla miatt Barbarossának gúnyoltak. A német rendek választása főként azért esett Frigyesre, mert arra számítottak, hogy trónrajutásával véget ér a sok évtizedes belső harc, amely Németország két hatalmas családja, a Guelfek (vagy Welfek) és Ghibellinek (vagy Weiblingenek) között dúlt. A pápa és császár közti küzdelmekben a Welfek a pápa, a Ghibellinek a császár pártján állottak. Innen a két elnevezés sokszor már nem is a két családot, hanem a pápai vagy császári párthoz tartozást jelentette. Frigyes atyja, aki Ghibellin volt, Welf leányt vett feleségül. Joggal remélhették tehát a rendek, hogy Barbarossában mind-

két párt a saját jelöltjét látja s személyén keresztül kiengesztelődik a már értelmetlenné vált gyűlölködés.[3]

III. Jenő azonnal felvette az érintkezést az új királlyal, s az ő követei is jelen voltak az 1153-ban tartott konstanci birodalmi gyűlésen. Itt egyezség jött létre a pápa és a császár között. Frigyes kötelezte magát, hogy visszaállítja Rómában és az Egyházi Államban a pápai uralmat s hogy szicíliai Rogerral és a rómaiakkal a pápa beleegyezése nélkül nem köt békét. Viszont a pápa megígérte, hogy Frigyest Rómában császárrá koronázza s biztosította őt támogatásáról a Birodalom ellenségeivel szemben.

A konstanci egyezség megvalósítását III. Jenő már nem láthatta: ugyanazon év júliusában meghalt. Nemsokára követte őt szent tanácsadója, clairvauxi Bernát is.

Utóda IV. Anasztáz (1153—1154) lett, aki csak kevés ideig, mintegy másfél évig kormányozta az Egyházat.

Halála után Breakspear Miklós következett IV. Adorján néven (1154—1159); az egyetlen angol a pápai széken. Alacsony sorsból emelkedett fel. Nélkülözésben töltött gyermek- és ifjúkor után szerzetes lett, később kolostorának apátja; III. Jenő tüntette ki a bíborral. Tudományossága, egyházias érzülete és diplomáciai ügyessége miatt kiváló hírben állott. Energikus, tetterős egyéniség, aki mindjárt megválasztása után kijelentette, hogy úr akar lenni saját házában, Rómában. Ezért felszólította a szenátust, hogy utasítsák ki a városból Bresciai Arnoldot. Mikor kérésének teljesítését megtagadták, tilalom alá vetette a várost. Ez hatott; Arnoldot száműzték s a pápa bevonulhatott székvárosába.[4]

Barbarossa Frigyes ugyanakkor készülődött Róma felé, hogy a konstanci szerződés értelmében császárrá koronáztassa magát. A pápa és a király Sutriban talál-

kozott, ahol először mutatkozott a világi hatalom kicsinyes féltékenysége az uralom formái iránt; Frigyes megtagadta az immár több század óta szokásos tiszteletnyilvánítást: a lóraszálló pápa kengyelvasának tartását. Csak mikor meggyőzték, hogy ezzel még nem vallja magát a pápa hűbéresének, volt hajlandó a szokásos udvariassági tényre. Azután Rómába vonultak s a pápa Frigyest császárrá koronázta. Az új császár azonban a rómaiak barátságtalan viselkedése s a Birodalomból kapott nyugtalanító hírek miatt csakhamar elhagyta Rómát s visszatért országába.[5]

Az a jó viszony, amely a koronázás alatt a pápa és a császár közt kialakult, csakhamar szertefoszlott. Amikor szicíliai Vilmos támadóan lépett fel a pápa ellen, a császár a konstanci megegyezés ellenére sem nyujtott segítséget s így maga a pápa volt kénytelen hadat szervezni a támadó ellen.

A jogtalanul támadó Vilmost kiközösítette. Ez azonban oly szerencsével harcolt, hogy a pápa szorongatott helyzetbe került s kénytelen volt vele Beneventóban békét kötni (1156). Ennek értelmében a pápa feloldotta Vilmost a kiközösítés alól s meghatározott évi hűbérösszegért hajlandó volt átengedni Szicíliát, Apuliát és Capuát. A császár ebben a konstanci szerződés megszegését látta s nagy haragra lobbant.

A feszültséget még fokozta az Eskyll lundi érsek ügye körül támadt kavarodás. Az érseket, miközben római útjáról hazafelé igyekezett, rablólovagok támadták meg és fogságba hurcolták. A pápa arra kérte a császárt, hogy szabadítsa ki az érseket és vegyen elégtételt az Egyház méltóságán ért bántalomért; de Frigyes nem teljesítette a pápa kérését.

Ez szolgáltatott okot arra, hogy a pápa az 1157-i besançoni birodalmi gyűlésre levelet és követeket küldjön s a Birodalom egész nyilvánossága előtt követelje

az érsek kiszabadítását. A követség vezetője Roland bíboros volt. A gyűlésen felolvasták a pápa levelét, amely többek közt ezt is tartalmazta: „Gondold meg nagyfényű fiam, mily készséggel fogadott be téged anyád, a római Egyház; a méltóságnak és tiszteletnek mily teljességét ruházta rád, midőn a császári korona ékességét a fejedre tette! S nem is bántuk ezt meg, sőt inkább örülnénk azon, ha kezünkből még nagyobb jótéteményeket (beneficia) is nyerhetnél."[6] A levelet a császár legbefolyásosabb tanácsadója, a pápaság engesztelhetetlen ellensége, a hiú és nagyravágyó Dasseli Rajnald fordította s a „beneficium" szót szándékosan „hűbér"-nek adta vissza. A gyűlés tagjai tehát úgy értették, hogy a pápa a császárt hűbéresének tekinti, aki a koronát és a birodalmat a pápától kapja. A félreértés szörnyű felháborodást keltett, a rendek kardot rántottak. A császár megvédelmezte ugyan a követeket a haragvók bosszújától, de a Birodalom területéről azonnal távozniok kellett.

A császár köriratban tudatta a világgal a történteket s tiltakozott az ellen, hogy ő a pápa hűbérese lenne.

Adorján nem akarta elmérgesíteni a helyzetet, azért a következő évi (1158) augsburgi birodalmi gyűlésre más követeket küldött, akik megmagyarázták szavainak helyes értelmét. Erre legalább színleg a császár is megbékült.

Ez azonban nem akadályozta őt abban, hogy még ugyanazon évben a lombardiai városok megalázására büntető hadjáratot ne vezessen. Különösen az ellenszegülő milánóiakat fenyítette meg keményen. A roncagliai mezőn gyűlést tartott s itt a lombard városok összes kiváltságait elkobozta. A császár ettőlfogva az Egyházi Állammal is úgy rendelkezett, mintha a sajátja lenne. A bolognai jogtudósok — a hírhedtté vált legis-

ták — nagy szolgalelkűséggel proklamálták és kodifikálták a túlzott császári felségjogokat. Az ő törvényeik jellegét ez az általuk lefektetett jogi alapelv fejezi ki: „A te akaratod jog; ami az uralkodónak tetszik, az a törvény."[7]

Az egyházi törvényekkel való nemtőrődést azzal mutatta ki Barbarossa, hogy a wormsi konkordátum rendelkezései ellenére is saját maga töltött be érseki székeket: Dasseli Rajnaldot kölni, Blandrata Guidót ravennai érsekké nevezte ki. Mikor a pápa e miatt hevesen tiltakozott, a császár durván felelt. A pápa már kiközösítésre gondolt, közben azonban meghalt.

2.

III. Sándor megválasztása. A császári párt ellenpápája. IV. Viktor. A páviai zsinat. Az európai országok Sándor mellett. III. Paschalis ellenpápa. Becket Tamás az angol egyházi szabadság védelmében. Az angol király szövetsége a császárral.

A IV. Adorján halála után választásra összegyűlt bíborosok közt politikai okokból súlyos és szenvedélyes meghasonlás támadt. A kisebbség Adorján politikáját már korábban helytelenítette, különösen a szicíliai királylyal kötött beneventói szerződés óta s inkább a császárral akart békülni. Viszont az Egyház szabadságát féltő bíborosok többsége Adorján politikájának a folytatását kívánta.

Hasztalan volt minden fáradozás, egységes választást elérni nem sikerült. A többség Bandinelli Roland bíborost, a kiváló jogászt választotta meg, aki annakidején a besançoni birodalmi gyűlésen a pápát képviselte s aki ellen ott a császárpártiak oly hevesen kikeltek. Roland bíboros 14 szavazatot kapott, az ellenpárt jelöltje, Octavianus csak kettőt, míg 11 szavazat

megoszlott. Egy újabb szavazáson a megoszlott 11-ből Roland másik 8, Octavianus pedig csak 3 szavazatot kapott. Kétségtelen tehát, hogy Roland volt a törvényesen megválasztott pápa.[1]

A császári párt azonban erőszakos gyorsasággal adta rá a pápai palástot a maga választottjára, Octavianusra, míg Roland fölszentelése és megkoronázása csak néhány nappal később történt meg az előírt módon. Az új pápa a III. Sándor (1159—1181) nevet vette fel, míg az ellenpápa IV. Viktornak (1159—1164) nevezte magát.

A császárnak kapóra jött a Rómában dúló viszály és a kettős választás, mert alkalmat nyujtott neki az Egyház ügyeibe való beavatkozásra. Páviába zsinatot hívott össze, hogy amint mondta, a zsinati atyák nyilatkozatai alapján eldöntse, ki a törvényes pápa. A zsinatra III. Sándort és az ellenpápát egyaránt megidézte, de már a kibocsátott meghívók sem voltak pártatlanok, mert III. Sándort egyszerűen „Roland bíborosnak", az ellenpápát pedig „Viktor pápának" címezték. Ezenkívül a császár a Sándor-párti főpapoknak a zsinaton való megjelenését erőszakkal is megakadályozta. III. Sándor el sem ment a zsinatra s levélben tiltakozott a császár eljárása és döntőbírói szerepe ellen. „A császár által egybehívott zsinaton megjelennem, — írta — vagy annak bíráskodását elismernem tiltja a kánonjogi hagyomány és az egyházatyák tekintélye. Az ég büntetését és az egész Egyház legszigorúbb feddését érdemelném ki, ha tudatlanságom és gyávaságom miatt ismét rabságba süllyedne a Krisztus drága vérén megváltott Egyház, melynek szabadságáért az atyák életüket is áldozták."[2]

A jobbára német és császárpárti főpapokból álló álzsinaton természetesen Octavianust jelentették ki pápának s fényes menetben vitték a székesegyházba, hogy

előtte hódoljanak. Még a büszke Barbarossa is lábcsókkal üdvözölte őt. A zsinat kimondta a kiközösítést III. Sándorra, mire a törvényes pápa hasonló büntetéssel sujtotta a császárt és az ellenpápát.

Ezzel az összeütközéssel kezdődött a pápaság újabb súlyos harca, amely 18 éven át tartott. De e harc jellege egészen más volt, mint a VII. Gergely és utódai idejében folyt küzdelmek. Azokban az investitúra jogát szerette volna magának kiharcolni a császár. Most már nem ez a jogi kérdés a vita tárgya, hanem a korlátlan császári uralom érvényesülési vágya Itália és Róma fölött s ezzel együtt az a törekvés, hogy a pápát egyszerűen a császár szolgálatába állítsák.

A császár minden igyekvése arra irányult, hogy a páviai zsinat határozatait egész Európával elfogadtassa. De fáradozása hiábavalónak bizonyult. Sem Franciaországnak, sem Angliának, sem Magyarországnak, de a többi európai országnak sem állt érdekében, hogy egy a császártól teljesen függő pápa álljon az Egyház élén; így az uralkodók sorra III. Sándor mellett nyilatkoztak. Egészen rövid ideig fenyegetett ugyan a veszély, hogy Franciaország a császár mellé áll, — ellentéte támadt Angliával és szövetséges után kellett néznie — de ezt a veszélyt elhárította III. Sándor diplomáciai ügyessége, aki időközben a császári támadások elől Franciaországba menekült. Dasseli Rajnald korlátlan fölényeskedése és gőgje is siettette ezt a fordulatot. Ez ugyanis Lajos francia királynak arra a kérésére, hogy a pápaválasztás ügyét a két ország püspökeinek közös zsinata intézze el, azzal felelt, hogy „a császár a római Egyház fölött való ítélkezésben senkivel sem közösködik, mert az egyedül őt illeti meg".[3] Ezzel a francia királyt végleg elidegenítette Németországtól, úgyhogy Viktor ellenpápát végül is csupán a német Birodalmon belül ismerték el.

III. Sándor inkább a békét akarta, mint a harcot, s minden alkalmat felhasznált a kiengesztelődésre. Az ellenpápa halálakor (1164) föl is csillant ennek a reménye. Azonban a császár rossz szelleme, Rajnald, semmiképen sem akarta ezt s befejezett tény elé állította császári urát, amikor a császári érzületű bíborosok által Luccában Guido bíboros személyében III. Paschalis (1164—1168) néven újabb ellenpápát állíttatott. Ennek azonban még kevesebb híve volt, mint elődjének.

Ekkor egyszerre alkalmas fegyvertárs kínálkozott a pápaellenes harcra Anglia királyának, II. Henriknek (1154—1189) személyében, akinek súlyos ellentéte támadt országa primásával, Becket Tamással.

TAMÁS, egy londoni normann lovag és a monda szerint egy keresztténnyé lett arab nő fia, egyenes jellemével, nagy képzettségével és bölcseségével annyira kitűnt, hogy Henrik király 1156-ban kancellárjának tette meg. Mikor pedig a canterbury-i primási szék megüresedett, a király azt Tamással töltötte be. Azt hitte ugyanis róla, hogy engedelmes eszköze lesz egyházellenes terveinek keresztülvitelében.

Becket Tamás azonban vonakodott az érseki méltóságot elfogadni. Kijelentette, hogy mint primásnak ellentétbe kellene kerülnie a királlyal, mert ott éppoly erősen védelmezné az Egyház jogait, mint eddig kancellári állásában a király érdekeit védte.

A király ennek ellenére sem állt el szándékától s Tamást 1162-ben érsekké szentelték. Az eddigi világfiból szigorú aszkéta, szentéletű pap, mindenkinek jóságos atyja s az Egyház rettenthetetlen védelmezője lett.

Henrik király 1164-ben Clarendonban országgyűlést tartott, amelyen elrendelte az eddigi összes szokásjogok írásos törvénnyé emelését, még azokat is, amelyek az Egyház szabadságával ellentétesek. A 16 cikkely kimondotta, hogy a papság kegyúri és büntetőjogi perei a világi bíróság elé tartoznak, tilos minden

föllebbezés Rómába, a püspököket a királyi kápolnában választják a király beleegyezésével, a megválasztottak még fölszentelés előtt kötelesek hűség- és hűbéresküt tenni a királynak.

Ezeket a határozatokat az angol főpapok elfogadták, Tamás azonban visszautasította. De III. Sándornak egy állítólagos levelével félrevezették és a királytól erősen szorongattatva végül jóhiszeműleg ő is elfogadta a cikkelyeket, amelyeket így jóváhagyásra a pápa elé terjesztettek. Ez azonban elvetette azokat. Tamás a hír hallatára felfüggesztettnek jelentette ki magát, kétheti önkéntes vezeklést vállalt, majd feloldozást kért a pápától, amit azonnal meg is kapott.

A király azonban annyira felbőszült ellene, hogy Becket kénytelen volt Franciaországba menekülni III Sándorhoz. Henrik rá akarta venni a pápát, hogy Tamást prímási méltóságáról letegye, ebbe azonban a pápa nem volt hajlandó belemenni.[4]

Barbarossa igyekezett kihasználni a pápa és az angol király között keletkezett feszültséget és Dasseli Rajnaldnak sikerült is szövetséget létrehozni Frigyes és Henrik között. A würzburgi birodalmi gyűlésen (1165 pünkösdjén) már az angol kiküldöttek is résztvettek.

Ezen az összejövetelen Rajnald mesterkedései következtében nagy mértékben elmérgesedett a hangulat III. Sándor ellen. A császár s a jelenlevő egyházi és világi fejedelmek eskü alatt kötelezték magukat, hogy sem III. Sándort, sem az ő pártjából választottat törvényes pápának soha el nem ismerik. Kijelentették, hogy azok a főurak és főpapok, akik hat héten belül ugyanezt az esküt le nem teszik, mint a „birodalom ellenségei" birodalmi átok alá esnek és birtokelkobzással bűnhödnek. E határozatokkal és az angol király szövetségével egy időre megszilárdították az ellenpápa helyzetét, de győzelmük nem volt tartós. Különösen az angol szövetség

bizonyult értéktelennek, mert az angol püspökök nem a király, hanem a törvényes pápa mellé álltak.

A császár tehát a döntésnek új úton való kierőszakolását határozta el.

3.

A lombard városok szövetsége. Barbarossa itáliai hadjáratai. A legnanói vereség és a velencei béke. A tizenegyedik egyetemes zsinat. III. Lucius, VIII. Gergely és III. Kelemen pápák. Az angol egyházellenes harcok befejeződése.

Barbarossa Frigyes most már végleg le akart számolni a pápát és saját függetlenségüket védő és merészen szervezkedő olasz városokkal. Azonban éppen ebbe a törekvésébe bukott bele.

A veronai tartomány városai már 1164-ben határozottan a császár ellen irányuló szövetségre léptek Velencével; a hatalmas városszövetségre támaszkodva a pápa 1165 őszén visszatért székvárosába, ami nem volt kedvezőtlen lépés Frigyesnek: megvolt az ürügye arra, hogy a pápával és Itáliával szemben felvehesse a fegyveres elintézést. Útjának előkészítésére maga előtt küldte Dasseli Rajnaldot és Busch Christian mainzi érseket, akit a pápa mellett kitartó és elűzött Konrád érsek helyett ültetett a főpapi székbe. Alig jelentkezett Itáliában a fegyveres német hatalom: III. Sándor helyzete azonnal kétségessé vált Rómában; álruhában kellett menekülnie. Frigyes diadallal vonult be az Örök Városba, ahol az ellenpápával, III. Paschalissal újból megkoronáztatta magát és feleségét.

A balszerencse fordulata váratlanul érte: a Rómában kitört és néhány nap alatt páratlanul dühöngővé fokozódott pestis embereinek ezreit ragadta el. Legmegrendítőbb volt a császár számára leghívebb tanácsadójának, Dasseli Rajnaldnak elvesztése.[1] A súlyos csapásban

a kortársak a Gondviselésnek a törvényes pápa üldözéséért való büntetését látták, s legszenvedélyesebb hívei is elpártoltak tőle. A pápa helyzetének megerősödését előmozdította még az is, hogy a veronai egyesülés az összes lombardiai városok szövetségévé bővült ki.[2] A kudarc és a ragály elől Németország felé menekült ekkor Barbarossa seregének megmaradt roncsaival, mivel azonban az alpesi hágókat megszállták a szövetségesek, csak álruhában sikerült hazajutnia.

De a súlyos csapás még mindig nem törte meg. Mikor III. Paschalis ellenpápa meghalt s párthívei János strumai apátot választották meg III. Calixtus (1168—1178) néven, a császár is elismerte ugyan s 1169 tavaszán megindultak a két fél között a béketárgyalások, azonban számára kedvező eredmény híján Frigyes a döntést újra a fegyverekre bízta.

Előbb Busch Christian mainzi érseket küldte haddal Lombardiára (1174), s hogy ez kétévi hadakozás után sem tudott semmiféle eredményt felmutatni, a császár maga kelt át az Alpokon. Legnano közelében tábort ütött, ahol megtámadták a szövetkezett lombardiaiak. A harc eleinte váltakozó szerencsével folyt mindaddig, míg egy milánói ifjakból álló csoport, mely megesküdött, hogy győz vagy meghal, a császár környezetére nem vetette magát. A harc zűrzavarában Frigyes lova elbukott, a csatatéren az a hír terjedt el, hogy ő maga is elesett, mire a német had zavart futásban keresett menekülést. A császári zászló és az egész tábori felszerelés a győztesek zsákmányául esett. Frigyes rejtett utakon csak negyed nap mulva érkezett meg Páviába (1176 május).

Ez a vereség már megtörte. Követeket küldött az Anagniban időző pápához s a béketárgyalások sikeres befejezése után ünnepélyes külsőségek között békültek ki Velencében; Frigyes hódolt a pápának mint az

Egyház fejének, és kijelentette, hogy a császári méltóság nem védelmezte őt meg a tévedésektől; ő mások által félrevezetve abban a véleményben volt, hogy megvédi az Egyházat akkor, amikor érzékeny kárt okozott neki.[3]

A békekötés értelmében Frigyes és fiai elismerték III. Sándort törvényes pápának, a pápák egyszersmindenkorra visszakapták az Egyházi Állam és Róma fölötti uralmat. A megegyezés újra leszögezte, hogy a pápa és a császár kölcsönösen támogatják egymást. Az ellenpápa egy apátságot kapott. A szakadár püspökök, ha felmentésért folyamodtak, megtarthatták javadalmaikat.

A pápa visszatérve Rómába, 1179 márciusára összehívta a tizenegyedik egyetemes (harmadik lateráni) zsinatot. Legjelentősebb határozata a pápaválasztásokra vonatkozott. „Licet de vitanda" kezdetű kánonjában előírja, hogy a kettős választások és szakadások elkerülésére az érvényes megválasztáshoz a szavazatok kétharmada szükséges. Aki a választást kevesebb szavazat ellenére is elfogadni merészeli, kiközösítés alá esik és megfosztatik még egyszerű papi méltóságától is. Sem a római népnek, sem a papságnak, sem a császárnak a pápaválasztási jogáról nincs semmi említés, tehát ezek megszűntnek tekintendők.

A zsinat további 26 kánonjában szabályozta a püspökök és papok kötelességeit, az egyházlátogatásokat, a világiak viszonyát a papsághoz és a szerzetesi fegyelmet. Tilalmat hozott a harci játékok, az Isten-béke megszegése és az uzsora ellen. Fontos még a katharok ellen hozott határozata, amely mintául szolgált a későbbi inkviziciós eljárásokhoz.[4]

III. Sándor pápasága idejére esik II. Henrik angol király egyházellenes támadásainak a befejeződése is, ami azonban, sajnos, a kiváló prímásnak, Becket Tamásnak az életét kívánta áldozatul.

Anglia csatlakozása a császár ellenpápájához, amint már említettük, nem volt eredményesen keresztülvihető az angol püspöki kar ellenállása miatt. Henrik azonban, mivel III. Sándor nem mutatott hajlandóságot a clarendoni cikkelyek elfogadására, makacsul kitartott az ellenpápa pártján. Csak amikor a törvényes pápa kiközösítéssel és az egész ország területére szóló egyházi tilalommal (interdictum) fenyegette meg őt, lett engedékenyebb és kezdett tárgyalásokba a száműzetésben levő Tamással. A megbeszélések eredménnyel végződtek s a prímás 1170-ben ismét elfoglalhatta székét. De az ellentétek most sem símultak el teljesen, s fokozásukhoz még a prímás személyét támadó rágalmazások is járultak. Bevádolták a király előtt, hogy úgy viselkedik, mintha ő volna a király. A fölingerült Henrik néhány meggondolatlan szavára környezetének több normann lovagja Canterburybe vágtatott s 1170 december 29-én a prímást saját székesegyházában az egyik oltárnál meggyilkolta.

A Becket Tamás ellen elkövetett merénylet országszerte kínos felháborodást keltett s a hangulat teljességgel a király ellen fordult. Ez igyekezett magát tisztázni s a legnagyobb elítéléssel és sajnálkozással nyilatkozott az elvetemült gaztettről. A vizsgálatot tartó pápai követek előtt eskü alatt jelentette ki, hogy a prímás halálát nem parancsolta és nem akarta. Elzarándokolt a vértanú sírjához és ott bűnbánatot tartott. Engesztelésül arra is kötelezte magát, hogy a clarendoni határozatok sérelmes rendelkezéseit visszavonja, Becket Tamás rokonainak és barátainak korábban elkobzott vagyonát visszaadja s résztvesz a Szentföld védelmében.

Becket Tamást a nép már közvetlenül halála után mint az Egyház szabadságának hősét és vértanúját tisztelte, III. Sándor pedig még 1173-ban a szentek közé iktatta.[5]

A nagy pápa, a középkor egyik legfényesebb főpapi alakja, 1181 augusztus 30-án fejezte be küzdelmes életét. A protestáns Raumer így jellemzi őt: „Kétségtelenül a legnagyobb pápák egyike volt. Megfontoltsága folytán sohasem tett szenvedélyes, elhamarkodott lépést, alázatossága sohasem feledtette vele a kereszténység fejének magas méltóságát; e méltóságban való öntudata sohasem tette a szerencsében elbizakodottá, a császár iránt való ellenségeskedése sohasem lett közönséges gyűlöletté, hanem abból a kötelességérzetből fakadt, melyre hivatásánál fogva kényszerülve volt."

Halála után III. Lucius (1181—1185) követte a trónon. Uralkodásának majdnem egész idejét helyi zavargások töltötték be, amelyek miatt alig tartózkodott Rómában. Uralkodása alatt kötötték meg a császár és a lombardiai városok a konstanci békét (1183), amely a császár uralmát Észak-Itáliában megszilárdította.

Lucius Barbarossa idejében is ismét egyre-másra sértette az Egyház szabadságát, s képzelt mindenhatóságának minden elgondolható módon igyekezett kifejezést adni.

Különösen kétessé vált az Egyházi Állam függetlenségének jövője akkor, amikor a német trónörökös, Henrik, eljegyezte a szicíliai trón várományosát, Konstanciát. A pápák eddig mindig biztos támaszt találtak a német császárok ellen a szicíliai normannokkal kötött szövetségben, de most a lombard városok és Szicília közé szorult az Egyházi Állam, a Hohenstaufiak ölelése közé, ami függetlensége számára a legnagyobb veszedelmet jelentette

III. Orbán (1185—1187) idejében még jobban elmérgesedett a viszony a pápa és a császár között. Az ellentétnek egyik oka az volt, hogy a császár nem akarta visszaadni a pápaságnak a Matild-féle örökséget. Majd a trieri érseki szék betöltése körül támadtak

nézeteltérések. Nehezményezte a pápa azt is, hogy Henriket még atyja életében lombard királlyá koronázták. A pápa császárellenes hangulatát befolyásolta az a szörnyű bosszúállás is, amelynek a pápa családja esett áldozatul a császár 1162-i milánói büntetőhadjárata alkalmával.

VIII. Gergely pár hónapos uralma (1187) jelentős fordulattal szolgált a pápai politikában. Szaladin szultán kevéssel előbb (1184) súlyos csapást mért a keresztes-hadakra, sőt Jeruzsálemet is visszafoglalta tőlük. A pápa belátta, hogy Kelet felől mindennél végzetesebb veszély fenyegeti a kereszténységet s neki minden erejét arra kell fordítania, hogy az áldatlan belviszály helyett Európa népeit egységbe foglalja a veszély ellenében. Ezért a császárral fennforgó vitás kérdéseket jóakaratúlag és engedékenységgel intézte el s minden gondolatát egy újabb felszabadító keresztes-hadjárat tervének szentelte.

Utóda, III. Kelemen (1187—1191) folytatta elődje politikáját. Gondolkodás nélkül hozzájárult az ifjú Henriknek császárrá való koronázásához, mire az viszonzásképen helyreállította a pápa teljes uralmát az Egyházi Államban.

Kelemennek sikerült békés megegyezés útján állítani helyre a jóviszonyt a római szenátussal, ami 1144 óta most történt meg először, s így véglegesen Rómában lakhatott, míg két elődjét a római zavargások a pápai állam biztonságosabb pontjaira kényszerítették.

Az a jóbarátság, amely közte és a császár között fennállott, eredményezte, hogy ez utóbbi keresztes-hadat vezetett a Szentföldre. Frigyes bátorságával és ügyes hadvezetésével már több győzelmet is szerzett, amikor a Kalikadnusz folyón való átkeléskor annak hullámsírjában lelte halálát (1190 június 10).

A tévedései és nagyravágyása ellenére is mindig

nemes gondolkozású császár halálával lezárult a 12. századnak az a nagy küzdelme a császári és egyházi hatalom között, amelynek elindítója és lefolytatója Barbarossa féktelen nagyravágyása volt.

4.

A magyar kereszténység a 12. században. Belső fejlődés és megerősödés. A hitélet mélyülése. Új jeruzsálemi zarándokház. Újabb szerzetesrendek letelepülése. Lukács esztergomi érsek.

Szent László és Könyves Kálmán uralkodása megszilárdította az ország belső és külső helyzetét s a keresztény országok előtt való tekintélyét. Az utánuk következő időkben a 12. század végéig, III. Béla trónraléptéig fordulnak ugyan elő kisebb-nagyobb trónviszályok, háborúskodások, megkísérli érvényesíteni befolyását a görög császár, de mindezek inkább csak epizódok s mellettük az ország fokozatosan halad a fejlődés és keresztény megerősödés útján.[1]

A kereszténység mély gyökeret ereszt a magyarságban. A régi pogányságnak nyoma sincs már, még kevésbbé a pogány lázadásnak. Az egész ország jellege — jelentéktelen számú szakadárt, zsidót, izmaelitát, mohamedánt, bogumilt kivéve — egységesen katolikus.

Az egyházi élet külső jelenségei közül nevezetes a II. Béla uralkodása alatt 1134-ben, Váradon Felicián esztergomi érsek elnöklete alatt tartott zsinat, amelynek határozatai azonban nem maradtak ránk.

III. Sándor és Barbarossa Frigyes nagy küzdelmébe hazánk közvetlenül nem kapcsolódott be (1159—1177), állásfoglalásában azonban mindíg megmaradt a törvényes pápa mellett.[2]

E GYÉR ADATOKON kívül jóval jelentősebbek azok a jelenségek, melyek a hitélet mélyülésére, a vallásosság

fokozódására mutatnak, aminők a keresztény felebaráti szeretet hathatósabb gyakorlása, a kegyes alapítások, a szent helyek látogatása és a szerzetesi élet fellendülése.

A még sz. Istvántól alapított jeruzsálemi magyar zarándokházat a törökök elpusztították. Helyette egy jámbor nemesasszony, Petronella, 1135-ben saját költségén új zarándokházat létesített. Húsz év mulva azonban ez már kicsinynek bizonyul s II. Géza Szűz Mária és sz. István tiszteletére templomot és nagyobb zarándokházat létesít, amelynek a vezetését a johannita lovagrendre bízza.[3]

Leginkább munkálta a kereszténység fejlődését hazánkban az új szerzetesrendek meghonosulása.

A nyugati szerzetesség friss és életerős hajtása, a francia földön (Citeaux) támadt cisztercita rend, II. Géza idejében telepszik meg hazánkban. Első csoportjukat 1142-ben hozza a király Cikádorra (Tolna megye). Az első település tagjai franciák, néhány német noviciussal. III. Béla 1179-ben egyenesen Franciaországból telepít hazánkba ciszterciták: Egresre, Pilisre, Szentgotthárdra, Zircre. 1190-ben azonban már magyar települések vannak Pásztón és Kercen.[4]

A premontreiek első települése egyháziak és magán földesurak kezdeményezésére történik. Az első premontreiek Mendin fehérvári prépost hívására jöttek Garábra. Utána ezek is, csakúgy mint a ciszterciták és a lovagrendek, nagy számban terjedtek el az ország minden részében.

Munkájuk értéke felbecsülhetetlen volt. A ciszterciták a magasabb műveltségnek a terjesztői, a királyi udvarban töltenek be fontos szerepet. Ők a kor szellemi mozgalmainak közvetítői hazánkban, a skolasztikus egyházi műveltség terjesztői, a királyi ház nevelői, a törvényszerkesztők és történetírók.

A premontreiek nagy érdeme a népi lelkipásztorkodás. Közvetlenül érintkeznek a néppel, nagy buzgósággal végzik annak lelki gondozását. A későbbi kolduló

szerzetekre emlékeztető vándorpasztorációjukkal igen sok jót tesznek s nagy népszerűségre jutnak.

A magyar egyházi életnek kiemelkedő alakja a 12. században Lukács esztergomi érsek. Párizsban tanult, mestere Gerardus a Puella volt. Hazatérése után tudása, egyénisége fényes utat nyitottak előtte; egri püspök, majd 1158-ban esztergomi érsek lett. Mint Magyarország első egyházi méltósága, oda hatott, hogy Géza a törvényes pápát, III. Sándort ismerje el.

JELENTŐS SZEREP jutott Lukácsnak akkor, amikor Géza 1162-ben fiatalon, 32 éves korában meghalt. Jog szerinti utódját, fiát, a tizennégyéves III. Istvánt Mánuel görög császár befolyására az ország vezető híveinek egy része nem fogadta el királynak, hanem Mánuel jelöltjét, Lászlót, ültette a trónra. Az érsek kiközösítette Lászlót és az országot egyházi tilalommal sujtotta. László elfogatta Lukácsot, börtönbe vetette, s erőszakkal kinyittatta a templomokat. A pápa közbenjárására később mégis szabadon bocsátotta az érseket, aki börtönéből egyenesen a királyi kápolnába ment s a misét hallgató király jelenlétében újra kimondta a tilalmat, letépte az oltárdíszeket s közeli halált jósolt a királynak, ha tilalmával ellenkezik. László az előbbinél súlyosabb börtönbüntetésre ítélte őt, de a fenyegető jövendölés bevált: néhány hónap mulva meghalt. A görög császár most másik jelöltjét, IV. Istvánt ültette a trónra, de hatalmaskodásának új kísérlete is eredménytelenül végződött s Lukács fáradozására az egész ország elismerte III. Istvánt törvényes királynak.[5]

Amily állhatatos volt Lukács a jogos trónöröklés rendjének a védelmezésében, éppen annyira hűnek és erősnek bizonyult az Egyház érdekeinek a képviseletében. Mikor III. István trónja megszilárdult, a király az üres kincstár gyarapítására az egyházi javakhoz nyúlt: az egyházi javadalmakat eladogatta, püspököket és apátokat önkényesen tett le. Lukács mindezek ellen erélyesen tiltakozott az 1169-i zsinaton. Az eredmény nem maradt el; a király a pápai követ, Morai Albert

bíboros jelenlétében ünnepélyesen megígérte a püspöki székeknek az egyházi törvények szerint való betöltését s lemondott az időközi püspöki jövedelmekről.[6]

III. István halála után az érsek attól félt, hogy a görög udvarnál nevelkedett Béla szakadásba viszi az országot s kiszolgáltatja Mánuelnek, azért nem őt, hanem öccsét, Gézát szerette volna látni a trónon. Az ország azonban III. Béla (1172—1196) mellé állt, aki III. Sándor pápa elismerését is elnyerte. A pápa utasította Lukácsot, hogy vagy ő, vagy betegsége esetén a kalocsai érsek koronázza meg Bélát. Így is történt: Bélát nem Lukács, hanem István kalocsai érsek koronázta meg.

Lukács a koronázást nem sokkal élte túl: 1174-ben szentség hírében meghalt. A jellemében, tehetségében és ragyogó erkölcseiben Becket Tamás egyéniségére emlékeztető magyar főpap szenttéavatását Róbert esztergomi érsek kérte félszázad mulva IX. Gergely pápától. Meg is indították a szokásos eljárást, a vizsgálat folyt is hosszabb ideig, később azonban az iratok elvesztek s a szenttéavatási eljárás a folytatás reménye nélkül megszakadt.

Lukácsnak III. Bélával szemben való aggodalmai nem váltak be. Vonzódása, házassági kapcsolata és franciás műveltsége egészen a nyugati kereszténységhez kapcsolták s a nyugati Egyháznak lett hű fia.

Magyarország keresztény élete újabb hatalmas virágzásnak indult. Uralkodása alatt Zárában személyesen találkozott a velencei békekötésre utazó III. Sándor pápával, az egyetemes zsinatra a bácsi érseket, Andrást küldte. Több püspökségnek, apátságnak és káptalannak birtokot és előjogokat adott, a szerzeteseket nagy számmal telepítette be.

Béla III. Celesztin idejében követeket küldött a pápához és kérte I. László szenttéavatását. A pápa

Crescentius bíboros elnökletével több hittudóst bízott meg az ügy megvizsgálásával. Ezek Magyarországra jöttek, Váradon a király sírjánál történt csodákat alapos vizsgálat alá vetették s jelentésükre a pápa 1192-ben I. László királyunkat szentté avatta. — Élete vége felé III. Béla azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a Szentföldre kereszteshadat vezet. De terve már nem sikerült. Az e célra gyüjtött kincseket ifjabb fiára, Endrére hagyta, hogy helyette az ígéretet beváltsa.

JEGYZETEK.

1.

[1] Duchesne: Liber pontificalis II. 386. [2] Freisingeni Ottó: Chronicon. Lib. VII. cap. 28. [3] U. a.: Gesta Friderici. Lib. II. c. 2. [4] Seppelt—Löffler: Papstgeschichte 162. [5] Mourret: Hist. gén. IV. 394. [6] Watterich: Vitae Pontificum Rom. II. 358. [7] Pertz: Monum. Germ. SS. XX. 449.

2.

[1] Neues Archiv der Ges. für ältere deutsche Geschichtskunde. XXI. 635. kk. [2] Hefele: Konziliengesch. V. 580. [3] Watterich: Vitae Pont. Rom. II. 529. [4] Mourret: Hist. gén. IV. 415.

3.

[1] Mourret: Hist. gén. IV. 408. [2] Duchesne: Liber pontif. II. 418. [3] Weiss—Szabó: Világtörténet. 1900. V. 117. [4] Mourret: i. m. 418. [5] Du Boys: L'Église et l'État en Engelterre depuis la conquête des Normands. 1887. I. 210. kk.

4.

[1] Hóman—Szekfű: Magyar Történet I. 387. [2] Karácsonyi J.: A magyar kat. Egyház története. 21. [3] Balics: A rk. Egyház tört. Magyarországon II. 112. [4] Balics: i. m. II. 220. kk. [5] Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 115. [6] Endlicher: Rerum hungaricarum monum. arpadiana 382—384.

NEGYEDIK FEJEZET: A PÁPASÁG HATALMI HELYZETÉNEK TELJES FÉNYÉBEN: III. INCE ALATT.

1.

Helyzetalakulás III. Ince trónralépte előtt. III. Celesztin. VI. Henrik világuralmi tervei. Halála. III. Ince megválasztása.

III. Kelemen utóda III. Celesztin (1191—1198) lett. Az Orsiniek hatalmas családjából származó pápa már 85 éves aggastyán volt, amikor trónra került. A magas korral oly gyakran együttjáró ingadozás és határozatlanság az ő uralkodását is kedvezőtlenül befolyásolta. A császár tüzes harciasságával szemben a végletekig türelmes, engedékeny és békülékeny volt.[1]

Pedig az egyházkormányzat ügyei vaskezet kívántak volna, mert olyan veszedelem indult el az Alpokon túlról, amilyenre az Egyház változatos történelmében is kevés példa akad. A rendkívüli képességekkel megáldott, de túlfűtött nagyravágyásától elvakított VI. Henrik (1190—1197), Barbarossa Frigyes fia és utóda a császári trónon, olyan stílusú világuralomra tört, amely megvalósulás esetén romba döntötte volna az Egyház szabadságát.

Henrik az uralom átvétele után nagy sereggel vonult Rómába, hogy császárrá koronáztassa magát; 1191 áprilisában ez meg is történt. Az ünnepi esemény után azonnal bejelentette igényét Szicília tényleges birtoklására és mitsem törődött az erőtlen pápai tiltakozással. Szicíliát most csak azért nem foglalhatta el, mert a birodalmi lázongások haza szólították.[2]

A NÉMET BELSŐ HELYZET nem volt éppen rózsásnak mondható. A Welfek, a császár elkeseredett ellenségei szövetkeztek a szicíliai uralkodóval, Tankréddel, sőt sike-

rült biztosítaniok az angol király támogatását is; ez a szövetség erősen megingatta Henrik helyzetét. Szerencséje és diplomáciai ügyessége azonban kimentették a bajból.

Ez időben volt szentföldi útjáról visszatérőben az angol király, Oroszlánszívű Richard, akit Lipót osztrák herceg fogságba ejtett, s Henrik császár nagy összegért magához váltotta tőle az értékes foglyot. Szabadsága visszaadása ellenében arra kényszerítette őt, hogy bontsa fel a szicíliai szövetséget, vállaljon békeközvetítést közte és a Welfek között, tegyen hűbéresküt a császárnak s fizessen váltságdíjat szabadonbocsátásáért.

Így mint ismét a helyzet ura, most már könnyűszerrel foglalta el Szicíliát, ahol éppen ezidőtájt halt meg a pápa hűbérese, a lovagias Tankréd és fia. Szicília meghódítása után Henrik Palermóban fejére tétette a szicíliai koronát. Megszilárdult hatalmi helyzetéből a szó legszorosabb értelmében meg akarta hódítani az egész világot. Anglia királyát mint hűbéresét fölszólította Franciaország leigázására, testvérének, Fülöpnek a házassága révén pedig már jogot formált magának a cyprusi és az örmény királyságokra is.

Ekkor írta a német főpap, Querfurti Konrád, hogy Henrik hatalma a föld végső határáig kiterjed. A költő pedig, Walter von der Vogelweide így énekelt: „Tiéd a büntetés és jutalmazás hatalma. Az összes fejedelmek neked vannak alávetve. Tiéd a föld, ahogyan Istené az ég. Te vagy az ő helytartója."[3]

Henrik 1195-ben kereszteshadjáratra készülődött, hogy megkezdje keleti hódításait. Már útban is volt a Szentföld felé, amikor 32 éves korában, 1197 szeptemberében gyilkos láz elragadta.

Természetes, hogy folytonos erőszakoskodása miatt a viszony közte és a pápa között állandóan feszült volt. A pápa e miatt annyira elkeseredett, hogy le akart mondani méltóságáról az egyik Colonna bíboros javára, s tervét csak a bíborosok ellenállása miatt nem tudta megvalósítani. De néhány hónappal Henrik halála után ő is meghalt.

VI. Henrik halála az erőviszonyok hirtelen és gyökeres eltolódását hozta. Az Egyház megszabadult az őt fenyegető súlyos veszedelemtől, a Hohenstaufiak világuralmi terve pedig semmivé foszlott. Henrik tulajdonképeni utóda — Ranke szavai szerint — III. Ince pápa lett.

III. Celesztin halála után a bíborosok nem sokáig halasztották a pápai utód megválasztását. Mindjárt a pápa halálának a napján megejtették a szavazásokat.[4] Már a második menetben megkapta az előírt többséget a Segni grófok családjából származó fiatal Conti Lothár bíboros. Ez a család Lotháron kívül is adott még a történelem folyamán pápákat az Egyháznak. Lothár vonakodott a választást elfogadni, de a szent kollégium dékánja ezzel mitsem törődve, vállára tette a pápai palástot s kijelentette, hogy ő a pápa, neve pedig: III. Ince (1198—1216).

Ince 1161-ben született Anagniban. Már kora ifjúságában hivatást érzett a papi pályára és felvétette magát a lateráni papnövendékek közé. A hittudományok alapos elsajátítása végett az akkor leghíresebb teológiai főiskolára, Párizsba ment. Jogtudományi tanulmányait szintén kora legjobb jogi iskolájában végezte: a bolognai egyetemen.

Hazatérve, Rómában egyházi hivatalt vállalt és VIII. Gergely kezéből fogadta az alszerpapi szentelést. Nagybátyja, III. Kelemen, alig 29 éves korában a bíborral tüntette ki és fontos ügyek elintézését bízta rá. Ezekben mutatkozott meg először nagy méretekben erélye, ügyessége, tapintata és szellemi fölénye.

III. Celesztin viszont teljesen mellőzte őt. Ekkor Lothár elvonultan élt s teológiai, jogi és történelmi tanulmányokat folytatott. Ekkor írta meg aszkétikus irányú könyvét: „De contemptu mundi" (A világ meg-

vetése) és a szentmiséről szóló kiváló értekezését: „De sacrificio missae".

Megválasztásakor, 1198 január 8-án mindössze 37 éves volt. Fiatal kora miatt sóhajtott fel panaszosan a költő Walter von der Vogelweide: „Owe, der babest ist ze junc: hilf, herre, diner Christenheit!" Ó jáj, a pápa nagyon fiatal: Uram, segíts a te kereszténységednek. Ince kortársai részletesen leírják külsejét is: közepes, de szép arányú termete, kellemes arca volt, nagy és derűs szemei, egyenes orra, kicsiny szája és érces hangja.[5]

Mivel megválasztásakor még csak szerpap volt, alázatosságból és a fölszentelési törvények iránti tiszteletből januártól virágvasárnapig várt, akkor szenteltette magát áldozópappá, egy hét mulva, húsvét napján pedig püspökké; ugyanakkor koronázták pápává.

Uralkodásával megmutatta, hogy alaptalan volt az az aggodalom, amellyel a költő fiatal kora miatt fogadta. Trónralépésének első percétől élete utolsó lehelletéig kiapadhatatlan munkaláz töltötte el. Pihenés nélkül volt képes szellemi erőinek bámulatos kifejtésére. Kiváló államférfiúi képességei, diplomatikus ügyessége, az egyházjognak és egyházkormányzatnak rendkívüli ismerete, átfogó, cselekvő, kezdeményező szelleme pápaságát a legragyogóbbak egyikévé, vagy talán éppen a legragyogóbbá avatták az Egyház egész története folyamán.

2.

III. Ince reformja a római kúriában. A pápai uralom megszilárditása az Egyházi Államban. A pápa és a németországi események. III. Ince semleges állásfoglalása a trónviszályban. A fejlemények Ottó mellé kényszeritik. Ennek győzelme és álnoksága. Az ifjú II. Frigyes elfoglalja a német trónt.

Az az erkölcsi szigorúság, amely a nagy pápa egész lényének jellemző sajátja volt, arra indította, hogy elsősorban saját házában, a pápai udvarban teremtsen rendet. A megvesztegethető hivatalnokokat elbocsátotta s a jövőre nézve a legszigorúbb rendszabályokat léptette életbe minden megvesztegetési kísérlet ellen. Megkívánta, hogy a pápai hivatalnokok munkáikban rendet, pontosságot tartsanak, a kúriához beérkezett ügyeket minél előbb elintézzék. Maga hetenkint háromszor tartott kihallgatást s az azokon előadódó ügyeket maga intézte el csodálatos tisztánlátással és ügyességgel. A nyilvános kihallgatásokon kívül hetenkint többször tanácskozást tartott az ügyvezető bíborosokkal. A pápai palotából eltávolított minden fölösleges díszt. A nemesi apródok helyett személyes szolgálatára szerzeteseket alkalmazott. Mindenben a lehető legnagyobb egyszerűségre törekedett.[1]

III. Ince alakja sokfelé úgy él a köztudatban, mint egy uralomravágyó, világias ambíciókkal teli főpapé, aki csupa gőgből nőtt a világi fejedelmek fölé. Ez a felfogás történetileg hamis. Ince igenis nagyra törekedett: az Egyházat méltó középponti szerepre akarta emelni a nemzetek európai versenyében, nem uralmi vágyból, hanem hogy krisztusi hivatását akadálytalanul teljesíthesse. Meggyőződése volt, hogy az Egyház szabadságának egyik elengedhetetlen föltétele a pápa teljes világi függetlensége, éppen ezért arra törekedett, hogy a maga tökéletességében helyre-

állítsa a pápa világi uralmát Rómában és az Egyházi Államban. Ezért mindenekelőtt kivitte, hogy a VI. Henrik által Róma élére állított prefektus neki hűbéresküt tegyen s a néptől választott városatya teljesen az ő irányítása alatt álljon.

A főváros után az Egyházi Állam következett, amely ekkor már csak névleg tartozott a pápához, a valóságban pedig a császárok a birodalom részének tekintették. A pápa visszaszerezte és valósággal is birtokába vette az egész Egyházi Államot, beleértve a Matild-féle adományokat is. Az egyes kerületekben a császár által kinevezett biztosokat letette s helyettük maga állított pápai prefektusokat. Az egyre nagyobb nemzeti öntudatra ébredő olaszok ebben nagy örömmel siettek a pápa segítségére, akit Itália felszabadítójaként ünnepeltek a gyűlölt német uralommal szemben.

Incének az Egyházi Államot visszaállító tevékenységéhez hozzátartozik a szicíliai állapotok rendezése is. Már VI. Henrik végrendelete sok jogot biztosított a pápának Szicília ügyeinek vezetésében. A császár özvegye még tovább ment: elismerte Incét főhűbérúrnak, s egyházi ügyekben sok olyan szokásjogról lemondott, amelyek megszüntetéséért a normann uralkodók idejében annyi hiábavaló küzdelmet folytattak a pápák. Mikor pedig a gyermek Frigyes anyjának, Konstanciának a halála váratlanul elközelgett (1198 november 27), halálos ágyán gyermekének gyámjául s nagykorúságáig a királyság kormányzójául Incét kérte meg. A pápa vállalta a sok gondot jelentő megbizatást s — a sok nehézség ellenére — tíz éven keresztül nagy tetterővel viselte gondját az országnak. Rendet teremtett, elismertette a gyermek-király uralmát, magát Frigyest gondosan neveltette s 1208-ban átadta neki Szicíliát.

A legtöbb gondot — mint minden elődjének —

neki is a német Birodalom okozta. A VI. Henrik halálával megüresedett trónra a Hohenstaufi-érzelmű párt a volt császár testvérét Sváb Fülöp herceget választotta meg királynak. Ez a Birodalom és a gyermek Frigyes érdekében el is fogadta a választást annak ellenére, hogy 1196-ban ünnepélyesen lemondott a kis Frigyes javára a koronáról. Most mégis úgy látta, hogy a Birodalom és a Hohenstaufi-ház érdeke tetterős kormányzatot kíván. A kisebbség, a Welf-pártiak azonban nem voltak megelégedve a választással s ellenkirályt állítottak Ottó braunschweigi herceg, Oroszlán Henrik harmadik fia személyében.

A kettős választásra kitört a polgárháború, amely nagy pusztítást végzett Németországban. Ince meg kívánta őrizni semlegességét a küzdelemben. Eleinte nem is tett egyebet, csak atyai jóindulattal intette a küzdő feleket békés megegyezésre. Az események azonban lassanként arra késztették, hogy kilépjen semlegességéből. Ottó fontos egyházjogi kérdésekben hajlandó volt nagy engedményeket tenni, sőt elismeréséért területi áldozatot is hozott volna; le kívánt mondani azokról az itáliai területekről, amelyekre a pápa mint az Egyházi Állam egykori birtokaira tulajdonjogot igényelt. Fülöp ellenben, aki a pápa által visszaszerzett Egyházi Állam egy részének és a Matild-féle javaknak egykori kormánybiztosa volt, haragos érzülettel viseltetett Ince iránt, éppen az Egyház jogaiban engedékenységet nem tűrő erélye miatt. Fülöpöt egyébként már III. Celesztin is kiközösítéssel sujtotta az egyházi javak erőszakos elvétele miatt. Mikor most Ince látta, hogy a Hohenstaufi nem akarja elismerni az Egyházi Állam területeinek általa való visszaszerzését, érett megfontolás és a bíborosi testülettel való beható tanácskozás után elhatározta, hogy a küzdő felek közül Ottó pártjára áll. Állásfoglalásának megokolását híres iratában:

„Deliberatio domini papae Innocentii super facto imperii de tribus electis" tette közzé.

A pápa elismerte IV. Ottót törvényes német királynak és mindent megtett, hogy az ő győzelmét biztosítsa, viszont követei útján Fülöpre és pártjára kimondotta a kiközösítést. Ottó pedig még egyszer esküvel kötelezte magát az Egyház javára tett korábbi ígéreteinek megtartására.

A Hohenstaufi-párt tiltakozott Ince állásfoglalása ellen. Ez jó alkalmat szolgáltatott a pápának, hogy a császárválasztásra vonatkozó nézeteit kifejtse. „Venerabilem" kezdetű bullájában foglalta össze tanítását (1202), amelynek főbb gondolatai: 1. Igaz, hogy a német fejedelmek kezében van a német királyválasztás joga, de a megválasztott alkalmasságának a kivizsgálása a pápa hatáskörébe tartozik, aki a vizsgálat eredményétől teszi függővé, hogy a királyt császárrá is koronázza-e vagy nem? 2. Kettős választás esetén a pápa első feladata, hogy megegyezésre szólítsa fel a fejedelmeket. Ha ezek nem tudnak egységesen megállapodni a megválasztandó személyében, a pápának a kötelessége dönteni a mellett, akiben több biztosítékot lát a császári kötelességek hű teljesítésére.[2]

Az elkeseredett harcban eleinte Ottó ért el jelentős sikereket, de szerencséje később aláhanyatlott s egyre jobban előnyomultak a Hohenstaufiak. S mivel most már Fülöp is hajlandó volt engedményeket tenni az Egyháznak, megindultak Ince és Fülöp között a tárgyalások. Fülöp föloldozást nyert a kiközösítés alól, s a pápa már azon a ponton volt, hogy Fülöpöt törvényes német királynak elismerje, amikor azt 1208-ban Wittelsbachi Ottó személyes bosszúból meggyilkolta.

Fülöp váratlan eltűnése a küzdőporondról a helyzet gyors átalakulását eredményezte. Ottó ügyes diplomáciai fogással eljegyezte Fülöp leányát, Beatrixet, ami

által a Hohenstaufiak támogatását is megnyerte a maga számára.

Az így teljes győzelemhez jutott király egy Speyerben (1209) kelt oklevélben még egyszer ünnepélyesen megújította a pápának tett korábbi ígéreteit, sőt azokat még újabb engedményekkel is megtoldotta: lemondott a papi elhalálozások után maradt örökségek lefoglalásáról (ius spolii), a wormsi konkordátumnak a császár javára adott kedvezményeiről, s elismerte a püspökök teljesen szabad kánoni választását, valamint a Rómába való korlátlan fellebbezési jogot.

Az ünnepélyes császárkoronázás 1209 októberében történt. A koronázás után tűnt ki Ottó egész álnoksága. Mint korábban a Hohenstaufiak, ő is igényt emelt Spoletóra, Anconára és Romagnára. Majd vakmerőségében még tovább ment: el akarta ragadni az ifjú Frigyestől Szicíliát.

A pápa kénytelen volt a hitszegő Ottóra kimondani a kiközösítést.[8] De ő ezzel mit sem törődve nagy sereggel indult Itáliába. Győzelmesen haladt előre, már az egész félsziget birtokában volt s éppen Szicíliába akart átkelni, amikor hódító útján megállította a hír, hogy otthon a fejedelmek Nürnbergben a pápa felhívására új királyválasztó gyűlésre jöttek össze, őt letették s helyette Frigyest választották meg, aki egyébként is, mint VI. Henrik császár fia, a jogos örökös volt.

A pápa — miután Frigyes a római szék főhűbérúri jogát Szicíliára elismerte — jóváhagyta a választást. Frigyes átkelt az Alpokon. Németországban mindenütt nagy örömmel fogadták s 1212 decemberében Mainzban királlyá koronázták. A következő évben kiadta az úgynevezett égeri aranybullát, amelyben ugyanolyan engedményeket biztosít az Egyháznak, mint annakidején Ottó, s esküvel kötelezte magát azok megtartására.

S mivel Ottó később azon a címen bújt ki a kötelezettségek teljesítése alól, hogy ígéreteihez a fejedelmek nem járultak hozzá, most a pápa kívánságára az összes fejedelmek jóváhagyták az aranybulla engedményeit, ami által azok birodalmi törvényekké váltak.

Ottó megpróbálta fegyverrel visszaszerezni trónját, de Bouvines-nél csatát vesztett (1214 július 27), mire Frigyes végérvényesen Németország ura lett. A bouvines-i csata a német császárság sorsalakulása szempontjából is fontos volt; igazi világtörténelmi jelentőségét a következő eredmények mérik: itt foszlanak szét az Anjou világuralmi tervek, itt torpan meg Anglia szárazföldi terjeszkedése és itt indul el Franciaország fejlődése az egység felé.[4]

3.

III. Ince világegyház-kormányzata. Angliában: Földnélküli János megrendszabályozása. Magyarországon: közbenjárás a királyi testvérharc megszüntetésére. A házasság szentségének védelme Francia- és Spanyolországban. A hit tisztaságának védelme az eretnekek ellen. Keresztesháború. A 12-ik egyetemes zsinat.

Bármennyi időt és erőt kellett Incének a német viszonyok figyelemmel kísérésére fordítania, mégsem merült el bennük annyira, hogy éberen ne őrködött volna az egész kereszténység sorsa fölött.

A világegyház kormányzásában csakúgy, mint a német eseményekkel szemben a keresztény elvek teljes diadalrajuttatásának vágya vezette. Célja volt: az állami, társadalmi és egyéni élet megszervezése a keresztény elvek szerint; a hit győzelme; minél tökéletesebb vallási és kegyelmi élet megteremtése. Nem a pápaság hatalmi előretörését kereste, hanem az igazságosság és

keresztény hit védelmét a pápák lelki hatalmának érvényesítése által. Ebben aztán páratlan sikereket is ért el.

Sok gondot okoztak neki az áldatlan angol viszonyok. A hatalmában kegyetlen és elbizakodott, a balszerencséjében gyáva és összetört Földnélküli János a megüresedett canterbury-i érseki széket mindenáron kegyeltjével, Grey János norwichi püspökkel akarta betölteni. A pápa azonban fölülvizsgálván a választás lefolyását, miután azt szabálytalannak találta, megtagadta a király jelöltjének a megerősítését. E helyett jóváhagyta a Rómában időző és érsekválasztó joggal rendelkező angol követek választását, amely az angol származású, de a római kúriában szolgálatot teljesítő Langton István bíborosra esett.

Ez viszont a királynak nem tetszett s megtagadta elismerését a pápa jelöltjétől. Hosszú, eredménytelen tárgyalások után Ince 1208-ban az országot egyházi tilalom (interdictum) alá vetette.

A király válasza az önkények sorozata volt a papság, szerzetesség és az egyházi jogok ellen. Ince kénytelen volt még szigorúbb rendszabályokhoz nyúlni: az alattvalókat feloldozta hűségesküjük alól s Jánost trónfosztottnak jelentette ki. Az ítélet végrehajtásával a francia királyt bízta meg, aki meg is kezdte az angolok szárazföldi területeinek meghódítását.

János belátta, hogy mindent elveszít, ha nem enged, azért békére hajlott (1213). A béketkötés értelmében elfogadta Langtont Anglia prímásának; az elűzött papok és szerzetesek visszatérhettek; az elkobzott egyházi javakat visszaszolgáltatta. Elismerte a pápát Anglia hűbérurának, akinek hűségesküt tett s évi hűbérdíj fizetésére kötelezte magát.

A király hatalmi túlkapásai, a rossz gazdálkodás és a nagy adó miatt tovább lázongó nemesek kényszerítették ki a királytól 1215-ben a nagy szabadságleve-

let, a Magna charta libertatum-ot. A Magna charta rendelkezéseit azonban a pápa a maga hűbérúri jogaira sérelmesnek találta s nem fogadta el. Az azonban érvényben maradt, sőt az angol alkotmánynak alapjává lett. A lázongások csak János halála (1216) után, a következő király, III. Henrik alatt csillapodtak le.[1]

Magyarország is erősen a nyugtalanságok színhelye volt Ince uralkodása alatt.

IMRE királyunkat (1196—1204) az újabb magyar történeti kutatások kedvező színben tüntetik föl. Az adatok legteljesebb kihasználásával megírt újabb magyar történet a középkori, keresztény, magyar, patriarchalis színezetű, korlátlan királyságnak egyik utolsó képviselőjét látja benne, hasonlóan sz. Istvánhoz, sz. Lászlóhoz, Kálmánhoz és III. Bélához.

Műveltsége, érzülete s amennyiben országa érdekei megengedték, politikája is egyházias volt. Kormányzatában az Egyházra támaszkodott. Tanácsadói, legjobb hívei a főpapok közül kerültek ki. A német trónviszályban maga is a pápai pártot támogatta. Középkori keresztény felfogásához híven sz. Péter utódának világi uralma ellen nem lázadozott s fia nevében ennek megkoronázásakor esküvel is hűséget fogadott a Szentszéknek. Jól össze tudta egyeztetni a Krisztus helytartójának kijáró hódolatot a teljes magyar függetlenséggel. „Mint egykor Kálmán király, ő is teljes odaadással hódolt egyháza földi fejének, de idehaza úr volt a szó szentistváni értelmében."[2]

Kár, hogy az erőskezű és komoly, erkölcsi felelősségérzettől áthatott, királynak ereje és tehetsége nagy részét az öccsével való folytonos viszályra kellett tékozolnia. Trónralépése után öccse a helyett, hogy a Szentföldre kereszteshadat vezetett volna, mint atyja megparancsolta, a reá maradt kincseket párthívek szerzésére használta fel királyi bátyja ellen. Imre a pápa segítségét is kérte öccse ellen. Ekkor még III. Celesztin ült a pápai széken, aki kiközösítéssel fenyegette meg mindazokat, akik Endrét akár tanáccsal, akár cselekvőleg támogatják.

III. Incének, amint trónra lépett, mindjárt volt

gondja Magyarországra is. Levelei és követei útján küldi tanácsait, útbaigazításait. A nagy pápának 125 Magyarországra vonatkozó oklevele maradt fenn, ötször annyi, mint az előző kétszáz éven át együttvéve, amelyek érdekesen világítanak be az akkori magyar vallási viszonyokba, de politikai szempontból is becses történelmi adatokat szolgáltatnak.

A pápa Magyarországra vonatkozó intézkedéseit és megnyilatkozásait őszinte szeretet és jóakarat hatja át. Minden vonatkozásban és minden alkalommal igazolta azt, amit egyik levelében olyan megható szeretettel ír, hogy országunk „szerencséjét vagy balsorsát a magáéval egynek tartja."[3]

III. INCE uralkodásának mindjárt az első hónapjában levelet ír Endrének és felszólítja, hogy királyi bátyját ne háborgassa, vele békében éljen, az atyjától örökölt kincseken vezessen kereszteshadat a Szentföldre, mert ellenkező esetben kiközösítést von magára és elesik a trónöröklésétől is.

Endre nem hallgatott az intő szavakra. A harc hevében mind Imrének, mind Endrének hibája volt, hogy a szükséges anyagiak előteremtésére egyházi birtokokat foglaltak le vagy fosztottak ki. Sokszor nem is annyira a király és öccse, mint inkább a két pártra szakadt főurak dézsmálták meg az egyházi javakat. A pápa ezek hallatára erélyesen felszólítja a püspököket, hogy a visszaéléseket akadályozzák meg és az egyházrablókat közösítsék ki.

Az áldatlan testvérharc közepette a magyar főpapi testület kebelében is egyenetlenség támad, ami az egyházi életre káros hatással van. Ugrin győri püspök panaszkodik a pápának az Endre-párti főpapokra. A megvesztegetés útján főpapi méltósághoz jutott kapzsi és erkölcstelen életű Elvin váradi püspök ellen a saját kanonokjai indítanak pört. Kalán pécsi püspök erőszakosan lép föl a földvári apáttal szemben. A szentéletű, de titokban Endrepárti s ezért Imre haragját s bosszúját magára vonó Boleszló váci püspök panaszkodik, hogy papjai engedetlenek,

feddéseivel nem törődnek, tudatlanok és erkölcstelenek s az általa összehívott zsinaton meg sem jelentek.

A pápa igyekszik rendet teremteni. Ir Jób esztergomi érseknek, hogy a telki apátságot reformálja meg. A csanádi püspököt, Jánost felszólítja, hogy engedetlen papjaival szemben használjon szigorú egyházi büntetést.

De leginkább a királyi testvérek kibékítésének a gondja fekszik szívén. Ezért az országba küldi követét, Gergely bíborost, hogy békítse ki a viszálykodókat. A pápai követ fáradozása sikerrel járt, a testvérek kibékültek s elhatározták, hogy együtt vezetnek kereszteshadat a Szentföldre. A terv azonban a közbejött balkáni bonyodalmak miatt elmaradt. Az állhatatlan Endre 1203-ban újra fegyvert fogott bátyja ellen. Imre azonban elfogta őt, egy évig fogságban tartotta és saját kisfiát, Lászlót a kalocsai érsekkel megkoronáztatta. Ezután Imre hamarosan meghalt.

II. Endrével (1205—1235) Imrétől egészen elütő lelki alkatú uralkodó került az ország trónjára. Bátyja megfontoltsága, sőt komorsága helyett sokkal több volt benne egy kalandorságokra hajló francia lovag könnyelmű természetéből. Vitéz, szellemes, de könnyűvérű, világias gondolkodású, nőknek hódoló természet volt. A maga módján vallásos is, de nem egyházias érzületű. Innen sok összeütközése Egyházával egész életén keresztül.

ENDRE MEGKORONÁZÁSA után csakhamar a megüresedett esztergomi érseki szék betöltése körül támadtak bonyodalmak. Kettős jelölés is volt: János bács-kalocsai érsek és Kalán pécsi püspök. Ince megvizsgálván a választást, János mellett foglalt állást.

Endre az így megüresedett bács-kalocsai érseki székre feleségének, Gertrudnak öccsét, Bertholdot, a bambergi prépostot akarta kinevezni. Az egyházi körökben nem jó hírű férfiúra a pápa semmikép sem akart olyan magas méltóságot ruházni. Endre azonban makacskodott. Végre Ince engedett s a „sürgető kényszerűség miatt" hozzájárult Berthold megválasztásához. Közben értesülvén a szánalmas magyar viszonyokról, a Berthold megerősítését vivő Gergely bíborost szigorú utasításokkal látta el, meg-

hagyván, hogy „amit ki kell irtani, irtsa ki, amit le kell rontani, rontsa le".[4]

A pápa előérzete nem csalt. Berthold valóban szégyent hozott a főpapi méltóságra. Ezért a pápa többször szigorú feddésben részesítette. A király ennek ellenére is magas méltósággal tüntette ki Bertholdot: erdélyi vajdává, bácsbodrogi gróffá, majd halicsi hadjárata alkalmával az ország kormányzójává tette. Ekkor történt a megdöbbentő esemény: Gertrudnak és nagyszámú németnek a meggyilkolása.

Berthold a magyarok elől elmenekült s 1218-ban aquileiai érsekké választották.

Feleségének tragikus halála magábaszállásra bírta Endrét. Elhatározta, hogy megjavul s keresztes hadat vezet a Szentföldre. Ezt levélben be is jelenti Incének, s egyúttal kéri, hogy e terve miatt mentse fel a magyar főpapokat az egyetemes zsinaton való megjelenéstől.

Meg is kezdte az előkészületeket a szentföldi úthoz, de különféle akadályok miatt csak 1217 augusztusában indulhatott el.

III. Ince kiváló gondot fordított a keresztény hit tisztaságának ápolására is. A középkor társadalomfelforgató eretnekségei ez időben már nagyon megerősödtek s a részükről fenyegető veszedelem nem volt lebecsülendő. A világos látású nagy pápa ezt észre is vette s megtette az óvintézkedéseket.

Az e korbeli eretnekek a régi manicheus tévtanítást élesztették újjá. A délszláv népek között bogomileknek (egy 10. századi alapító papjuktól), a germán és román népek közt pedig patarénoknak nevezték magukat, Dél-Franciaországban, ahol különösen megerősödtek, 1167-ben Toulouse-ban zsinatot tartottak s ott a kathar (tiszta) és gazar neveket vették fel. Mivel főfészkük Albi városában volt, a történelem rendesen albiaknak (albigenses) nevezi őket. Tanrendszerüket alább külön ismertetjük.

Ince a Nyugat hitegységét veszélyeztető eretnekeket mindenáron meg akarta nyerni az Egyháznak. Előbb békés úton kezdett megtérítésükhöz. Az eretnekek a pápa atyai felhívására gúnnyal, fenyegető fellépéssel, sőt a pápai követnek, Castelnau Péternek a meggyilkolásával feleltek. Nyilvánvaló volt, hogy nemcsak a középkor féltve őrzött nagy eszménye: a keresztény hitegység forog kockán, hanem kellő erőhöz jutván, az egész társadalmi rendet felborítással fenyegetik. A nemesek szívesen tüzelték a fanatikus és tudatlan tömeget az egyházi birtokok megszerezhetése reményében.

Az egész világrendet felborítással fenyegető megmozdulással szemben a térítési, meggyőzési kísérlet meghiúsulása után, a középkori felfogás szerint a hatalmi beavatkozás vált szükségessé.

Ince felszólította Fülöp Ágost francia királyt, hogy a veszedelmes eretnekek ellen vezessen keresztesháborút. De a király az ellenfeleivel szemben való előkészületei közben a megbizatásnak nem tudott eleget tenni. Ezért az albiak ellen Észak-Franciaországban összegyűlt kereszteshadak élére a vitéz, bár sokszor erőszakos Montforti Simon állott. 1209-ben az eretnekek két fő pártolóját, VI. Rajmund toulouse-i és Roger béziers-i grófokat legyőzte. Rajmund ekkor javulást ígért, de azért titokban tovább folytatta kétszínű játékát.

A négy évvel később Rajmund segítségére siető II. Péter aragoniai király beavatkozása sem menthette már meg az albiak ügyét, ismét csatát vesztettek Muretnél (1213), ahol Aragoniai Péter is elesett. A küzdelem még tovább folyt, míg végre IX. Lajos idejében (1229) Dél-Franciaország is a francia királysághoz csatoltatván, lassankint elenyészett az eretnekség.[5]

AZ ALBIAK ELLEN viselt keresztesháborút tárgyilagosan vizsgáló előtt meglepő az a kedvezőtlen beállítás, amelyben egy új magyar Egyetemes Történet a háborúval kapcsolatban III. Ince szereplését adja.[6] Beállítása szerint: „A pápai mindenhatóság és hierarchizmus nagy harcosa, III. Ince eleinte abban reménykedett, hogy az eretnekséget . . . térítő munkával meg tudja törni." A való ezzel szemben az, hogy a térítés célja nem a „megtörés", hanem a meggyőzés volt. Gyanús az a történelmi szemlélet, amelynek az eretnekek mind jók, hiba bennük nincs, ellenben mindaz gyűlöletes, ami pápai vagy egyházi.

Ennek a szemléletnek még a pápai követ meggyilkolására is van mentő szava s különösen szívén fekszik, hogy Rajmundot tisztára mossa. Az egész eretnekellenes háborúban egyebet nem lát, mint a „vallási fanatizmust és ocsmány emberi indulatok orgiáját". Montforti Simon neki gyűlöletes kalandor; Rajmund, az eretnekpártoló: hős. Az elfogulatlan történetírás nem így ítéli meg a felforgatókat és megfékezőiket.

III. Ince nagy alakja az eretnekek ellen vívott háborúban is messze föléje emelkedett a gyűlölködéseknek és igazságtalanságoknak. Ezt mutatja, hogy mindenekelőtt nem hatalmi szóval, hanem meggyőzéssel, térítéssel akarta őket jobb belátásra bírni; az erre vonatkozó kísérlet meghiúsulása után pedig a keresztény hitegység és a társadalmi rend megvédése érdekében a középkor felfogása szerint kötelessége volt a keresztes hadjárat meghirdetése a felforgatók ellen. A háborúk folyamán a politikai jelleg erősen háttérbe szorította a vallásit, de ennek irányítása épp ezért kiesett a pápa kezei közül. A pápa egyébként a háború alatt s után a legyőzöttek érdekében soha nem mulasztotta el szavát felemelni, s a küzdőket, majd a győzőket az igazságosságra és mérsékletre intette.[7]

Ince nemcsak Nyugaton kísérte figyelemmel az eretnekeket, hanem Közép-Európában is. Magyarország

déli részein és a délszláv államokban, Szerbiában, Bulgáriában a bogomilek terjeszkedése már veszedelmes méreteket öltött. A hit tisztaságára gondosan őrködő pápa Imre magyar királyt bízta meg a bogomilek megrendszabályozásával. Imre, az őszintén vallásos uralkodó szívesen vállalta a megbizatást. A vallási célokon kívül politikai meggondolások is vezették: ki akarta terjeszteni a magyar király uralmát a balkáni államokra.

A bogomilek sikeres előretörését az magyarázza, hogy Kulin bosnyák bán titkos pártfogójuk volt. A pápa felszólítása a bogomilek ellen 1200-ban érkezett meg Imréhez. Az ügyben pápai követekként kinevezte Bernát spoletói érseket és Casemario Jánost. A király és a követek 1203-ban már jelentették a pápának, hogy megbizatásukat bevégezték, sikerült a katolikus hit és az Egyház uralmát a Balkán-félszigeten helyreállítaniok. Kulin is alávetette magát a vizsgálatnak s esküvel ígérte meg, hogy többé az eretnekeket nem támogatja.[8]

Nemcsak a hitnek, hanem az erkölcsöknek a tisztaságát is védelmezte a pápa. E tekintetben különösen az uralkodó családoknál fordultak elő hibák, Ince azonban velük szemben sem tett kivételt. — Fülöp Ágost francia király 1193-ban lépett második házasságra Ingeborg dán királyi hercegnővel. Azonban csakhamar eltaszította magától, hogy Meráni Ágnessel — sz. Hedvignek ettől természetre annyira elütő édes nővérével — éljen együtt. A királyné a pápához, mint „az elnyomottak védelmezőjéhez és a szerencsétlenek menedékéhez" fordult, aki meg is tett minden tőle telhetőt a házasság védelme érdekében. De csak hosszú fáradozásnak és az egész országot sujtó egyházi tilalomnak lett meg az eredménye, hogy Ágnes halála után a király kibékült nejével s a házaséletet vele visszaállította.

I. Péter aragoniai királynak szintén nem engedte meg Ince, hogy felbontsa Montpellieri Máriával kötött érvényes házasságát.

Viszont IX. Alfonz leoni (Spanyolország) királyt kényszerítenie kellett, hogy elváljon a kastiliai király leányától, akivel házasságot kísérelt meg, bár az unokatestvére volt.

A pápának mindenre kiterjedő gondosságát mutatja, hogy csaknem minden európai fejedelemmel fenntartotta az érintkezést.

I. Sancho portugál, Swerker norvég király és László lengyel nagyherceggel szemben sikeresen védte meg az Egyház érdekeit.[9]

A keresztény hit terjesztéséért is megtett mindent. Ezért szentelt mindvégig oly nagy figyelmet a keresztesháborúk ügyének. Mindjárt trónralépése után nagy buzgalommal látott neki egy új kereszteshad megszervezésének. Éleslátása észrevette, hogy az addig elért eredmények csekély volta összefügg a jó taktikai átgondoltság hiányával. Új elgondolással állt tehát elő. Terve volt, hogy a mohamedánokat legsebezhetőbb pontjukon, Egyiptomban kell megtámadni. Ezért a keresztesek nem szárazföldön, hanem tengeren kellett az utat megtenniök. Velence vállalta a keresztesek szállítását. Mivel azonban a hajóköltséget megfizetni nem tudták, a velencei doge, Dandolo, a pápa erélyes tilalma ellenére is a keresztesek nem Egyiptomba vitte át, hanem Konstantinápoly elfoglalására. A keresztesek meg is hódították a görög fővárost s ezzel megszüntették a keleti császárságot s új keleti latin császárságot alapítottak, melynek fejéül Flandriai Balduin grófot választották meg.[10]

A pápa kezdetben helytelenítette ezt az eljárást, később azonban abban a reményben ringatta magát, hogy a keleti latin császárság használ a kereszténység

ügyének, amennyiben segítségével könnyebben elérhető a görögökkel való egyesülés. Ez a remény azonban nem teljesült, sőt a görögök országuk megdöntése miatt még nagyobb ellenszenvvel fordultak a latinok ellen. Hiába volt tehát a pápának minden fáradozása az únió érdekében, eredmény nem mutatkozott. A nem szorosan vett görög balkáni államokban már inkább megvolt a hajlandóság az egyesülésre. Így keresték az utat Rómához a bolgárok és szerbek.

Ince a magyar királyt, Imrét is megnyerte az únió gondolatának s a feladatok megoldásának egy részével meg is bízta. A király szívesen vette a megbizatást már csak azért is, hogy abból királysága megerősítésére is tőkét kovácsoljon.

Terve sikerrel is járt. Kaloján bolgár cár és Vuk szerb fejedelem hajolt az únió felé. Mivel az utóbbinak küzdelme volt vetélytársával, Istvánnal, Imre Vukot győzelemhez és uralomhoz segítette, de egyúttal ki is terjesztette föléje hűbéri uralmát, Szerbiát meghódoltatta. Azután megbizatást adott János bács-kalocsai érseknek az únió keresztülvitelére és Szerbia egyházi ügyeinek megszervezésére.[11]

Konstantinápoly elfoglalása és az új latin királyság megalapítása annyira kimerítette a keresztesháborúk viselésére előteremtett anyagi lehetőségeket, hogy Incének le kellett mondania az újabb tervekről s megelégednie a régi területek megvédelmezésével. De az újabb keresztesháború gondolatát mégsem adta fel. Sok töprengés után arra az elhatározásra jutott, hogy egyetemes zsinat elé viszi az ügyet.

Ez adta az alkalmat a tizenkettedik egyetemes (4-ik lateráni) zsinat összehívására, amely 1215 november 1-én ült össze.[12] Ezen a hatalmas zsinaton, amely a leglátogatottabb volt az összes eddigiek közül, megjelent 412 püspök, mintegy 800 apát, számos püs-

póki és káptalani képviselő, II. Frigyes német, Henrik bizánci császárnak, Francia-, Angol-, Magyarország, Aragonia, Cyprus és Jeruzsálem királyainak a követei. A nagy zsinat mintegy fénypontja és gyönyörű befejező megkoronázása volt III. Ince eseménydús pápaságának. A pápa a zsinatot megnyitó bevezetőbeszédében, amelyet valami különös halálsejtelem lengett át, bejelentette, hogy a zsinat összehívásának a célja a Szentföld teljes visszahódítása és az Egyház bajainak orvoslása. Az egész kereszténységet felszólította a keresztesháborúra, részletes terveket, utasításokat adott. Elhatározták, hogy az új hadjárat 1217 júniusában indul meg.

A zsinat másik főfeladatát az általános egyházi reform adta meg. Az igaz hit védelmére a korabeli eretnekségek, főként az albiak és valdiak ellen hoztak határozatokat. A korabeli eretnek tanok ellen a katolikus tanítást hitvallásba (symbolum) foglalták, amely különösen a szentségekkel foglalkozik behatóan. Régebben azt a biztos és általános tanítást, hogy az Oltáriszentségben a kenyér és bor lényege átváltozik Krisztus testének és vérének a lényegévé, különféle módokon, más és más szavakkal fejezték ki. A hittudósok már régóta kerestek olyan szót, amely a csodálatos szentségi történést hűen kifejezné. Egy ídő óta használatba jött a transsubstantiatio (átlényegülés) szó, amit most a zsinat is jóváhagyott és hivatalosan használt. Az új kifejezésmód semmi új tant nem jelentett, hanem az őskeresztény oltáriszentségi hitnek csak világosabb megjelölésére szolgált; téves tehát az a sokfelé elterjedt balhiedelem, hogy az átlényegülés tanát is csak a 12. egyetemes zsinat „hozta be". A zsinat továbbá elrendelte, hogy minden keresztény, aki már eszével élni tud, évenkint legalább egyszer, húsvét táján, köteles a szentgyónáshoz és áldozáshoz járulni.

(Később az egyházellenes propaganda ezt is oda torzította, hogy a gyónást és áldozást csak a 13. században hozta be az Egyház.) Elítélte a zsinat a titkos (clandestin) házasságokat is s meghagyta, hogy a házasság minden esetben az Egyház színe előtt köttessék meg. Kimondotta, hogy az oldalági vérrokonság a negyedik fokig házassági akadályt képez. Eltiltotta még a zsinat új szerzetesrendek alapítását külön pápai engedély nélkül.

III. Ince idejére esik a két nagy kolduló szerzetesrendnek, a ferencesek és domonkosok rendjének alapítása. Ez időre eső alapításuk nem véletlen, nagyonis megfelel az akkori idők sürgető követelményeinek. Bizonyos, hogy az Egyháznak sok képviselője a földi javakban túlontúl dúskált s aggasztó mértékben elvilágiasodott. Ezért vallották oly makacsul az eretnekek, főleg a valdiak, hogy azoktól szabadulni s az őskeresztény életmódot visszaállítani csak az Egyházon kívül lehet. Ez eretnek felfogásra adtak ragyogó cáfolatot a kolduló rendek; ezek megmutatták, hogy az Egyházon belül is eszményi módon megvalósítható az apostoli szegénység, egyszerűség és Jézusnak hű követése. Ennek az igazságnak az igazolásán kívül még nagy szerephez jutottak a kolduló szerzetek a gyorsan virágzásnak induló városok lelki gondozásában, a tudományok művelésében s a pápaság védelmében az elkövetkező súlyos időkben.

A nagy pápa a tervezett új keresztesháborút maga már nem érte meg. Éppen a hadjárat sikere érdekében apostolkodott, Lombardiába igyekezett, hogy a hadi helyzetben levő Pisa és Genua városokat kibékítse s azokat a keresztesháború eszméjének megnyerje. Útközben azonban megbetegedett s Perugiában 1216 július 16-án heves láz oltotta ki az egyháztörténelem egyik legnagyobb alakjának az életét.[13]

JEGYZETEK.

1.

[1] Hamerle: Gesch. der Päpste 402. [2] Töche: Kaiser Heinrich VI. 1867. 34. kk. [3] A. Luchaire: Innocent III. la Papauté et l'Empire. 1906. 9—10. [4] Potthast: Regesta Rom. Pont. III. [5] Mourret: Hist. gén. IV. 440.

2.

[1] Stangl—Lex: Die Statthalter Jesu Christi auf Erden 1907. 466. [2] Migne: Patr. Lat. CCXVI. col. 997. [3] Mourret: i. m. 468. [4] Váczy: Egyet. Tört. II. Középkor 543.

3.

[1] Luchaire: Innocent III. 238—239. [2] Hóman—Szekfű: Magyar Tört. I. 461. [3] Wenzel: Árpádházi új okmánytár I. 86. [4] Fejér: Codex diplom. III. 54. [5] Mourret: Hist. gén. IV. 454. kk. [6] Váczy: Középkor 544—46. [7] Mourret: i. m. 457. [8] Hóman—Szekfű: i. m. 428. [9] Marx—Bilkei: Egyháztörténelem 340. [10] Seppelt—Löffler: Papstgesch. 178. [11] Balics: Egyháztört. Magyarorsz. II. 372. kk. [12] Funk—Bihlmayer: Kirchengesch. II. 185. [13] Hamerle: Gesch. der Päpste 418.

ÖTÖDIK FEJEZET: A PÁPASÁG A CSÁSZÁRI HATALOM HANYATLÁSA IDEJÉN.

1.

III. Honorius pápasága. A keresztesháborúk sikertelensége. II. Frigyes császárrá koronázása. Ígéreteit nem teljesíti. Súlyos helyzet a császár erőszakoskodásai miatt.

Az Egyház előkelő hatalmi helyzetét, amelyet a nagy III. Ince kivívott, még az utána következő pápák is meg tudták egyideig védelmezni.

A bíborosok mindjárt III. Ince halálának a helyén, Perugiában tartották meg a választást s szavazataikkal a szelídlelkű Savelli Cencius bíborost állították III. Honorius (1216—1227) néven az Egyház élére.[1] Az új pápa már III. Kelemen uralkodása óta vezette a pápai udvar anyagi ügyeit mint kincstárnok, s az ő gondosságának köszönhetjük a „Liber censuum Romanae Ecclesiae" számadás-könyv felfektetését, amely az akkori püspökségek és egyházmegyék viszonyairól tartalmaz rendkívül értékes adatokat.[2]

A pápa minden igyekezetével az egyetemes zsinatnak a keresztesháborúra vonatkozó rendelkezéseit iparkodott végrehajtani. Felszólította Frigyes császárt, hogy az időközben összegyűlt keresztesháborúknak ígéretéhez híven álljon az élére; az azonban kifogásokkal élt. A keresztesek tehát nélküle indultak el s Egyiptomban támadták meg az ellenséget. Sikerült is Damiettet elfoglalniok, ahol a törököt súlyosan megverték. A kivívott győzelem után nagy reményeket fűztek a hadjárathoz. A remények azonban nem teljesedtek, mert a keresztesek Kairónál a tapasztalatlan pápai követ, Pelagius súlyos taktikai hibája miatt vereséget szenvedtek.

Közben otthon II. Frigyes minden igyekezetével azon volt, hogy III. Incének adott ígérete ellenére fiának, a szicíliai királynak, Henriknek a császári koronát is biztosítsa s így a délitáliai királyságnak és a német Birodalomnak oly régóta óhajtott egyesítését keresztülvigye. Sikerült is neki az 1220 áprilisi frankfurti birodalmi gyűlésen fiát német királynak elismertetni. De Frigyes ezért az eredményért a fejedelmeknek igen magas árat fizetett: területeiken nagy önállóságot biztosított nekik, ami az amúgy is süllyedésnek indult császári hatalom bomlását még inkább elősegítette.

A politikában kevéssé járatos és békés természetű pápa a befejezett tény után már semmit nem tudott tenni Frigyes sakkhuzásai ellen, s abban reménykedve, hogy az most már célját elérve végre beváltja ígéretét s hadat vezet a Szentföldre, őt 1220 novemberében császárrá koronázta. Frigyes ekkor ígéretet tett, hogy 1221 augusztusában beváltja keresztes fogadalmát.

De a szicíliai királyság átszervezésével és megerősítésével lévén elfoglalva, ígéretét most sem teljesítette. Közben második házasságra lépett a jeruzsálemi királyság örökösével, Izabella királyi hercegnővel, s az ekkor kötött sangermanói szerződésben megígérte, hogy legkésőbb 1227 augusztusáig többszörösen tett ígéretét a keresztesháborúra vonatkozólag beváltja.[3]

Azonban a rendelkezésére álló időközt nem a háborús előkészületekre fordította, hanem kiméletlen erőszakoskodásokra használta fel. Az Egyházi Államban ő akart rendelkezni, a püspöki székeket önkényesen töltötte be, a szicíliai papságot jogtalan adókkal terhelte meg s erkölcstelen életével megbotránkoztatta az egész világot.

Súlyos összetűzése támadt a lombard városokkal is, melyeket a nagyatyjától, Barbarossa Frigyestől az 1183-ban, a veronai békében biztosított szabadság-

jogoktól akart megfosztani. A császár és a városok közt fennálló ellentétek elsimítására a közvetítő szerepet a pápa vállalta, de mielőtt eredményt ért volna el, meghalt.

2.

IX. Gergely. II. Frigyes első kiközösítése és keresztes hadjárata. A sangermanói béke. Frigyes újabb erőszakoskodásai. Második kiközösítése. Irodalmi és fegyverharc. Sikerei.

III. Honorius szelíd kormányzása után III. Ince kiváló rokonának, IX. Gergelynek (1227—1241) erőskezű uralma következett. Gergelyt nemcsak vérszerinti közös leszármazás, hanem erős szellemi rokonság is fűzte III. Incéhez. Már a két előző pápa idejében nehéz és értékes szolgálatokat tett az Anyaszentegyháznak. Többek között ő volt a ferencrendiek bíboros fővédője s mint ilyen, döntő hatással volt a rend megerősödésére.

Lobogó temperamentum, szinte viharzó tetterő s hajthatatlan akarat tartozott a pápa tulajdonai közé. De fogékony volt a szívnek szelíd megmozdulásai iránt is, aminek következménye lett az a bensőséges, meghitt barátság, mely közte és Assisi sz. Ferenc közt kialakult s ennek egészen haláláig tartott.

Frigyes belátta, hogy eddigi halogató politikáját nem folytathatja. Hozzálátott legalább külszínre eleget tenni ígéreteinek. Sereget gyűjtött s 1227 szeptemberében már hajóra szállni készült Brindisiben, amikor járvány tört ki, maga is lázt kapott, elmenekült s elhalasztotta szentföldi útját.

Bár a helyzet tárgyilagos mérlegelése azt mutatja, hogy Frigyesnek ez alkalommal megvolt az elfogadható oka az itthonmaradásra, a pápa bizalmatlansággal eltelve a császár iránt, őt kiközösítette. Az ezt kimondó

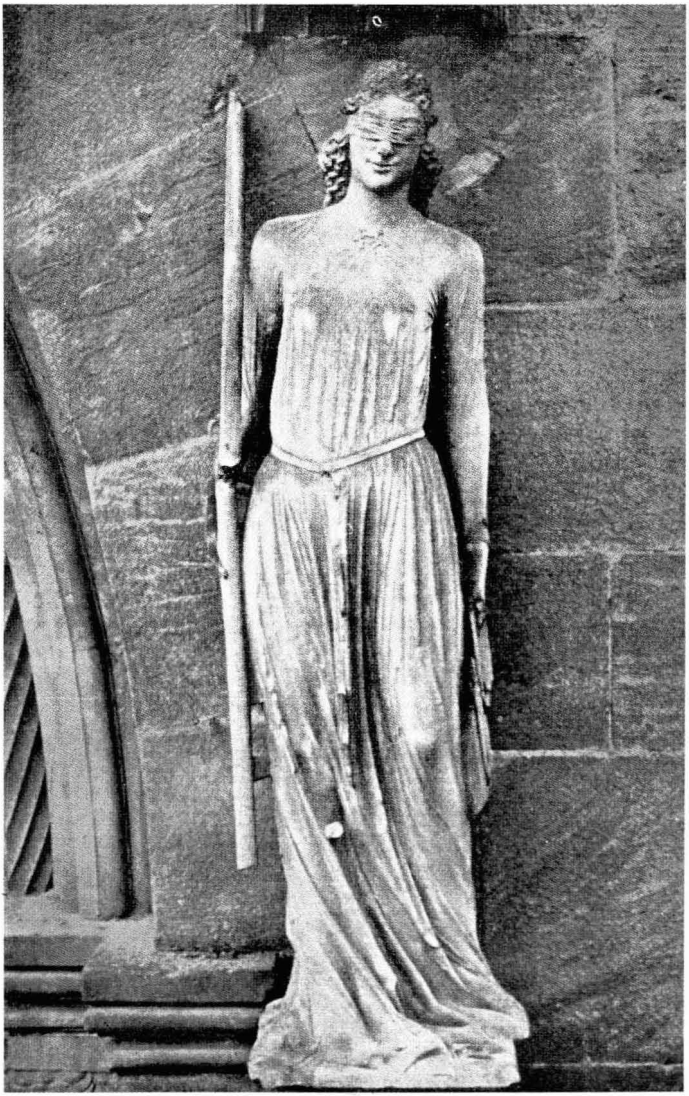

A zsinagóga.

Szobor a bambergi székesegyház „fejedelmi kapuján".

és megokoló körirat forma szerint a pápai okiratok remeke.

Frigyes a kiközösítésre egy fenyegetésekkel és gyalázkodásokkal telt iratban válaszolt, mire a pápa a büntetést megismételte s egyúttal a császár mindenkori tartózkodási helyét egyházi tilalommal sujtotta. Frigyes viszonzásul a rómaiakat fellázította a pápa ellen, akinek a városból menekülnie kellett, ő maga pedig a III. Ince által visszafoglalt pápai területeket újból meghódította. Majd, hogy a pápai kiközösítést az igaztalanság színében tüntesse fel, 1228 nyarán csakugyan felöltötte a keresztesjelvényt és seregével a Szentföldre indult. Inkább diplomáciai ügyeskedésével mint haditényekkel elérte, hogy a Szentföld fontosabb kegyhelyei visszakerültek a keresztények birtokába s megerősítette a jeruzsálemi királyság helyzetét.

Ezalatt a birodalmi helytartó, Spalatoi Rajnald az Egyházi Államot pusztította, amíg Brienne János, a császár apósa a pápai hadakkal őt vissza nem szorította. Majd támadásba ment át s bevonult Apuliába. A császár a hír hallatára visszatért Itáliába s kisebb hadisikerek után egyezkedni kezdett a pápával. Az alkudozások eredménye a sangermanói béke lett.[1] Ennek értelmében Frigyes a kiközösítés alól feloldoztatott, viszont az elrabolt egyházi javakat és a meghódított egyházállami területeket visszaadta; elismerte Szicíliában is a szabad püspökválasztást, az egyházi bíráskodást és a papi adómentességet. E megegyezéskor a pápa és a császár személyesen is találkozott s a kiengesztelődés ezúttal teljes lett.

Csaknem egy évtizedes béke következett IX. Gergely és II. Frigyes között. A kölcsönös megértésnek és együttműködésnek a jele volt, hogy midőn Frigyes fia, Henrik, atyja ellen föllázadt, a pápa Frigyes mellé állt, aki ennek a pápai támogatásnak köszönhette győzelmét.

Ellenszolgáltatásként a császár a rómaiakat a pápai fennhatóság elismerésére kényszerítette (1235).

A továbbiakban a császár arra törekedett, hogy uralmát Lombardiában megszilárdítsa, de e téren a városok ellenállásával találkozott. A pápa közvetíteni akart a császár és a városok közt, közbenjárása azonban nem járt sikerrel, sőt a császár és a pápa közti új feszültségnek lett kiindulópontja.

A császár fegyverhez nyúlt s Cortenuovánál döntően megverte a lombardokat (1237). Frigyes a győzelemtől megittasodva, elvesztette egyébként jó diplomataérzékét s a pápát kezdte támadni. A rómaiakat azzal ingerelte a pápa ellen, hogy megküldte nekik a milánóiaktól zsákmányolt győzelmi zászlót; Szicíliában a támadások az Egyház szabadsága ellen egyre hevesebbek lettek; a pápához tartozó Szardiniát törvénytelen fiának, Enziónak adta. De leginkább azzal vívta ki a pápa rosszalását, hogy megkezdte Észak-Itália átszervezését birodalmi mintára, hogy teljesen és végérvényesen országához fűzze. A császárnak ez a törekvése erősen veszélyeztette az Egyházi Állam önállóságát s ezzel együtt a pápaság függetlenségét.

A kényszerhelyzet szövetségre késztette a pápát és a lombard városokat. A pápa újra kimondotta Frigyesre a kiközösítést (1239 március).[2] Az ezzel megkezdődött harc a pápaság és a császárság között elkeseredettség és szenvedélyesség tekintetében az összes eddigi ilyen összetűzéseket fölülmúlta s csak a Hohenstaufok teljes megsemmisülésével ért véget.

A két ellenfél nyilatkozatokkal és vitairatokkal igyekezett a maga számára a közvéleményt megnyerni. A pápa hitetlenséggel vádolta a császárt, aki Mózest, Krisztust és Mohamedet a világ három nagy csalójának nevezte volna.[3] Hogy valójában tett-e ilyen nyilatkozatot a császár, nem dönthető el. De hogy hasonló

frivol és hitellenes beszédeket folytatott, köztudomású volt.

Frigyes a maga részéről a pápát az eretnekek pártfogójának, zsarnoknak, istenkáromlónak mondotta s azzal vádolta, hogy nem vallási okokból közösítette őt ki, hanem hogy lehetetlenné tegye Észak-Itáliában a császári uralom helyreállítását.

Az irodalmi csata után hatalmi eszközökhöz nyúltak. A pápa ellenkirályt állíttatott Frigyessel szemben, ez azonban eredményre nem vezetett.[4]

Majd egyetemes zsinat elé akarta tárni a helyzetet s e célból azt 1241 húsvétjára Rómába összehívta. Frigyes, aki pedig korábban maga is mindíg egyetemes zsinathoz föllebbezett s annak döntésére akarta bízni ügyét, most meghiúsította a zsinat létrejöttét. A szárazföldi utakat katonáival elzáratta, a genuai flottán Rómába igyekvő száz főpapot pedig elfogatta, fogságba hurcolta és bántalmazta őket.

Tengeri győzelme után Róma elfoglalására gondolt. Már győzelmesen is haladt előre, mikor a századik évéhez közeljáró pápa, ki erőslelkűségében menekülésre sem gondolt, 1241 augusztusában meghalt.

Meg kell említenünk IX. Gergely egyik igen fontos egyházkormányzati intézkedését is. Eddig az eretnekek felkutatása, az inkvizíció (vizsgálóbíróság) a püspökök hatáskörébe tartozott. Azonban az intézmény ilyen formában nem vált be s ezért a pápa azt a maga hatáskörébe vonta és szerzetesekre, főleg a domonkosokra bízta.

IX. Gergely uralkodásának utolsó éveiben szakadt Európára a tatárbetörés is, amivel azonban Frigyes nem sokat törődött. Neki fontosabb volt, hogy a kereszténység fejét támadja, mint hogy az egész Nyugatot pusztulással fenyegető tatárhordával szemben védekezzék.

3.

IV. Ince. Sikertelen kisérlet a megegyezésre II. Frigyessel. A 13-ik egyetemes zsinat. A harc a pápa és a császár között még jobban elmérgesedik. II. Frigyes és IV. Konrád halála. IV. Sándor pápa.

IX. Gergely halála után a bíborosok IV. Celesztinben (1241) egy beteg, öreg embert választottak meg, aki azonban már 17 nap mulva meghalt.[1]

Most másfélévi széküresedés következett, mert Frigyes akadályozta a választást. Végre 1243 június 25-én sikerült megválasztani egy előkelő genuai család sarját, Fieschi Sinibald bíborost, aki a IV. Ince (1243—1254) nevet vette fel. A császár örült a választásnak, mert a bíborossal korábban baráti jóviszonyban állt. Az új pápa azonban nem a régi barátságot nézte, hanem az Egyház érdekeit. Az összeütközés akkor robbant ki, amikor Frigyes az Egyházi Államot csak a kiközösítés feloldozásának elnyerése után volt hajlandó kiüríteni és a pápának visszaadni. Ince pápa a szószegéséről immár közismert császárnak nem tudott hinni s így a tárgyalások eredmény nélkül végződtek.

A császár most személyes találkozást keresett a pápával, de ez joggal tartván cseltől és erőszaktól, elhagyta Itáliát és Lyonba ment (1244 június), ahová a következő évnek Keresztelő sz. János napjára egyetemes zsinatot hívott össze, hogy különösen Frigyes ügyéről és a Szentföld megsegítéséről tanácskozzék, mert közben 1244-ben Jeruzsálem ismét a hitetlenek kezébe került.

A pápa a zsinatot (amely a 13-ik egyetemes és első lyoni, 1245 június 24) nagy beszéddel nyitotta meg, amelyben — Krisztus öt sebéhez hasonlóan — a lelkét marcangoló öt sebről beszélt; ezek a sebek: az egyháziak bűnei, Jeruzsálem elvesztése, Konstanti-

nápoly elfoglalásának a veszélye, a tatárjárás és Frigyes császár eltévelyedése.[2]

Frigyes a zsinaton Suessai Tádé főudvarbíróval képviseltette magát, aki ügyes szofisztikával védte urát. Ám csak annyit tudott elérni, hogy a zsinat tizenkét napi haladékot adott arra, hogy vagy a császár megjelenhessen, vagy addig Tádé újabb követi meghatalmazást szerezzen.

Egyik sem történt meg, mire a pápa a zsinat utolsó ülésén felolvasta a császár letételét kimondó okiratot. A határozat szerint a császár bűnös többrendbeli esküszegésben és szentségtörésben (főpapokat fogott el és bántalmazott), eretnekgyanús, zsarnok és egyházrabló. Ezért az Egyházból kiközösíttetik, minden neki járó tisztelettől és méltóságtól megfosztatik s a zsinat megtiltja, hogy bárki is engedelmeskedjék neki. A német fejedelmeket új királyválasztásra szólítják fel, a két Szicíliáról majd a pápa gondoskodik. Suessai Tádé az ítéletet nem fogadta el, hanem a jövő pápához és egy másik, „igazán egyetemes zsinathoz" fellebbezett.

Frigyes végső harcra szánta el magát. Köriratban támadta a pápának azt a jogát, hogy fejedelmeket letehessen és hogy világi ügyekben dönthessen. Szemére veti a „romlott Egyháznak", hogy míg világi ügyekkel foglalkozik, a saját dolgával nem törődik, a szükséges reformokat elmulasztja; követeli, hogy a papság az apostoli idők szegénységéhez és egyszerűségéhez térjen vissza.

A végső döntést a fegyverekre bízták. A zsinat felszólítására Németországban a fejedelmek egy része Raspe Henrik thüringiai grófot választotta királynak, majd ennek halála után Hollandiai Vilmost. Ám a császár pártja jóval erősebb maradt még Itáliában is. Azonban egyszer csak sorscsapások kezdték sujtani: Parmánál vereséget szenvedett, leghűbb tanácsadója,

Petrus de Vineis elhagyta, legkedvesebb fiát, Enziót a bolognaiak börtönbe vetették. Mindez megtörte a császár kedélyét s erre a közhangulat is ellene fordult.[3] Frigyes még mindig nem hagyott volna fel a küzdelemmel. Ekkor hirtelen vérhas támadta meg s 1250 decemberében, 56 éves korában meghalt. Halálos ágyán kibékült az Egyházzal, a palermói érsek oldozta fel.

II. FRIGYES egész élete, egyénisége és szereplése rejtély. Érthetetlen, hogy az, aki egy III. Ince vezetése alatt nevelkedett, annak szellemkisugárzási bűvkörébe belekerült, miként válhatott egy egészen ellentétes eszmevilág képviselőjévé. S megfoghatatlan, hogy éppen az ellen a pápaság és Egyház ellen harcolt, amelynek pedig minden hatalmát köszönhette: a császári koronát és szicíliai trónt.

Ereiben német atyának és normann anyának a vére folyt. Nem volt szerencsés keveredés. Ragyogó képességeihez aránytalanul nagy hibák járultak. Atyjának (VI. Henrik) és nagyatyjának (Barbarossa Frigyes) minden rossz tulajdonságát egyesítette magában a nélkül, hogy lovagias nagyatyja erényeit is örökölte volna.

Tanultsága meglepően nagy volt, de a lelki kultúra alapja, a komoly vallásosság hiányzott belőle. Hitközönyös és erkölcsileg zabolátlan ember volt. Féktelen nagyravágyásában és zsarnoki céljainak elérésére minden eszközt jónak tartott: a hazugságot, kétszínűséget, hűtlenséget is; a protestáns Böhmer szerint: egész élete csupa hazugság volt.[4]

Frigyes halálával a harc nem ért véget. Frigyes fia és utóda, IV. Konrád (1250—1254) féltestvérével, Manfréddal együtt meg tudta magának tartani Szicíliát. IV. Ince, aki időközben Franciaországból visszatért Rómába, belátta, hogy saját erejéből nem tudja jogait érvényesíteni Szicília fölött, azért előbb Cornwallisi Richardot, majd Anjou Károlyt szólította fel a szicíliai trón elfoglalására, de egyikük sem vállalta a feladatot. Ekkor Edmunt angol hercegnek ajánlotta fel a koronát. Ez hajlandó is lett volna azt elfogadni, de közben IV. Kon-

rád 26 éves korában meghalt, miután kétéves kisfiának, Konradinnak a gyámjául IV. Incét kérte fel, aki a megbizatást elfogadta s Manfrédot bízta meg Szicília kormányzásával. Mikor Manfréd nemsokára nyiltan a pápa ellen fordult, ez sereget küldött ellene. De a pápai sereg csatát vesztett, aminek híre siettette a már amúgy is nagybeteg pápa halálát (1254 december).

Utóda IV. Sándor (1254—1261) lett, IX. Gergely unokaöccse, ki bár elvben nagybátyja politikájának volt a híve, mégis a módszer tekintetében több szelídséget követelt s békítőleg lépett közbe. Mint pápa azonban túlságosan engedte magát befolyásoltatni s kormányzatában önállótlan, következetlen és határozatlan volt, ami sokat ártott az Egyház érdekeinek.[5]

Trónralépte után Szicíliát mint hűbért felajánlotta Edmund angol hercegnek, aki azt el is fogadta, de ennek halogató politikája Manfréd helyzetét szilárdította meg, aki midőn 1258-ban Konradinnak halálhíre terjedt el, Palermóban szicíliai királlyá koronáztatta magát.

4.

IV. Orbán. A francia túlsúly kezdete. IV. Kelemen. Anjou Károly Szicilia trónján. X. Gergely. A 14-ik egyetemes zsinat. III. Miklós, IV. Márton és IV. Honorius pápasága. Habsburg Rudolf a császári trónon.

IV. Sándor halálakor kevés tagja volt a bíborosi testületnek, de még ez a kevés sem tudott megegyezni a megválasztandó pápa személyében. Ekkor arra az elhatározásra jutottak, hogy elejtik mindkét párt jelöltjét s megválasztják az éppen akkor Rómában tartózkodó jeruzsálemi patriarchát, Pantaleone Jakabot. Az új pápa egészen egyszerű francia szülőknek volt a

gyermeke, s megválasztásakor a IV. Orbán (1261—1264) nevet vette fel.[1]

Orbán a német Hohenstaufok erőszakoskodásaival szemben elejétől fogva francia segítséget keresett. Ezzel kezdetét vette az Egyházra és a pápaságra nézve oly káros francia befolyás, amely később a végzetesen szomorú avignoni fogságra vezetett. Orbán két ponton nyitott utat a francia befolyás érvényesülésének: a bíborosi testületbe több franciát vett fel s a szicíliai királyság koronáját a francia Anjou Károlynak, IX. sz. Lajos francia király öccsének ajánlotta fel.

Belső, hitéleti szempontból figyelemreméltó IV. Orbánnak az az intézkedése, hogy Úrnapjának megünnepelését az egész Egyházra nézve kötelezően előírta, amelyet ő mint egykori lüttichi archidiákonus ismert és szeretett meg.

Utóda ismét francia lett: Fulkodi Guido, IV. Kelemen (1265—1268). Alatta Anjou Károly nagy sereggel jött Itáliába, hogy átvegye a Szicília fölötti uralmat. Rómában elnyerte a koronát, aztán megütközött Beneventónál Manfréddal, elfogatta őt, seregét megsemmisítette s az ország urává lett. A pápának szomorúan kellett tapasztalnia, hogy az új uralkodó vele szemben még engedetlenebb, a nép iránt még zsarnokibb, mint a Hohenstaufok voltak.

A szicíliaiak meggyülölvén Anjou Károlyt, a közben ifjúvá serdült Konradint hívták meg a trónra. Konradin tízezer főnyi sereggel meg is jelent Itáliában, Tagliacozzónál megütközött Anjou Károllyal, de csatát vesztett, Károly elfogta s Nápoly piacán a pápa szelídségre intő szavai ellenére lefejeztette (1268 október 29). Benne kimúlt a Hohenstaufok büszke nemzetsége.[2]

Kelemen halála után a pápai trón a francia és az olasz bíborosok egyenetlenkedése miatt, közel három

évig betöltetlen maradt. Végre megegyeztek a lüttichi archidiákonus, Visconti Theobald személyében, aki akkor éppen a Szentföldön tartózkodott.

Az új pápa a X. Gergely (1271—1276) nevet vette fel. A bíborosok választása megfelelőbbre aligha eshetett volna.

Három nagy célt tűzött maga elé: a Szentföld megszabadítását, a görögökkel való egyesülést és az Egyház belső reformját.

Tervei megvalósításának első lépéseként összehívta Lyonba 1274-re a 14-ik egyetemes (második lyoni) zsinatot. Mintegy 500 püspök, számos más főpap, királyi követ és hittudós, köztük sz. Bonaventura vett részt a zsinaton. Aquinói sz. Tamás éppen erre a zsinatra utaztában halt meg.

A zsinat a Szentföld megsegítése érdekében kimondotta, hogy a papság hat éven át köteles jövedelmének tizedrészét a keresztesháború céljaira átengedni.

A második feladat: a görögökkel való egyesülés szintén megvalósult. A negyedik ülésre érkeztek meg Paleologus Mihály görög császár követei. Bejelentették, hogy megszüntetik a szakadást, elismerik a pápa főségét, elfogadják a Filioquét, engedélyezik a Rómába való fellebbezési jogot; ezzel szemben megtarthatják régi hitvallási formulájukat s összes keleti szertartásaikat. Az egyesülésnek azonban nagyobb eredménye nem lett, mert a császár azt csak politikai számításból kötötte meg: ezzel akarta a pápát rávenni, hogy akadályozza meg Anjou Károlynak a görög császárság meghódítására irányuló törekvéseit.

Az egyházi reformok érdekében hozott határozatok közül egyházpolitikai szempontból a legjelentősebb az „Ubi periculum" kezdetű dekrétum, amely a pápaválasztással kapcsolatban elrendeli, hogy a bíborosok kötelesek az előző egyházfő halála helyén összegyüle-

kezni s az úgynevezett „conclave"-ban, azaz a külvilágtól és minden külső befolyástól elzárt helyen ejteni meg a pápaválasztást. A választás gyorsítása és a hosszú széküresedés elkerülése végett kimondották: ha három napon belül a választás meg nem történik, a következő öt napon át a választók csak egy tál ételt, azután pedig csak kenyeret és vizet kapnak, hogy így kényszeríttessenek döntésre.

X. Gergely a németeket külön hálára kötelezte, hogy fellépésére megszűnt a IV. Konrád halála óta tartó király-nélküli állapot, az interregnum.[3] Felszólítására a fejedelmek királyválasztásra ültek össze s a lovagias és vallásos Habsburg Rudolfot (1273—1292) emelték a császári trónra. A pápa elismerte Rudolfot, vele Lausanne-ban találkozott (1275), mikor is Rudolf ígéretet tett, hogy az Egyház szabadságát tiszteletben tartja, jogait megvédi, Szicíliát nem egyesíti a birodalommal. A pápa meghívta őt Rómába császárkoronázásra, Rudolf azonban a cseh Ottokár által támasztott zavarok leverésével lévén elfoglalva, országát nem hagyhatta el.

Gergely már 1276 januárjában meghalt. Utána V. Ince (1276) csak öt, V. Adorján (1276) meg éppen csak egy hónapig uralkodott. A most következő XXI. János (1276—1277) korának egyik legtanultabb elméje, kiváló orvostudós és bölcselő volt, akinek logikai kézikönyvét (Summulae logicales) több évszázadon át használták az iskolákban tankönyvül.[4] Mivel felfüggesztette X. Gergely konklávé-rendeletét, rövid ideig tartó uralkodása után a választás ismét sokáig kihúzódott, miközben Anjou Károly a bíborosokra erős befolyást gyakorolt.

Végre megválasztották Joannes Gaetani bíborost, az előkelő Orsini család egyik kiváló tagját, III. Miklós

(1277—1280) néven. Miklós már bíboros korában évtizedeken át igen fontos szerepet vitt az Egyház kormányzásában. Önálló, tetterős jellem, aki mind erős akarat, mind politikai jártasság, mind pedig szellemi képességek tekintetében III. Incével hasonlítható össze.

Anjou Károlynak csakhamar saját magán kellett tapasztalnia a pápa erélyét. A szicíliai király IV. Kelemen uralkodása idején megszerezte magának a római szenátorságot s e szerepében nagy befolyást gyakorolt a város irányítására. Hivatali idejének a lejártával azonban III. Miklós nem engedte újból megválasztani s 1278-ban kiadta a „Fundamenta militantis" kezdetű rendeletét, amelyben megtiltja, hogy a jövőben akár császárok, akár királyok vagy fejedelmek római szenátorrá választhatók legyenek. Egyúttal önmagát választatta meg életfogytiglani szenátornak.

Ugyancsak lemondásra kényszerítette Anjou Károlyt tusciai birodalmi helytartói tisztségéről. Habsburg Rudolftól megkívánta a császári fennhatóság megszüntetését Romagna tartományban s ennek az Egyházi Államhoz való teljes visszacsatolását. Rudolf a pápa kívánságának helyt adott s erről a fejedelmektől is megerősített Aranybullát hozott nyilvánosságra.

A pápa közbenjárására elsimult a már-már háborúvá éleződő ellentét Habsburg Rudolf és Anjou Károly között, akik a kibékülést rokoni kötelékekkel is megpecsételték.

Dante III. Miklósnak nepotizmust és bírvágyat vet szemére, miért is a nagy pápát a simoniások közé a pokolba helyezi. Miklós valóban erősen kedvezett rokonainak: nagynevű családját még hatalmasabbá akarta tenni, de azért, hogy annak támogatásával nagyszabású terveit sikeresen keresztülvihesse. Sajnos, hamar bekövetkezett halálával az elért szép eredmények is csakhamar sírba szálltak.

A Viterbóban egybegyűlt bíborosok Anjou Károly nyomása alatt Simon de Brie-t választották meg IV. Márton (1281—1285) néven, akit Anjou Károly teljesen hatalmában tartott s aki viszont Károlyt ismét megtette Róma szenátorává. Az Egyházi Államban csakhamar francia kalandorok zsarnokoskodtak, a bíborosok közé ismét négy francia került.

Nagy baj volt, hogy míg elődje, III. Miklós minden erejével ellensúlyozta Anjou Károlynak a bizánci császárság elfoglalására célzó terveit, addig IV. Márton teljesen a király politikájának eszközévé süllyedt s kiközösítette az egyesülést annyira kereső Paleologus Mihályt. Így az 1274-ben kötött únió is felbomlott.

Anjou Károly már javában folytatta előkészületeit a görögök megtámadására, mikor a szicíliaiak, nem bírván a franciák zsarnoki uralmát tovább tűrni, fellázadtak s 1282 húsvét másodnapján a hírhedt ú. n. szicíliai vecsernyén minden kezükbe kerülő franciát legyilkoltak, Károlyt elkergették s helyette Aragoniai Pétert választották meg. A pápát rendkívül bántotta, hogy Anjou Károly az úniót hódításai érdekében s a Keleti Egyház latinosításának a reményében feláldozta.[5] Hiába állt Anjou Károly pártjára s hiába közösítette ki miatta Aragoniai Pétert: célt nem ért.

IV. Márton utódát, a Savelliek családjából származó IV. Honoriust (1285—1287) szintén erősen foglalkoztatta a szicíliai kérdés. Nagy bölcseséggel és mérséklettel igyekezett Itáliában rendet teremteni, de rövid uralkodása alatt komoly eredményt nem sikerült elérnie.

JEGYZETEK.

1.

[1] Clausen: Papst Honorius III. 1895. 9. kk. [2] Fabre—Duchesne: Liber censuum Eccl. Rom. 1885. [3] Weiss—Szabó: Világtörténet. 1900. V. 483.

2.

[1] Winkelmann: Friedrich II. 1897. II. 165. [2] Potthast: Regesta Pont. Rom. nr. 10,766. [3] Huillard—Bréholles: Historia diplomatica Friderici II. V. 457. [4] Ratzinger: Forschungen zur bayerischen Gesch. 1898. 3. kk.

3.

[1] Duchesne: Liber pontif. II. 454: „Senex et infirmus, cito moritur". [2] A zsinat aktái: Mansi: Acta conciliorum. Tom. XXIII. [3] Huillard—Bréholles: Hist. dipl. Frid. II. VI. 705—706. [4] Regesta imperii XLVIII. [5] Mourret: Hist. gén. IV. 521.

4.

[1] Mourret: Hist. gén. IV. 521. [2] Funk—Bihlmayer: Kirchengesch. II. 193. [3] Zisterer: Gregor X. und Rudolf von Habsburg 1891. 9. kk. [4] Hamerle: Gesch. d. Päpste 446. [5] Seppelt—Löffler: Papstgesch. 195.

HATODIK FEJEZET: VÉGSŐ ERŐFESZITÉSEK A PÁPASÁG KÖZÉPKORI HATALMÁNAK MEGVÉDÉSÉRE.

1.

VIII. Bonifác trónraléptének előzményei. A Colonnák és Orsiniek küzdelme IV. Miklós pápasága alatt. V. Celesztin.

A pápaság a századok folyamán szinte szándéktalanul is, egyszerűen a körülmények történeti alakulása folytán, világi hatalommá is fejlődött. Erre a fejlődésre kényszerítette nem utolsó helyen a világi fejedelmeknek s nagyoknak az a szakadatlan s már nem is leplezett törekvése, hogy az Egyházat saját hatalmi politikájuk eszközévé és lépcsőjévé süllyesszék s a belátás, hogy e törekvések ellenében a lelki hatalom szabad érvényesülésének elengedhetetlen feltétele, ha maga is jelentékeny világi hatalmat tart a kezében.

Ennek a helyzetnek szemmeltartása nélkül a középkor Egyházát s a pápaságot megérteni s igazságosan megítélni nem lehet s nincs helytelenebb eljárás, mint ha egyesek a pápák világi törekvéseiben merő hiú hatalomvágyat akarnak látni.

A pápaságot ebbe a nagyhatalmi helyzetbe, mint láttuk, főleg VII. Gergelynek, III. Sándornak, majd III. Incének egyénisége juttatták. IX. Gergely, IV. Ince és X. Gergely pápasága még ugyancsak e nagyhatalmi helyzet méreteit mutatják. Ettől kezdve azonban ez a nagyhatalmi helyzet egyre inkább lejtőre kerül.

A Hohenstaufokkal folytatott küzdelem után a pápaság segítség után nézett és egyelőre talált is a franciákban. De a segítség, amelyet a franciák hoztak, súlyosan káros következményekkel járt, mert olyan befolyást engedett a francia udvarnak a pápaságra, főleg amióta Dél-Itáliában is a francia Anjouk jutot-

tak uralomra, hogy a pápák valósággal a franciák politikájának eszközévé alacsonyodtak le. Mikor aztán 1282-ben Anjou Károly politikájára rászakadt a sikertelenség tragédiája s őt elűzték: egyszerre nyilvánvalóvá lett a magát hozzákötő pápaságnak politikai árvasága is. A két évszázad óta legjelentősebb világhatalmi tényező most a gyors hanyatlás jeleit mutatta. Még egy erőfeszítés történt VIII. Bonifác uralkodása alatt, de az ellentétes történelmi erőket semlegesítenie ennek sem sikerült. A süllyedésben része volt a Colonnák hatalmas családjának, amely IV. Miklós pápasága idején érte el legnagyobb megerősödését.

A süllyedés jeleit mutatja már IV. Miklósnak (1288—1292), a ferencesek egykori általános rendfőnökének pápasága is.[1]

Uralkodása alatt sikerült II. Anjou Károlynak az aragoniaiak fogságából kiszabadulnia, mire őt a pápa Nápoly és Szicília királyává koronázta. Királyságát azonban birtokba venni nem tudta, mert Aragoniai Jakab egyelőre erősen állt szicíliai trónján.

Közte és a pápa közt egyre jobban feszült a viszony s ez Rómában is éreztette hatását. Itt is összetűztek az Anjou- és Aragon-pártiak. Hamarosan minden rend felbomlott s a város a nemesek küzdelmének színhelyévé lett. A harc középpontjában két hatalmas római család állt: az Orsiniek és a Colonnák, két százados ellenfél. Miklós az utóbbiakat kegyelte s erősítette.

1291-ben egész Európa megrendült a hírre, hogy a Szentföldön a keresztények utolsó megerősített vára, Accon is elesett. Újabb keresztes hadat összehozni nem sikerült. Mindez siettette IV. Miklós halálát.

A választásra összeült konklávéban pattanásig feszült az ellentét az Orsiniek és Colonnák között, aminek következtében a választás több mint két évig elhúzódott. Nem az Egyház előnyére.

Végre elfogadták a bíborosok II. Károly ajánlatát s a már évtizedek óta az Abruzzókban kemény bűnbánati életet élő Péter remetét választották meg. Ez kezdetben nem akarta a választást elfogadni, de aztán Isten rendelését látván benne, V. Celesztin (1294) néven Aquilában megkoronáztatta magát.[2]

Csakhamar kiderült azonban, hogy az új pápában hiányoznak a legfőbb egyházi tisztség méltó betöltéséhez szükséges elméleti ismeretek és elengedhetetlen világi tapasztalatok. Szent, de tapasztalatlan és alkalmatlan ember volt. Meggondolás nélkül osztogatta a kegyeket, kiváltságokat, különösen az általa alapított celesztinus remete-kongregációnak. Majd észrevétlenül is II. Károly befolyása alá került s az ő kívánságára Nápolyban telepedett meg. Tizenkét új bíborost nevezett ki, köztük hét franciát.

Maga is érezte, hogy nincs a helyén s magas egyházi méltóságában nem érezte jól magát. Visszavágyódott szűk cellájába, régi életmódjához, elmélkedéseihez és elvonultságához. Egyre jobban megérlelődött benne a lemondás gondolata. A legkiválóbb jogtudósokhoz kérdést intézett: szabad-e ezt megtennie? Miután azok igenlő választ adtak, 1294 december 13-án összehívta a bíborosokat, letette előttük a pápai méltóság jelvényeit s a remeteség magányába vonult vissza.

Lemondása oly rendkívüli eseménynek tűnt fel mindenki szemében, hogy nem tudtak napirendre térni fölötte. Voltak, kik állították, hogy lemondása érvénytelen, a többség azonban az ellentétes véleményen volt. Egyesek megrótták tettéért, mint Dante, mások viszont magasztalták, mint Petrarca.[8] Az Egyház szentjei közt tiszteli őt. Pápaságának epizódja természetesen szintén nem járult hozzá a pápaság hatalmi erősödéséhez.

2.

VIII. Bonifác trónralépése. Célkitűzése, jelleme. Vádak ellene trónrajutásának körülményei miatt. Küzdelme a Colonnákkal szemben. Az első összetűzés Szép Fülöppel. A „Clericis laicos" bulla. Kibékülés. Az első jubileumi szentév.

V. Celesztin lemondása után néhány nappal szabályos konklávéban Gaetani Benedek bíborost választották meg pápának, aki VIII. Bonifác (1294—1303) néven foglalta el trónját.

Bonifác a legkiválóbbak egyike a pápák hosszú sorában, aki csak III. Incével hasonlítható össze. Mindkettő született uralkodó, sokoldalú, kiváló képességekkel, kormányzó akarattal megáldott vezér. Mindkettőnek célja: az Egyház reformja, elsősorban hivatásuk magaslatán álló püspökök által, kik az államhoz fűző kötelékek meglazulása után annál rendületlenebbül ragaszkodnak az Egyház fejéhez. Ince és Bonifác egyformán igyekeztek az Egyház befolyását az állami életben is diadalra vinni, a keresztény népek közt békét s egyetértést hozni létre s egységes, nagy kereszteshadjáratot indítani a Szentföld felszabadítására.

E rokon vonások ellenére Incét és Bonifácot teljesen eltérően fogadta kora s még az utókor kritikájában is tovább él az ellentétes megítélés. Incének tisztelet és csodálat, Bonifácnak még halála után is gyűlölet és vádaskodás jutott osztályul s maradt meg úgyszólván napjainkig.[1]

Ennek alapja egyrészt egész működésének sikertelensége, másrészt a tény, hogy egyéniségében a kiváló tulajdonságok egész sora mellett aránylag nagy gyarlóságok is mutatkoznak.

Hogy egészen különösen tehetséges ember volt, még ellenei is elismerik. Már mint bíboros-követ feltűnést keltő ügyességgel oldott meg nehéz feladatokat. Mindenkit bámulatba ejtett fényes jogi képzettsége.

Uralkodása alatt mindvégig a jogász-pápa típusa maradt. Cseppet sem volt azonban megnyerő vonás, hogy szellemi fölényének túlságosan tudatában volt s ezt sokszor bántón is kimutatta. Mindenkit felülről kezelt, szinte lenézett. Itéleteiben sokszor szeretetlen volt, kemény és gúnyos. Kíméletlen őstermészet, aki heveskedésében gyakran gyalázkodó szavakra fakadt s ellenfeleinek még testi fogyatékosságait is kíméletlen gúny tárgyává tudta tenni.

Amennyire kemény és szeretetlen volt ellenfeleivel szemben, éppannyira elnézően bánt rokonaival. Tűzön-vizen pártolta, segítette és gazdagította őket. Nepotizmusának eredményeként előzőleg szegény családja az Egyházi Államnak egyik leggazdagabbjává lett. Ezek a kellemetlen tulajdonságok jelentős mértékben hozzájárultak politikájának sikertelenségéhez.[2]

AZ ELSŐ KELLEMETLENSÉGET elődjének lemondása okozta neki. Mivel egyesek felfogása az volt, hogy a pápa nem mondhat le méltóságáról, Bonifác az esetleges szakadás megelőzése végett állandóan Rómában tartotta és ellenőriztette Celesztint. A remete-pápa azonban ismételten megszökött szerzeteseihez, mire Bonifác Anagniban fogságra vetette, ahol rövid idő mulva a szentség hírében 1296 májusában meghalt. A celesztinus barátok körében az a hír kapott lábra, hogy a remete-pápát Bonifác gyilkoltatta meg. Természetesen minden alap nélkül.

Azt is ráfogták a celesztinusok, hogy Bonifác a maga anyagi előnyéért félrevezetéssel rábírta elődjét a lemondásra. Ez szintén rágalom volt, bár annak a jogi véleménynek kidolgozásában, amely megállapította a pápai lemondás lehetőségét, Bonifácnak jelentős szerepe volt. Ezt a vádat különösen a ferenceseknek egyik eretnek iránya, a fanatikus „spirituálisok" kürtölték világgá, mikor a pápa a Celesztintől nekik adott kiváltságokat visszavonta. Bosszúból ugyancsak heves szó- és tollharcba kezdtek az „elvilágiasodott és keresztényellenes" pápaság ellen.

Még nagyobb bonyodalmakba kergette a pápát a

Colonnákkal folytatott viszálya. VIII. Bonifác éppenúgy mint elődei, II. Anjou Károlyt ismerte el Szicília királyának, valóságban azonban Aragoniai Jakab, majd Aragoniai Frigyes uralkodott ott. A gazdag Colonna-család, amelynek két bíboros tagja is volt, nem a pápa által elismert Károly, hanem ennek ellenfele, Frigyes mellé állott, más szóval nem welf, hanem ghibellin politikát folytatott.

Politikából tagadták Celesztin lemondásának a jogosságát s ezzel együtt Bonifác pápaságának érvényességét. A feszültséget a végsőkig fokozta egy pápai kincs-szállítmánynak Colonna István részéről történt megtámadása és elrablása (1297). A pápa elégtételként nemcsak az elrabolt javak visszaadását követelte, hanem pápai őrség befogadását a Colonnák váraiba. A Colonna-család a pápa e kívánságát elutasította s egy emlékiratban támadta Celesztin lemondásának és Bonifác megválasztásának érvényességét, megtagadta az engedelmességet Bonifáccal szemben s egyetemes zsinathoz fellebbezett.[3]

A pápa a nála szokásos kíméletlen eréllyel fordult a lázadó Colonnák ellen: a két bíborost megfosztotta méltóságától, kiközösítette őket s a Colonna-házat és javakat mindenki számára szabad zsákmánynak nyilvánította. Azután fegyverrel támadt rájuk, sőt keresztes-háborút hirdetett ellenük. Váraikat elfoglalta és leromboltatta. A Colonnák főleg Franciaországba menekültek Szép Fülöp királyhoz (1285—1314), akinek közben szintén súlyos összeütközése támadt a pápával.

VIII. Bonifác békeközvetítőként akart fellépni az akkor egymással harcban álló Francia- és Angolország között. Mikor békefelhívásának eredménye nem lett, más módon akarta megakadályozni a további háborút.

Mindkét küzdő fél a háborúhoz szükséges anyagiakat az egyházi javak súlyos megzsarolásával terem-

tette elő. A pápa erre 1296 februárjában „Clericis laicos" kezdetű bullájában[4] kiközösítés terhe alatt megtiltotta a papságnak, hogy világiaknak adót fizessen s a fejedelmeknek, hogy a papságra, egyházi javadalmakra és egyéb jövedelmekre adókat vessenek ki. Szép Fülöp a bullára azzal felelt, hogy megtiltotta a nemes fémeknek — aranynak, ezüstnek — a kivitelét az országból külön királyi engedély nélkül, aminek következtében a pápai tizedszedők nem folytathatták gyüjtésüket s egyéb adományokat sem volt szabad a pápának küldeni.

Bonifác erre engedett s a bulla rendelkezéseit jelentékenyen enyhítette. Kijelentette, hogy nem akarta az egyháziaknak a király iránt tartozó hűbéri kötelességeit érinteni, még kevésbbé megszüntetni. Szükség esetén — aminek fennforgását a király állapítja meg — nem tiltja meg az egyháziakra kivetett adót, sőt még egyházi szerek eladását sem.[5] Egyúttal szentté avatta IX. Lajos francia királyt. A béke így helyreállt. Az angolok és franciák most már hajlandók voltak Bonifácot békebírónak elismerni s az ő ítélete alapján kötötték meg a békét 1298-ban.

Az így létrejött nyugalmi hangulatban hirdette meg a pápa az első szentévet 1300-ban „Antiquorum habet fidem" kezdetű bullájával,[6] amely teljes búcsút engedélyez mindazoknak, akik az apostolfejedelmek sírjának látogatására Rómába zarándokolnak. A keresztény világ örömmel felelt meg a pápa hívásának. Óriási tömeg fordult meg akkor a kereszténység fővárosában Európa minden részéből s a szent apostolok és vértanúk sírjának látogatása világszerte új táplálékot adott a vallásos buzgóságnak s az egyházi középponthoz, a pápasághoz való ragaszkodásnak.

3.

Szép Fülöp erőszakoskodása. Újabb viszályok a pápa s a világi fejedelmek között. Az „Unam sanctum" bulla államjogi elmélete. Francia vádak és támadások a pápa ellen.

A béke a pápa és Fülöp között nem volt tartós, mert Fülöp erőszakoskodásai hamarosan vihart támasztottak. A király az egyházi bíráskodást többízben megsértette. A megüresedett püspökségek és apátságok jövedelmeit magához vonta, az egyházi javadalmak igazgatását saját tisztviselőire bízta. A püspöki székek betöltése után az első év jövedelmét (fructus primi anni), amelyet a pápa neki csak a háború idejére engedett át, most továbbra is szedte illetéktelenül. Akadályozta a püspököket joghatóságuk gyakorlásában. Fülöp, mint a későbbi történelem folyamán oly sok bajt okozó „gallikán szabadságjogok" első képviselője, túlkapásait a királyi felségjogból eredő törvényes rendelkezéseknek tartotta.

A pápa a sok panasz és visszaélés kivizsgálására 1301-ben Saisset Bernát pamiers-i püspököt küldte Franciaországba pápai követként, akit azzal is megbízott, hogy Fülöpöt keresztesháborúra buzdítsa. A követ személyének megválasztása nem volt szerencsés, mert Bernátnak a királlyal korábban súlyos összeütközései voltak. A király ezen a címen a követet felségárulás vádjával terhelte, elfogatta és bebörtönöztette.

Bonifác erélyesen követelte követének szabadonbocsátását; megújította első szigorú értelmezésében a Clericis laicos bulla rendelkezéseit s a francia egyház vezetőit 1302 őszére egy Rómában tartandó zsinatra hívta meg, hogy arról tanácskozzanak, „mi válik az Isten és az Egyház dicsőségére, a keresztény szabadság megóvására, a királynak és birodalomnak reformjára, az eddigi visszaélések megszüntetésére és a helyes kormányzásra".[1] „Ausculta Fili" kezdetű bullájában

Fülöpöt is megidézte, hogy a papság elnyomása és igazságtalan uralma miatt tisztázza magát.

Az éppoly ügyes és szellemes, mint könnyű lelkiismeretű Fülöp azonban egy percig sem gondolt önigazolásra, hanem harcba kezdett a pápával. Az országban az Ausculta Fili bullát eltitkolták, helyette a franciák nemzeti büszkeségének felizgatására egy kemény kifejezésekkel telt hamisítványt („Deum time") terjesztettek. E hamisítványban többek között ezt a kitételt adták a pápa ajkára: „Lelkiekben és világiakban egyaránt nekünk vagy alávetve."[2] A hamis bulla úgy mutatta be a francia közvéleménynek a pápát, mint aki föltétlen és korlátlan uralmat követel magának Franciaország fölött lelki és anyagi vonatkozásban egyformán s annak királyát a maga hűbéresének tekinti.

A meghamisított pápai bullával együtt körözték a királynak felháborodott és durva hangú válaszát, amely ezekkel a sértő szavakkal kezdődött: „Sciat maxima tua Fatuitas . . . Tudja meg a te legfőbb Butaságod . . . Mi anyagiakban senkinek alávetve nem vagyunk: a megüresedett egyházaknak és javadalmaknak adományozása a mi királyi jogkörünkhöz tartozik. Az eddig általunk tett és a jövőben teendő javadalomadományozások érvényesek a multra és a jövőre s azoknak birtoklóit mindenkivel szemben férfiasan megvédjük, az ellenkezőképen vélekedőket pedig ostobáknak és eszteleneknek tartjuk."[3] Ezt a válasz-hamisítványt ugyan nem küldték el Rómába, de otthon sikerült vele elérni az óhajtott célt: feltüzelni a franciák nemzeti önérzetét a pápa ellen.

A zsinatot Fülöp úgy akarta megkerülni, hogy egy előbbi időpontra, 1302 tavaszára maga hívott össze francia nemzetgyűlést. Hogy annál több ragaszkodó elemet szerezzen magának, ez alkalommal először hívta meg a tanácskozásokra a harmadik rendet: a városi

polgárságot. Ezek viszonzásul az őket ért királyi kegyért valóban szívvel-lélekkel támogatták is az uralkodót. A nemzetgyűlésen Flotte Péter kancellár vádlóként lépett fel a pápa ellen. Arról vádolta Bonifácot, hogy a francia egyházat zsarolja s a király fölött világi dolgokban is uralkodni akar. Tüzes beszédében a francia nemzeti hiúságot legyezgetve, a rendek védelmét kérte a király részére a pápa ellen. A világi rendek kijelentették, hogy a királynak egész eljárását helyeslik és készek életüket is feláldozni érte. Az egyházi rendek külön, bővebb tanácskozást tartottak szükségesnek maguk között s állásfoglalásuk elhalasztását kérték.

Kérésüknek azonban a többiek nem adtak helyt, sőt kijelentették, ha nem csatlakoznak rögtön a világi rendek határozatához, felségsértőknek és hazaárulóknak nyilvánítják őket. A kényszerhelyzetben végre ők is elfogadták a világiak határozatát.

A nemzetgyűlés jegyzőkönyvét a világi rendek dacos hangú levélben közölték a bíborosokkal. Ezek válaszukban kioktatták őket: a pápa sohasem állította, hogy a király világi dolgokban neki másként volna alávetve, mint „a lelkiismeret szempontjából" s ebben ők a pápával teljesen egyetértenek.

Hátra volt még a római zsinat kérdése. Hogy ezen a a francia főpapok megjelenését megakadályozza, Fülöp rendeletet adott ki, hogy az ő engedélye nélkül senkinek sem szabad külföldre utaznia. A főpapok erre félénk levélben arra kérték a pápát, ne kötelezze őket a zsinaton való megjelenésre s helyzetükre való tekintettel bánjék kíméletesen a királlyal. A pápa azonban nem engedett. Megrótta a főpapokat gyávaságukért s azért, hogy a nemzetgyűlésen az ellene felhozott vádakra némák maradtak s újból kötelezte őket a zsinaton való megjelenésre.

Augusztus 10-én Bonifác a francia követek jelenlétében bíborosaival tanácskozást (consistorium) tartott. Itt a király vádjait egyenkint megcáfolta, majd végül így szólt: „Negyven évig foglalkoztunk jogtudománnyal, s jól tudjuk, hogy Isten két hatalmat rendelt. Ki hihetné tehát rólunk, hogy oly esztelenség szállt volna meg minket, hogy Franciaország királyát hűbéresünknek tartsuk? Kijelentjük, hogy semmiképen sem akarjuk a királyi joghatóságot bitorolni; de viszont sem a király, sem más hívő nem tagadhatja, hogy lelkiismeretileg (ratione peccati) nekünk van alávetve."[4]

VIII. Bonifác 1302 október 30-án tartotta meg a római zsinatot, amelyen a királyi tilalom ellenére is 4 francia érsek, 35 püspök és 6 apát jelent meg. A király megtorlásul a zsinatra távozott főpapok javadalmait „gondozásába vette", hogy — amint mondta — „távollétükben kárt ne szenvedjenek".

A római zsinattal kapcsolatban adta ki a pápa 1302 november 18-án híres bulláját, az „Unam sanctam"-ot, mely a középkori pápák hatalmi igényeinek legfőbb írásos dokumentuma.

A BULLA TANITÁSA kivonatosan ez:[5] Egy, szent, katolikus és apostoli Egyházat kell hinnünk és ahhoz kell ragaszkodnunk. Kívüle nincs sem üdvösség, sem bűnbocsánat. Ezen Egyházban egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség. Az Egyház az Úrnak az a varratlan köntöse, amelyet nem daraboltak szét, hanem sorsot vetettek rá. Ennek az egyetlen Anyaszentegyháznak egy a teste, egy a feje, mégpedig Krisztus; nincs két feje, mint a szörnynek. Krisztus helytartója Péter és az, aki Péternek az utóda. Az Egyházban, ennek hatalmában két kard van: a lelki és a világi kard, ezt az evangélium szavai tanítják . . . Amaz a papság kezében van, emez pedig a királyokéban és harcosokéban, de csak az Egyház intése és engedélye szerint (ad nutum et patientiam sacerdotis). Szükséges azonban, hogy az egyik kard a másiknak, a világi hatalom a szelleminek alá legyen vetve. Mert nincs

hatalom, — mondja az Apostol — hanem csak Istentől . . . Ha tehát a világi hatalom az igazság útjáról letér, a szellemi hatalom ítéli meg őt . . . E hatalom, noha embernek van adva s ember gyakorolja azt, mégsem emberi, hanem isteni, melyet isteni szó adott Péternek és benne utódainak, mondván: „Amit megkötsz a földön, meg lesz kötve a mennyekben is." Aki tehát az Istentől rendelt hatalomnak ellenáll, az Isten rendelkezésének szegül ellene . . .

A híres középkori két-kard-elmélet lényege tehát ez: két hatalom van: lelki és világi. A lelki az Egyház kezében van, a világi az állam vezetőiben. Méltóságban a lelki fölötte áll a világinak, azért amaz ezt erkölcsi szempontból irányítja és ítélkezése alá vonhatja.

A bulla nem hirdet új eszméket, csak a középkori keresztény alapon álló, általános államjogi felfogást hirdeti s a lelki és világi hatalom egymáshoz való viszonyát fejti ki. Nemcsak tanában nincs új, hanem még kifejezéseiben és szavaiban is alig. Főbb helyei III. Ince, Clairvauxi sz. Bernát, Hugo a S. Victore, Salisbury János és Aquinói sz. Tamás írásaiból vannak véve s csaknem szóról-szóra egyeznek az ágostonos szerzetesnek, Aegidius Colonnának „De ecclesiastica potestate" című értekezésével.[6]

A bulla utolsó mondata — és csakis ez — tartalmaz dogmatikai, hitelvi döntést. „Minden ember alárendeltségét a római pápának az üdvösségre szükségesnek tartjuk, mondjuk, határozzuk és hirdetjük." Ez csak új formája, logikus következménye egy másik alapvető tételnek, amely szerint „az Egyházon kívül nincs üdvösség". Ennek alakszerű kihirdetését a francia királynak az Egyház fejét támadó eljárása kényszerítette ki, amit ugyan a bulla kifejezetten nem említ, de ami nyilvánvaló, valamint a görögök elszakadása, amely már kifejezetten is benne van a bullában.

A két-kard-elmélet államjogi kifejtése nem tekinthető abszolút érvényű dogmatikai kijelentésnek, hanem csak kortörténeti érvénye volt. Ez abból is nyilvánvaló, hogy az újabb egyházi felfogás (amint az például XIII. Leó körleveleiből megállapítható), a két-kard-elmélettől lényegesen eltér s az állam önállóságának a maga területén jóval nagyobb rendelkezési kört juttat, mint a középkor.

Az Unam sanctam bulla Fülöpnek újabb, még az eddigieknél is jóval hevesebb támadásokra szolgált alkalmul. A harc jellege is megváltozott, mert míg eddig elvek és nemzeti követelések körül forgott, mostantól fogva a pápa személye, pápaságának érvényessége és erkölcsi méltósága ellen folyt. Fülöp kíméletlen szenvedélyességgel tört a pápa erkölcsi, sőt fizikai megsemmisítésére. Felbujtói ebben a hajszában főleg Nogaret Vilmos államkancellár és Du Plessis Vilmos államügyész voltak.

A francia viszály elmérgesedése időközben közelebb hozta a pápát a német királyhoz, Habsburgi I. Albrechthez (1298—1308). Eleinte trónviszály dúlt közte és Nassaui Adolf között. A pápa Adolfot tartotta törvényes uralkodónak. Időközben ez a háborúban elesett. Ekkor a pápa némi húzódozás után kibékült Albrechttel, felajánlva neki a császári koronát is, amiért viszonzásul a német király messzemenő engedményeket tett az egyházi jogok és szabadság körül.

A francia királynak és embereinek gyűlölete a pápa ellen vad szenvedélyességgel lobogott tovább. 1303 júniusában Du Plessis a francia országnagyok gyülekezetében súlyos vádakat emelt Bonifác ellen, hogy: eretnek, simoniás, V. Celesztin gyilkosa, nem hisz a lélek halhatatlanságában, az erkölcsi zabolátlanságot nem tartja bűnnek s külön házi ördöge van.[7]

A pápa újabb, ünnepélyes konzisztóriumban bíborosai előtt esküvel tisztázta magát a vádak alól, amire inkább a külvilág szemében volt szükség, hiszen bíborosai jól ismerték egész életét, erkölcsi tisztaságát, gondolkozásának, terveinek, szándékainak becsületességét. Ezek előtt nem volt szüksége védekezésre.

1303 szeptember 8-án akarta kihirdetni Fülöpnek és tanácsosainak a kiközösítését s az alattvalók feloldását a hűségeskű alól. Ezt azonban megakadályozta

Nogaret és társainak merénylete, akik olasz földön a ghibellinekből és a Colonnák híveiből sereget toboroztak s Colonna Sciarra vezetésével szeptember 7-én megtámadták a pápát anagni-i palotájában. A pápa őrsége hősiesen védte urát, de a túlerővel jövő franciák lekaszabolták őket. E harcokban esett el az akkor éppen a pápai udvarban tartózkodó esztergomi érsek, Bicskey Gergely is.[8]

Az őrök leverése után a merénylők berontottak a pápa lakosztályába, ahol ez félelem nélkül, méltóságteljesen, kezében feszülettel ült a trónusán. Jobbról az ostiai, balról a sabinoi bíborospüspök fogta közre. A támadók szidalmakkal illették a 84 éves egyházfőt, sőt állítólag tettleg is bántalmazták. Azután felszólították, hogy mondjon le, ellenkező esetben életével fizet. A hőslelkű pápa, elkészülve a legrosszabbra, felháborodással utasította vissza követelőzésüket. Ekkor Nogaret három napig fogságban tartotta a pápát. Végre is Anagni lakosai szabadították ki őt ellenségei kezéből s Bonifác diadallal, a nép lelkesedése közt vonulhatott be Rómába. De az izgalmak és a merénylet megtörték testi erejét s 1303 október 11-én meghalt.

A nem mindenben szerencséskezű, de egyébként kétségtelenül kiváló pápa több nagyfontosságú egyházkormányzati intézkedést is tett. A domonkosokat és ferenceseket Ázsiába küldte, akik ott szép sikerrel terjesztették a keresztény hitet. Az egyházi joggyüjteményeket az ú. n. „Liber sextus"-szal bővítette ki. Sokat tett a tudományok és művészetek érdekében is: ő alapította Róma híres egyetemét, a Sapienzá-t s ő festette ki Giottóval a Szent Péter-templomot.

Halálával nemcsak az Egyház pápáinak egyik legkiválóbbja, hanem a középkori pápaságnak nagyhatalmi helyzete is sírbadőlt. Ezzel együtt zárult — alig száz évvel a legfőbb virágzás: III. Ince kora után — maga

a virágzó középkor is, hogy Krisztus Egyházának története némi átmeneti időszak után egy új világ kavargásába kerüljön bele.

4.

Magyar egyházi és vallási viszonyok III. Ince halálától VIII. Bonifác haláláig. Az egyházi befolyás megerősödése II. Endre alatt. Róbert esztergomi érsek. Újjáépítés a tatárdúlás után. Siralmas egyházi viszonyok IV. Kún László idejében. Fermói Fülöp pápai követ és Ladomér esztergomi érsek. Az utolsó Árpád-házi király.

A 13. század friss eszméi, amelyek Nyugaton erjedésnek indultak s egy új korszak jövetelének útját egyengették, hozzánk is átcsaptak s érvényesítették hatásukat az e századi magyar történelmi fejlődésben.[1]

Bomladozik a középkori népek és államok egyetemes egységének a gondolata. Széthullik a keresztény világhatalmi összefogás, ami pedig századokon át középkori eszmény volt a pápának és a császárnak, a lelki és világi teljhatalom megszemélyesítőinek a vezetése mellett. A nagy gondolat elbukik azon, hogy a két vezető tényező, a pápa és a császár egymás között verseng az elsőségért. A küzdelemben a pápaság marad sokáig felül, de vetélytársának legyöngülése az addig válságos helyzetekben sokszor szükséges világi segítség megszűnését is jelenti. Viszont a tisztán lelki eszközök egyedül nem bizonyulnak tartósaknak a nagyhatalmi helyzet biztosítására.

Míg azonban ez bekövetkezik, — egy század kell hozzá — teljes fényében ragyog a római fennhatóság napja s a keresztény Európa minden államában, így hazánkban is, döntő az Egyház fejének a szava. Ez az erős pápai befolyás e század egész egyházi, sőt világi történetének is egyik jellegzetes vonása. II. Endre

alatt Róbert esztergomi érsek nemcsak a pápa akaratának a képviselője és megvalósítója, hanem a király mellett második legfőbb közjogi hatáskörrel felruházott tényezővé növekszik, szinte a király ellenőrzőjévé. IV. Béla erősen tartja a gyeplőt a kezében egyházi dolgokban is, mégis Róma befolyása sokszor akarata ellenére érvényesül. Legfőbb döntő szóhoz IV. Kun László idejében jut a pápaság az ország zilált helyzetében, amikor a sziklát, a rendet, a menekülést a bábeli zavarból a pápa kiváló képviselője, Fermói Fülöp s a magyar egyház feje: Ladomér érsek jelentik. A század végén s a következőnek elején az ország legvitálisabb kérdésében: a magyar trón betöltése körül érvényesíti befolyását a Szentszék.

Az új eszmekör, az új fejlődés természetszerűen új államéleti alakulást is hoz magával. A hűbéri viszonyból a fejlődés a rendiség kialakulása felé visz. Ez a fejlődés magyar talajon kitermeli elsősorban a főpapi, majd vele egyenrangban — ha pár évtizednyi elmaradással is — a főúri rend közjogi helyzetét. Ezek a rendiségi képződmények a királyi hatalom mellett jelentős tényezőkké válnak a magyar államiság egyensúlyi mérlegén.

III. Ince halálával lezárul II. Endre (1205—1235) uralkodásának könnyelműsködésekkel, zavargásokkal teli első szakasza, amikor a magyar elégületlenséget a király feleségének, meráni Gertrudnak a meggyilkolása fejezi ki. Endre a tragikus esemény alatt keresztesjelvényt ölt s elindul az egyetlen magyar keresztesháadjáratra.[2] A Szentföldön megcsillogtatja a magyar hadi erényeket, eredményt azonban nem sokat ér el.

HAZAJÖVETELE UTÁN uralkodásának második szakasza éppúgy bővelkedett árnyoldalakban, mint az első. A végtelenségig könnyelmű, aminek következtében a királyi

kincstár kiürül s a királyi birtokok eladományoztatnak. Sokszor egy-egy javadalmat többnek is odaígér, amiből nagy zavar keletkezik, senki sem tudja, hányadán van a birtokaival. A pénzes zsidóknak és izmaelitáknak köti le a királyi jövedelmeket a tőlük felvett kölcsönökért.[3]

A nagy zűrzavar, az ország elszegényedése, az idegenek zsaroló uralma arra kényszerítette az ország főpapjait és főurait, hogy a királlyal szemben erélyesen lépjenek fel az ország érdekeinek védelmére és saját jogaiknak növelésére. A királyt sikerült rávenni 1222-ben az országgyűlés összehívására, amelynek eredménye a királyi hatalmat csökkentő Aranybulla kiadása lett.[4]

Endre kötelező ígéretei ellenére sem mutatott javulást. III. Honorius atyai szelídséggel intette őt koronája becsületének a megőrzésére és az elidegenített javak visszaszerzésére. De jóakaratú figyelmeztetése süket fülekre talált.

Az 1227-ben trónralépő IX. Gergely erélyesen nyúlt az ország erejét senyvesztő magyar állapotokba. Róbert esztergomi érsekhez írt leveléből meghatóan csendül ki a kereszténység fejének hazánk iránt érzett aggodalma: „Mint éles kard járta át szívünket a gonoszságok azon hosszú sorozata, melyet hozzánk fölterjesztettél. A szaracén és zsidó faj zsarnoksága kimondhatatlan nyomort árasztott a föld népére, ezeknek uralma alatt a keresztények elviselhetetlen adókkal terheltetnek. A szaracénok keresztény asszonyokkal élnek, velük kéjelegnek, keresztény rabszolgákat vásárolnak, vallásukra térni kényszerítik őket, gyermekeiket megkereszteltetni sem engedik."[5] Endrét szigorúan felszólítja, hogy javuljon meg és csináljon rendet. Ellenkező esetben utasítja az érseket a legszigorúbb egyházi büntetés kimondására.

A pápa kemény intése hatott. Endre 1231-ben a főpapok és országnagyok jelenlétében kiadta a második, módosított Aranybullát. Ez már mellőzte a királyi

hatalmat korlátozó alkotmányjogi rendelkezéseket. Helyette törvényes királyi elismerést kapott a főpapságnak és az esztergomi érseknek közjogi hatásköre.

Ennek az oklevélnek a záradékában „önként hozzájárult Endre, hogy ha ő vagy fiai avagy utódai az abban foglalt kiváltságokat megsértenék, az esztergomi érseknek hatalma legyen előzetes, törvényes intés után őt és azokat a kiközösítés bilincseibe verni".[6]

Endre javíthatatlannak bizonyult. Hiába volt Róbert érseknek, a század eme nagyszerű esztergomi főpapjának kiváló államférfiúi képessége, meggyőző rábeszélése, erélyes intése: Endre a régi maradt.

Az állapotoknak a tűrhetetlenségig fajulása rákényszerítette Róbertet a nagy lépésre: 1232 hamvazószerdáján a budai templom szószékére lépett, elsorolta a királynak és az őt támogató főuraknak botrányos vétkeit, mulasztásait, törvényszegéseit s bűntetésül egész Magyarországot egyházi tilalom (interdictum) alá vetette. E szerint havonként csak egyszer volt szabad misézni, akkor is csak zárt ajtók mögött. Csak a keresztség szentségének a kiszolgáltatása, továbbá a haldoklóknak szentségekkel való ellátása volt megengedve. Az elhúnytak nem részesülhettek egyházi temetésben. A főbűnösöket: Dénes nádort és Sámuel kamaragrófot névleg kiközösítette, Miklós trónmesternek nagycsütörtökig halasztást adott a megtérésre.[7]

Az egyházi tilalom kimondása rendkívüli hatással volt az országra. A hívő nép lázongva zúgott azok ellen, akik előbb anyagi javait, most meg a lelke üdvösségére szolgáló eszközöket vették el tőle. A király is megrendült, félt a következményektől. Fiát, az ifjabb királyt, Bélát és az országnagyokat elküldte az érsek kiengesztelésére. Teljes javulást ígért s a tilalom feloldását kérte. Róbert érsek engedett s a büntetést sz. István napjáig felfüggesztette.

Hogy a büntetés a kitűzött időpont után se szakadjon az országra, Endre azonnal követeket küldött IX. Gergely pápához, aki a király kérésére utasította Róbertet, hogy a határidő letelte után se alkalmazza az egyházi tilalmat, ő majd követe útján rendezi a bajokat. Ennek eredménye lett az 1233 sz. István napján kötött „beregi egyezség". (A király éppen Beregben volt seregével, melyet a halicsi hadjáratra vezetett.) Kétoldalú, egyházi kiváltságokat biztosító szerződés volt ez, amelyre mind a király, mind az ország főpapjai ünnepélyes esküt tettek. A kiengesztelődés tehát megtörtént, gyakorlati haszna azonban semmi sem volt. Endre egészen haláláig (1235) ugyanaz maradt, aki előbb volt.

URALKODÁSA IDEJÉRE esett a magyar egyházszervezetnek egy fontos őrhellyel való gyarapodása: Csák Ugrin kalocsai érsek 1229-ben megalapította a szerémi püspökséget.[8]

IV. Béla (1235—1270) erős kézzel fogott az ország zilált viszonyainak rendbehozásához. Atyja gonosz tanácsosait szigorúan megbüntette. Azután a királyi tekintély megerősítéséhez látott. Külön e célra szervezett bírósággal vizsgáltatta meg a főurak birtokait s az atyjától könnyelműen elajándékozott javakat visszavette. Nem kímélte az egyháziakat sem, tőlük is visszaszerezte az atyjától minden különösebb érdem nélkül odaajándékozott javakat. Eljárásában mindig igazságos maradt, a jogtalanul lefoglalt javakat visszaadta s így egy percig sem vonta magára a pápa nehezteléséét.

Szívén feküdt az Egyház sebeinek gyógyítása. Ahol kellett, anyagiakkal sietett az Egyház segítségére és gondja volt a kellő egyházi szellem megújítására. Így reformálta a meggazdagodott és elvilágiasodott bencéseket. A bajok orvoslásában fő támasza a királynak élő

lelkiismerete, emberi tekinteteket figyelembe nem vevő, rettenthetetlen tanácsosa: Róbert esztergomi érsek volt. Kár, hogy a kiváló főpap kevés ideig működhetett együtt az erőskezű királlyal, mert már 1239-ben meghalt.

Béla még erdélyi vajda korában hallott a magyarok keleti elszakadt testvéreiről. Trónrajutása után elhatározta, hogy felkeresteti és a kereszténység számára megnyeri őket. A rájuk találó Julián domonkosrendi barát azonban az örömhíren kívül a fenyegető veszedelemről, a tatármozgalomról is beszámolt, amely második útja alkalmával már szomorú valósággá vált s a keleti magyarokat elsodorta.

Béla király, hogy birodalmát erősítse, a Nagy-Bolgárországból a tatárok által kiszorított kúnokat Kuthen kán vezetésével befogadta s a Jászságban telepítette le őket. A mintegy 40,000 családból álló kúnok azonban nem követték megkeresztelkedett vezérük példáját, hanem folytatták eddigi nomád, fosztogató, pogány életüket s a tatárok betörésekor is nem segítségére, hanem gyöngítésére voltak az országnak.

A MOHI PUSZTÁNÁL (1241) szenvedett vereség egyaránt súlyos csapás volt az ország állami, hatalmi, népi és hitéletére. A főpapok közül Mátyás esztergomi, Ugrin kalocsai érsek, Gergely győri, Rajnald erdélyi és Jakab nyitrai püspök estek el. Hiába fordult Béla a külföldhöz segítségért, sem Frigyes császár, sem fia, Konrád nem küldött segítséget; IX. Gergely pápa akart, de nem tudott segíteni, Frigyes éppen ez időben kárhoztatta őt támadásaival teljes tehetetlenségre.

A tatárok szörnyű pusztítást végeztek. „Krisztus óta nem volt oly nyomorúság egy országban sem, mint akkor Magyarországon", panaszolja Rogerius váradi kanonok, majd spalatói érsek. Bűzhödt halotti mezőhöz volt hasonló az egész ország.[9]

Kitakarodásuk után nagy feladatok vártak az

Egyházra, amely súlyos sebekből vérzett. Hat püspöksége csaknem teljesen tönkre ment, a többi is erősen megrendült. A megölt papok helyébe újakat kellett nevelni: az elpusztított gyulafehérvári, egri, váradi, csanádi, kalocsai és váci székesegyházat újraépíteni, a falusi templomokat romjaikból feltámasztani.

A csapás súlya alatt lángralobban a vallásos buzgóság és áldozatkészség. „A királyi család, a papság, a főnemesség és az alsóbb osztályok egymást buzdítva imádkoztak és építettek."[10]

Az áldozatkészség, szorgalom és vallásos buzgóság nyomán új templomok és szerzetesházak nőttek ki gyors egymásutánban szinte a földből. Új szerzetesi élet indul virágzásnak, ekkor keletkezett az új magyar szerzetesrend, a pálosoké. A tatárvész az előző korszak erkölcstelenségével szemben jótékonyan hatott az erkölcsi megújhodásra, a hitélet elmélyülésére, a vallásos buzgóság növelésére. Fénylő központul szolgált a királyi család, amelyben oly vallásos élet folyt, hogy légköréből sz. Kunigunda, Margit és Jolánta kerültek ki. A jó példa átragadt az ország vezető rétegére s a főurak özvegyeiből alázatos szerzetesnők váltak.

Béla mindvégig őszinte jóviszonyban maradt a Szentszékkel. A püspöki székek betöltésénél ugyan nem érvényesült mindig akarata, de ez nem tudta megingatni Rómához való őszinte ragaszkodását.

A pápák, amikor csak alkalom volt, kimutatták szeretetüket, jóindulatukat hazánk iránt. A pápa a 13. egyetemes zsinatnak egyik céljaként jelöli meg Magyarország megsegítését a tatárok ellen.[11] Ekkor jelenti ki a pápa, hogy IV. Bélának II. Frigyes számára tett hűbéri ígérete érvénytelen, mert a császár a hozzákötött feltételt, a tatárkiűzést nem teljesítette.[12]

IV. Ince pápa a magyarok iránti szeretete jeléül felvette a bíborosi testület tagjai közé az első magyart:

Vancsai István esztergomi érseket, aki a pápai kúriába költözködött, hogy a kereszténység középpontjában legyen az egyetemes Egyház javára és szolgálja hazája érdekeit tizenhat éven (1252—1268) keresztül.

IV. Béla élete végét közeledni érezvén, szentéletű leányának, Margitnak a társaságába vágyott, akit kilenc gyermeke közül a legjobban szeretett s ezért a Nyulak szigetére vitette magát, ahol 1270 május 3-án meghalt. „Erénnyel teljes férfiú volt, mondja Thuróczi krónikája, kinek emlékezete maiglan oly jóízű a magyarság szájában, mint az édes méz."[13]

V. István (1270—1272) rövid uralkodása alatt nagy jóindulatot mutatott az Egyház iránt, amiről sok kiváltságlevele tanúskodik. Annál nehezebb napok következtek az országra, a népre és az Egyházra IV. László (1272—1290) idejében. Atyja halálakor mindössze tízéves volt.

16 ÉVES KORÁIG anyja, Kún Erzsébet kormányzott, aki nagyszámú kún rokonságát kegyelte és erősítette. Az egyházi életben szomorú állapotok következtek be. 1272—1279 között az esztergomi érseki szék betöltetlen maradt s az ország első főpapjának hiánya igen hátrányos volt az ország hitéletére. Az általános elvadulás átragadt az egyháziakra is. Lampert egri püspök a hatvani prépostságot haddal támadta meg. A Csák-nemzetség kiskirályokként viselkedő tagjai feldúlták a veszprémi püspökséget, a főiskolát, a rajki monostort, s 68 kanonokot, papot, egyházszolgát kivégeztek. Vizaknay Gyán több társával együtt felgyujtotta a gyulafehérvári székesegyházat, amelyben kétezer ember égett bent. A templomgyujtogatókra Budán nyolc magyar püspök kimondta a kiközösítést. Hasonló támadások és rablások napirenden voltak szerte az országban. Erős királyi kormányzat hiánya és az esztergomi szék betöltetlensége kővetkeztében még a szerzetesek is erőszakkal kerestek jogorvoslást. A Boldogasszony-szigeten lakó domonkosok és premontreiek között 1278-ban valóságos háború dúlt.

Kún László uralkodásának első éveiben X. Gergely ült Szent Péter székén. Egyrészt egyelőre még csak kevés panasz jutott el az első időkben Rómába, másrészt a pápát az egész kereszténységet érdeklő nagy kérdések sokkal jobban lekötötték, hogysem a részletkérdésekre sok időt szentelhetett volna.

Megváltozott a helyzet az erélyes, uralkodásra termett, képességeiben III. Incéhez hasonlítható III. Miklós (1277—1280) trónraléptekor. Azonnal felfigyelt az áldatlan magyar viszonyokra s a nagyképességű és erélyes Fülöp fermói püspököt küldte 1278-ban Magyarországra a legtágabb hatalomkörrel felruházva.

Fülöp már átvonulási területén, Dalmát- és Horvátországban a legnagyobb eréllyel lépett fel és teremtett rendet. Kún László a követ közeledtének hírére megijedt s fegyveres erővel akarta annak megérkezését megakadályozni. Végre is engedett jobb belátású tanácsosai rábeszélésének s elállott szándékától. A Budára bevonuló pápai követet tisztelettel fogadta. Ez, hogy mindenekelőtt nyugalmat teremtsen az országban és csökkentse a belzavarokat, ügyes diplomáciával meghódolásra bírta a király legnagyobb és leghatalmasabb ellenfeleit, a Németujvári grófokat. Azután betöltette az évek óta üres esztergomi széket. Kinevezésre fölterjesztette a pápához Monoszlai Ladomér váradi püspököt, a szintén üresedésben levő kalocsai érseki székre pedig János budai prépostot.

Egyik legfőbb feladatának a kúnok megtérítését tekintette. Mindjárt megérkezése után, 1278 júniusában tanácskozást hívott össze, amelyen kívüle a király, több főpap, főúr és két kún főnök vett részt; az utóbbiak ez alkalommal készségesen megígérték, hogy a kúnok megkeresztelkednek. Ennek módját a húsz nappal később Tétényben tartott országgyűlésen beszélték meg.

Mire azonban végrehajtásra került volna a sor, a kúnok kitértek a megkeresztelkedés elől.

FÜLÖP sokat remélt egy országos zsinattól, azért azt 1279 nyarán Budára összehívta.[14] Megjelentek az érsekek, püspökök, prépostok, apátok, számos kanonok, főesperes, plébános és a szerzetesházak kiküldöttei. A zsinat célja: a katolikus hit megvédése és terjesztése, az egyháziak és világiak erkölcsének a megjavítása. Ennek elérésére határozatokat hoztak, melyeket 132 fejezetben foglaltak össze. A mult század közepéig a zsinati határozatoknak csak 69 fejezete volt előttünk ismeretes, amikor a hiányzó részeket egy szentpétervári kódexben megtalálták „Constitutiones archiepiscopatus Gnesensis" cím alatt. A pápai követ ugyanis Magyarországból Lengyelországba távozott, ahová magával vitte a határozatok egy példányát, amiből belekerült a gneseni érsekség határozatai közé. A zsinati előírások az ország minden rétegének adnak utasításokat: a főpapság, főnemesség, alsópapság és hívek kötelességeire, az egyházi személyek és javak megvédelmezésére nézve a világiakkal szemben.

A pápai követ még egy éven át tartózkodott az országban, amely idő alatt minden erejét latba vetette, hogy az ország nehéz helyzetén segítsen. Mikor 1280-ban Lengyelországba kellett távoznia, különös szeretettel és aggodalommal kötötte Ladomér esztergomi érsek lelkére az ország gondjait.

Az érsek László újabb garázdálkodásai miatt a pápához fordult segítségért. IV. Honorius, III. Miklós utóda kereszteshábort hirdetett a kúnok és tatárok ellen. Kisebb kereszteshad össze is gyülekezett, de László kúnjaival szétverte őket. Újabb panasz ment tehát Rómába IV. Miklóshoz. Ez Benvenuto gubbiói püspököt szánta újabb követül hazánkba. Idejövetelére azonban már nem került sor, mert még otthon, Orvietóban meghallotta a hírt, hogy Lászlót a kúnok a körösszegi táborban meggyilkolták.

IV. László halála után az Árpád-háznak már csak egyetlen férfitagja volt életben: Endre. A fehérvári prépost vitte meg neki Bécsbe a trón megüresedésének a hírét, azonnal az országba jött és Ladomér érsek megkoronázta III. Endre (1290—1301) néven.[15]

A PÁPA a trónbetöltéssel kapcsolatban Ugoccione János követét küldte az országba, aki az 1291-i fehérvári országgyülésen tiltakozott Habsburg Rudolf trónigényei ellen. Egyben kérte az országgyűlést, hogy a trónöröklés eldöntését bízzák a Szentszékre. Ez ellen azonban elsősorban éppen a főpapok tiltakoztak, az ország függetlenségének a sérelmét látván benne.

III. Endre trónjának megszilárdítása után igyekezett az országban rendet teremteni. Ebben leghűségesebb és legtöbbet érő támogatója édesanyján, Morosini Tomasinán kívül Ladomér esztergomi érsek volt, aki emberi erőt túlhaladó erőfeszítést tett, hogy sikerüljön az országnak és Egyháznak békét szereznie. De 1298 elején ő is meghalt.

HALÁLA nagy csapás volt a királyra, a közviszonyokra és a magyar Egyházra. Utódául az esztergomi káptalan Bicskey Gergelyt választotta, aki ellen azonban a király tiltakozását jelentette be, mivel Anjou-párti volt. A pápa, VIII. Bonifác nem döntött az érseki szék betöltésének a kérdésében, hanem egyelőre Gergelyt csak az érsekség gondnokságával (procurator) bízta meg. VIII. Bonifác eleinte az Anjouk pártján volt, később semleges álláspontot foglalt el és az Anjouk támadó fellépését helytelenítette. Mikor az 1300-i szentévben Bonzano Péter, a magyar király követe Rómában tiltakozott Károly Róbert trónigénye ellen, a bíborosok kijelentették, hogy a nápolyi király a pápa „tanácsa és akarata ellenére" küldte fiát Magyarországba s vállalatáról „mint nagy ostobaságról" beszéltek.

III. Endre uralkodása rövid ideig tartott. Fiú utódot nem hagyott hátra s így az Árpádok terebélyes

fájának letört utolsó „aranyágacskája" is. A budai ferencrendiek templomában helyezték nyugalomra.

5.

A magyarság mint a keresztény hit terjesztője. Bogomilok és kúnok térítése. Izmaeliták. Zsidókérdés. Régi és új szerzetesrendek. Domonkosok, ferencesek, pálosok.

A külső és egyházpolitikai történeten kívül vessünk egy futó tekintetet a magyar kereszténység belső életére és terjeszkedésére is.

A keresztennyé lett magyarság buzgóságában, mint az előző korszakban, most is törekedett Krisztus hitét nemcsak önmagában elmélyíteni, hanem kifelé is terjeszteni. A már Imre király idejében megkezdődött nagy eretnek-térítést a Balkánon tovább is buzgalommal folytatták. Különös érdemeket szerzett e téren II. Endre második fia: a mélyen vallásos Kálmán, 1226-tól Szlavónia hercege, ki erősen irtogatta a délvidéki eretnekséget s mindent elkövetett a katolikus kereszténység terjesztéséért. 1237—39-ben keresztesháborút is vezetett a bogomilek ellen. Majd újjászervezte a bosnyák püspökséget, amelyet később 1247-ben (tehát már Kálmán halála után) a kalocsai érsekség fönnhatósága alá rendeltek.

A magyar uralom megszilárdítására IV. Béla 1254-ben felállította a Száva jobbpartján a mácsai bánságot s ezzel együtt püspökséget Nándorfehérváron, mely ugyan rövid idő mulva megszűnt, de Károly Róbert ismét visszaállította.

A kúnok makacsul ragaszkodtak pogányságukhoz. 1091-ben támadtak először az országra Kapolcs, majd Ákos vezérlete alatt.[1] Szent László legyőzte, letelepítette és a keresztség felvételére bírta őket.

A Moldvában lakó kúnok megtérítése későbbi

időkre maradt. Erre a domonkosok vállalkoztak, kik közül Pál magyar szerzetes 1226 körül 90 társával a kúnok közé ment. Szavuk meggyőző erejével megtérítették őket. Borics kún fejedelem azonban csak Róbert esztergomi érsektől volt hajlandó a keresztséget fölvenni, mire az közéjük ment, megkeresztelte őt 15,000 alattvalójával együtt. Egyszersmind kún püspökséget állított fel Milkóban s első püspökévé a domonkosrendi Theodorikot nevezte ki.[2]

A kúnoknak egy harmadik s legnagyobb csoportja IV. Béla idejében Kuthen vezérük alatt jött be az országba s ígérte, hogy kereszténnyé lesz. E helyett pusztítottak, bajt okoztak a királynak és országnak, kivált a tatárbetörés idején. Utóbb sem sikerült a megtérítésük, mert attól féltek, hogy a megkeresztelkedés után fel kell hagyni megszokott életmódjukkal. Fülöp pápai követ nyugtatta őket, hogy megtarthatják ruházatukat, hajviseletüket, sátoros életmódjukat, csak keresztelkedjenek meg. IV. László azonban melléjük állt, s ez hátráltatta megtérítésüket. Igazában csak 1321-ben kezdtek nagyobb tömegben keresztényekké lenni s csak Nagy Lajos alatt lettek egészen kereszténnyé és magyarrá.

AZ ORSZÁG A 13. SZÁZADBAN egyébként teljesen katolikus és keresztény jellegű volt. Csak kevés görög szertartású orosz került hazánkba egyes királyaink házassági összeköttetései folytán; egy-két orosz monostor is épült, de hamarosan az is magyarrá és katolikussá vált.

A 13. század elejével indult meg délkelet felől a görögkeleti szerbek és románok beszivárgása, de számuk még kevés, szervezetlenségük teljes, úgyhogy jelentőség híjával voltak.

Annál több baj akadt a kevésszámú, de nagy gazdagságra és befolyásra szert tevő izmaelitákkal és zsidókkal. Az izmaeliták török-tatár eredetű, mohamedán vallású kereskedők voltak, akik felismerték Magyarországon a meggazdagodás pompás lehetőségét s nagy előszeretettel

telepedtek ide. Szaracénoknak (szerecsen) és bőszörményeknek (muzulmánoknak) is nevezték őket. Törvényeink előírták megkeresztelkedésüket, ez azonban elmaradt, sőt nagyonis féltékenyen ragaszkodtak mohamedán vallásukhoz. Alaposan meggazdagodtak s a népet kegyetlenül zsarolták. Úgy látszik, hogy a tatárokkal együtt sok kivonult közülük az országból, mert egyre kevesebbet lehetett róluk hallani, végre teljesen eltűntek.

Egyik legsúlyosabb problémája volt az országnak a zsidókérdés. Aránylag kevesen voltak, de gazdaságilag hamarosan hangadókká váltak. A megszorító rendelkezések ellenére meggazdagodásuk egyre folyt. Különösen aranyidő volt számukra II. Endre uralma. Még a királyt is ők segítették ki pénzzavaraiból.

Vagyoni gyarapodásukkal nőtt hatalmuk, befolyásuk. A keresztényeket zsarolták, kihasználták, vallásukat terjesztették közöttük hol csábítással, hol kényszerítéssel, mert adósságaik révén a kezeik közt voltak. Szinte semmit sem lehetett tenni ellenük, mert a király és főúrak egy részének a védelme alatt állottak. Ez a zsidó veszedelem egyik legfőbb oka volt annak az egyházi tilalomnak, melyet Róbert esztergomi érsek 1232-ben kimondani kényszerült.

A tatárjárás után egyideig IV. Béla szigorúbban lépett fel ellenük, lehetőleg távol tartotta őket az országtól, de nemsokára ő is kénytelen volt pénzért hozzájuk fordulni. Ennek következménye volt, hogy a szomszédos országokból ismét megindult az áradat hazánk felé s a zsidók itt újra vagyonhoz és befolyáshoz jutottak.[3]

A 13. században a hitélet alakítása terén oly fontos szerepet játszó szerzetesség tovább fejlődött. A ciszterciták és premontreiek folytatták terjeszkedésüket s különösen ez utóbbiak újabb nagy érdemeket szereztek a lelkipásztorkodásban. A bencésrend viszont nagyon meggazdagodott, ami magával hozta elvilágiasodását. 1225-ben reformálni akarták őket, de ez nem sikerült.[4]

A régieken kívül új szerzetesrendekkel is találkozunk. A lovagrendek közül a János-lovagok (johanniták) tettek szert nagyobb jelentőségre. Első megtelepedésük

1155 körül van. Többfelé létesült házuk s főleg hadiérdemeik nagyok. A tatárjáráskor ők voltak IV. Bélának leghősibb kísérői és védői. 1247-től pedig az annyi veszélynek kitett szörényi bánságot ők védték meg a magyar király számára.

A templomosok hazánkban sohasem játszottak nagyobb szerepet.

A német-lovagokat II. Endre telepítette le 1211-ben a Barcaságban, hogy az országot védjék a kúnok becsapásai ellen. Mivel azonban 1224-ben a nekik adott országrészt önálló fejedelemséggé akarták tenni, II. Endre kiűzte őket hazánkból.

Más szerzetesrendek is elterjedtek ez időben, mint az ágostonrendűek, karmeliták, villermiták, karthauziak, Szent Antal-lovagok, Szent Lázár-lovagok.

Különös jelentőségre azonban a két híres koldulórend: a domonkosok és ferencesek jutottak. A domonkosokat még a nagy rendalapító életében hozta be hazánkba Magyar Pál bolognai jogtanár. Az új rend buzgalma nem ismert határt. Hamarosan nagy közkedveltségre tettek szert s még oly kiváló magyar főurak, mint Hahót Buzád bán is beléptek soraikba.[5] A bogomilokat, kúnokat térítgették s vállalták a keleti magyarok misszióját is, de erre már nem kerülhetett sor. A tatárbetöréskor sok vértanút adtak a hazának és Egyháznak.

A ferencrendiek 1229-ben telepedtek meg Egerben. Csakhamar az ország minden részében elterjedtek. Eredményes népi lelkipásztori munkát végeztek. A magyarság nagyon megkedvelte, „barátainak" nevezte el őket.

Ebben az időben keletkezett az egyetlen magyar szerzet: a pálosok rendje. A Dunántúlon szétszórtan élő remetéknek a tatárjárás utáni időben egységes szabályzatot Özséb esztergomi kanonok adott. Ebből

alakult a Remete Szent Pálról elnevezett pálosrend, egyelőre még csak püspöki jóváhagyással. V. Kelemen pápa 1308-ban engedélyt adott arra, hogy a pálosok sz. Ágoston szabályai alapján éljenek s ezzel a pápai jóváhagyással a többi szerzetesrendekkel egyenrangúakká váltak. Hamarosan megindult a magyar szerzetesrend gyors elterjedése, amely még az ország határait is átlépte.

A női szerzetesrendek közül a ciszterciek, a domonkosrendiek és a klarisszák honosodtak meg. A vallásos élet elmélyítését szolgálták a különféle hitbuzgalmi egyesületek, kegyes társulatok, melyek különösen az Oltáriszentség tiszteletére alakultak. Ezeket a hónap első napján (Kalendae) tartott összejöveteleik után a kalandosok társulatának nevezték el.

JEGYZETEK.

1.

[1] Mourret: Histoire générale de l'Église IV. 531. [2] U. o. 532. [3] Hamerle: Geschichte der Päpste 436.

2.

[1] Tosti: Storia di Bonifazio VIII. I—II. 1885. I. 21. kk. [2] Finke: Aus den Tagen Bonifaz VIII. 1902. 43. kk. [3] Mohler: Bonifaz VIII. 1914. 82. kk. [4] Potthast: Regesta Pont. Rom. II. 24,467. [5] Potthast: U. o. II. 24,468. [6] Seppelt—Löffler: Papstgeschichte 202.

3.

[1] Raynaldus: Annales ad 1301. nr. 29. [2] Holtzmann: Die Fälschung der Bulle Ausculta Fili. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1898. 16. kk. [3] U. o. [4] Weiss: Világtörténet VI. 64. [5] Denzinger—Bannwart: Enchir. Symbolorum (1928) 205. [6] Seppelt—Löffler: Papstgeschichte. 203. [7] Régebben is, újabban is többen averhoizmussal vádolják Bonifácot. E vád alól tisztázza, igazhitűségét és emelkedett erkölcsi magatartását meggyőzően mutatja ki: Scholz: Zur Beurteilung Bonifaz VIII. und seines sittlich-religiösen Charakters. Historische Vierteljahrschrift. 1906. 9. [8] Karácsonyi J.: Kat. egyháztörténet 31.

4.

[1] Hóman—Szekfű: Magyar Történet I. 454. kk. [2] Balics Lajos: A római kath. Egyház története Magyarországon II. kötet I. rész. 1888. 234—237. [3] Fejér: Codex diplomaticus. III. I. 312. [4] Fejér: U. o. III. I. 374. [5] Theiner: Monum. Vaticana Hungariam S. illustrantia I. 93. [6] Hóman—Szekfű: i. m. I. 509. [7] Balics: i. m. 263. kk. [8] Karácsonyi J.: Kat. egyháztört. 22. [9] A. Fr. Gombos: Catal. fontium Hist. Hung. III. 2085. [10] Karácsonyi J.: i. m. 24. [11] Theiner: i. m. I. 198. [12] Theiner: i. m. 190. 200. [13] Thuróczi: Chronicon II. 86. fej. [14] Gombos: i. m. I. 751. [15] Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. 107.

5.

[1] Szalay—Baróti: Magyarország története I. 132. [2] Theiner: i. m. I. 107. [3] Karácsonyi J.: i. m. 22—23. [4] Balics: Egyháztört. Magyarországon III. 158. [5] V. ö.: A. Fr. Gombos: Catalogus fontium Hist. Hung. III. 1938. 2127. és S. Ferrarius: De rebus Ungaricae provinciae s. ord. Praed. 1637. 56.

HETEDIK FEJEZET: A KÖZÉPKOR HŐSI ARCULATA: A KERESZTESHÁBORÚK.

1.

A keresztesháborúk értelme, célja és hatóerői. A keresztények kegyelete a Szentföld iránt. Zarándoklatok. A mohamedánok zaklatásai. A clermonti zsinat határozata. Előkészületek.

A középkornak mélyen vallásos lelkisége mellett másik jellemző vonása: a harciasság. Az előbbi egészséges lelkületéből, az utóbbi szintén egészséges, de még túlontúl friss, nyers véréből táplálkozik. Hősiességének kerete, formája a lovagi intézmény; bemutató terepe a keresztesháború.

A kereszténység e nagy vallási és harci mozgalmával szemben a keresztényellenes történetírás szereti fölvetni a kérdést: mi értelme volt a keresztesháborúknak? Ám a kérdés ilyen felvetésének magának kevés az értelme.

Az emberi harcok során s az elért és megtartott eredményeket nézve csaknem minden háborúval szemben, kivétel nélkül felmerülhet a felelősségrevonásnak ugyanez a kérdése, amelyet a kereszténység ellenségei éppen csak a keresztesháborúknak szegeznek neki. A következetes végiggondolás éppen azt mutatja, hogy nem volt az emberiség életében még egy olyan háború, amely indítóokaiban és célkitűzéseiben annyira magasztos forrásokból merített volna, mint ez. Sőt eredményeiben sem maradt mögötte a történelem egyetlen más hadi vállalkozásának sem. A keresztény hit döntő erejét kell látnunk abban, hogy nem önzésből, anyagi haszonból, részleges nemzeti célokért, hanem a vallási eszme tiszta és finom indítására ilyen óriási méretű és

ilyen rendkívüli áldozatokat kívánó vállalkozás annyira imponálóan sikerülhetett.

Csak a legnagyobb mélységekből fakadó hatóerők tudták ezt a hatalmas keresztény vállalkozást 200 éven át táplálni, eszmei célokért s minden anyagi haszon kilátása nélkül több mint kétmillió harcost az élet feláldozására bírni. Lehettek is, voltak is a keresztesek között, akiket nagyravágyás, kalandorhajlam, az ujság ingere, harci kedv vagy anyagi önzés hajtott Keletre, de ezek kivételek voltak: ilyen indulatok távolról sem voltak alkalmasak arra, hogy a kereszténység egyetemét lelkes forrongásba hozzák, a kereszt hordozására képesítsék.

A keresztesháborúk elindítására közvetlen alkalmat a szent helyek meggyalázása s a keresztény zarándokoknak megalázó bántalmazása a mohamedánok részéről szolgáltatta. E külső alkalom azonban korántsem lett volna képes a keresztesmozgalom elindítására, ha mélyebben fekvő belső okok nem működtek volna közre. A hősi áldozathoz szükséges lelki tartalmat a középkori vallásosság szolgáltatta; a keresztények magatartását a pápaság páratlanul álló tekintélye befolyásolta s a lovagi intézmény volt az a harci alapépítmény, amelyre a nagyszabású hadivállalkozás ráépülhetett.

A KERESZTÉNYEK kezdettől fogva a legnagyobb kegyelettel fordultak az Üdvözítő életének, működésének, szenvedésének és megdicsőülésének színtere: Palesztina, a „Szentföld" felé. Ez a vallásos tisztelet még fokozódott, amikor a keresztények Nagy Konstantin idejében szabadabb mozgást kaptak és sz. Ilona császárnő a Szentföld nevezetesebb helyein templomokat emelt.

Számos útleírás (köztük a legrégibb 333-ból: „Itinerarium a Burdigala Hierosolymam usque") igazolja a Szentföld iránti rendkívüli érdeklődést. Sz. Jeromos a 4. század végén beszámol a szentföldi zarándoklatok nagy mértékéről: „Az egész földkerekség előkelő emberei, gallok, britek, örmények, perzsák, India, Ethiopia népei, Egyip-

tom nagyszámú szerzetesei, Pontus, Kappadócia, Coelesyria, Mezopotámia, Kelet minden országai seregestől zarándokoltak a szent helyekre."[1]

A zarándokokat a kegyeleten kívül a bűnbánat is hajtotta: egy hosszú, nehéz út minden veszélyét és fáradalmát bűneik bocsánatáért ajánlották fel. A zarándoklásnak idővel egészen különleges szertartása alakult ki. A zarándok a templomból indult el ünnepélyes külsőségek között. A hívek jelenlétében elimádkozták az Egyház hivatalos úti imáját, a zarándok átvette a plébánostól a megszentelt és kereszttel ékesített durva zarándokruhát és vándorbotot s a néptől a falu határáig körmenettel kísérve kezdte meg útját. A szentföldi zarándok tiszteletben és oltalomban részesült. A szokásjogon kívül külön tételes törvények is védelmezték őt. Nagy Károly törvénye előírta, hogy a zarándok vámot nem fizet; az Istenbéke állandóan ki van rá terjesztve; otthoni vagyona törvényes védelemben részesül; útjában a szükséges élelem neki megadandó.

Sokszor nemcsak egyesek, hanem egész zarándokmenetek indultak. Ezeknek száma különösen elszaporodott a 10. század vége felé, amikor a világ közeli végének hiedelme elterjedt. A 11. században tovább folytatódott a nagy búcsújárás; ennek egyik oka a clunyi reform által elindított nagy vallási föllendülés volt. 1010-ben Richard normann herceg kíséretével, 1027-ben Poppo trieri egyházfejedelem, 1064-ben pedig három püspök vezetésével 7000 német zarándok vonult a Szentföldre.

Míg a Szentföld keresztény kézen volt, a zarándokokat nemcsak bántódás nem érte, hanem sok figyelemben és támogatásban részesültek. De 637-től kezdve, mikor Palesztina a mohamedánok kezébe került, megváltozott a helyzet, noha nagyobb panaszra még most sem volt ok.

Lényeges rosszabbodást hozott 970 óta a fatimidák uralma, akik már durva erőszakkal zaklatták a zarándokokat. Éppenséggel tűrhetetlenné vált a helyzet 1073-tól, amikor Palesztina fölött a szeldzsuk-törökök vették át az uralmat. Ezek egyenesen üldözték a ke-

resztényeket, meggyalázták a szent helyeket és már a keleti császárságot is pusztulással fenyegették.

Mihály görög császár kétségbeesett helyzetében VII. Gergely pápához fordult segítségért, aki a nála megszokott eréllyel karolta fel az ügyet. 1074-ben köriratban fordult az európai fejedelmekhez a Szentföld megsegítése érdekében. Az év végére a pápa rendelkezésére is állt már mintegy 50,000 főnyi sereg, amelynek maga akart élére állni. A IV. Henrikkel kitört viszály azonban megakadályozta terve kivitelében.

A keresztesháború megindításának dicsősége II. Orbán pápát illeti.[2] 1086-tól újabb panaszok jöttek a Szentföldről; különösen élénk színekkel festette a Szentföld siralmas állapotát a zarándokútjáról visszatért szentéletű Amiensi Péter, aki mezítláb, keresztel a kezében járta Európa országait. A harci kedvet még fokozták a spanyol kereszténységnek ezidőtájt kivívott hősi győzelmei Cid vezetése alatt, amikről az egész világ értesült.

Amiensi Péter felkereste II. Orbán pápát s előtte feltárta a Szentföld helyzetét. A pápa szívesen fogadta s megérlelődött benne a keresztesháborúk terve, annál is inkább, mert ugyanekkor érkezett Rómába Komnenos Elek görög császár sürgős segítséget kérő levele.

A pápa 1095-ben Piacenzába, majd ugyanazon év novemberében Clermontba zsinatot hívott össze.[3] Képviselve volt azon egész Franciaország: egyháziak, világiak és nagy néptömeg borította el a tágas teret, amelyen a gyűlést tartották. A pápa lángoló szavakkal fordult az egybegyűltekhez a Szentföld érdekében. A fellelkesült tömeg egyöntetűen és lelkesen kiáltotta: „Isten akarja!" A jelenlevők fogadalmat tettek a Szentföld felszabadítására és ennek jeléül felöltötték a keresztesjelvényt. II. Orbán a keresztesháborúk pápai követévé Adhemár puyi püspököt nevezte ki. Búcsút engedé-

lyezett azoknak, akik buzgóságból és nem földi érdekből vesznek részt a keresztesháborúban. A keresztesvitézeket és hozzátartozóikat visszatértükig az Istenbéke oltalma alá helyezte. A keresztesheadak indulási idejéül pedig a következő év (1096) áldozócsütörtökét tűzte ki.[4]

A keresztes felhívás elhatott Európa minden részébe és lelkes visszhangot keltett. Fejedelmek szálltak le trónjukról; addig egymásközt hadakozó főurak békültek ki; mesterek szerszámaikat, földmívesek ekéiket hagyták ott, csakhogy a Szentföldért harcolhassanak. Egész országok, tartományok, falvak ürültek ki, fiatalok és öregek egyaránt lelkes pártolói lettek a keresztes gondolatnak.

2.

Előcsapatok. Az első kereszteshadjárat. A fősereg elfoglalja Edesszát, Antiochiát, Jeruzsálemet. A jeruzsálemi királyság.

A keresztesháborúk életjelensége — bármennyire vallásos meggyőződésből fakadt is — nagyjából osztozott a többi nagy történelmi tömegmozgalmak sorsában: a kezdeti kitörő, sőt türelmetlenségig csúcsosodott lelkesedés után, az érzelmek hullámtermészetének megfelelően, fokozatosan lanyhult.

A MOZGALOM ELSŐ LÁZÁBAN összegyűlt seregek egy része be sem várta az indulási időt s már 1096 tavaszán megindult rendezetlen csoportokban a Szentföld felé. E kóbor előcsapatok között első volt Sensavoir Walter francia lovag több ezer főre rúgó, rendezetlen serege, amelynek útiránya Sopronon és a Dunántúlon át vezetett Konstantinápolyba. Mikor innen kisázsiai területekre hajóztak át, a mohamedánok könnyűszerrel végeztek velük. A másik keresztessereg rabolva és pusztítva tört be Magyarországra Orléansi Fulcher vezetése alatt. Könyves Kálmán szórta szét őket Nyitránál. Hasonló sors

érte Győrszentmártonnál Gottschalknak fegyelmezetlen hadát.

A nyár derekán Emicho gróf vezetése alatt verődött össze Nyugat minden tájáról és minden nemzetségéből mintegy 30,000 főnyi rendezetlen sereg, amely Németországon átvonultában nagy zsidóüldözést rendezett. Rabolva, fosztogatva értek a magyar határhoz, ahol Kálmán király megtagadta az átvonulási engedélyt, mire támadólag léptek fel Mosonnál; de a magyar király nagyobb seregének a közeledtére fejvesztetten menekültek. Amiensi Péter nagyszámú s már valamivel rendezettebb seregét Kálmán király átengedte; de kisebb garázdálkodásokba ezek is beleestek, különösen Zimonynál. A Balkánon átvonulván, átkeltek a Boszporuszon, de Kisázsiában a szeldzsukok tőrbe csalták őket s legnagyobb részüket lemészárolták. Amiensi Péter Konstantinápolyba vonult vissza, hogy ott bevárja a fősereg megérkezését.[1]

A dicstelenül leszerepelt első csapatok után megindult három csoportban a jól megszervezett és felszerelt fősereg. Az északfranciaországi hadtest Olaszországon vonult végig és onnan hajókon közelítette meg a Szentföldet. A délfranciaországi csapat Toulouse-i Raymond és a pápai követ: Adhemár puyi püspök vezetése alatt Észak-Olaszországon, Dalmácián és Görögországon át, szárazföldön tette meg útját a nélkül, hogy hazánkat érintette volna. A harmadik főseregnek, amely főleg Lotharingiából és a franciákkal határos német területekről szedődött össze, Bouillon Gottfried és Balduin volt a fővezére. Ez a sereg Magyarországon vonult keresztül Konstantinápoly felé, mintegy 30,000 gyalogos és 10,000 lovas. Midőn októberben megjelentek a magyar határon s az átvonulásra engedélyt kértek, Kálmán az előbbi kereszteshadak viselkedése miatt bizalmatlanul Pannonhalmára hívta meg a keresztesvezéreket, ahol a vezérek kezességet vállaltak a sereg fegyelmezett és békés átvonulásáért, Kálmán viszont biztosította a harcosoknak élelemmel való ellátását. Az

egyik vezér, Balduin, feleségével együtt túszként maradt Kálmán táborában, aki hadával az ország határáig kísérte a kereszteseket. Ezek mindvégig békésen is viselkedtek s a szávai búcsúzkodásnál mind Kálmán, mind a keresztesvitézek a kölcsönös szeretet és megelégedés érzésével váltak el.

A görög Birodalmon átvezető út már korántsem volt ilyen zavartalan. Alexios császár, bár maga kért segítséget Nyugatról a mohamedánok ellen, most mindenképen akadályozta a keresztesek cselekvőképességét. Sok huzavonába került, míg megegyeztek. A vezérek hűségesküt tettek a császárnak, aki az elfoglalandó területekre főhűbérúri igényét jelentette be.

A Boszporuszon átkelt kereszteshad első hadműveleti célja Nicaea volt. 1097 május elején kezdték meg ennek ostromát s hat hét mulva sikerült is bevenniök a jól megerősített várat, amelyet a görög császár mindjárt birtokába is vett.

A keresztesek folytatták győzelmi előnyomulásukat. Július 1-én Kilidsi Arszlán szultánnal ütköztek meg, akit nagy csatában tönkre vertek. Most nyitva állt az út Szíria belsejébe. Az előnyomulás azonban korántsem ment símán, mert a szultán visszavonuló útjában mindent elpusztított maga mögött s a kereszteshad élelmezését ezzel nagyon megnehezítette. Útközben Balduin herceg Ciliciában elvált a főhadtól s Edessza felé vette útját, ahol fáradozása sikerrel is járt. 1098 március havában Edessza birtokába jutott s Balduin itt megalapította az első keleti keresztény hűbérállamot: az edesszai grófságot.

A fősereg ezalatt folytatta útját Antiochia felé, amelyet 1097 őszén fogtak ostrom alá. A jól megerősített város hosszú hónapokig ellenállt s mikor végre a kereszteseknek a fellegvár kivételével már az egész várost sikerült elfoglalniok, pár nap mulva megérkezett

Kerbogha mosszuli emir hatalmas seregével a város fölmentésére. A bennrekedt kereszteseket ostrom alá fogta s azoknak helyzete már-már válságosra fordult, midőn a szent lándzsa feltalálása új lelkesedést öntött a csüggedőkbe. Nyilt csatában megverték az emirnek számra sokkal nagyobb seregét és így véglegesen Antiochia birtokába jutottak.

Hosszas tétlenség és egy sikertelen tripoliszi hadművelet után 1099 tavaszán indultak Jeruzsálem felszabadítására. Június 7-én érkeztek a város alá s mindjárt ostromhoz is fogtak. De a jól megerősített város sokáig ellenállt az ekkor már mindössze 20—30,000-re leolvadt seregnek. Végre mégis győzött a keresztesek lelkesedése s július 15-én elfoglalták a szent várost.

A harcban kifáradt, a nélkülözésektől elkeseredett, a szent helyek sok meggyalázásáért bosszúért lihegő nyers vitézek a város elfoglalása után nagy vérengzést rendeztek. De a szenvedély első kitörése után megtörten magukba szálltak s mint az egykori Tirusi Vilmos írja: „Letették fegyverüket, megmosták kezüket, alázatos és töredelmes szívvel, sírással és sóhajtozással járták körül a szent helyeket és nagy áhítattal csókolták azokat."[2]

A hódítás után a szervezéshez láttak. Toulouse-i Raymondot választották meg fejedelemnek, ez azonban a választást nem fogadta el, mire egyhangúlag Bouillon Gottfriednek kínálták fel a jeruzsálemi királyságot. Ám Gottfried kijelentette, hogy nem akar aranykoronát viselni ott, ahol az Üdvözítő töviskoronát hordott, ezért csak a „Szentsír védőjének" nevezte magát.

A keresztesháborúk még több csatában megverték a mohamedánokat; a fegyveres tények között különösen jelentős volt az askaloni fényes diadal (1099). A keresztesek úgy vélték, e döntő diadalok után a Szent-

föld maradandón keresztény kézbe jutott és sikerükön örvendezve, hazafelé indultak.

Bouillon Gottfried azonban ott maradt s főpapokból és főurakból álló tanácsával alkotmányt adott az új királyságnak. Mintául a nyugati hűbérrendszert vette törvényeivel és szokásaival, bár a keleti viszonyok figyelembevételével és megfelelő módosításokkal. De a jeruzsálemi királyság még így sem bizonyult életképesnek; időelőtti bomlásának egyik előidézője éppen az a nyugati berendezkedés lett, amely itt nem felelt meg.

Gottfried maga kiváló uralkodónak bizonyult, de korán meghalt (1100) s utódjául vitéz testvérét, az edesszai grófot választották meg I. Balduin néven (1100—1118), akinek túlzottan pompaszerető uralma visszatetszést és belső zavarokat szült. Mindjárt uralkodása elején, 1101-ben Nyugaton II. Paschalis pápa felhívására nagy kereszteshad gyűlt össze, amelynek az lett volna a feladata, hogy a kalifátus székhelyét, Bagdadot elfoglalja. A hatalmas sereg azonban kellő szervezettség és egységes vezetés híján Kappadócia hegyei között a törökök rajtaütései következtében fokozatosan felmorzsolódott s csak jelentéktelen része érkezett meg Jeruzsálembe.

II. Balduin (1118—1131) uralkodása idején érte el a királyság virágzásának tetőpontját és legnagyobb kiterjedését. Az erőskezű uralkodó szorosra fűzte a két grófság és a fejedelemség odatartozását a jeruzsálemi királysághoz. Halála után azonban ez az egység megint meglazult. Fulco (1131—1143) ugyan fenntartotta még a királyság határait, de utóda, a kiskorú III. Balduin (1143—1162) anyjának, Melisindának kormányzása idején, Zenki mosszuli szultán 1144-ben visszafoglalta a királyság védőbástyáját, Edesszát s bizonyára megdönti az egész keleti keresztény birodalmat, ha a lovagrendek azt hősiesen meg nem védelmezik.[8]

3.

A második keresztesháborúja VII. Lajos és III. Konrád vezetésével. A harmadik keresztesháborúja: Barbarossa Frigyes, II. Fülöp és Oroszlánszívű Richárd szerepe. VI. Henrik vállalkozása. A negyedik keresztesháborúja.

Edessza elvesztésének hírére (1144) Nyugat megcsappant érdeklődése a Szentföld iránt ismét fellángolt. III. Jenő pápa Clairvaux-i sz. Bernátot bízta meg a kereszt felöltésének hirdetésével. Ez minden képességét latba vetette az ügy sikeréért. Tüzes beszédeivel olyan lelkesedést teremtett, hogy a francia király, VII. Lajos országa nagyjainak ellenzését figyelembe nem véve, maga is a keresztesháborúja élére állt. Sz. Bernát és a pápa III. Konrád német császárt is szerette volna a vállalkozásnak megnyerni. Ez sokáig vonakodott, végre sz. Bernát 1146-i karácsonyi beszédének hatása alatt, amelyet végighallgatott, ő is feltűzte a keresztet.[1] A „mézajkú szónok" fáradozása csodálatos eredménnyel járt: hatalmas sereg gyűlt össze. Előbb a németek indultak el. Gyülekezőhelyükről, Regensburgból kezdték meg útjukat a Szentföld felé 1447 húsvétján. A szárazföldi utat választották: Magyarországon (ahol II. Géza uralkodott), Görögországon és Kisázsián át. A magyar területen az átvonulás símán ment, a görögön már több kellemetlenséggel járt Manuel császár álnokoskodásai következtében.

Kisázsiában a németek, a helyett, hogy a megállapodás szerint a franciákat bevárták volna, elindultak hódító útjukra. Azonban rosszul jártak, mert Dorylaeumnál a törököktől vereséget szenvedtek és vissza kellett vonulniok Nicaeába (1147).

Ide közben megérkezett Lajos francia király is a seregével. A két egyesült sereg Efezusba ment, ahonnan Konrádnak betegsége miatt Konstantinápolyba kellett visszatérnie. Konrád betegségéből felépülvén 1148

húsvétján Jeruzsálembe ment, ahol már várt reá seregével a francia király. Konrád, Lajos, III. Balduin és a vezérek közös haditanácsban Damaszkusz elfoglalását tűzték ki első feladatukul.

Meg is kezdték a jól megerősített vár ostromát, azonban a pullánok (a Keleten letelepedett keresztesek ivadékai) árulása, a nehéz élelmezési viszonyok, az egységes hadvezetés hiánya és az ügyes török védelem folytán teljes kudarccal kellett elvonulniok.

Számban megfogyatkozva, erejében kimerülve vonult el Damaszkusz alól a keresztessereg. Konrád még ennek az évnek (1148) őszén, Lajos király a következőnek tavaszán tért vissza országába.

A kudarccal végződött második hadjáratnak éles visszhangja támadt Európában, különösen Franciaországban, ahol az eredménytelenségért sz. Bernátot tették felelőssé. Bernát a vádakra egyelőre nem válaszolt. Visszavonult Clairvaux-ba s várta, míg a vihar magától elül. Magányában apológiát írt; ebben a vállalat sikertelenségét a fejedelmek tapasztalatlanságában és a kereszteseknek erkölcsi kihágásaiban látja; e miatt nem adta meg Isten a vitézek erős karja mellé segítő kegyelmét.

A hadjárat eredménytelenségén vérszemet kapott a török és erőben folytonosan gyarapodva, most már a Szentföld visszahódítására törekedett. Az újabb támadások hírére sz. Bernát ismét szent háborúra lelkesített s tüzelő szónoklatait úgyszólva végső lehelletéig folytatta († 1153), azonban gyakorlati eredmény nem mutatkozott.

Amalrich (1162—1173) még sikerrel küzdött a török ellen, de utóda, a kiskorú IV. Balduin (1173—1185) alatt az ellenség hatalmának növekedése, a keresztények belviszályai és az erkölcstelenség elharapódzása következtében a teljes összeomlás félelmetesen közeledett. Még hozzá 1187-ben trónviszályok törtek ki, mire

a bátor és hatalomvágyó Szaladin szultán 90,000-nyi hatalmas seregével a Genezáreti-tónál nagy csatában megverte a keresztényeket, sokakat leöletett, másokat fogságra vetett. Sorra hódoltatta meg Sidon, Joppe, Accon és Askalon városokat s végre 1187 október 2-án Jeruzsálemet is elfoglalta. A Mória hegyén lévő fényes templom aranyozott keresztjét ledobatta és Bagdadba küldte a kalifának, a templomot pedig mecsetté alakíttatta. A Szentsír-templomot nem bántotta s annak látogatását a zarándokoknak meg is engedte egy-egy arany lefizetése ellenében.

Jeruzsálem eleste Nyugaton megdöbbent hatást keltett. III. Orbán pápa a hír megérkeztét csak néhány nappal élte túl. A templomokban Jeremiás siralmait énekelték; képeket hordoztak körül, amelyeken Mohamed Krisztust tapossa, a Szentsírt egy pogány beszennyezi. VIII. Gergely pápa újabb keresztesháborúra szólította fel a keresztény világot s hét évi általános fegyverszünetet rendelt el Európában.[2] Utóda, III. Kelemen tovább folytatta a kereszt hirdetését s ügyes közbenjárásával a hatalmi feszültségeket a keresztények között megszüntette, az ellenséges királyokat (Fülöp Ágostot és II. Henriket) kibékítette, majd Tirusi Vilmos püspököt bízta meg a hadjárat hirdetésével.

Három királyt sikerült megnyernie a vállalkozásnak: Barbarossa Frigyest, II. Fülöp Ágost francia és Oroszlánszívű Richárd angol királyt.

Elsőnek Barbarossa Frigyes készült fel. Körültekintő módon indult útjára. Előbb követeket küldött III. Béla magyar királyhoz, a szerb fejedelemhez és a görög császárhoz. Ezekkel megegyezéseket kötött az országukon való átvonulás biztosítására. Sőt 1188 májusában Szaladin ikoniumi szultánhoz is követséget menesztett s felhívta, adja vissza Jeruzsálemet, az elrabolt szent

Középkori lovag.
Szobor a bambergi dómból.

keresztet és nyujtson kárpótlást a legyilkolt keresztényekért. Mikor Szaladintól elutasító választ kapott, elhatározta a hadjárat megindítását.

Mintegy 100,000 főnyi serege Regensburgban gyülekezett. Nagy és jól felszerelt had volt ez, de igazában nem egységes. 1188 őszén indult meg a sereg s a Dunán vonult le Bécsen és Pozsonyon át Esztergomig. Itt Barbarossa találkozott III. Bélával, majd ismét a Dunán folytatták útjukat a Balkánig. Bulgárián túl a görögök gyanakodva fogadták, az utakat eltorlaszolták, sőt rájuk is támadtak, úgyhogy helyenkint erőszakkal kellett utat törniök. Végre Frigyes 1189 elején Drinápolyban ütötte fel főhadiszállását. Nagynehezen az átszállítás kérdésében is megállapodott a görögökkel s márciusban a keresztesek átkelvén a kisázsiai részekre, megkezdték hadműveleteiket. Kemény munkájuk akadt, tömérdek nélkülözés és a törökök folytonos nyugtalanítása kísérte őket. Ikoniumnál mérte össze Frigyes erejét a szeldzsukokkal. Az ütközetet megnyerte s most Örményország felé folytatta útját. Már kedvező tárgyalások folytak ennek átvétele felől, amikor a császár a Salef folyóban fürdés közben a halálát lelte. Halála a hadjárat sorsát is megpecsételte. Fia, Frigyes ugyan átvette a sereg vezérletét, de annak bomladozását megakadályozni nem tudta. 1190 szeptemberében Accon alá vitte seregét, de a következő év elején ő is meghalt s a német sereg egészen jelentéktelenre olvadt le. Így a vezetés a franciák és angolok kezébe ment át, akik Messinában gyülekeztek s innen tengeri úton jutottak a Szentföldre. Oroszlánszívű Richárd Ciprus szigetét foglalta el a töröktől, Fülöp pedig Acconnál táborozott. Richárd Ciprus megerősítése után szintén Accon alá ment, hogy együttesen foglalják el a fontos kikötőt. A keresztesek csodálatraméltó vitézséggel harcoltak s bár a két király, továbbá

Lipót osztrák őrgróf és Guidó jeruzsálemi király folytonos viszálykodása hátráltatta ügyüket, mégis egyre jobban tért nyertek s 1191 júliusában elfoglalták Accont.

A zsákmány felosztása után a francia király hazatért. Richárd még a Szentföldön maradt s vitézségét több sikeres csatában csillogtatta. Arsuf mellett fényes győzelmet aratott a szeldzsukokon, majd Jeruzsálem ellen vonult. De csakhamar felhagyott e vállalkozásával, Askalonba, majd Acconba ment, 1192 végén pedig megbetegedett s elhatározta, hogy hazatér. Távozása előtt 3 évre fegyverszünetet kötött Szaladinnal a következő feltételek mellett: a tengerpart a keresztények kezén marad s a zarándokok szabadon járulhatnak a Szentsírhoz.

VI. Henrik német császár 1195-ben vette fel a keresztet, de inkább politikai és hatalmi, mint vallási célok lelkesítették. Csak 1197-ben indultak meg a hadműveletek, akkor sem Henrik, hanem csak vezérei irányítása mellett. A vállalkozás sikereket is mutatott fel: elfoglalták Beirutot és szabaddá tették az egész szír tengerpartot, de a császárnak hirtelen halála véget vetett a hadjáratnak.

VI. Henrik halála után a császárság szerepét a keresztesmozgalomban a pápaság vette át. III. Ince mindjárt trónralépte után (1198 január) új (negyedik) keresztes hadjáratra szólította fel a világot.[3]

A pápa úgy határozott, hogy a törököket főfészkükben, Egyiptomban támadják meg. A keresztesek szállítását a velenceiek vállalták. 1202-ben tekintélyes sereg gyűlt össze Velencében. Mivel azonban a keresztesek a szállítási költségek egészét kifizetni nem bírták, a velencei doge, a vak és ravasz Dandolo csak úgy volt hajlandó őket Egyiptomba vitetni, ha előbb Zárát a magyar királytól a velenceiek számára elfoglalják.

A pápa ez ellen tiltakozott, de a velenceiek mégis keresztülvitték tervüket.

Most megjelent a keresztesek előtt az elűzött görög császár, Angelos Alexios s a latinokkal egyesülést és a mohamedánok ellen támogatást ígért, ha a keresztesek visszahelyezik őt trónjára. Az ajánlat a mindenben üzletet szimatoló velenceieknek kapóra jött s a kereszteseket rábírták annak végrehajtására. Ezek Konstantinápolyt elfoglalták s átadták Alexiosnak. Mivel azonban ez nem tartotta meg ígéretét, a keresztesek ismét birtokukba vették a fővárost s megdöntvén az egész görög Birodalmat megalapították helyében a latin keletrómai császárságot (1204—1261). A császárság élére Flandria grófját, Balduint állították.[4]

III. Ince kezdetben tiltakozott a keleti császárságot támadó terv ellen, de később beletörődött abban a reményben, hogy az új latin Birodalom a mohamedánok elleni küzdelemnek és a keletiekkel való egyesülésnek alkalmas bázisa lesz.

A keleti császárság elfoglalása azonban fölemésztette azokat az erőket, amelyeknek III. Ince elgondolása szerint Egyiptomot kellett volna elfoglalniok s így a negyedik kereszteshadjárat tulajdonképeni célkitűzését egyáltalán nem érte el.

4.

Gyermekek kereszteshadjárata. Az ötödik kereszteshadjárat. II. Frigyes diplomáciai tevékenysége. IX. (sz.) Lajos két hadjárata.

Mikor a Szentföldért olyan sok áldozattal vívott s mégis hiábavalónak látszó harcokba Nyugat kereszténysége lassan belefáradt, naív gyermeki rajongás akarta a kialvóban levő eszme tüzét újra felizzítani.

Franciaországban 1212 júniusában egy István nevű

fiú azzal lépett fel, hogy Istentől megbizatást kapott a Szentföld megszabadítására. Lelkes beszédeivel mindenfelé gyermekeket toborzott maga köré. A mozgalom rohamosan terjedt. Megerősödését elősegítette az a helytelen feltevés, hogy a Szentföldet ártatlan gyermekek hódíthatják meg legkönnyebben. A mintegy 30,000 főre felszaporodott gyermeksereg Marseille-ben a király és a hatóságok tilalma ellenére hajóra szállt. Egy részük a tengeren kitört vihar áldozata lett, más részüket rabszolgakereskedők adták el a törököknek.

Németországban ugyanekkor egy Miklós nevű kölni fiú szervezett hasonló mozgalmat. Mintegy 20,000-en indultak el Olaszország felé. Közben sokan elpusztultak közülök. A Genuába és más kikötőkbe érkezett csoportokat a hatóságok hazaküldték.[1]

Az ötödik kereszteshadjárat III. Ince buzgólkodása és a IV. lateráni zsinat (1215) rendelkezése folytán jött létre. Megígérte részvételét II. Frigyes német császár is.

A hadjárat megkezdését azonban III. Ince nem élte már meg. Utóda, III. Honorius hiába sürgette Frigyest, hogy álljon a kitűzött időben a keresztesek élére, ez egyre halasztó kifogásokkal élt. Néhány európai fejedelem a császár visszavonulása ellenére is elhatározta a hadjáratot, névleg: II. Endre magyar király, VI. Lipót osztrák herceg, merániai Ottó és még néhány kisebb fejedelem; a keletiek közül pedig János jeruzsálemi, Hugó ciprusi király és Boemund fejedelem. Endre királyunk a tengeri utat választotta, hogy harcosait és lovait kímélje. Velencétől bérelt tíz hajót az elszállításukra. Spalatóban már várt rá Lipót a maga kereszteshadával. Együtt folytatták az utat Ciprusba, majd Acconnál szálltak partra. Egyiptom ellen szerettek volna vonulni, e tervet azonban hajók hiányában el kellett ejteniök. Endre seregével portyázó útra indult

a Jordán felé s Betszaidánál meg is verte Coradin Sefadin egyiptomi szultán seregét. A Tábor-hegyi erődök ellen indított keresztestámadás azonban vereséggel végződött. Mivel Endre seregében éhség és járvány kezdett pusztítani s országából is nyugtalanító híreket kapott, 1218 elején, bár a pápai követ kiközösítéssel fenyegette, visszatért Magyarországba.[2]

A többi keresztesek (Lipót, János jeruzsálemi király) elhatározták Egyiptom megtámadását. Damiette ellen vonultak s azt hosszas és nehéz küzdelem után elfoglalták. Kairó ostroma azonban sikertelenül végződött, mire Damiette és a hadjárat minden szép reménye odaveszett. A sikertelenségnek egyik oka, hogy a hadvezetésben járatlan pápai követnek, Pelagiusnak túlzott szerep jutott s főleg hogy II. Frigyes támogatása elmaradt.

Végre 1227 nyarán úgy látszott, hogy a császár beváltja annyiszor tett ígéretét. Mikor azonban Otrantóban a hajóraszállás előtt megbetegedett, ismét elhalasztotta útját s nagyszámú keresztesserege jórészt szétszéledt; csak kevesen jutottak a Szentföldre.

A halogatás miatt kiközösített császár végre 1228 nyarán egészen csekély sereggel a Szentföldre indult. Kicsiny seregével nem mert hadműveletekhez kezdeni, s e helyett Kamill egyiptomi szultánnal alkuba bocsátkozott.[3] Az eredmény egy szerződés lett, amely tíz évi fegyverszünetet állapított meg: a keresztények visszakapták Jeruzsálemet (de a mohamedánoknak is birtokukban maradt ott két mecsetjük), Betlehemet és Názáretet. Frigyes Jeruzsálem meglátogatása után rövid idő mulva visszatért Európába.

Ahonnan a keresztesháború nagy lelkesedéssel kiindult: Franciaországban lobbant fel annak utolsó tüze is, a 13. század lovagias lelkű szent királyában: IX. Lajosban.

A Szentföld sorsa II. Frigyes távozása és a tíz évi fegyverszünet letelte után egyre aggasztóbbra fordult. Már csak a lovagrendek védelmezték a szent helyeket, 1244-ben a gázai csatában ezek is nagy vereséget szenvedtek s Jeruzsálem a keresztények számára újból és most végleg elveszett.

A lyoni zsinat (1245) hiába határozta el a Szentföld megsegítését, a pápa a császár támadása miatt sereget nem szervezhetett.

A szentéletű francia király, IX. Lajos vallásos lelke szent idealizmusában 1248 nyarán hajóhadat és sereget állított s Egyiptomba ment a mohamedánizmus letörésére. Damiettet szerencsésen el is foglalta, majd Kairó felé folytatta útját. Ám éhség, ragályok és vízáradások miatt serege elerőtlenedett, majd vele együtt fogságba is esett (1250). Csak nagy váltságdíj és Damiette visszaadása árán szabadult meg. Még négy évig maradt a Szentföldön, némi sikert ért is el, de nem jelentőseket, mert hadereje csekélyre olvadt le. 1254-ben anyjának, Blankának halálhírére, aki az országot Lajos távollétében kormányozta, hazasietett.[4]

Eredménytelen szereplése nem keserítette el a szent királyt, hanem hamarosan újabb felszabadító hadjáratot tervezgetett. Sikerült is nagyobb sereget összetoborozni s a testvérével, Anjou Károly szicíliai királlyal kötött megállapodás értelmében 1270 tavaszán Tuniszban partra szállt. Karthágót sikerült is elfoglalnia. Ekkor azonban Károly azt kívánta, várják meg az ő megérkezését. A szicíliai királynak nem állt érdekében a hadjárat gyorsítása és ezért késlekedett. A tétlenségbe merült hadat halálos ragály támadta meg, melynek előbb a király legifjabb fia, majd maga sz. Lajos is csakhamar áldozatául esett (1270). A fővezérletet Anjou Károly vette át, de csakhamar békét kötött a törökkel. Így feloszlott az utolsó jelentősebb kereszteshad is s

a keresztesháborúk ezzel be is fejeződtek. Nagyobb tervek és kisebb vállalkozások adódtak még itt-ott, de komoly eredmény nélkül.

1281-ben elesett Accon, a kereszténység utolsó erőssége a Szentföldön s ezzel a keresztények a tulajdonképeni Szentföldről végleg kiszorultak. A kereszténység utolsó mentsvárai Keleten voltak: Örményország, mely a 14. század végéig és Ciprus, mely a 16. század második feléig keresztény kézen maradt, de ekkor ezek is a mohamedán hódításnak estek áldozatul.

Ha felállítjuk a keresztesháborúk őszinte mérlegét, be kell vallanunk, hogy tulajdonképeni kettős főcéljukat: a Szentföld megszabadítását a mohamedánoktól és végleges megtartását keresztény kézben, valamint a keletiek egyesülését a nyugatiakkal, nem érték el.

Ezzel szemben mégis sok más üdvös hatása volt a nagyszabású mozgalomnak.

Megvolt a maga fontos politikai jelentősége: hátráltatta a török hatalmi erejének kibontakozását, hódító előretörését s így jó két századaddal visszavetette európai beözönlését.

Európa belső nyugalmi életére is jó hatással voltak a keresztesháborúk. A még vad és nyers harcos ösztönök egy nemes cél szolgálatában hűltek le s ennek folytán az otthoni nyugtalanságok megszűntek.

Termékenyítőleg hatott e mozgalom a tudományokra: a történetírásra és földrajzra, valamint a nyelvek ismeretére s a keletiek régi és mélyebb kultúrájának az átvételére. Aristoteles tanulmányozása is ekkor indult meg erősebben. A művészetek is sokat nyertek a keletiekkel való érintkezés által s az irodalmi hatások is jelentősek voltak.

Legtöbbet azonban e mozgalommal az európai kereszténység szellemi látóköre nyert s ezzel együtt a világkereskedelem, amely egyszerre pazar élénkséggel

fejlődött ki Kelet és Nyugat között. Keleti termékek, földművelési és iparcikkek találtak utat Nyugat felé. Hogy csak néhány apróságot említsünk: ekkor váltak Európában ismertté: a görögdinnye, a citrom, a szentjánoskenyér, a sáfrány, cukor és a rizs; az ipari termékek közül a gyapot, a damasztszövet, atlasz, selyem musszelin, a különféle szőnyegek és hímzések.

Jelentékeny eredmény ez is: ekkor indult meg igazában a nemzetközi élet, a népek között a sűrűbb érintkezés, egymás megismerése, a szokások, életmódok átvétele. A városi élet kiterebélyesedett, a polgárság meggazdagodott és súlya a politikai életben megnövekedett. Így fejlődött ki a rendiség a hűbériség helyén.

Nem utolsó vívmányként a pápai tekintély megnövekedése említhető. A kereszténység ezúttal tapasztalta meg legélénkebben, hogy ha egységesen nagy vállalkozások érdekében kell síkra szállnia, egyetlen központ van, amely körül mindenkinek tömörülnie kell s ez a pápaság. A pápa az egész hatalmas európai mozgalomnak voltaképeni megindítója, szervezője, lelke, irányítója s így a hitbeli és eddig inkább elméleti főség mellett most tényleges hatalmi szerepe is láthatóan testet öltött.

JEGYZETEK.

1.

[1] S. Hieron: Ad Marcell. Ep. 46. [2] Jaffé: Regesta Pont. Rom. I. 4826. [3] Hefele: Konziliengesch. V. 203. [4] A. Cartellieri: Der Aufstieg des Papsttums. 1936. 246.

2.

[1] Áldásy: A kereszteshadjáratok története (1924) 18—19. [2] Historia belli sacri l. X. c. 4. sqq. P. L. t. 201. [3] Röhricht: Regesta Regni Hierosolim. 1097—1291. (1893.) 47. kk.

3.

[1] Otto Freising: De gestis Frid. I. 34. seq. [2] Mansi: Acta concil. XXII. 419, 527. [3] Migne: P. L. t. CCXIV. 106. kk. [4] Potthast: Reg. Pont. Rom. 170, 182, 184. kk.

4.

[1] Des Essards: La croisade des enfants (1875). 34. kk. [2] Balics A kat. Egyház tört. Magyarországon II. köt. I. rész. 222. kk [3] Bréhier: L'Eglise et l'Orient au moyen âge 200. [4] Bollandistae Acta Sanctorum 25. Aug.

NYOLCADIK FEJEZET: A KÖZÉPKOR ESZMEVILÁGA ÉS ÉLETBERENDEZÉSE.

1.

A középkori egyházias gondolkodás kialakulása. A clunyi mozgalom sokszerű hatása. A papság és a keresztény királyság eszméje.

A középkor sajátosan egyesíti magában a formáiban még végleg ki nem finomult, nyers és végletes, de alapjában robusztusan egészséges, őszinte, mélyen hívő s eszmei lendületű lelkiség vonásait. Az a szellem, amelyet helyes értékeléssel „középkorinak" nevezünk, a 10. század közepétől valóságos szellemi forradalomként indult hódító útjára.

A mozgalmat megfelelő történelmi adottságok tették lehetővé. A Nagy Károly idejében megindult világias színezetű, humanista első-reneszánsz hamar kimúlt, külsőségekbe fulladt, önmagát ismételgette, unottá és érdektelenné vált. Adva volt a kellő lélektani pillanat a Clunyből (Dél-Franciaország) kiinduló vallásos szellemi mozgalomhoz s annak nagy sikeréhez.

A 909-ben alapított clunyi kolostort második apátja, sz. Odo († 941) reformálta meg.[1] A szerzetesi életet teljesen átalakította benne. A reformhoz először csak a francia rendházak csatlakoztak, majd a belőle kisugárzó szellem ellenállhatatlan hatása eljutott távoli országokba is. Német-, Lengyel-, Spanyol-, Angolországban egyre több és több kolostor rendelte alá magát Clunynek, amiből a 12. század elején már 2000 kolostorból álló hatalmas szerzetes-monarchia született meg s mint valami új állam lassankint rányomta új lelkiségének bélyegét a keresztény országokra, átala-

kítva az egész keresztény életet. Ez a kor a szerzetesi életeszmény és az egyháziasság tipikus kora.

Elsősorban nem a föld, hanem az ég felé fordul, a földi életet is túlvilági, transzcendens vonatkozásban szemléli. Szerzetesi gondolkodásmód nyomja rá a korra bélyegét. Szellemi életében szinte egyeduralomra tesz szert az egyházi tudományok művelése, a „hét szabad művészet" mesterei átadják helyüket a hittudósoknak, a világi tudomány elnémul a szent iratok tekintélye előtt. Még a szépirodalom is a vallásos élet szolgálatába áll. A költők dogmatikai kérdéseket öltöztetnek verses formába. Költészetük tartalma, tárgya, célzata vallásos.

De a clunyi szellem nemcsak a szerzeteseket akarja átalakítani, hanem az egész világot megnyerni az Isten országa, a Civitas Dei számára. A világi papságot kiszabadítja a simoniának, a házaséletnek és a világiak befolyásának a béklyóiból. IX. Leóban és utódaiban, főleg VII. Gergelyben a pápai trónig is eljut a clunyi szellem.

De magát a világi életet is átitatja. Mélyen vallásos, szigorúan egyházias felfogásra nevel mindenkit. Az állam, a fejedelmek és a császár a szerzetes apátokkal karöltve dolgoznak a keresztény reformokért. Csodálatos, hogy a reformmozgalomnak egyik legnagyobb előmozdítója az a III. Henrik német császár, aki egyébként a német egyháznak teljhatalmú intézője s aki maga tesz le és ad pápákat az Egyháznak.

A VILÁGIAS GONDOLKODÁSÚ francia Adalbero laoni püspök a királyhoz intézett iratában gúnyosan említi, hogy már a nemesség is szerzetesi szokásoknak hódol, komor ábrázattal jár-kel, Odilo clunyi apát ellenben mint valami király és hadvezér uralkodik a szerzeteshadon. E visszás viszonyok — írja — nem vezethetnek jóra, előbb-utóbb a Birodalom bukását fogják eredményezni. Felszólítja tehát Róbert francia királyt, hogy szabadítsa ki magát a szerzetesek túlzott befolyása alól!

Az a szoros kapcsolat, amely az államhatalom és a reformmozgalom között szövődött, szükségessé tette, hogy a clunyi apátok: sz. Odo, sz. Majolus, Odilo, Hugó, a világiak udvarában minél gyakrabban megforduljanak. A nagyhírű apátok a királyi udvarban nagy befolyásra tesznek szert, tanácsokkal látják el a fejedelmeket és politikai küldetéseket intéznek.

A clunyi apátok nagyfontosságú szereplésén kívül a szerzetesek egyébként is a kor hősei, legbefolyásosabb irányítói. Elég csak VII. Gergelyre, Clairvaux-i sz. Bernátra, sz. Ferencre és sz. Domonkosra gondolnunk.

HOGY A CLUNYI-REFORM mennyire áthatotta a világiakat s mily szívesen nyujtottak segédkezet, mutatja a milánói Pataria-mozgalom, amely a népi (proletár) és vallásos megmozdulás összekapcsolódása. A milánói egyházi körökben az egyébként is megbotránkoztató állapotok Guido érsek kormányzásakor (1045 óta) már tűrhetetlenekké váltak. Erre két pap, Landulf és Ariald 1057-ben megalapította az ú. n. Pataria-egyesületet[2] (Pataria annak a városrésznek a neve, ahol gyülekeztek), melynek célja a romlott egyházi viszonyok javítása lett. A mozgalomhoz nagyobb néptömeg csatlakozott, amely súlyos társadalmi ellentétbe és összetűzésbe került a nemesi osztálylyal. Ez utóbbi viszont a reformot nem áhítozó főpapsággal állt szövetkezésben. II. Viktor a két papot forradalminak látszó viselkedésük miatt az Egyházból kirekesztette (1057), de utódai, IX. István és II. Miklós az ügy alaposabb vizsgálata után védelmükbe vették őket. Az egyesület aztán az egyházi reformok bevezetésében nagy sikereket ért el, éppen egy világi embernek, Erlembaldnak vezetése alatt.[3]

A Clunyben különös frisseséggel kifejlődött közösségi szellem az összes kereszténeket egy nagy család, a respublica christiana tagjainak tekinti. Amint az ember testből és lélekből áll, úgy a kereszténységet is két hatalom: a papi és világi vezeti. A papi hatalom feje a pápa, a világié a császár. Így alakult ki a földi

Isten-ország két összetevő eleme: a sacerdotium és regnum, a papság és királyság.[4] A két hatalom jelképe a két kard elmélete: a lelki s a testi kardé. Mivel pedig a lélek a test fölött áll, a lelki hatalmat is elsőbbség illeti meg a világival szemben. Ez utóbbi tehát az előbbinek az irányítása alatt végzi munkáját. A sacerdotium elsőbbségét a regnummal szemben a nap és a hold, az ég és a föld, a lélek és a test hasonlata fejezi ki.

Középkori alapvető elv volt a két főhatalom kölcsönös támogatása. Az állam ellenségét az Egyház is a saját ellenségének tekintette. Viszont, aki elszakadt az Egyháztól, annak az állammal is meggyűlt a baja. Amint megkívánta a világi hatalom, hogy minden alattvalója az egységes állam tagja legyen, ugyanúgy követelte az egységes Egyházhoz-tartozást lelki tekintetben. Persze a kettős jogkörnek, a pápai és királyi hatalomnak e dualisztikus gyakorlása s tiszta elhatárolása sokszor lehetetlen volt. Nehéz volt megmondani összetett természetű esetekben, mi tartozik még a világi és mi a lelki hatalom irányítása és megítélése alá. Ezért állandó a hullámzás a hatáskörök gyakorlásában.

A kezdeti (9. századi) felfogás szerint a király a püspökhöz hasonlatos tisztséget tölt be, a papi rend tagjaként kezelik, ő is Krisztus helytartója. Az investitúra-harc után ez már módosult: nem tekintik többé Krisztus földi helytartójának, hanem csak az Egyház jogai és az igaz hit védelmezőjének. A papi hatalomkörben szintén megvan a folytonos hullámzás: kezdetben sok tekintetben függ a világi főhatalomtól (az investitúra-harc előtt), majd hatalmi köre kiszélesedik (12., 13. század), hogy azután újra visszavonuljon a világi jellegű hatalom gyakorlásától.

2.

A pápaság középkori helyzete. A cezaropapizmusból a hierokratizmusba. A Gergely-féle eszmék. A pápák világi uralmának kérdése. III. Ince felfogása.

A 11. század nagy vallási fellendülése és hitének elmélyülése természetszerűleg magával hozta a legfőbb lelki hatalomnak nagyraértékelését. Ennek birtokosát, a pápát minden földi méltóság fölé helyezte. E felfogás mellett tarthatatlanná vált az addigi lealázó helyzet: a világi főhatalom birtokosának, a császárnak korlátlan befolyása, ítélkezési, sőt letételi joga a pápával szemben. Ennek a cezaropapizmusnak megdöntésére a küzdelem a 11. század közepe táján indul meg. A győzelem igazi kivívója VII. Gergely. Ő vezeti át a középkort a cezaropapizmusból a hierokratizmusba, az egyházi uralomba. Ő a középkori pápai hatalom eszmerendszerének legmarkánsabb képviselője. A kor egész felfogása ennek a pápaeszménynek vetülete.[1]

A pápa dolga pl. arra vigyázni, hogy a keresztény életeszményt mindenki, a nagyok is tiszteletben tartsák. A pápák ezirányban már VII. Gergely előtt sikeresen működtek. I. sz. Miklós II. Lothárt, V. Gergely Róbert frank királyt rendszabályozta meg. VII. Gergely is éberen őrködött s megtorolt minden erkölcsi visszaélést, így Fülöp Ágost francia király házassági botrányát. Ezért mondta Blois Péter a pápáról, hogy „a gonoszok pörölye s az ártatlanok vigasztalója". A középkorban a pápákat, a fennmaradt emlékek szerint, a legnehezebb problémákban kérték fel döntőbíróul.

A pápa fontos hivatása a nemzetközi béke megóvása. A népek, királyok között felmerült viszályokat ők igyekeznek elsimítani, sok esetben sikerrel. VII. Gergely Magyarországon békítgeti a királyi testvéreket, Gézát, Salamont, Lászlót.[2] Aragóniában, Oroszországban szintén fellép a béke érdekében. III. Ince

a fejedelmeket felszólítja a polgárháború megszüntetésére. X. Gergely Habsburg Rudolfot adja a zilált állapotban lévő német Birodalomnak. VIII. Bonifác békét közvetít az angol és francia király között.

Pápai jog a császári korona adományozása. A császár ugyanis az egész kereszténység világi feje és az Egyház védelmezője. Erre a tisztségre csak méltó ember jelölhető. III. Ince fejti ki világosan a jogi álláspontot. Szerinte a fejedelmek azt választhatják német királlyá, akit akarnak, a pápa ez ellen nem szól. De ha nem tartja személyét alkalmasnak, megtagadhatja tőle a császári koronát, úgyhogy az illető német király ugyan, de nem német-római császár.

A császári méltóság szent és egyházvédői jellegét kidomborította a császárkoronázás. A császár itt békét, hűséget és védelmet ígért az Egyháznak. A koronázás szent jellegét kiemelték a koronázási imák, — a császár földreborultan mondta el a Mindenszentek litániáját — a szent olajjal való megkenetés. A pápa a gyűrűt, a birodalmi jogart adta át neki, majd oldalára kötötte a kardot, aki azt hüvelyéből kihúzva, három vágást tett a levegőben; ez a pápa védelmét jelentette. Így a császár sz. Péter katonája (miles sancti Petri) lett. Majd megkapta az aranykoronát és császári trónjára vonulhatott.[8]

A pápa középkori hatalmának félelmetes eszköze: a császárok és királyok trónfosztási joga. VII. Gergely IV. Henriket, III. Ince IV. Ottót, IX. Gergely és V. Ince II. Frigyest a császári, III. Ince Földnélküli Jánost (ezt később visszahelyezte) a királyi hatalom gyakorlására mondja ki alkalmatlannak s alattvalóikat a hűségeskü alól feloldja.

A MAI ÁLLAMJOGI FELFOGÁS és szuverénitás-fogalom mellett ez elképzelhetetlen beavatkozásnak látszik. Korunkban alkotmányos eszközökkel vagy más belső erők érvé-

nyesülésével tudunk elgondolni trónfosztást, külső beavatkozás azonban szuverén állam számára tűrhetetlen. Ám a középkorban ez a kor lelkületében gyökerezett, mindenki természetesnek találta. A keresztény állam a kor felfogása szerint Isten földi országa, tehát szent jellege van, amely jellegben a császár vagy király is részesül. Ezért személye szent és sérthetetlen. De csak addig, míg valóban az Isten országához méltóan tölti be hivatását. Mihelyt a megfelelő erkölcsi és hitbeli magatartás hiányzik, alkalmatlanná válik a kormányzásra, megfosztatik minden kiváltságától s el kell hogy hangozzék fölötte a kereszténység fejének elmarasztaló ítélete: a trónfosztás.

A középkor a pápai méltóság nagyraértékelését leginkább azzal a felfogásával fejezi ki, hogy a kereszténység fejének nemcsak lelki, hanem világi hatalmat is juttat. Ezt egyrészt a lelki hatalom bírása természetes következményének tartja (ha kijár neki a nagyobb, annál inkább a kisebb), másrészt kellő hangsúlyt a lelki intézkedések számára világi hatalom nélkül biztosítva nem lát. Ez általános középkori felfogás ellenére a pápa világi uralmának terjedelme és természete sok tekintetben elméleti síkon mozog. Nem zavarja az országokat és uralkodókat, ha uralmuk nem egyházellenes, teljes intézkedési és uralkodói jogaik gyakorlásában.

VII. Gergely ugyan azt írja Aragónia királyának: „Krisztus sz. Pétert a világbirodalom fejévé tette",[4] de az összefüggésből kitűnik, hogy a pápa mindenki fölött álló lelki és nem politikai hatalmat gondol. Mikor Magyarországról azt írja, hogy egyetlen más országnak sem kell alávetni, hanem csak a római egyháznak, kitűnik, hogy itt is nem politikai és hűbéres, hanem vallási indítékokon nyugvó hitbeli engedelmességet sürget.

Legjobban III. Ince merült bele a politikába s alatta valósult meg a pápák világi uralma. Mégsem követelt magának olyan világi uralmat, amely lelkiek-

kel nincs összekötve. Vallja, hogy a hűbér fölött — mint csak világi dolog fölött — ítélkezni nem akar.[5] Ilyen dologban csak annyiban dönt, amennyiben annak lelkiismereti vagy erkölcsi vonatkozása van.

A PÁPÁK LELKI ATMOSZFÉRÁBAN mozgó világi uralmának történelmi fejlődése különböző fokozatokat mutat. A német-római császárság fölött a pápai hűbéruralom elindult kialakulása felé különösen III. Lothár idejében, de Barbarossa Frigyes közbejött uralkodása miatt ez a fejlődés egyszersmindenkorra megszakadt.

Lengyelország, Csehország, Franciaország, Magyarország és a Skandináv államokkal szemben csak egészen eszmei tartalmú hűbéri viszony létesült, amely gyakorlatilag ez államoknak függetlenségére semmiféle következményekkel nem járt.

Egyes spanyol területeken és III. Ince idejében, rövid időre Angliában is a felfordult politikai viszonyok a pápasággal szemben évi díj fizetésével együttjáró hűbéri állapotra vezettek. Angliában azonban Földnélküli János személye s nem a pápa akarata érlelte ki ezt a helyzetet.

Lelki hatalmának gyakorlására és függetlenségének biztosítására a nyugati országok mintájára hűbérként kezelte a pápa a szicíliai kettős királyságot. Végül egészen világi fejedelem hatalmával kormányozta az ú. n. Egyházi vagy Pápai Államot.

A középkori egyházi főhatalom helyzetének ebből az odavetett vázlatából is látható, hogy minden más hatalmasság közül toronymagasan emelkedik ki a pápának személye. Ő a kereszténység feje s hivatásának méltó betöltéséhez, a mi mai fogalmainkhoz képest szokatlanul nagy világi hatalmat is biztosít neki a sz. Péter utóda iránti kegyeletből táplálkozó mély vallásosság.

3.

A császárság mint az Egyház védelmezője. Későbbi lazulás az Egyház és a Birodalom viszonyában. A Staufok abszolutisztikus császári eszméje. Jogászi szellem. Federatív császárság. Vallási tartalom a monarchia intézményében. Társadalmi tagozódás.

A középkor másik nagyhatalma a pápaság mellett: a császárság. Abból a gondolatból kiindulva, hogy a keresztények mind egy nagy, közös családba tartoznak, el kellett jutni az egy közös politikai fő gondolatára is. Amint ez lelkiekben a pápa, úgy világiakban a császár. Világiakban, de a középkor vallásos gondolkodásához képest a császár méltósága is át és át van szőve vallásos tartalommal.[1]

A szász Ottók alatt a császárság erősebben missziós tartalmú, mint valaha. Különösen a mélyen keresztény érzületű és fiatalosan lelkes III. Ottó idejében; az ő uralma azonban észrevétlenül csúsztatja át hatalmi felfogását az Egyházra is és a pápa fölött való rendelkezéssé terjeszti ki, míg világi uralom tekintetében egyáltalán nem akar korlátot tűrni. Jóhiszemű cezaropapizmus volt: Ottó azt hitte, helyesen cselekszik, mikor a pápaságot lealázó helyzetéből s az itáliai nemesek kezeiből kiszabadítja és fennhatóságát föléje is kiterjeszti.

II. Henrik és II. Konrád kevésbbé érvényesítette befolyását a pápaság fölött, otthon azonban, a német egyházkormányzásban ők is az Ottók cezaropapista uralmát folytatták.

Még tovább ment III. Henrik, aki egyénileg jámbor és buzgó ember volt, de kormányzásában a legkorlátlanabb egyházi és világi hatalmat gyakorolta. Alatta éri el csúcspontját a császári fennhatóság a pápasággal szemben.

Krisztus földi helytartójának önmagát és nem a pápát tekintette.[2] Ezért e szavak kíséretében koronáz-

tatta meg magát: Vicarius es Christi (Krisztus helytartója vagy). A pápaság szinte a birodalmi egyházpolitika eszköze volt a kezében; erre támaszkodott jóformán egész uralma. Később bevonta a birodalmi egyház szervezetébe mint egyik tényezőt a pápaságot is. Pápákat tett le és emelt föl a Birodalom érdekeinek megfelelően. Vele azonban egyszersmindenkorra lezárul a cezaropapista uralkodók sora.

Utódai, a két utolsó frank császár, IV. és V. Henrik alatt az egyházi reformpárt tagjai kerülnek a pápai székre, akik kivívják annak teljes függetlenségét. A pápaság és császárság viszonya teljesen ellentétes fordulatot vesz. Nem a császár a legfőbb hatalom birtokosa, hanem a pápa. A császár nem vicarius Christi, hanem miles Christi (Krisztus katonája).

A Száli-ház kihalta után a császár hatalma még kevesebb lesz. Most már nem vicarius Christi, de még nem is miles Christi, hanem egyszerűen egy lateráni képfelirat és a pápai udvar magyarázata szerint: Lothar fit homo papae, azaz Lothár a pápa hűbérese. Ez ugyan ilyen formában sohasem valósult meg, de rendkívül jellemző a helyzet alakulására; még nem is egy századaddal előbb a császárság magát a lelki és egyházi hatalom forrásának tekinthette, most pedig az Egyház vazallusává lett. A császárság ekkor új harcot indít elvesztett világuralmáért, ami egészen új fejlődési utakra tereli.

Barbarossa Frigyes célja: a császári hatalom régi fényének visszaállítása. A pápával való kínos konfliktusok sora után a császári hatalom teljes értelmezését az 1158-i roncagliai gyűlésen kívánja deklarálni, ahova négy bolognai jogtudóst is meghív. A gyűlés igazi célja Frigyes abszolutisztikus uralmának bejelentése. Elméletileg is kiépített felfogása szerint az uralkodó Istentől és csakis tőle kapta hatalmát és csak isteni törvény

köti. Maga ment a hagyományok, szokások, törvények kötelező ereje alól. Ő a világmindenség ura (dominus mundi), a földkerekség királyainak királya (princeps terrae principum).

CSÁSZÁRSÁGA kifejezetten abszolutisztikus császárság. Hatalmában senkivel sem osztozkodik. Sok vegyül a császár iránt kialakuló tiszteletbe a régi pogány római császár-istenítésből: divusnak, isteninek nevezik; mintegy a szentség fényével övezik, ezért megszólítása: Sacratissima Maiestas, Legszentebb Felség. Írásaiban önmagát többesszámban nevezi (pluralis maiestaticus). A nép lábcsókkal tiszteli. Fönségének tudatában összejöveteleken, gyűléseken maga közvetlenül nem szól a néphez, óhaját külön császári beszélő közvetíti a jelenlevőkhöz. Ítéleteit harangzúgások közepette hirdetik ki. Viterbói Gottfried így ír VI. Henriknek: „Isten vagy, az istenek nemzetségéből." II. Frigyes ezt hangoztatja: „Amit a királyok tesznek, azt ne vitassák és ne ítéljék meg alattvalóik, miután a királyoknak szívét és szívük minden dobbanását Isten tartja kezében."

Barbarossa Frigyes nemcsak elvben vallja, hanem meg is valósítja az abszolutisztikus állam-berendezkedést. Központi kormányzatához új, megbízható hivatalnok-sereget képeztet ki. A hűbériséget a hűbérbirtok visszaszerzése és királyi várhálózat kiépítése által gyengíti. Bevezeti a zsoldos hadsereget, az adókivetést: személyi, föld- és állatadókat.

Barbarossa és utódai abszolutisztikus államfelfogásának nemcsak egyéni hajlamaik képezték a forrását, hanem az ezidőtájt újraéledt és a kor levegőjébe átszivárgott római jog rendszere. E „jogászszázadban" (1150—1250) a bolognai egyetem arra tanította az embereket, hogy a római jog szemléletével nézzék az életet.[3]

Utóbb II. Frigyes még inkább mélyíti a császárság és a római jog kapcsolatát. Kifejezetten állami egyetemet alapít 1224-ben Nápolyban, hogy a jogilag képzett új hivatalnokok ott telítődjenek a császári minden-

hatóság eszméivel. 1231-ben pedig kiadja a Liber Augustalist, a német birodalmi joggyüjteményt.[4]

A jogász-szellem az egyházi jog területére is bevonult. Még egyházjogászok is meghajlanak a Justinianus-féle elvek előtt. Salisbury János chartresi püspök pl. elismeri, hogy az igazságos király akarata törvény (Quod principi placuit, legis habet vigorem).

A jogászi élet tudományos és gyakorlati küzdelmeinek idején a pápai székbe legnagyobbrészt kiváló jogászok kerülnek: III. Sándor, III. Ince, IX. Gergely, IV. Ince, VIII. Bonifác, akik a világi törvénygyüjteménnyel szembe a sajátjaikat állítják. Már 1140 körül megjelenik Gratianus jogi gyüjteménye (Concordantia), II. Frigyes gyüjteménye után pár évvel (1234) pedig IX. Gergely adatja ki a Pennaforti Rajmund által szerkesztett Decretalest vagy Extravagantest.

A TELJES ÖNKÉNYURALOM felé nagy léptekkel siető császárság azonban nemhogy megerősödött, hanem éppen a szétesés lejtőjére lépett a totális hatalom erőszakolásával: a pápaság elleni küzdelemben saját legjobb erőforrásairól kellett lemondania. A Birodalom nagy hűbérurai többízben már Barbarossa mellé is csak úgy voltak hajlandók odaállani, ha a császár rovására hűbérbirtokaikon növelhették önálló jogaikat. Ezzel hatalmas mértékben megerősödött a territorializmus, a Birodalomnak részekre való szétesése.

Még több engedményt tett ebben az irányban II. Frigyes. A fejedelmek csak úgy ismerték el fia számára a Birodalom és Szicília egyesítését, ha Frigyes a fejedelmeknek a területeiken teljes önállóságot biztosít. Ez a német federalizmus születésének a dátuma (1232). A 13. század folyamán tovább halad a Birodalom ezen a megkezdett úton.

A középkor államformája a monarchia, az egyeduralom. A köztársasági gondolat — mellőzve itt a rendi

autonómiájú városállamokat — egyetlen esetben bukkan fel mint a monarchiától lényegében különböző elv. A római köztársaságban ennek tulajdonképeni életrehívója egy fiatal pap, Bresciai Arnold,[5] aki Párizsban Abelárdnak volt a tanítványa, majd szülővárosában, később Rómában kiváló szónoki ékességeivel és a népszabadság eszméjének demagóg hirdetésével könnyű sikereket ért el, a népet fellázította a pápaság ellen s az Egyház vagyonának elkobzását követelte.

A fellázadt rómaiak kezükbe kerítették a hatalmat, kikiáltották a köztársaságot, szenátust választottak s pénzt verettek az ősi felirattal: Senatus Populusque Romanus. Új időszámítást kezdtek és mint köztársaság, függetlennek nyilvánították magukat a pápától. II. Incének menekülnie kellett. A 2-ik egyetemes lateráni zsinat (1139) letette Bresciai Arnoldot és Itáliából száműzte. Arnold egyideig Párizsban tanított s közben heves vitatkozásba kezdett sz. Bernáttal. A következő pápa, a szelídlelkű III. Jenő visszaengedte Rómába, de azzal a feltétellel, hogy nem bonyolódik politikába. Arnold nem állta szavát, ismét a köztársaság élére ugrott, amelynek a mozgató lelke volt egészen haláláig, 1155-ig, amikor Barbarossa elfogatta. Erre mint eretneket elítélték és kivégezték. Barbarossa megígérte, hogy teljesen letöri a római köztársaságot, de közben harcba keveredett a pápával s így erre nem került sor, úgyhogy a köztársaság kisebb-nagyobb megszakítással csaknem a 12. század végéig fönnállt.

Ez egyetlen eseten kívül a középkorban általános a monarchikus államforma. Minden ország királytiszteletének megvan a saját külön, kialakult stílusa. Magyarországon az Árpádházhoz tartozás volt föltétele a királyság birtoklásának. Ami azonban az Árpád-vérűt igazán királlyá teszi: az a megkoronázás sz. István koronájával.

Franciaországban főképen a királyi vér miszti-

kuma fejlődik ki.[6] A francia közvélemény szerint „a legkeresztényibb király" választott lény, különb valamennyi királynál.

A többi népek is nemzeti ideáljuk megszemélyesítőjét, felsőbbrendű lényt, Isten választottját látták királyukban.

A 13. századtól kezdve módosul a királyfogalom és a királyi hatalom. Megkezdődik az a folyamat, amely az isteni küldetés tudatát a királyi méltóság önértékelésével helyettesíti. Erősségét nem természetfölötti jellegében, hanem földi hatalmában látják. Kibontakozóban vannak az új államok kezdetei: evilági öncélúság, abszolút uralom. Új királytípusokkal találkozunk: Plantagenet II. Henrik, Barbarossa Frigyes, II. Frigyes, Fülöp Ágost, Szép Fülöp.

A királyi abszolutisztikus törekvéseknek ellensúlyozásaként megjelenik a **közösség**, hogy részt kérjen a kormányzásból. Kialakulnak a királyi hatalom mellett az alkotmányosságnak többi összetevői is: rendiség és parlamentarizmus,[7] utóbbi legelőbb Angliában.

A középkor társadalmi berendezkedése hűbéres tagozódást mutat. A hűbéri viszonynak kettős: tárgyi és személyi eleme van. A tárgyi, hogy a király vagy a hűbérúr birtokot ad beneficiumként használatra alattvalójának. Személyi vonatkozás, ahogy viszonzáskép szövetségi hűség jön létre az adományozó és a megadományozott között. Ez utóbbi a kapott beneficium ellenértékeképen hűbérurának vazallusává lesz.

Társadalmi helyzetét mindenkinek hűbéri állapota jelölte ki. Legfelül áll a nemesi osztály, középen vannak a miniszteriálisok (körülbelül a mai középtisztviselőknek felelnek meg) és a közszabadok, legalul a nemszabadok.

A közszabadok rétege még a népvándorlás korá-

ban a középkori népek zömét teszi, tagjai jobbára földműveléssel foglalkoznak.

A nemszabadoknak két csoportja van: a személyileg és dologilag szolgáké. Az előbbi csoport nem kap az urától földbirtokot, hanem magának dolgozik akár mint földműves, akár mint kézműves. Helyhez kötve nincs, fejadót fizet. A dologilag nem szabad ember, a jobbágy műveli az urától számára kijelölt földet. Nem költözködhetik szabadon. Ha a föld gazdát cserél, az új birtokos hatalma alá kerül. Röghözkötött, viszont ura sem foszthatja meg őt a neki juttatott földtől.

A rabszolgaság a kereszténység hatása folytán ebben az időben már megszűnt.

JEGYZETEK.

1.

[1] Galla F.: A clunyi reform hatása Magyarországon (1931). 8. kk. [2] H. Greeven: Die Wirksamkeit der Cluniazenser auf kirchl. u. polit. Gebiet im XI. Jahrh. (Wesel, 1870). [3] A. Cartellieri: Der Aufstieg das Papsttums (1936). 104. [4] F. Kampers: Rex. et sacerdos. Hist. Jahrh. (1925). 495—515.

2.

[1] Gosselin: Le pouvoir du pape au moyen-âge. II. cap. 2. [2] Registra Greg. VII. Lib. II. ep. 55. [3] Schramm: Die ordines der mittelalterl. Kaiserkrönung. Archiv f. Urk.—Forschung. 1930. [4] Reg. Greg. VII. Lib. IV. ep. 2. [5] Non intendimus judicare de feudo cuius ad ipsum, sc. regem, spectat iudicium. Pothast, Reg. VII. 42.

3.

[1] Kampers: Vom Werdegang der abendländischen Kaisermystik (1924). [2] Dempf: Sacrum Imperium (1929). 27. kk. [3] Váczy Péter: Középkor. 553. kk. [4] Niese: Zur Geschichte das geist. Lebens am Hofe Friedrichs II. (Hist. Zschr. 1912. 473—540). [5] De Stefano: Arnoldo di Brescia ed i sui tempi (1927). [6] Mourret: Hist. gen. IV. 290. kk. [7] Kaser: Das späte Mittelalter (in Hartmann: Weltgesch. V.) (1925). 76—152.

1.

Hitbuzgalmi élet. A szentségek tanának kifejtése. Búcsúengedélyek. Ünnepek. Szentek tisztelete.

Ha a középkort joggal nevezzük a keresztény szellem kivirágzása korának, ezt a jelleget elsősorban a vallási élet sokrétű fejlődése igazolja. A hit mélysége s melegsége volt az, amely a kornak még külső intézményeit is a vallásos gondolat bűvkörébe vonta.

Ennek a vallási fejlődésnek középpontjában a hitbuzgalmi élet áll, főleg annak Krisztustól rendelt kegyelmi eszközei, a szentségek. A szentségek dogmatikája, bár újat nem tartalmaz, erős külső fejlődést mutat e korban. A szentségek lényege, anyaga, formája és hatékonyságuk változatlanul ugyanaz, de a köréjük font szertartás és használatuk változásnak voltak alávetve.

A szentségekről szóló tan különösen a 12. században megkapja elméleti megalapozását Lombardi Pétertől, majd a 13. században Aquinói sz. Tamástól és sz. Bonaventurától. Utóbbi a szentségeket mint a lelki betegségek orvosszereit mutatja be. Az áteredő bűn gyógyszere: a keresztség, a halálos bűné: a bűnbánat, a bocsánatos bűné: az utolsó kenet, a tudatlanságé: az egyházi rend, a hitbeli gyöngeségé: a bérmálás, a testi gyarlóságé: a házasság, minden betegségé: az Oltáriszentség. Ez utóbbival kapcsolatban engesztelésül az eretnek Berengariusnak Krisztus jelenlétét tagadó téves tanításáért, a 11. századtól kezdve szokás lett a szentmisében az Úrfelmutatás (azelőtt csak az átváltoztatás volt meg Úrfelmutatás nélkül), alatta a harangozás

s a híveket térdelésre buzdították Úrfelmutatástól áldozásig.

Az Oltáriszentség tisztelete egyre emelkedett. Külön zsinati határozatok előírják, hogy az Oltáriszentséget kifogástalanul tiszta edényben, biztos helyen, szentségházban kell tartani, előtte örökmécsest égetni. Ha a pap beteghez viszi, előtte égő lámpát és feszületet kell vinni s csengetyűszóval figyelmeztetni a híveket annak imádására. Mivel gyakorlati szempontok nagyon ajánlották, most már véglegesen behozták az egy szín alatt való áldozást. Megszűnt a csecsemők áldoztatása is.

Minthogy a hívek buzgósága csökkentével egyes helyeken egyre ritkább lett az Oltáriszentség vétele, ezért a 4. lateráni zsinat (1215) kötelezővé tette évenként legalább egyszer, húsvét táján a szentáldozást.

A nyilvános istentiszteletek középpontja természetesen most is, mint az apostoli idők óta mindig, a szentmiseáldozat volt. Az eddig különféle liturgiák szerint bemutatott szentmisék helyett egyre általánosabbá lett a római miseliturgia.[1]

Számos zsinati határozat, sőt az állami törvények is szigorúan kötelezték a híveket a vasár- és ünnepnapi misehallgatásra. Nálunk sz. István és sz. László törvényei büntetést szabnak a misemulasztókra. Nyugaton a toulouse-i zsinat (1229) 12 dénárra bünteti az ilyeneket.

Sajnos, sokszor a papi tudatlanság, hanyagság vagy kapzsiság visszaélt a szentmisékkel. Voltak, akik naponta többször miséztek. Mások meg nagyon ritkán. Némelyek több ú. n. „száraz misét" mondottak, azaz a szentmise imáit, szertartásait elmondták, kihagyták azonban a lényeget: az átváltoztatást és az áldozást. A pápák és a zsinatok szigorú rendszabályokkal és büntetésekkel véget vetettek e visszaéléseknek. A lon-

doni (1200), a trieri (1227) és a kölni zsinatok (1279) a „száraz miséket" teljesen eltiltják, a kétszeri misézést (binatio) csak szükség esetén engedik meg.

Fontos eleme az istentiszteletnek a szentbeszéd, prédikáció, amely régebbi kötött, homília-formájából felszabadult, a kor ízlésének, gondolkodásának megfelelően átalakult s a nemzeti nyelvnek is fejlesztőjévé lett.

A bűnbánat szentségének kiszolgáltatásában annyi változás állt elő, hogy míg eddig a pap a feloldozásnál két formát használhatott: a könyörgőt (deprecativa: kérem Istent, hogy oldozzon fel téged bűneidtől) és az ítélkezőt (iudicativa: én téged feloldozlak bűneidtől), mostantól fogva Nyugaton ez utóbbi lett a kötelező.

Fejlődést látunk a penitenciatartás szentségével kapcsolatban a búcsúk gyakorlatában is.[2] Az ősegyházban a gyónás után fennmaradt ideigtartó büntetésektől a hívek nyilvános vezekléssel igyekeztek szabadulni. Később ennek helyébe a szent helyekre való zarándoklás lépett. A keresztesháborúk idején pedig búcsúk engedélyeztettek a hitetlenek ellen harcbavonulóknak. Az Egyház lassankint más jócselekedetek végzéséhez is búcsúengedélyt kötött. E korban ezeknek a búcsúadományozásoknak a száma a püspökök engedékenysége folytán nagyon megnövekedett, azért III. Ince pápa a 4. lateráni zsinaton az erre vonatkozó püspöki hatalmat egészen szűk körre korlátozta. Némely templom látogatására vagy templomépítési adakozásokra (pl. a leégett kölni és upsalai székesegyházak építésére) búcsút engedélyeztek. Sajnos, ezzel megkezdődött a visszaélés is a búcsúkkal, amik ellen a pápák mindig erélyesen felszólaltak, különösen az ú. n. alamizsnagyűjtők ellen.

Az Egyháznak és a hittudósoknak sokat kellett fáradozniok az utolsó kenet körül támadt balhiedel-

mek eloszlatásán. Sokan mágikus erőt tulajdonítottak e szentségnek s azt hitték, aki felveszi, föltétlenül meggyógyul. Mások szinte kötelezőnek tartották a fölvétel után a halál bekövetkezését s ha nem így történt, azt hirdették, hogy a fölgyógyultnak szakítania kell előbbi életével: húst nem ehetik, a házaséletet nem folytathatja. Az Egyház nem szűnt meg küzdeni e balhiedelmek ellen.

Az egyházi rend szentsége körül a simoniás és a kiközösített püspökök által eszközölt felszentelések érvényességéről folyt a vita, míg a rendi és a joghatósági hatalom (potestas ordinis et iurisdictionis) megkülönböztetésével sikerült az ellentétes felfogásokat tisztázni.

A házasság szentségének inkább jogi és egyházfegyelmi vonatkozásait tisztázták. A 4. lateráni zsinat eltiltotta a titkos házasságot (matrimonium clandestinum), kötelezővé tette a háromszori hirdetést és az Egyház színe (a pap) előtt való házasságkötést. A vérrokonsági akadályokat a 7. ízről a 4.-ig szállította le. A házasság felbonthatatlanságáért az Egyház e korban is mindig síkraszállt.

Az ünnepfejlődések közül nevezetesebb a Szentháromság ünnepének a bevezetése, amelyet már a 11. században kezdenek megülni. Helye az egyházi évben még ingadozó, hol a pünkösd utáni első, hol az utolsó vasárnapon tartják. Az ünnep általánosan kötelezővé csak XXII. János pápa rendelkezése folytán vált 1334-ben.

A kezdettől fogva a bűnbánat jeleként használt hamuhintést kötelező szertartássá hamvazószerdán II. Orbán tette az 1091-i beneventói zsinaton.

A 11. században hozza be Angliában sz. Anzelm a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét. Keleten némileg hasonló ünnep már a 8. században volt, onnan terjedt

át előbb a brit szigetekre, majd a szárazföldre. A hívek kegyelete szívesen fogadta, a hittudósok közül azonban sokan ellene fordultak. Heves vitatkozások indultak meg; úgylátszik nem jól fogták fel az ünnep tárgyát. Az Egyház közérzülete mellette volt, de a körötte indult viták miatt még egyelőre nem terjedt el általánosan. Hazánkban már a 11. század végén megülték ezt az ünnepet.[3]

A 13. században keletkezik az Úrnapja, amelyet először Róbert lüttichi püspök rendelt el egyházmegyéjében a szentéletű lüttichi apáca, Juliána látomása alapján.[4] Mikor a pápai székre Panteleone Jakab lüttichi főesperes került IV. Orbán néven, ez 1264-ben az egész Egyházra kiterjesztette az ünnepet.

A szentek tisztelete tovább fejlődik. Elsősorban a Mária-tisztelet, amelyet különösen a szerzetesrendek (karmeliták, domonkosok, ferencesek) terjesztettek. A szombati napot neki szentelték s II. Orbán pápa rendeletére a papok is a Mária-zsolozsmát tartoznak végezni e napon. Sz. Domonkos nagyban terjesztette a szentolvasó-imádságot. 1294 óta a loretói szent ház egyik leglátogatottabb búcsújáróhellyé lesz.

A többi szent tisztelete is emelkedőben van. Közkézen forognak az inkább jámborságot éleszteni, mint pontos életírást nyujtani akaró könyvek a szentek csodáiról és legendáiról, melyek közül legnevezetesebb De Voragine Jakab domonkosnak „Aranylegendája" (Legenda aurea). VIII. Bonifác a négy kiváló egyházatyát: sz. Ambrust, sz. Ágostont, sz. Jeromost és Nagy sz. Gergelyt egyháztanítóknak (doctores) nyilvánította.

Az ereklyék tisztelete néhol túlzásba ment. Egyesek rosszul értelmezett jámborságból még véres összetűzésektől, rablástól sem riadtak vissza, csakhogy egy-egy szent ereklyének birtokába jussanak. A keresztesháborúk alatt nagymennyiségű ereklye jutott Kelet-

ről Nyugatra, persze az igaziak mellett sokszor hamisítványok is, amiknek megakadályozására a 4. lateráni zsinat szigorú ellenőrzést vezetett be s megtiltotta az ereklyék áruba bocsátását.

2.

Az Egyház jogi élete. Központosító törekvések. A bíborostestület egyetemes jellege. Az egyházmegyék kormányzása. Az alsópapság helyzete.

Az a politikai és világi hatalom, amellyel a középkor a pápát felruházta, a hit- és erkölcstani téren túl az Egyház kormányzatában is érvényesült s kiszélesítette a pápaság szerepét. A kormányzat központosító irányban haladt. Több, eddig a püspökök által gyakorolt jog a pápának tartatott fenn. Így a szenttéavatás, a szerzetesi szabályok jóváhagyása, a feloldozás a legsúlyosabb bűnök alól, a kiközösítés és az egyházi tilalom kimondása.

Az invesztitúra-harc után a pápától függött a királytól vagy a káptalantól választott püspök megerősítése. Egyes püspöki székek betöltését a pápa magának tartotta fenn (reservatio). Joga volt a beteg főpapok mellé segédpüspököt (coadiutor) kinevezni, sokszor utódlási joggal (cum iure successionis). Püspökségeket felállítani, egyesíteni, megosztani vagy megszüntetni szintén a pápa hatáskörébe ment át. IX. Gergely kötelezővé tette (1234) a püspököknek személyes megjelenését Rómában, hogy beszámoljanak egyházmegyéjük állapotáról. A központosított egyházkormányzat pápai hivatalok felállítását tette szükségessé. Ezek összességének a neve: római kúria. A kormányzati ügyeket a Cancellaria Apostolica, a lelkiismeretieket a Poenitentiaria, az anyagiakat a Camera, a bíróiakat a 13. század végétől a Rota Romana intézte. Mindegyik-

nek kialakult a maga nagy hivatalnoki kara és pontos ügymenete. A hivatalnoki kar fizetése és a széleskörű kormányzati szervezet nagy összegeket emésztett fel, amiket részint az egyházi állam jövedelmeiből, részint eleinte a püspökségekre, apátságokra, később egész országokra kivetett adókból fedeztek, amelyeket annátáknak és Péter-filléreknek neveztek.

Az egyes hivatalok élén rendesen egy-egy bíboros állt. A pápaválasztás joga és az Egyház kormányzatában betöltött fontos szerepe révén a bíborosi testület tekintélye rendkívül megnövekedett.[1] Tekintettel az egész Egyházra kiterjedő működésére, a pápák a 13. századtól arra törekedtek, hogy ez a testület egyre egyetemesebb jelleget öltsön. Így III. Ince bíborosi méltóságot adományozott Anzelm nápolyi, Vilmos reimsi és István canterbury-i érseknek; IV. Incétől megkapta az első magyar is, Vancsai István esztergomi érsek a legmagasabb egyházi méltóságot, bár neki még Rómában kellett mint bíborosnak tartózkodnia. A bíborosok magas állásuknak megfelelően igen sok kiváltságban, kitüntetésben és fejedelmi előjogokban részesültek.

Egyre fontosabb szerepeket töltöttek be a pápai követek.[2] Jelentősebb ügyek intézésére bíborosokat, a kisebbekre püspököket, áldozópapokat, sőt olykor diákonusokat küldtek ki követi minőségben. Néha panaszok is merültek fel ellenük, mert hatalomkörüket túllépték, vagy mint egyházi adó beszedők tapintatlanok voltak. Végeredményben mégis tömérdek jót eszközöltek, számtalan visszaélést akadályoztak meg s így működésük áldásos volt.

Az egyháztartományok élén az érsekek állnak, akiknek jogköre a kormányzat központosítása folytán szűkebbre szorult. De még mindig hozzájuk tartozott a tartományuk püspökeivel együtt új püspökök választása, a tartományi zsinat összehívása és azokon elnök-

lés; a tartományuk püspökeinek (suffraganei) ellenőrzése, szükség esetén fenyítés alkalmazása, kivéve a letételt, fellebbezési fórumok voltak a püspöki ítéletek ellen (másodfokon való ítélkezés), a hiányok pótlása a püspökök mulasztásai esetén (devolutio).

Az egyházmegyék kormányzata, mint a multban, most is a püspökök kezén van. De az államéletben való elfoglaltságuk miatt sokszor a gondjukra bízott egyházmegye ügyeit nem tudták kellő odaadással végezni, aminek következtében szükségszerűen kifejlődött a püspök mellett egy másik egyházkormányzati szervnek: a főesperességnek (archidiaconatus) intézménye. A főesperesek a püspöknek sok esetben előforduló távolmaradását az egyházmegye ügyeitől, hatalmi körük kiterjesztésére használták fel, ami nem egyszer visszaéléssé fajult. A zsinatok egyre-másra küzdenek a főesperesek túlkapásai ellen.

Velük szemben a püspökök gondoskodni kezdenek a személyükhöz hű helyettesekről. Így keletkezik a püspöki helynökök (vicarius episcopalis) állása, míg a püspök bírói jogának a gyakorlásával az úgynevezett officiálist bízza meg.

Néha a megyéspüspökök, hogy az egyházmegye főpásztori ellátása az ő másirányú elfoglaltságukkal kárt ne szenvedjen, címzetes vagy fölszentelt püspököt (coadiutor) alkalmaznak maguk mellett segítségül. Mikor a 13. században a mohamedánok a Szentföldet fokozatosan visszafoglalták a keresztényektől, az ottani püspökök menekülni voltak kénytelenek. Nyugaton jórészt belőlük kerültek ki a püspökök kisegítői. Elhalálozásuk után helyükbe, mivel reménykedtek a Szentföld visszaszerzésében, új címzetes püspököket neveztek ki (episcopi in partibus infidelium).

Az invesztitúra-harc eredményeként a püspökválasztás joga a káptalanok kezébe ment át.[3] Ez a

tény, továbbá a káptalanok közreműködése az egyházmegye kormányzatában, a királyoknak és a magánosoknak javukra tett gazdag adományai nagyon növelték a kanonokok tekintélyét. Közös életmódjuk lassanként megszűnt. Amikor a püspökök világi fejedelmekké is lettek, főként Németországban, az előkelő életmódot biztosító kanonoki székeket jórészt a nemesi családok sarjainak tartották fenn, sőt egyes helyeken a káptalan határozatot hozott, hogy csak nemesi származásúak lehetnek a tagjai. A káptalan egyes tagjainak különféle méltóság és szerepkör járt ki (prépost, dékán, primicerius vagy énekes, mester, őr, kincstárnok, pincemester, gyóntató és teológus kanonok). Sok esetben a kanonokok nem a maguk személyében vettek részt az istentiszteleti cselekményeken, ami egyik főhivatásuk lett volna, hanem helyetteseket állítottak, akiknek ezért külön díjazást fizettek (karkáplánok).

Az alsópapság fokozatosan felemelkedett arról az erkölcsi és szellemi mélypontról, ahová a népvándorlási és államalakulási zavarok juttatták s a 11. század közepétől, főként VII. Gergely szigorú és nagyvonalú reformmunkájától kezdve erkölcsében, életmódjában megtisztulva, hivatása magaslatán állva töltötte be lelkipásztori és népvezetői szerepét. A simonia és a papi nősülés lassankint teljesen megszűnt, ami az alsópapság lelki, szellemi, erkölcsi felemelkedését eredményezte s hatóképességét fokozta.

Minden egyházmegyének volt püspöki iskolája, ahol a papokat képezték. A 3. és 4. lateráni zsinat szigorú rendelkezéseket hozott, hogy a papképzés méltó és tudós férfiak kezében legyen. Az egyetemek felállítása után a papságnak tekintélyes része azokon nyerte kiképzését, de a püspöki iskolákon is megérződött az egyetemek szellemi kisugárzó hatása.

Az alsópapság anyagi helyzete eléggé siralmas.

Egyik jövedelmi forrásuk a hívekre a termények után kivetett tized volt. Másik az ú. n. stólailleték, amelyet az egyes hívek javára végzett lelkipásztori ténykedések alkalmából (keresztelés, esketés, temetés) mint önkéntes adományt kaptak, de amit követelniök nem volt szabad. Nehéz anyagi helyzetük miatt akadtak papok, akik földműveléssel foglalkoztak, mások ügyvédnek, íródeáknak, sebésznek, sőt vándorkomédiásnak is felcsaptak. Sok pap templomról-templomra kóborolva, másokat helyettesítve tengette életét. A plébániai helyettesítés káros szokása is kifejlődött. Egy-egy jobb javadalom plébánosa nem is lakott mindig a plébániáján s nem végzett lelkipásztori munkát, hanem azt sokszor alacsony díjazásért másokra bízta.

3.

A középkor erkölcsi élete. Fény- és árnyoldalak. Öldöklő harcok és Treuga Dei. Fokozott igények a természetfölöttiek iránt. Bűnbánati szellem. Az irgalmasság gyakorlása. Szórakozás.

A középkor emberének erkölcsére jótékony hatással volt, hogy mindent a hit szemével nézett, közés magánviszonyaiba belevitte a természetfölöttiség gondolatát, ha ebben nem is volt mindig következetes.

Az eleven hitből való táplálkozás következménye, hogy az ember szívesen áll nagy eszmények szolgálatába. Ez az eszményszolgálat tudta életrehívni a lovagi intézményt, megvalósítani a keresztesháborút, felvirágoztatni a szerzeteséletet, építeni a gyönyörű dómokat, ihletni a költészetet, átitatni minden tudományt.

A középkor erkölcsi élete egyébként nagy ellentéteket mutat. A jó és gonosz gigászi küzdelmet vív benne. Ragyogó hittisztaság mellett fanatikus eretnekségek. Angyali önmegtartóztatás mellett zabolátlan élve-

zetvágy. Az anyagi javakról való teljes lemondás mellett szívtelen önzés és bírvágy. A hősies aszkézis mellett kegyetlen csatazaj. A keresztény szeretet mellett kíméletlen erőszak. Az Egyház iránti nagy odaadás mellett gyűlölködő támadások ellene.

„Nagy erények, nagy bűnök, nagy csapások voltak sajátjai annak a kornak, amelyben ama határozott jellemek támadtak, akiket Dante Alighieri a valódi életből a túlvilági színpadra átvitt, majdnem a nélkül, hogy a valóhoz valamit hozzáadnia, vagy abból valamit elvennie kellett volna" (Cantu Cézár). Mindössze azonban elmondhatjuk, hogy ez a kor erkölcsi fogyatékosságai ellenére jóval fölötte áll a megelőzőnek vagy az utána következő idők bármelyikének. Méltán hasonlítható az őskeresztény időkhöz, azzal a különbséggel, hogy akkor még egy aránylag kicsiny nyáj választott tagjai gyakorolták hősiesen azt a keresztény életet, amely a középkorban egész tömegeknek a sajátja lett. A jó, szép és nemes vonás mennyiségben is felülmúlja a rosszat, s fontos, amit Montalembert kiemel, hogy az előforduló rossz nem részesült pártolásban, segítésben, hanem mindig erélyes ellenállásra talált. A kor nagy bajai inkább anyagi és természeti bajok voltak, míg a lélek, a szív, a lelkiismeret egészséges és tiszta volt, mentes azoktól a bomlasztó belső bajoktól, amelyek rajta napjainkban rágódnak.

A Karolingok utáni zavaros idők ököljoga, vad harcai, a 10. és 11. század rablólovagjainak garázdálkodása, a 12. és 13. század Welfjeinek és Ghibellinjeinek pusztításai és a minél nagyobb földbirtok összeharácsolására folytatott magánháborúskodások közepette az Egyház állandóan ott küzdött a béke helyreállításáért. Ebből a törekvésből született meg az úgynevezett Istenbéke (Treuga Dei), amely az első ily irányú kísérlet az általános világbékére.

AZ INTÉZMÉNY KEZDETE a 10. sz. végére nyúlik vissza. A franciaországi Charroux-ban (989), majd Narbonné-ban (990) tartott zsinatok kiközösítést mondtak azokra, akik a szegények javaihoz nyúlnak.[1] 994-ben Ademar elbeszélése szerint a limoges-i püspök büntetést szab azokra, akik kolostorokra, egyházakra vagy istentiszteleti dolgokra támadnak.

996-ban Dél-Franciaország kilenc püspöke és több nemese zsinatra gyűlt össze, amelyben a püspökök befolyására a nemesek megígérték, hogy felhagynak az igazságtalan erőszakoskodásokkal. Példájukat egyre többen követték Franciaországban; maga Róbert király is helyeselte az eszmét.

A következő fejlődési állomás az volt, hogy 1027-ben az elnei (pireneusi) zsinaton az időt is meghatározták: szombat délelőttől (Nona) hétfő reggelig (Prima) minden hadakozás tilos volt. A század közepe táján már az egész ádventre és nagyböjtre kiterjesztették a Treuga Deit. Végül az 1095-i clermonti zsinat általánosan kötelezővé tette azt az egész kereszténységre s egyben pontosan meghatározta az Istenbéke idejét: minden szerda estétől hétfő reggelig; ádvent első vasárnapjától vízkeresztig; hetvened vasárnaptól pünkösdig. Aki megszegte, büntetésben részesült.[2] Az Egyház mindig szorgalmazta megtartását, több ország az állami törvények közé is beiktatta. A társadalom nem harcos osztályai: a papok, szerzetesek, zarándokok, kereskedők, földmívesek, nők, valamint ezeknek javai nemcsak a Treuga Dei idején, hanem állandóan békét élveztek; azokra a hadakozást kiterjeszteni tilos volt.

A hívő nép vallásgyakorlata és erkölcse általában tiszta volt. Maradt a régi pogányság babonáiból még e korra is jó adag, de mégis vigasztalóbb e szempontból is a kép az elmult időknél. A papság felvilágosító munkája, küzdelme a babona ellen szép eredményt mutatott föl. Öntudatlan, csak szokásokon, hagyományokon alapuló, külsőséges vallásosság helyett komoly elmélyülés, a hit igazságainak helyes megértése és átélése tűnik elénk. A hit mélysége sok szép gyümölcsöt eredményez. Fényes templomok épülnek. Ural-

kodók, magánosok, közületek kolostorokat létesítenek. A hivatások száma állandóan nő, a kolostorok benépesednek. Egyes országokban, Angliában, Irországban számos szent élt e korban.

A pogányságnak lassankint utolsó nyoma is kivész. Helyét valami kielégíthetetlen éhség váltja fel az örök igazságok iránt. Mai embernek szinte elképzelhetetlen az a vallási buzgóság, amire ez a romlatlan lelkű, pihent idegzetű középkori ember képes volt. „A világiak nagyobb mértékben kívánták az üdvösség tanait magukba szívni, mint ahogyan azokat a papok képesek voltak nyujtani." A papság VII. Gergely reformintézkedései óta hivatása magaslatán állt s tanításán kívül elsősorban jó példájával nevelte keresztény életre az embereket. Igaz, hogy világi törvények is előírták a vasár- és ünnepnapi misehallgatást, de az emberek nem a törvények, hanem lelki igényük miatt buzgón látogatták az Isten házát. Egyébként is a templom volt az a hely, amely a középkori embert hétköznapiságából kiemelte. Itt talált lelkének enyhületet, felüdülést, vigaszt. Még szórakozása is a templom volt. Számára az ünnep a templomlátogatást, annak csodás világát, üdítő levegőjét jelentette. Előkelők és egyszerűek, nemesek és pórok, gazdagok és szegények buzgón járultak a szentségekhez.

Különösen szerették a szentbeszédeket, egy-kétórásat is szívesen elhallgattak.

A középkor fejlett erkölcsi életére mutat az irgalmasság cselekedeteinek buzgó gyakorlása.[3] A szegények segítését egyháziak, szerzetesek, jószívű világiak és társulatok gyakorolták. Az alamizsnálkodás nagy fejlődésnek indult. A kolostorok és egyházi intézetek kapuinál minden rászoruló megkapta a maga alamizsnáját. Inség idején százak és százak lepték el a kolostorok kapuit s azok-

nak elöljárói szívesen eladták vagy tették zálogba a templomok drága felszereléseit, hogy a szegényeknek táplálékot nyujthassanak.

A tevékeny felebaráti szeretet megtalálta az utat a szenvedőkhöz is. Férfi- és női szerzetesrendek, valamint világiaknak vallásos társulatai buzgólkodtak a betegek ápolása és a foglyok kiváltása körül. A protestáns Uhlhorn szerint „nem volt kor, amely a szegényekért a nyilvános és magánjótékonyság terén annyit tett volna, mint a középkor".

A középkor szelleme a szegényekkel szemben kifejezésre jut már az elnevezésekben is, amelyekkel őket illették. A szegények „Krisztus barátai", a „mennyország sáfárai", kezük „Krisztus kincsesládája". Minden székesegyháznak, társaskáptalannak és bencés kolostornak volt külön épülete a szegények, betegek és utasok részére. De a vallásos társulatok, városok, sőt magánosok is oly nagy mértékben létesítettek menedékházakat, amire azelőtt nem volt példa a történelemben. A lovagrendeknek, a Szent Antal-betegápolórendnek, a Szentlélekről nevezett vendéglátóknak, a Szent Lázár-testvéreknek szintén nagyszámú jótékonyházuk volt. Később külön-külön menedékházak létesültek a szegényeknek, betegeknek, öreg férfiaknak, agg nőknek, árva- és lelencgyermekeknek. Franciaországban a 13. század kezdetén 2000 olyan kórház volt, amelyekben csak bélpoklosokat és ragályosokat ápoltak. A különböző céhek és testületek szabályaik alapján kötelezték magukat szűkölködő tagjaik védelmére és ezek számára menedékházakat építettek.

Szegény-pénztárak is voltak; ezeket a „Szentlélek asztalainak" nevezték el s a szegényeket segélyezték belőlük. Németalföldön pl. a 13. és 14. században majdnem minden plébánia területén megvolt ez az intézmény. Nem feledkeztek meg a szemérmes bete-

gekről és szegényekről sem. Sz. Antoninus külön egyesületet alapított Rómában, amelynek tagjai a szemérmes szegényeket felkeresték, helyzetüket kivizsgálták és segítségben részesítették őket.

A szaracénok, mohamedánok és hitetlenek fogságába került keresztény rabszolgák kiváltására a Szentháromság szerzete és a nolaszkóiak rendje alakult.

Az Egyház tiltotta a kamatszedést. Ezzel megakadályozta a gazdagok és üzleti szelleműek túltengő megvagyonosodását a többi osztályok rovására. A céhek vigyáztak, hogy a mesterek ne jussanak tisztességtelen haszonhoz. Tíz-húsz százaléknál nem szedhettek nagyobb hasznot, mint segédeik. Ez utóbbiak oly bánásmódban részesültek, hogy mesterükkel egy családhoz tartozóknak érezték magukat. Korunk katasztrófális vagyoni és erkölcsi eltolódásait és szakadékait a „sötét" középkor egyáltalán nem ismerte.

A középkort jellemzi az erős bűntudatnak s az ennek nyomában járó bűnbánatnak a szelleme. Az aszkétikus szemléletű középkor Isten ostorának tekintette a sok szerencsétlenséget: a terméketlenséget, elemi csapásokat, ragályos betegségeket, ellenséges betöréseket, melyekben Isten megérdemelt büntetését látta. Engesztelésül bűnbánatot tartott.

Szentéletű férfiak, jeles egyházi szónokok, mint Remete sz. Péter, sz. Domonkos, sz. Ferenc bűnbánatot hirdetve járták Európát; megrázó beszédeik megteremték a bűnbánat méltó gyümölcseit. Bűneik bocsánatáért még uralkodók is nyilvános vezeklést végeztek, mint II. Henrik angol, I. Fülöp francia király, IV. Henrik német császár, Toulouse-i Rajmund fejedelem és mások.

A bűnbánati szellem hajtása volt az önostorozás, melyet nemcsak nagy aszkéták, mint Damiani sz. Péter, sz. Lajos francia király, Árpádházi boldog Margit és a szerzetesek gyakoroltak, hanem egész önostorozó töme-

gek verődtek össze és járták be nyilvános körmenetben a vidékeket és országokat. Különösen 1260 óta a súlyos elemi csapások és Joachim de Floris apát jövendölései alapján vonultak nagy számmal az önostorozók énekelve és imádkozva egyik helységből a másikba Itáliában, Német-, Magyar- és Lengyelországban. Mivel azonban különféle visszaélések is történtek közöttük, az egyházi és világi hatóságok felléptek ellenük.

Az egyes bűnökre rótt nagyobb bűnbánati cselekmények ismertetésére külön bűnbánati könyveket (canones poenitentiales) írtak.

A középkor egyik dícséretreméltó tulajdonsága az erkölcsi tisztaság. E téren csak a korszak második felében mutatkozik sajnálatos visszaesés a keresztesháborúk, a fellendült kereskedelmi élet, a városiasodás és az emelkedő anyagi jólét következtében. Több helyen a a nyilvános prostitúció is életbe lépett. Az ú. n. „ius primae noctis", azaz, hogy a földesurat a jobbágyleányok férjhezmenetelekor az első éjnek a joga megillette volna, nem történelmi valóság, hanem csak a középkorra fogott botor rágalom. Ily értelmű törvénynek vagy jogszokásnak a középkorban semmi nyoma. Nem is található rá egykorú történeti adat, a vád maga is csak a 17. században merült fel a középkor ellenségeinek az ajkán.

A középkori embernek is megvoltak a maga szórakozásai, nemes, testet-lelket vidámító kedvtelései. De még kedvteléseit is, mint az egész középkori embert, vallásos szellem lengte át.

A 11. SZÁZAD ÓTA írásos feljegyzések tanúskodnak arról, hogy a nagyobb ünnepeken vallásos színjátékokat rendeztek.[4] Nevezetesek voltak a karácsonyi színjátékok: betlehemesek, háromkirály- és pásztorjátékok. Míg ezeket leginkább otthonaikban adták elő, voltak olyan játékok, melyeknek színhelye a templom s előadói nagyrészt

a papok. Ilyen volt Dél-Franciaországban a csillag-, vagy háromkirály-ünnepség, melyet a szentmise keretében, a felajánlási ima után játszottak el.

Karácsony ünnepén ment végbe a papok, szerpapok és gyermekek zsolozsma-játéka. A karácsonynapi vecsernyén a szerpapok foglalták el a kóruson a kanonokok helyét s az egész szentistvánnapi zsolozsmát ők vezették, mert sz. István vértanú is szerpap volt. Majd e napnak vecsernyéjén szerepüket átvették a fölszentelt papok, lévén János apostol is pap; majd Aprószentek ünnepén a gyermekek (kisebbrendű klerikusok) szerepeltek hasonló módon. Mindegyik csoport a maga köréből egyet püspöknek választott, aki püspöki díszruhában felült a püspöki trónra, a többiek a Magnificat e szavainál: „Letette (t. i. Isten) a hatalmasokat székükből", elfoglalták a kanonokok helyét, ezek pedig a klerikusok helyére ültek. A gyermekpüspök megtartotta a vecsernyét s püspökmódra adott áldást. Más nagyobb ünnepeken is szórakoztak hasonló játékokkal. Így Gyümölcsoltó Boldogasszonykor, főként pedig húsvétkor, midőn passiójátékokat adtak elő.

A középkor hanyatlásával sok tréfás és helytelen elem is vegyült e játékokba. Így született meg a vallásos dráma fonákja, igazában: a vallásgúnyoló népszokások.

JEGYZETEK.

1.

[1] A. Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter. 1902. 89. [2] N. Paulus: Gesch. des Ablasses im Mittelalter I—III. 1922—23. [3] Knauz N.: Kortan. 1876. 157. [4] E. Denis: Sainte Julienne de Cornillon. 1928.

2.

[1] E. Schelenz: Studien zur Gesch. des Kardinalats im 13. u. 14. Jhdrt. 1913. 41. [2] K. Ruess: Die rechtliche Stellung der päpstl. Legaten bis Bonifaz VIII. 1912. 28. kk. [3] G. v. Below: Die Entstehung des ausschliessl. Wahlrechtes der Domkapitel. 1883. 16.

3.

[1] Labbe: Concilia IX. col. 733. [2] C. F. Küster: De treuga et pace Dei. (1902[2]) 86. (?) [3] G. Uhlhorn: Die christliche Liebestätigkeit (1884). [4] H. Brinkmann: Zum Ursprung des liturg. Spiele (1929). 17.

TIZEDIK FEJEZET: A HIT VÉDELME ÉS TERJESZTÉSE.

1.

Az igaz hit ellenségei. Középkori manicheusok. Felforgató és ábrándos eretnekségek. A középkori zsidókérdés. A zsidóüldözések okai. Az Egyház álláspontja a zsidókkal szemben.

A középkor sem volt ment az igaz hit ellenségeinek, a tévhitűeknek és eretnekeknek támadásaitól. A változatos számú és irányzatú eretnekségek okai után fürkészve azt látjuk, hogy keletkezésük oka részint történelmi: a régi gnosztikus (manicheus) eretnekségnek lappangó csírái új életre keltek; részint adott tárgyi tényezőknek, így főleg az egyháziak meggazdagodásának és elvilágiasodásának ellenhatásaként jelentkeztek; végül egyéni rajongó lelkületből származtak.

Az első csoportba, a régi gnosztikus eszmékből keletkező eretnekségeknek az osztályába tartoztak a katharok, a középkornak legveszedelmesebb és legelterjedtebb eretnekei. Különböző helyeken más-más néven szerepeltek. A Balkánon részint bogomileknek (istenfélő), részint pauliciánusoknak, Itáliában patarénusoknak, Angliában populikánusoknak, Németországban runkeleknek, Franciaországban katharoknak (tiszták) nevezték magukat. Főfészkük Dél-Franciaország és Észak-Itália. Mivel legtöbben a francia Albi városában voltak, innen összefoglaló néven főként albiaknak (albigenses) ismeri ezt a sok mellékhajtású szektát a történelem. Ma a legtalálóbban a 12. század kommunistáinak nevezhetnők őket.

Az albiak leginkább a 12. század vége felé terjedtek el.[1] Toulouse volt egyik fő erősségük, ahol III. Ince pápa szerint több híve volt Manesnek, mint Krisztusnak. Többszáz helységet fertőzött meg a tévtan s Dél-

Franciaországban majdnem minden gróf és báró a híve volt az egyházi vagyon megszerzésének a reményében. Tanításuk[2] a régi gnosztikus eretnektan, a jó és rossz dualizmusának egy faja. A láthatatlan világot Isten teremtette; a láthatót a gonosz lélek, Lucifer. Az embernek teremtésekor anyagtalan teste volt és fent lakott a mennyországban. A gonosz lélek csábítására leszállt a mennyből s földi testet vett magára. Ez a földi élet a pokol, más pokol nincs s Krisztus csak látszólagos testben élt, nem Isten, hanem a legkiválóbb teremtmény; hasonlóképen a Szentlélek is. Az albiak erkölcstana tiltotta az anyag használatát. Ezért bűnös dolog szerintük a vagyonbirtoklás, a házasság, a háború, a hús, tej, tojás élvezése s az emberek és az állatok megölése. Tagadták az Egyház isteni eredetét és természetfölötti rendeltetését.

Sok kísérlet történt megtérítésükre. Már Clairvaux-i sz. Bernát fáradozott visszahozásukon, de eredménytelenül. Sz. Domonkos elsősorban az ő megtérítésükre alapította rendjét. De igyekezete a tömeg fanatizmusán részben kárbaveszett.

A békés eszközök hiábavaló alkalmazása után III. Ince felszólította VI. Rajmund toulouse-i grófot, hogy hagyjon fel az eretnekek pártolásával. Mikor a felszólítás eredménytelen maradt és a pápai követet, Castelnau Pétert meggyilkolták (1208), a pápa keresztesháborút hirdetett ellenük s ennek a vezetését Fülöp Ágost francia királyra, majd a király másirányú lekötöttsége miatt Montfort Simon grófra bízta. A háború váltakozó szerencsével folyt. A keresztesek Montfort Simon vezetésével a muret-i ütközetben (1213) legyőzték Toulouse-i Rajmundot, tartományát pedig Montfort Simon kapta meg. Ez utóbbinak fia, Amalrich azonban nem bírt VI. Rajmund fiával, VII. Rajmunddal, mert ez időközben az eretnekekből még nagyobb sereget tobor-

zott. Amalrich csatát vesztett s tartományáról VIII. Lajos francia király javára lemondott. Ennek hamarosan bekövetkezett halála után IX. sz. Lajos rendezte az oly rég óta húzódó ügyet. 1229-ben megkötötték a párizsi békét, amelyben VII. Rajmund kibékült az Egyházzal, szakított az eretnekséggel és ettől igyekezett egész tartományát is megszabadítani.

A gyakorlati irányú, főként az egyházi vagyon ellen áskálódó eretnekcsoportba tartoznak az arnoldisták, Bresciai Arnold hívei, akik különösen Olaszországban tettek szert népszerűségre. Még II. Frigyes is igen veszedelmes eretnekeknek bélyegezte őket. Egy másik eretnekségnek, az „apostoli testvérek" (fraticelli) mozgalmának alapítója Sagarelli Gellért, eszelős pármai kézműves volt.[3] Sz. Ferenc rendjébe akart belépni, de elutasították, mire elhatározta, hogy egy tökéletesebb, valóban apostoli rendet fog alapítani. Követőivel énekszóval koldulva kóborolt. A püspökök megtiltották nekik a prédikálást, mire ócsárolni kezdték Rómát és az egyházi intézményeket. Mikor IV. Miklós betiltotta a társulatot, csak annál hevesebben támadták a római egyházat. A pármai városi tanács ellenük fordult és Sagarellit több társával máglyahalálra ítélte (1300). Sagarelli halála után Fra Dolcino és Margareta nővér állt élükre s csak a vercelli püspök kereszteshadjárata vetett végett a felforgató, kalandos vállalkozásnak.

A valdiak alapítója Valdes (de Veaux) Péter, lyoni kereskedő volt,[4] akit egyik rokonának hirtelen halála, sz. Elek élettörténete és Krisztusnak a gazdag ifjúhoz intézett szavai annyira megindítottak, hogy vagyonát feleségének és a szegényeknek adta s néhány követőjével együtt apostoli szegénységben élő, prédikálással foglalkozó társaságot: a „Lyoni szegények társulatát" alapította meg (1173).

Hogy prédikálásuk eredményesebb legyen, lefor-

dították a Szentírást s egy gyűjteményt a szentatyákból. Mikor Valdes Péter püspöke megtiltotta nekik a prédikálást, III. Sándorhoz fellebbeztek. A pápa megismételte a tilalmat, mert a szónokok a szükséges ismeretek hiányában különféle tévtanokat is hirdettek. Végül is III. Lucius az eretnekeket kiközösítette. Valdest Franciaországból száműzték, mire ő Olasz- és Csehországban szerzett híveket. Az esküt, katonáskodást, vagyonbirtoklást kárhoztatták; a hagyományt, papságot és egyházi szervezetet elvetették; az istentiszteletet és úrvacsorát világiak szolgáltatták ki.

III. Ince, hogy visszavezesse őket az Egyházba, jóváhagyta a „katolikus szegények társulatát". Sokan vissza is tértek, de a nagyobb tömeg megmaradt eretnek vezetői mellett. Főleg Dél-Franciaországban, Észak-Olaszországban, Német- és Csehországban terjedtek el. Nagy részük később az albiak, husziták és protestánsok közé olvadt be. Piemont hegyei között a legújabb időkig fenntartották magukat. Számukra a mult században az angol protestánsok Turinban templomot is építettek.

A középkori eretnekségek külön csoportjának nevezhetjük a rajongók tarka tömegét.

A 12. SZÁZAD ELEJÉN Németalföldön a brabanti születésű Tanchelm garázdálkodott,[5] aki Isten Fiának s a Boldogságos Szűz jegyesének mondotta magát. Az Egyházat, papságot, Oltáriszentséget gyalázta. Garázdálkodva vonult helységről-helységre, a templomokat rajongóinak seregével fosztogatta, a zsákmányból nagy tobzódásokat rendezett, míg végre 1124-ben egy meggyötörtségében felindult pap agyonütötte. Híveit sz. Norbert és szerzetesei vezették vissza az Egyházba.

Ugyanebben az időben Kölnben egy Manasses nevű kovács alapított társulatot, amelyben egy asszony Szűz Máriát, tizenkét férfi pedig az apostolokat képviselte. Az Egyházat támadták, gyalázták. Frigyes kölni érsek a vezéreket végül is fogságra vetette, mire híveik elszéledtek.

A petrobrussiánusok eretnekségét De Bruys Péter, egy rangjától megfosztott pap alapította. De Bruys vadul tüzelt minden ellen, ami a külső istentisztelettel összefügg. Elvetette a templomi istentiszteletet, a szentek és szentképek tiszteletét, a bőjtöt, a holtakért való imádságot és a gyermekek keresztelését. Sok követőre talált. Mikor vakmerőségében arra vetemedett, hogy 1137 nagypéntekén összetört keresztek tüzén húst sütött magának, saját hívei annyira felháborodtak ellene, hogy őt magát is keresztekből rakott tűzre vetették.

A luciferiánusok a sátánt imádták; azt állították róla, hogy igazságtalanul taszították ki a mennyországból, de majd győzni fog s övéivel együtt visszanyeri elvesztett hatalmát és jogait. Leghevesebb üldözőjük Marburgi Konrád, Árpádházi sz. Erzsébet szigorú gyóntatója volt, ezt azonban, midőn már nemeseket is perbe fogott, meggyilkolták (1233).[6]

Sok tévedés magvát hintette el e kornak jövendőmondója: Joachim de Floris apát Calabriában. Jövendöléseiben sz. János evangélista Titkos jelenések könyvében elmondott látomásaira támaszkodott, de jámbor képzelődések sorozatát fűzte hozzájuk.

Követői, a joachimiták tovább fejlesztették vezérük eszméit. Köztük David de Dinanto már teljes panteizmust hirdetett. Nincs bűn, nincs büntetés, minden szabad. Egyik követője, Vilmos aranyműves, teljes nő- és vagyonközösséget követelt. Titkos társulatba tömörültek, a „szabad szellem fiai és leányai" társulatába.[7] Tanításuk szerint a mennyország és pokol nem a túlvilágon, hanem a földön van. Az üdvösség az a tudat, hogy az ember egy az Istennel.

A zsidók magas rendeltetése az idők teljében megszűnt,[8] további népi hivatása sajátos értelmét elvesztette. Eladdig a hagyományokhoz való ragaszkodása, mozgékonysága és érvényesülési érzéke révén a monoteizmusnak és a Megváltóba vetett hitnek volt gondviselésszerű hordozója, ébrentartója és terjesztője. Most ugyanez a népi alkata és erkölcsi felfogása lett vesztére s megpecsételte további sorsát. Mint nemzetnek végleges szétszóratása Kr. u. 70 óta következett be.

A római államhatalom igáját 66-ban lázadással akarták lerázni, de sikertelen forradalmukat véres megtorlás: rabszolgasors, keresztrefeszíttetés, kiűzetés követte. Hadrián császár rövidesen az utolsó lázadó kísérletet is elnyomta és vallási gyakorlataikra is megsemmisítő intézkedéseket tett.

A menekülő zsidóság mihamar elárasztotta egész Európát, főképen a kereskedelmi szempontból jelentős Földközi-tengermelléki jelentős részeket; sokan kivándoroltak a keleti államokba, vagy nyugaton s az afrikai partvidéken is letelepedtek. A római pogány császárok alatt általában békében élhettek. A népvándorlás idejében a hadviseléssel elfoglalt államokban sorsuk hirtelen jólétre lendült s nagy gazdagságra tettek szert, sőt fényűzést fejthettek ki.

A középkor folyamán a zsidóság helyzete nagyjából mindenütt ugyanaz volt. Tartós békét sehol sem élvezett, mert üzelmei folytán mindenütt gyűlölet és éppen az egy Spanyolország kivételével megvetés tárgya volt. Mindenütt idegen maradt, az erőszakos és békés beolvasztási kísérletek mindvégig meghiúsultak rajta. Ahol a zsidók szabad vallásgyakorlatot élveztek, ott önként elkülönültek a városok egy részébe (ghetto, juderias), hogy sajátos hitéletüket a „tisztátalan" keresztényektől könnyebben megőrizhessék és hagyományaik szerint jobban kiépíthessék.

Túlkapásaik és különösen népkiuzsorázásuk következménye volt, hogy hovatovább az egyházi és világi hatóságok is igyekeztek őket a néptől távoltartani. Legjobb szövetségeseik, az arabok, akiket Spanyolországban kivívott győzelmük alkalmával (711) mint megszabadítójukat üdvözöltek, megkülönböztető jelek viselésére kényszerítették őket és ebben példájukat a keresztény államok is követték. Észak-Afrikában fekete fezt, Németországban a középkor vége felé hegyes

süveget és sárga karszalagot, Lengyel- és Magyarországon baloldalt piros kört kellett hordaniok. Egyes városok pedig betelepedésüket numerus clausussal korlátozták.

ELEINTE a világi hatalom erőszakos, az egyházi hatóságok pedig békés úton sürgették köztük a keresztség felvételét, de minden komoly eredmény nélkül. Spanyolország pl. a 6. században az aríanizmus mételyétől való szabadulás után (I. Rekared király alatt, 589) erőszakos úton akarta kivívni a teljes hitegységet. A képzett Sisebut király (612—620) a zsidóságnak megparancsolta a keresztség fölvételét, az ellenszegülőket kegyetlenül üldözte. Az országban csakis a megkereszteltek maradhattak meg. Ezek azonban nem meggyőződésből hódoltak meg a kereszt előtt s így csaknem kivétel nélkül le is vetették a külszínre fölvett kereszténységet, mihelyt arab uralom alá jutottak. A keresztségi kényszer csaknem minden zsidólakta állam beolvasztási kísérletei között szerepel. Az Egyház maga ezt mindig ellenezte s erélyesen megrótta a keresztény fejedelmeket, akik a vallás leple alatt véres zsidóüldözéseket rendeztek. Elég a sok közül a híressé vált és a fejedelmeknek is ismételten megküldött „Licet perfidia judaeorum" kezdetű ú. n. „zsidóvédelmi" pápai bullára hivatkozni.

A zsidógyűlölet gyakori és nagyon véres üldözésekben szakított utat magának és úgyszólván állandóan kitört hol az egyik, hol a másik államban és városban. Már a zsidók Krisztus-ellenes magatartása is sértette a nép vallásos lelkületét. Ehhez járult még a sokszor kihívón alacsony gúnyolódás: a legszentebb neveket, szentségeket, személyeket, minden vallási kegyeletet fölháborítóan gyaláztak. A középkori zsidó irodalom ilyen irányú kitételei még ma is felháborodást keltenek az olvasóban, midőn Krisztust fattyúnak, a keresztvizet szennyvíznek stb. nevezik.[9]

A legáltalánosabb elkeseredést azonban a nép kiuzsorázása keltette. A kamatszedést az Egyház a középkorban teljesen eltiltotta, mert erkölcstelennek minő-

sítette, ha valaki a megszorult embernek juttatott kölcsönért mint ilyenért anyagi hasznot követelt. A pénznek akkor nem tulajdonítottak termékenyítő erőt, csupán egyszerű csereeszköz volt. A zsidóság azonban nem tartotta a maga számára kötelezőnek a kamatszedési tilalmat, sőt adósaitól könyörtelenül behajtotta az uzsorakamatot. Így a pénznek és ezzel a kereskedelemnek és közgazdaságnak szinte egyedurává lett, a kölcsönre szoruló fejedelmektől pedig egészen rendkívüli kiváltságokat csikarhatott ki. Egy franciaországi határozat megengedte pl. a zsidóknak, hogy 300 %-os kamatot szedhessenek. Ottokár cseh király viszont szintén kölcsön fejében korlátlan kamatszedési jogot adott nekik. A hadviselései révén egyre több pénzre szoruló IV. Henrik német király 1091-ben már bizonyos önkormányzatot biztosított számukra: élhettek saját törvényeik szerint, külön törvényszék ítélkezett felettük, fölmentést nyertek a beszállásolás, vám és védelmi kötelezettségek alól. A kiváltságoknak ilyen halmozása nagy mértékben növelte a nehéz közterhek alatt sínylődő lakosság szenvedélyes gyűlöletét.

Még más körülmény is közrejátszott a sorozatos zsidóüldözések előidézésében. A rendezetlen keresztes-hadak zsoldos katonasága önkényeskedésekre vetemedett és sokszor teljesen felelőtlen fosztogatásba kezdett. És mivel a pénz és ingó vagyon leginkább a zsidó városrészekben halmozódott föl, könnyen érthető, hogy ezekre vetették magukat. Sok esetben csatlakozott a fosztogatókhoz a kiuzsorázottságában elkeseredett lakosság is, hogy kárpótolja magát, vagy hogy hitelezőitől szabaduljon, vagy legalább rajtuk bosszút álljon. Az ilyenkor kirobbant zsidógyűlölet néha annyira magával ragadta a lázadókat, hogy még a főnemeseket sem kímélték, akik zsidó kölcsönt vettek igénybe, sem a főpapokat, akik az üldözöttek életét oltalmazták.

A Szentföld fölszabadítására induló keresztesek már vallási lelkesültségükben is a zsidók ellen fordultak: „Előbb itthon szabaduljunk meg Krisztus ellenségeitől és csak aztán szabadítsuk meg a keleti szent helyeket", ez lett a jelszó. A tömegszenvedélyeket az alaptalan vagy általánosított hírek is felkorbácsolták, amelyek az Eucharisztia meggyalázásáról, rituális gyilkosságokról, kútmérgezésekről stb. szóltak.

Valóban nem csoda, ha a keresztény népek különféle módokon védekeztek a zsidók túlkapásaival szemben.

Az üldözések legáltalánosabb alakja az országból vagy városból való kiűzetés volt. Nem is akadt a középkor végén egyetlen európai állam vagy nagyobb zsidólakta város, amelynek területéről ismételten ki ne űzték volna a zsidókat. Spanyol, angol, francia, német, osztrák, cseh, lengyel, sőt magyar területekről is törvényszerűen, többször egyházi jóváhagyással űzték ki a zsidókat. A kiűzetések megismétlődésének a magyarázata az, hogy sokan titokban, a hivatalnokok megvesztegetésével vagy a keresztség fölvételével visszamaradtak, a kivándoroltak pedig a szomszédos államokból hamarosan ismét visszaszivárogtak. Megtörtént néha, hogy maguk a pénzre szoruló fejedelmek hívták vissza őket.

A VÉRES ZSIDÓÜLDÖZÉSEKRŐL borzadva írnak az egykori krónikások: zsidók és keresztények egyaránt. Lehetetlen az erre vonatkozó adatoknak csak a vázlatát is nyujtani. Főkép a nyugati államokban, Spanyol-, Angol-, Franciaországban és a német Birodalomban folytak kegyetlen vérengzések. Wibert apát († 1126) elmondja, hogy a zsidókat egyes helyeken csellel vagy kényszerrel templomba zárták és aztán valamennyit, a nőket és aggokat sem kímélve, kegyetlenül lemészárolták. Richard clunyi szerzetes 1050 táján azt írja, hogy egész Németországban csak a megkereszteltetek hagyták életben. A melki évkönyvek szerint V. Albert herceg 1421 nagyhét szerdáján a már jóval előbb az egész osztrák területről

összegyűjtött zsidó lakosságot egyszerre máglyára vettette. A kíméletlen kivégzésektől való rémületükben és hogy ne „tisztátalan" kéztől hulljanak el, többször maga a zsidóság csoportosan végzett önmagával: imaházukban összejöttek és közkívánatra egyikük tömegmészárlást, majd öngyilkosságot követett el. Megtörtént, hogy önként rohantak tömegesen a máglyahalálba. Spanyolországban 1238-ban uzsora miatt mintegy 6000 zsidót végeztek ki egyszerre. Az 1348-i pestisjárványt is nekik rótták fel és ezért a nép mindenütt véres bosszút vett rajtuk. Általában megkímélték azokat, akik a keresztséget felvették, mert ezáltal megszűntek a gyűlölet legfőbb okai: a zsidókiváltságok, az uzsora, a kereszténység gyalázása stb. Mégcsak megközelítőleg sem lehet összegezni a középkorban kivégzett zsidók számát; bizonyos azonban, hogy ez a szám a sok ezret, talán a százezret is meghaladja.

Magyarországon sz. László volt az első, aki megrendszabályozta a zsidókat: tiltotta nekik a keresztény nővel való házasságkötést, rabszolganőtartást, szigorúan büntette az ünnepi munkaszünet megszegőit. Kálmán megengedte nekik a birtokszerzést, de lakóhelyül kizárólag a püspöki városokat jelölte ki számukra. Pénzügyi és hatalmi befolyásuk ellen a nemesség II. Endrétől kivívta a zsidók hivatalviselési tilalmát, de ennek végrehajtását később is szorgalmazni kellett a király engedékenységével szemben. IV. Béla alatt már nagy kiváltságok birtokába jutottak, az ekkor kapott kiváltságlevélre a hazai zsidóság még sokáig eredményesen hivatkozhatott. E kiváltságok biztosítása pénzre szoruló királyainknak egyik tekintélyes jövedelemforrása volt. Már a 14. században külön bíró intézte peres ügyeiket (zsidó esküdtekkel), sőt később kinevezett praefectus judaeorum állott az élükön. Nagy Lajos száműzte őket, de két év mulva ismét visszatérhettek. Kiutasította őket az 1527-i országgyűlés is, a végrehajtás azonban itt is félbenmaradt.

A középkori zsidóság és az Egyház viszonyának

megítélésében kettőt kell megállapítanunk: az Egyház volt a védtelen zsidóság üldözésekor is a jog és igazság őre, mert míg az igaz hit kapuit a megvetett zsidóság számára is megnyitotta, addig minden véres erőszakot elítélt és védelmébe vette a vallási meggyőződésükért üldözést szenvedőket. Másrészt híven teljesítette kötelességeit akkor is, mikor az egyszerű népet kiuzsorázóival szemben védelmezte.

Sok tömeges zsidókivégzés elbírálásában mégcsak ürügyként sem lehet a vallásra hivatkozni, mert tisztán politikai vagy társadalmi bűntényeknek voltak talán túl szigorú következményei. Az arabokkal való szövetkezés címén már a 6. században, avagy Angliában 1263-ban hazaárulás miatt és ugyanitt valamivel később nagyarányú pénzhamisítás miatt kerültek sokan közülük kardélre.

Már említettük, hogy a pápák ismételten hivatkoztak a „Licet perfidia iudaeorum" kezdetű bullára, melyben megtiltották a kényszer-keresztséget, elítélték a zsidóvérengzéseket. II. Sándor, III. Ince, IX. Gergely, IV. Ince, XXII. János, XII. Benedek, VI. Kelemen, V. Miklós, III. Pál személyesen fordultak az egyes országok püspöki karához és világi hatóságához a zsidóüldözések megszüntetése érdekében.[10] Zsinatok erélyesen tiltakoztak a zsoldosok túlkapásai ellen. Egyházi személyek, népszerű szónokok keltek a zsidók védelmére, így Clairvaux-i sz. Bernát, aki a zsidók túlkapásai ellen az amúgy is zsidóellenes hangulatban szót emelő szerzetest visszaparancsolta a kolostorba s szentbeszédeivel a lázadó lakosságot békés nyugalomra bírta. Maguk a zsidó krónikások mély elismeréssel írtak az Egyház részéről nyujtott védelemről.

2.

Az igaz hit védelme. Az Egyház joga az inkvizicióhoz mint vallásügyi vizsgálóbirói intézményhez. Az inkvizíció történelmi kifejlődése.

Az egyháztörténelem a hitvédelmet is csak történelmi szempontból tárgyalhatja. Ettől az egyedül helyes történetírási felfogástól akkor sem térünk el, amikor az Egyház legtöbb támadást ért intézményét, a hitnyomozó törvényszéket vagy a latin nevén sokkal jobban ismert inkvizíciót ismertetjük.

Elöljáróban mégsem mellőzhetjük néhány alapvető igazságnak a felemlítését. 1. Krisztus az ő Egyházát minden mástól független, öncélú, tökéletes társaságnak alapította, teljes törvényhozói, bírói és büntető hatalommal felruházta. Tehát joga és kötelessége az ellene elkövetett támadásokkal szemben védekezni, azokat ítélkezése és büntetése alá vonni. 2. A Krisztus alapította Egyház vallja tanának egyedül igaz és üdvözítő voltát; vallja küldetését az egész világhoz, minden emberhez. E meggyőződés birtokában kötelessége, hogy az emberek üdvözülését megnehezítő vagy éppen meghiúsító tévtanok ellen fellépjen. 3. E munkájában a germán szokásjog, a római jog erős hatása és az államhatalmi befolyás következtében tért le a tisztán lelki eszközök útjáról.

A történelmi kutatás azt mutatja, hogy az Egyház idegenkedett az eretnekek testi fenyítésétől, főleg a halálbüntetéstől. Több mint ezer éven át csak lelki eszközökkel küzdött az eretnekek ellen.[1]

AZ ÓSZÖVETSÉGI TÖRVÉNY bizonyos vallási vétségekért halálbüntetéssel sujtotta a bűnöst, az Egyház azonban az apostoli időktől kezdve e legsúlyosabb büntetést sohasem alkalmazta. Erről tanúskodnak sz. Ciprián, Origenes és Lactantius. Mikor az eretnek Priscillianust halálra ítélték, ezt csaknem az egész Egyház helytelenítette, főképen

sz. Márton és sz. Ambrus. Sz. Ágoston alkalmazhatónak tartott az eretnekekkel szemben száműzetést, pénzbírságot, megvesszőzést, de kínpadot vagy halálbüntetést nem. Aranyszájú sz. János súlyosan hibáztatta az eretnekek kivégzését, csupán a szólási és gyülekezési szabadság megvonását helyeselte.

Maga az Egyház 1200 évig eretnekeket halálra nem ítélt. A testi fenyítések és főleg a halálbüntetések vallási vétségek miatt nem tőle, hanem az államtól és a közfelfogásból indultak ki.

Az eretnékégetés a 11. században lép fel először, mégpedig nem az Egyház, hanem az állam kezdeményezésére. 1022-ben Róbert frank király Orléansban 13 eretneket, köztük több katolikus papot máglyahalálra vetett. III. Henrik német császár 1051-ben Goslarban több eretneket felakasztatott. Néha maga a nép ítélkezett. Beauvais-ban 1114-ben, miközben a zsinat több elfogott eretnekről tanácskozott, a nép „félve a papok engedékenységétől", betört a börtönbe és az eretnekeket a városon kívül megégette. Több ehhez hasonló eset is történt.

Az Egyház ekkor még ragaszkodott korábbi: csak lelki büntetéseket alkalmazó gyakorlatához. Wazo lüttichi püspök a châlonsi püspöknek hozzá intézett kérdésére határozottan a világi kard alkalmazása ellen nyilatkozott. Mert — úgymond — az ilyen kegyetlen büntetések ellenkeznek az Egyház szelíd szellemével s az Úr ama figyelmeztetésével, hogy a konkolyt meg kell hagyni a búza mellett. Szerinte elég az eretnekeket az Egyházból kiközösíteni. Hasonló sz. Bernát felfogása az eretnekekről: „Nem fegyverrel kell őket üldözni, hanem érvekkel megfogni, tévedéseiket megcáfolni."

Ez a felfogás a 12. század közepétől lassanként megváltozott. Ennek egyik oka a római jogi felfogás elterjedése. A másik az eretnekek kíméletlen és súlyos veszélyeket rejtő fellépése. Igy pl. a katharok államellenességre, családi élet és a társadalmi rend szétzüllesztésére vezető tanokat vallottak. E veszedelmes tanok leküzdésére szövetkezett az Egyház és az állam.[2]

Az inkvizíció születési ideje az 1184-i veronai zsinat kora.[3] Ekkor rendelte el Barbarossa Frigyes és

III. Lucius pápa, milyen eljárással kutassanak a püspökök a lelkipásztorok segítségével az eretnekek után.

Jelentős az inkvizíció történetében a IV. lateráni zsinat (1215) határozata, amely az eretnekeket felségsértőknek jelenti ki s a világi fejedelmeknek kötelességévé teszi a felkutatásukat. De halálbüntetésről még ekkor sincsen szó.

A megtérni nem akaró eretnekek halálraítélését a római jog értelmében és egyáltalán nem vallásos meggyőződésből, éppen az Egyházzal a legádázabb harcban álló II. Frigyes vezette be (1224) s azt elsőízben ő is hajtotta végre az északitáliai valdiakon (1231).

Az eretnekek kínvallatása ellen szintén küzdött az Egyház s azt csak a római jog általános elterjedése hozta magával. E jog hatása alatt a világi törvényszékek mindenütt alkalmazták az embertelen kínvallatást; minthogy pedig az eretnekeket a világi törvényszékek egyben felségsértőknek tartották, kapcsolatba került a kínvallatás az inkvizícióval is és így a köztudatban ma egészen helytelenül mint az inkvizíció sajátossága szerepel. Pedig a pápák a kínvallatást isteni és emberi jogokra hivatkozva sokáig ellenezték. Csak 1252-ben húnyt szemet IV. Ince e vallatási mód bevezetése fölött. A vienne-i zsinat (1311) megengedte bizonyos esetekben a kínvallatás alkalmazását, de szigorú óvintézkedéseivel lehetőleg minden visszaélésnek útját állta.

A tűz- vagy máglyahalál alkalmazása szintén a római jog feléledésére vezethető vissza. Az eretnekkutató intézmény fejlődési formája kezdetben a püspöki inkvizíció volt, vagyis az eretnekek kivizsgálása a püspök hatáskörébe tartozott. Több súlyos mulasztás 1231-ben arra bírta IX. Gergely pápát, hogy a pápai inkvizíciót vezesse be.[4] A tisztséget a pápák legtöbbször a domonkosokra bízták, ritkábban a ferencesekre vagy világi papokra. Az inkvizíció főtevékenységét a latin ország-

gokban: Francia-, Spanyol- és Olaszországban fejtette ki. De kiterjedt hatásköre Angliára is, ahol azonban Wiclef föllépése után már alig alkalmazták. Németországban is ritkul a tevékenysége a 14. és 15. században. Lengyelországban csak a 14. század elején alkalmazták először s hamarosan meg is szüntették. A skandináv országokban sohasem szerepelt. Hazánkban a huszita háborúk idején mint főinkvizitor Marchio Jakab ferences működött, eretnekégetési ítélet azonban Magyarországon sohasem volt.

Az inkvizíció egyházi alkalmazása a tárgyilagos történelmi vizsgálat fényénél jóval enyhébbnek tűnik fel, mint a korabeli világi bíróságoknak a perrendtartása. Pontos, a legapróbb részletekig kidolgozott és törvényszerű utasításai elejét vették a legtöbb egyéni visszaélésnek. Az inkvizíciós törvényszéknek nemcsak egyházi, hanem megfelelő világi tagjai is voltak.

A per lefolytatása a legapróbb részletekig szigorú szabályok közé volt szorítva. Felületességnek vagy oktalan túlbuzgóságnak a lehetőségét főleg e hármas korlát zárta ki: 1. Az inkvizíció működése a püspök és a pápa felügyelete alatt állott. 2. Az eljárásról pontos jegyzőkönyvet kellett vezetni. 3. Súlyos börtönbüntetés, kínpad alkalmazása és végítélet kimondásához a püspök beleegyezését kellett kikérni.

Az inkvizíciós eljárás és büntetés azonos volt a felségsértők elleni eljárással és büntetéssel. Ha az ügy érdeke kívánta, a vádlók és tanúk nevét titokban tartották a vádlott előtt. Ennek azonban jogában állott ellenségeit megnevezni s ezeket kizárták a tanúskodásból. Mint a felségsértőknél, úgy a 13. század közepe óta az eretnekek vallatásánál is, ha a vádlott egyébként nem vallott, alkalmazták a kínpadot. De ennek a használatát korlátozták: nőt, gyenge szervezetűt és öregeket kínpadra nem vontak, valamint olyanokat sem, akiknek

Assisi sz. Ferenc.
Simone Martini (1284—1344) freskója Assisiben.

a bűnösségét legalább részben bizonyítani nem tudták (semiplena probatio). Senkit sem volt szabad ismételten kínpadra vonni. Ha valaki a kínpadon félelmében vagy a tényleg elszenvedett gyötrelmek miatt beismerő vallomást tett, ezt 24 órán belül visszavonhatta.[5]

Ha valakire az eretnek tant rábizonyították, nem következett mindjárt az ítélethirdetés, hanem a bírónak többszöri felszólítása az eretnekség visszavonására. Aki valójában visszavonta e tévtanokat, azt nem ítélték el, hanem a kiszabott penitencia és ellenőrzés lejárta után felmentették.

Ha valakire az eretnekség vádja bebizonyosodott és tévtanait nem vonta vissza, az egyházi bíróság átadta a bűnöst a világi hatalomnak: ez mondta ki és hajtotta végre a halálos ítéletet és sohasem az egyházi közegek.

3.

A spanyol inkvizíció. Szükségessége és állami jellege. Az inkvizíció a történelem mérlegén.

A legszomorúbb hírnévre az egyházellenesek szemében a spanyol inkvizíció tett szert.

A spanyol inkvizíció teljesen állami eredetű intézkedés volt: Katolikus Ferdinánd és Izabella alapította 1480-ban.[1] Akkor ért véget a keresztény Spanyolország sokszázéves nemzeti szabadságharca az elnyomó mohamedánok ellenében s emberileg érthető az a keserű és kegyetlen felháborodás, amellyel a spanyolok az alig visszavívott szabadság álnok veszélyeztetőivel s árulóival szemben védekeztek. A hosszú elnyomás alatt a mohamedánok (mórok) a lakossággal összeelegyedtek, de lélekben sohasem szítottak a keresztény spanyolokhoz s a mór uralmat sírták vissza. Annál veszedelme-

sebbek voltak, mert többnyire színleg meg is keresztelkedtek s az Egyházon belül folytatták üzelmeiket. A spanyolországi zsidók is többnyire velük tartottak; a mórok uralma alatt ezek is nagyon megsokasodtak és meggazdagodtak. A mórok legyőzése után pénzük révén szintén megtartották vezető helyzetüket. Kíméletlen nyereségvágyuk és szívtelen uzsoráskodásuk vérig bosszantotta a spanyolokat. Előnyös bérletek és örökösödés címén a spanyol földnek már egyharmadát bírták. Ők voltak a királyok bankárai, titkárai, orvosai, tudósai és jószágigazgatói. Az ellenhatásként megindult zsidóüldözésekre azzal válaszoltak, hogy ők is megkeresztelkedtek s a kereszténység álarca alatt a legfőbb egyházi és állami hivatalokba is befurakodtak. A helyzet egyre rosszabbodott. Az volt a veszély, hogy a keresztény Spanyolország romjain a zsidóság alapít uralmat.

Ennek a veszedelemnek megszüntetésére Ferdinánd szigorú állami vizsgálatot, inkvizíciót tartott szükségesnek. Ennek dolga volt megbizonyosodni arról, vajjon az áttérések komolyak és őszinték voltak-e s általában eretnek mozgalmak mögött nem húzódnak-e meg államfelforgató üzelmek.

Tagadhatatlan, hogy a spanyol inkvizíció kemény eszközökkel dolgozott. Gyűlöletes szerepe miatt a mult század óta állandó támadások céltáblája lett. Vele együtt gyalázzák az Egyházat is. Ez azonban igazságtalan eljárás, mert a spanyol inkvizíció csak külsőleg volt egyházi, amennyiben vizsgálatát közvetlenül vallási vétségekre irányította. Katolikus Ferdinánd 1478-ban IV. Sixtus pápától kért engedélyt az inkvizíció felállítására. Miután ezt megkapta, a domonkos Torquemadára bízta a megszervezés munkáját. Ő lett a főinkvizitor s mellette az inkvizíciós tanácsban domonkosok is szerepeltek. A pápa a megszervezett inkvizíciót 1480-ban

jóváhagyta. Ennyi volt és nem több az Egyháznak a szerepe a spanyol inkvizícióban. Ezzel az Egyház kapcsolata az inkvizícióval aztán meg is szűnt, az irányítás teljesen kiesett a kezéből, a király minden jogot magához ragadott. Így az inkvizíció megalakulása után mindjárt állami intézménnyé lett: az élén már nem a pápa, hanem a királytól kinevezett főinkvizitor állt; a tisztviselőket a király fizette; állami vétségek is tartoztak hatáskörébe; a király a maga politikai céljainak elérésére használta fel azt; az inkvizíciónak nem volt joga a pápához fellebbezni; az enyhítő, figyelmeztető pápai közbenjárások eredménytelenek maradtak.[2]

Azokat a zsidókat, akikkel az inkvizíció sem ért célt, 1492-ben kiutasították az országból. Hasonló sors érte 1498-ban a csak külszínre áttért mórokat.

AZ INKVIZICIÓ ELLEN emelt vádakat főleg egy hitehagyott spanyol pap, Llorente dobta be a mult század elején a köztudatba, fanatikus, gyűlölködő és minden tárgyilagosságot nélkülöző művével. (Histoire critique de l'inquisition d'Espagne. I—IV. 1817.) Koholmányait (őrjítő vizsgálati fogságok, a börtönök örök éjtszakája, a kínpadrafeszítés borzalmai, a törvényszéki gyilkosságok stb.) a komoly történettudomány rég megdöntötte s részint a túlfűtött fantázia szüleményei közé sorolta, részint tudatos hazugságoknak bélyegezte. Rémregényírók és történethamisítók azonban ma is színes, hátborzongató elbeszéléseket szőnek az „autodafé" jeleneteiről: álarcos inkvizitorok, félelemgerjesztő kínzók, valóságos emberevők készítik áldozataik szemeláttára a lobogó máglyát, forralnak vizet üstökben s gyönyörködnek a szenvedők szívettépő sikongásában! A valóságban az „autodafé" egyszerű felvilágosító prédikációkká s az önként megtérők ünnepélyes hitvallás-letételévé zsugorodik össze (auto da fe=hittény) amelynek szertartása közben — mint ma is valamely felekezetből a katolikus hitre térőnek hitvallásakor — a megtérő égő gyertyát tartott kezében, jelezve a lelkében kigyulladt igaz hit világát.

Az inkvizíció elítéltjeinek számát is fantasztikusan

túlozza a 19. század egyházellenes történetírása. A máglyán meghaltak százezreiről beszélnek, ami nem egyéb vakmerő mesebeszédnél. Pl. a toulouse-i egyházmegyében 1245—48 között lefolytatott inkvizíciós pörökben 200 eretneket ítéltek börtönre vagy jószágelkobzásra, de halálra egyet sem, bár volt köztük makacs eretnek is. 1300-ban az albi egyházmegyében 35-öt ítéltek egyházi büntetésre, de egyet sem halálra. 1486-ban a toledói autodafében 650 bűnös közül, a sevillainál 900 közül egyetlenegy sem kapott halálbüntetést, csak tisztán egyházi fenyítéket.

Az inkvizíciót egyébként nemcsak az Egyház alkalmazta, hanem a 16. és 17. századi újítók is átvették és sokkal kegyetlenebbül gyakorolták azt (Kálvin, VIII. Henrik, Erzsébet). Náluk a máglya „az isteni Felség megsértőinek külön büntető eszköze lett Genftől Angliáig". (Ballagi Aladár.)

Az Egyház az inkvizíciót már 1542-ben megszüntette s így egészen történetietlen eljárás, ha valaki a jezsuitákat mint főinkvizítorokat szerepelteti. Míg azonban az Egyház az inkvizíció intézményét a maga részéről elejtette, az állam felkarolta azt, de most már nem a hitbeli egység védelmére, hanem a királyi önkény érdekében. Régi egyházi vonatkozásában pedig szomorú szerepet kapott az a boszorkánypörökkel kapcsolatban. Az embertelen boszorkányüldözés ellen az Egyház, főként a jezsuiták léptek fel; de ennek ismertetése későbbi feladatunk lesz.

Az inkvizíciót történeti távlatból nézve hibáztatnunk kell, hogy az egyházi törvénykezés is helyett adott a római jog, a frank és germán jogszokások sokszor kegyetlen perlefolytatási eljárásainak. Hibáztatnunk kell az Egyház némely megbízottjának — aminő pl. a szigorúsága miatt 1233-ban meggyilkolt Marburgi Konrád — oktalan buzgóságból származó visszaéléseit. Méltá-

nyolni kell, hogy az intézmény a középkor erősen vallásos felfogásából természetszerűen fakadt. A nép általában szerette és helyeselte a felforgatók megfékezését s csak az fordult ellene, akinek oka volt tőle tartani. Az inkvizíciónak magának mint egyházfegyelmi, vizsgálóbírói intézménynek jogosultságát igazolják az akkori rendkívül veszedelmes eretnekségek, amelyek a családot, társadalmat, államot, magántulajdont támadták és az egész keresztény kultúrát forradalommal, felborítással fenyegették. A járványszerű fejetlenség közepette a közbiztonság és béke fenntartása csak erőskezű és rendkívüli intézkedések foganatosításával volt lehetséges. Az inkvizíció megítélésében ezenkívül figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a felforgatók erőszakosságának megfékezésére a korviszonyok nyersesége a büntetések szigorával nemcsak javítani és megtorolni, hanem elrettenteni is akart. Ma főként nagyképűség minden túlzott siránkozás az inkvizíciónak kegyetlen módszerein, amikor az államok terroruralmi jogokat jelentenek be s a legszélsőségesebb demokrácia s az ennek ellenhatásaként jelentkező parancsuralom államai egyaránt gondolatirányító módszereikben semmivel sem maradnak mögötte a középkor kétségtelenül sokkal tisztesebb célzatú intézményének.

4.

A keresztény hit terjesztése. Az iszlám kiszoritása Európából. A vendek, pomeránok, poroszok, litvánok, finnek és lappok megtérése. Térítési kisérletek Ázsiában és Afrikában.

Míg az előző korszak apostoli időkre emlékeztető, nagy missziós tevékenységet fejtett ki s kifelé alkalmazta hódító erőit, a középkor tetőpontján ez a terjeszkedés látszólag megállt. A kereszténység erőit belső feladatok kötötték le: súlyos egyházpolitikai harcok, nagy áldoza-

tokat kívánó kereszteshadjáratok, a kereszténység belső szervezkedése és elmélyülése, a társadalmi élet minden pontjának birtokbavétele és keresztény szellemmel való átitatása. De az Egyháznak térítő munkája még így sem szünetelt. Az eredmény több pogány népnek megtérése lett Európa északkeletén.

Itt-ott árnyat vet e kor keresztény terjeszkedésére s annak jellegét is elütővé teszi az előző korok hithirdetésétől az, hogy e kor térítéseinek célja már nem kizárólag az egyedül üdvözítő hit terjesztése, hanem politikai hódítás és terjeszkedés is. A Németországtól északkeletre lakó pogány szláv törzsek megtérítése egyet jelentett elnémetesítésük kísérleteivel. A politikai szándékot látták meg elsősorban maguk a megtérítendő népek s szenvedélyesen védték pogányságukon keresztül nemzeti önállóságukat.

E korban megy végbe a vendek megtérítése. Megnyerésük körül már I. Henrik és I. Ottó német császárok fáradoztak, de munkájuk eredményeit megsemmisítette a Mistewoi vend fejedelem idejében (983) kitört pogány lázadás. Később, a 11. század közepén, a kereszténységet eleinte kegyetlenül üldöző, majd megtért és a keresztény hitet buzgón terjesztő Gottschalk uralma alatt, aki nagy és önálló vend birodalmat is alapított, újra elterjedt köztük a kereszténység. 1066-ban Gottschalkot meggyilkoltatta és a pogány uralmat visszaállította a trónbitorló Kruko, ám ennek hosszú uralma után Gottschalk fia, Henrik, ismét a keresztény vallást terjesztette el. A vend népre és a fiatal keresztény országra végzetes volt a németségnek itt a szász hercegek hódításvágyában jelentkező terjeszkedése; a meghódított vend földet a szász hercegek gazdaságilag oly súlyosan zsarolták, hogy a vend nép többsége kivándorolt. Helyüket német telepesek foglalták el, akik az

ottmaradt szlávokkal keveredve elnémetesítették az országot.

A Keleti-tenger partján a Visztulától az Oderáig terjedő részben a pomeránok laktak. Mindaddig elűztek országukból minden hithirdetőt, míg III. Boleszláv lengyel fejedelem le nem győzte őket s el nem ismertette velük fönnhatóságát. Ekkor kénytelenek voltak maguk közé fogadni a hitterjesztőket. A spanyol Bernát hősies, de kevés eredménnyel járó kezdeményezése után a lengyel király kérésére Ottó bambergi püspök ment közéjük hirdetni az evangéliumot, aki egyházfejedelmi pompával és fölénnyel, nyájas és lelkesítő beszédeivel nyerte meg őket. A pomeránok tömegesen hagyták el bálványaikat. Később szászok is telepedtek közéjük, akik megszilárdították a kereszténységet s a pomeránokat elnémetesítették.

A németek térítésének és hódításának legtovább a poroszok álltak ellen. Ez a balti eredetű törzs a Memel és a Visztula között lakott, pogány papjai (a grivek) uralma és kormányzása alatt többnejűségben élt. Pogány áldozatok bemutatása, rabszolgatartás, a gyenge gyermekek és tehetetlen aggok megölése tartozott szokásaik közé. A kereszténység iránt ők tanúsították a legnagyobb idegenkedést. Első térítőik mind vértanúságot szenvedtek, köztük: sz. Adalbert prágai érsek (997), Querfurti Brunó szász bencés 18 társával (1008), Gottfried lukinai apát Fülöp szerzetessel együtt (1208) és mások. 1209-ben sikerült Keresztély ciszterci apátnak († 1245) némi eredményt elérni köztük. 1215-ben III. Ince őt a poroszok püspökévé tette, Kulm székhellyel. A pogánynak maradt poroszok erőszakos támadásai miatt a szelíd lelkű misszionáriusnak is fegyvert kellett fognia hívei védelmére. Kereszteshadjáratot hirdetett a pogány poroszok ellen, majd megalapította a dobrini lovagtestvérek rendjét. Mikor ezeket a poro-

szok csaknem egészen kipusztították, a német-lovagrendet hívta be az országba. Ezek 1228-ban jöttek a poroszok közé, Salzai Hermann, a rend negyedik nagymestere alatt. Több évig tartó súlyos hadjárat után, mialatt a rend sokszor állt közel a végpusztuláshoz, elfoglalták az országot.

A NÉMET LOVAGRENDET munkájában a kardos-testvérek és a kereszteshadak is segítették. IV. Ince pápa 1243-ban megadta az országnak első egyházszervezetét. A német lovagok az ország lakóival a pápák intelme szerint szelíden bántak. A keresztény hit és művelődés áldásait őszinte és nagy stílusban terjesztették a kemény és tehetséges balti nép zord földjén s betegség és nyomorúság idején a keresztény irgalmasságot gyakorolták velük szemben. Így lassankint nemcsak külsőleg vették birtokukba az országot, hanem lakóinak szívét is meghódították.

A poroszokkal rokon litvánokat is a német-lovagrend akarta megtéríteni, a terv azonban nem sikerült. Litvánia pogány maradt mindaddig, míg Jagello nagyherceg 1386-ban el nem vette Hedvig lengyel királynőt, aki a házasság feltételéül a litván uralkodó és népe megkeresztelkedését kötötte ki. Ez meg is történt s a litvánok a vilnai országgyűlésen a kereszténységet országuk és népük vallásának nyilvánították és Vilnát püspöki székhellyé tették.

A hódító térítésből nemcsak a németek, hanem a svédek és dánok is kivették részüket. A lettek közé lübecki és brémai kereskedők védelme alatt 1186-ban ment Meinhard ágostonrendű szerzetes. Miután többeket megtérített, a dünákon fekvő Üsküllben felépítette az első keresztény templomot. A pogány lettek támadását az újonnan megtértek segítségével verte vissza. Ő volt a lettek első püspöke († 1196). Utóda, a ciszterci ta Berthold, kereszteshadat vezetett a lázongó pogányok ellen, de elesett (1198); Albert brémai kanonok lett az utóda, ki szintén kereszteshaddal tartotta fenn

a rendet. Megalapította Rigát s odahelyezte át a püspökséget (1201). A kereszténység védelmére megalapította a templomosok szabályait követő kardos-testvérek rendjét. Ennek segítségével Albert nemcsak a letteket, hanem fokozatosan az észteket és a kurokat is megtérítette.

A finnek megtérítését 1157-ben Erik svéd király és Henrik upsalai püspök kísérelték meg, de a térítő püspököt meggyilkolták s ezzel a munka megakadt. Knutson Thorkel svéd kormányzó 1293-ban meghódította Finnországot és véglegesítette benne a kereszténységet.

Ezidőtájt került svéd uralom alá a lappok földje is, ahol szintén megindult a térítés. Az upsalai püspök 1335-ben szentelte föl a lappok első keresztény templomát Torneában.

Nemcsak az Európában még szórványosan fennmaradt pogánysággal kellett e kornak megküzdenie, hanem az iszlám európai előnyomulásának megakadályozása is a kereszténység nagy feladatai közé tartozott. Az Afrikából Európa felé törő arabok, különösen a két földrész közötti legközelebbi pontokon, Dél-Itáliában és Dél-Spanyolországban voltak veszélyesek.

Az előző korban Dél-Itáliában megtelepedett s az Egyházi Államot folytonosan nyugtalanító szaracénok legerősebb ellenei az államalkotásra oly fogékony normannok lettek, akik 1017-ben vetették meg a lábukat ezen a területen. A pápák rájuk bízták a veszedelmes szaracén szomszédság megtörését, amit azok sikerrel végre is hajtottak.[1]

Spanyolországban ugyancsak ekkor kezdődött a mórok uralmának megtörése, a „reconquista", Spanyolország visszahódítása a kereszténység számára. Eredményeihez bizonyos fokig hozzájárult az a belső meg-

gyöngülés, amelyet a spanyolországi mórok egyenetlensége s az addig erős cordovai kalifátus négy részre oszlása (1031) okozott. A Spanyolország északi hegyei közé húzódott keresztények megkezdték a felszabadító harcot. A spanyol lovagi intézmény kialakulása, a keresztesháborúk keltette lelkesedés a győzelmek sorozatát indította el. Castiliai Alfonz már 1072-ben megkezdte a támadást a mór területek ellen. 1085-ben francia és német keresztesháadak által támogatva, visszaszerezte s azonnal érseki székhellyé tette Toledót.

Az ingadozó mór uralom felfigyelt és megerősödött a veszély éreztére. A spanyolországi mórok segítséget kaptak Afrikából s a keresztények között sem volt meg mindig a szükséges egyetértés. E miatt a felszabadító háború a 12. század folyamán egyidőre megszakadt, bár a mórok kiűzésére 1150 után három spanyol lovagrend is alakult. Az újabb döntő lökés a 13. század kezdetére maradt. III. Ince uralkodása alatt Castilia, Aragonia és Navarra keresztény uralkodói összefogtak s 1212 július 16-án Naves de Tolosa mellett hatalmas csatában döntően megverték a számra jóval nagyobb mór sereget.[2] A spanyolországi iszlámnak ez az ütközet adta meg a halálos döfést. Nagy érdeme volt a felszabadításban a spanyol egység kezdeményezőjének, sz. Ferdinánd királynak is (1217—52). A mórok mindinkább délre szorultak; az általuk alapított granadai királyság még két évszázadon itt maradt mint az ibériai félszigeten való uralmuk fellegvára, míg végre 1492-ben a spanyolországi mór uralomnak ez az utolsó maradványa is keresztény kézre került.

A kereszténység a maga európai életterét tisztázó térítésein és küzdelmein kívül a pogányság távoli nagy fészkeire, Ázsiára és Afrikára is gondolt s a lehetőséghez képest, noha nagyon szerény méretek között,

ott is igyekezett fellobbantani Krisztus világosságát. Érdekes, hogy az Egyháztól tanításban és egyházfegyelemben elszakadt s a mohamedán hódítás árja közé került helyi eretnek egyházak is mennyit megőriztek a kereszténység kezdeteinek missziós lelkületéből. Így az ázsiai térítésből kivették részüket a monofiziták és nesztoriánusok is. Ez utóbbiak főszékhelye Perzsia volt, innen irányították missziós tevékenységüket India és Kína felé. A nyugatiak szemében jelentős eredménynek tűnt fel, mikor a 12. században megtérítették a tatár keraiták királyát, Ovang kánt, akinek országa a Bajkáltótól délre terült el. A kán „János papkirály" néven lett ismeretes Nyugaton, ahol legendás híreket költöttek hatalmáról. III. Sándor pápa 1177-ben követeket is küldött hozzá, ennek azonban semmi jelentős eredménye nem lett.[3]

A pogány Ázsia megtérítésének gondolata elsősorban az európai kereszténység két ifjú, fiatal erőtől duzzadó szerzetesrendjét, a domonkosokat és ferenceseket foglalkoztatta. Különösen erős volt a vágy, hogy a hatalmas mongolokat, akik csaknem egész Ázsiát, az európai Dél-Oroszországot és Magyarországot meghódították, megtéríthessék. Erre annál több volt a remény, mert a mongolok ellenségei voltak a mohamedán araboknak. Két társulat is alakult a mongolok megtérítésére: a „Krisztus ügyében utazó társaság" és a „Szent Ferenc testvériség".[4] Ezek sok térítőt, követet küldtek a mongolokhoz. A mongolok fejedelmei nem is idegenkedtek a keresztény vallástól, néhányan keresztényekké is lettek, de nagyobb tömegeket nem tudtak megnyerni a kereszténységnek.

Legtöbb eredményt a hithirdetők közül a rendkívül tehetséges és szentéletű De Monte Corvino János ferences ért el Kínában 1291—1328 között. Pekingben templomot épített s mint Kína érseke (1307), kilenc

püspökséget és 50 ferences kolostort alapított. Mikor azonban a kínaiak 1368-ban lerázták a mongol uralmat, a bennszülött kínai Ming-dinasztia elpusztította a szép virágzásnak indult első kínai kereszténységet.

Afrikában a mohamedán hódítás művén akartak rést törni a térítők, 1219-ben maga sz. Ferenc is prédikált a mohamedánoknak, de eredménytelenül. A többi ferences és domonkos sem tudott sokkal többet elérni s a kísérletek máig majdnem kilátástalanok.

JEGYZETEK.

1.

[1] P. Vallium Sarnai: Historia Albigensis (ed. P. Guebin—E. Lyon) 1926. [2] E. Holmes: The Albigensian or Catharist Heresy. 1925. [3] H. Sachse: Bern. Guidonis Inquisitor und die Apostelbrüder. 1891. [4] Döllinger: Beiträge zur Sektengesch. im MA. 1890. II. 92. [5] U. a. I. 104. kk. [6] B. Kaltner: Konrad von Marburg und die Inquisition in Deutschland. 1882. [7] G. Ritter: Die Brüderschaft vom freien Geiste. Zeitschrift für Kirchengesch. 1924. 150—159. [8] A zsidók történetének hatalmas irodalmából megemlítjük: Bartolocci—Imbonati: Bibliotheca Rabbinica I—V. Grätz—Szabolcsi: A zsidók egyetemes története 1906—08. I—VI. Kecskeméti A.: A zsidók egyetemes története 1927. I—II. S. Dubnow: Weltgesch. des jüdischen Volkes. 1925—1929. I—X. [9] Huber L.: Zsidóság és kereszténység. 1936. I. 190. kk. [10] P. Browe: Die Judenbekämpfung im Mittelalter. (Zeitschrift für kath. Theologie. 1938. 2—3. Heft.)

2.

[1] J. Ficker: Die gesetzliche Einführung der Todesstrafe für Ketzerei. MIÖG. 1880. 179—226. V. ö. Katolikus Lexikon: „Inkvizíció". [2] Katolikus Lexikon: „Inkvizíció". [3] J. Guiraud: L'inquisition médiévale. 1928. [4] L. Förg: Die Ketzerverfolgung im Deutschland unter Gregor IX. 1932. [5] C. Henner: Beiträge zur Organisation und Kompetenz der päpstlichen Ketzergerichte. 1890.

3.

[1] G. Caro: Zur spanischen Inquisition. (Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum. 1911. 67—82. [2] Molinier: L'inquisition dans le midi de la France au 13. et 14. siécle. 1900. I. 61.

4.

[1] Heinemann: Gesch. der Normannen in Unteritalien und Sizilien. 1894. I. [2] P. Kehr: Das Verhältniss des Papsttums zu Spanien. 1926. [3] V. ö. Katolikus Lexikon: „János pap országa". [4] Kulb: Gesch. der Missionsreisen nach der Mongolei im XIII. und XIV. Jahrhundert. 1860. I.

TIZENEGYEDIK FEJEZET: A SZERZETESI INTÉZMÉNY VIRÁGZÁSA.

1.

A szerzetesség az új fejlődés útján. Cluny a virágzás tetőfokán. Az fontavellanai, kamalduli, vallumbrosai, villermita, grammonti és fontevraulti bencés kongregációk. A ciszterciták.

A középkor mélyen hívő és vallásos lelkülete új lendületet adott a keresztény tökéletesség legeszményibb életformájának: a szerzetességnek is. Csodálatos virágzásnak vagyunk tanúi. A kolostorok számban s lakókban rohamosan növekesznek. Nagy a termékenység szerzetalapításokban is. Az új rendek új életeszményt tűznek tagjaik elé (lovag- és kolduló rendek). A számbeli külső gyarapodáson kívül az új célkitűzésekkel együtt jár a bensőséges aszkétikus elmélyülés. A szerzetesi élet hatása nem marad a kolostorok közé zárva, hanem a külvilág számára is az egész kor egyik leghatalmasabb alakító tényezőjévé válik. A cluny-i kolostor apátja a pápának, császárnak, királyoknak és fejedelmeknek tanácsadója. A lovagrendek a kor legnagyobb mozgalmának, a keresztesháborúknak legjelentősebb tényezői. A kolduló rendeknek társadalmat alakító befolyása felmérhetetlen.

A középkori szerzetességet négy csoportba sorozzuk. Az elsőbe tartoznak a bencés-szabályzat továbbépítéséből keletkezett kongregációk, a másodikba a sz. Ágoston irataiból vett szabályok szerint élő új alakulatok, a harmadikba a lovagrendek, a negyedikbe a kolduló rendek.

A bencések közül korszakunk elején a legjelentősebb a cluny-i kongregáció. Keletkezésével, szellemével, hatásával, sikereivel már megismerkedtünk.

Cluny VII. Gergely pápa idejében és a 12. század első felében is megmaradt a kor legfőbb szellemi és erkölcsi középpontjának. Hatalma, befolyása, jelentősége roppant lendületet kapott sz. Hugó (1048—1109) apát idejében, aki VII. Gergelynek jó barátja s az invesztitúra-harc egyik szellemi vezére volt. Apátsága alatt jelentősen gyarapodott a kongregáció kolostorainak száma; keleten Lengyelországig, nyugaton Spanyolországig terjeszkedett Cluny szelleme.[1] Már több mint 200 kolostor tartozott a mozgalomhoz, több mint 10,000 taggal. De még mindig nem ez volt Cluny delelőnapja. Annak sugárzása a következő apát, Petrus Venerabilis (1122—1156) kormányzása alatt köszöntött be, amikor a reformhoz csatlakozott kolostorok száma meghaladta a 2000-et s a kongregációnak már a Szentföldön is volt rendháza. A cluny-i bencések egyetemes történeti jelentőségét az a rendkívüli szerep méri, amelyet a 10—12. század erkölcsi és egyházpolitikai mozgalmaiban játszottak. A század második felétől azonban a mozgalom tekintélye a meggazdagodással együttjáró elvilágiasodás s a tagok belső egyenetlenségei miatt váratlanul alászállt.

BENEDIKTINUS alaptónusú új alakulat a fontavellanai kongregáció, amelynek alapítója Folignói sz. Domonkos († 1031), legmarkánsabb és nagy történelmi szerephez jutott alakja pedig Damiáni sz. Péter, korának egyik legtiszteletreméltóbb egyénisége (1072).

Sz. Romuald († 1027) alapította a kamalduli rendet,[2] ugyancsak a szentbenedeki életeszmény alapzatain. Tagjai szigorú szemlélődő életet éltek s a hitterjesztésen és tudományművelésen kívül a föld- és szőllőművelés terén is nagy érdemeket szereztek.

Gualberti sz. János († 1073) alapította Toscanában az egyszerűségre és szigorúságra törekvő vallumbrosai rendet, amely sok jó főpapot adott az Egyháznak. A Montevergináen a villermita remeték kongregációját hívta életre Vercelli-i sz. Vilmos († 1142). Szigorított bencés életmód

volt a célkitűzése a grammontiak rendjének, melyet francia földön alapított Thiers-i sz. István, egy előkelő és gazdag auvergne-i vicomte fia († 1124). Mivel a rend szabályai értelmében a kormányzat a laikus testvérek kezében volt, a belső viszályok hamarosan felemésztették a kezdeményezés életerejét. Meglepő különlegességet mutat a fontevraulti kongregáció, amelyben a férfikolostorok főnökei a kolostorok apátnőinek voltak alárendelve s a kongregáció legfelsőbb vezetése is szerzetesnők kezén volt. Ez az elgondolás azonban nem bizonyult életképesnek, a rend csakhamar jelentéktelenné vált.

A legszigorúbb szerzetesrendet, a karthauzit sz. Brunó reimsi kanonok alapította 1084 körül, aki rendkívül szigorú szerzetesházat létesített Carthusium (Chartreuse) rengetegében Grenoble közelében, ahonnan a rend nevét vette. Főfoglalkozásuk az ima, könyvmásolás és a kerti munka volt. Szigorú hallgatásra voltak kötelezve. Ruhájuk durva daróc. Ételük kenyér és növényi eledelek, ünnepeken hal és sajt, soha hús. A 13. században női karthauziak létesültek, de a szigorú rendnek sem férfi, sem női ága túlságosan sohasem terjedt el.

A bencés rendből sarjadt ki a ciszterciták szerzete is.[3] A rend alapítója sz. Róbert († 1110), molesmes-i bencésapát nem akart külön szerzetet alapítani, hanem csak a világ zajától elvonultan, sz. Benedek szabálya szerint szigorú fegyelmű szerzeteséletet élni. Ezért hagyta ott az apátságot és húsz hasonló gondolkodású társával Citeaux (Cistercium) kietlen, ember nem járta vadonában telepedett le. Az új kolostort cluny-i mintára akarta berendezni, a viszonyok azonban úgy fordultak, hogy külön, a bencésektől elszakadt renddé kellett alakulnia.

Az alapítókon kívül az első nemzedékben alig akadt jelentkező a szigorú szerzetbe s azt már-már a kihalás fenyegette, mikor 1112-ben a burgundi nemes

családból származó, akkor 22 éves Bernát harminc fiatal rokonával és ismerősével felvételét kérte a rendbe. A lelkes csapat beléptével új élet pezsdült fel a citeauxi kolostorban; az csakhamar szűknek is bizonyult s négy új kolostort kellett alapítani. Ennek egyikében, Clairvauxban a 25 éves Bernátot választották meg apátnak. Bernát rendkívüli képességei, életszentségének varázsa adták meg az új alakulatnak döntő erejét és egyben egyetemes európai küldetését; ekkor indult el a rendtagok európai szétáradása.

A rend szabályzatát, az ú. n. „Charta caritatis"-t az 1119-i káptalan szentesítette. A szabályzat szerint a rend kormányzata középponti. Évenkint egyetemes káptalant tartanak. Szigorú fegyelemre és szerzetesi egyszerűségre törekszenek. Száműzve van minden pompa és fényűzés. A szegénységet még a templomok berendezésében és felszerelésében is kifejezésre kell juttatni. Az önállósulás külső jeleként a bencésektől eltérő ruházatot: fehér öltönyt és fekete vállruhát viselnek.[4]

A szerzet bámulatos gyorsasággal terjed. Sz. István apát halálakor (1134) a kolostorok száma meghaladja a 80-at, sz. Bernát halálakor (1143) a 340-et. Ott van és óriási a tekintélye Európa minden országában. A fellendülés és virágzás okai: a kitűnő szabályzat és rendi szervezet; a mintaszerű aszkétikus szellem, a mély és bensőséges Mária-tisztelet; a laikus-testvéri intézmény és kitűnően megszervezett gazdasági munka, melyet elsősorban a laikus-testvérek végeznek, bár időnkint még a nemesi származásúaknak is meg kell fogni az ásót, kapát és egyéb szerszámot. A paraszti sorból származó testvérnek és a tudós, esetleg nemesi származású szerzetesnek ez a teljes egyenlősége a munkában nemcsak előmozdította a testi munka megbecsülését, hanem az igazi keresztény demokráciának és a jobbágyfelszabadításnak is úttörőjévé vált. A ciszter-

ciek kolostorai és majorjai a kor mintaszerű mezőgazdasági iskolái lettek s hogy mindenütt szinte versenyeztek befogadásukkal, annak egyik legfőbb oka volt az a magas gazdasági kultúra, amelyet megjelenésük helyén teremtettek. A laikus intézmény következménye, hogy a rend nagyszámú, kitűnően fegyelmezett, nem szolgai lelkülettel és napibérért dolgozó, hanem magas erkölcsi eszményektől hevített munkaerő birtokába jutott, ami nagy gazdasági feladatok megoldását tette lehetővé. Bárhol jelentek meg, kiváló eredményt mutattak fel. Kietlen, mocsaras vadonok helyére csakhamar valóságos paradicsomokat varázsoltak, a rideg környezet ölén mintagazdaságokat teremtettek.

Oroszlánrész jutott a rend elterjesztésében magának Clairvaux-i sz. Bernátnak is. Imponáló tudománya, magával ragadó szónoki tüze, tündöklő életszentsége, csodálatosan mély miszticizmusa olyan varázserőt biztosított korszakos egyéniségének és azon keresztül rendjének, hogy egymaga 35 apátságot létesíthetett.

2.

Az ágostoni kanonokrendek. A premontreiek. A trinitáriusok. Egyéb kanonokrendek. Az ágostonos remete-rendek. Mercedáriusok, szerviták, pálosok. Kisebb szerzetesrendek.

A püspöki lakában, szerzetesi életformák közt élő nagy egyházatya, sz. Ágoston, példájával és írásával egyaránt a nyugati szerzetességnek nagy ihletője lett. Emelkedő és visszaeső hullámvonalakon ugyan, de végigkísérhető az Egyház életének egymásra következő századaiban sz. Ágoston szellemi hagyatékából élő szerzetesalakulatok egész sora.

A 11. századtól kezdve keletkezett szerzetesrendek nagy részét ágostonos kanonokrendeknek nevezik. Ágostonosok, mert szabályzatukat sz. Ágoston írásaiból

állították össze s e mellett kanonokrendek is éppen szabályozott voltuknál fogva (canon: szabály; akik e szabályok szerint élnek: canonici).

IDŐRENDBEN ELSŐ közöttük a lateráni kanonokok rendje, amely egész Európában elterjedt s még ma is számos helyen van házuk.

A 11. század második felére esik az aostai főesperesnek, sz. Bernátnak (1084) kiváló alapítása, a bernáthegyi kanonokrend létesítése. A szent rendalapító a később róla elnevezett Nagy és Kis Szent Bernát-hegyen, 2443 és 2153 méter tengerszín fölötti magasságban alapított kolostorokat és menedékházakat az átkelő utasok befogadására. A szerzet rendkívül hasznos szolgálatot tett a századok folyamán: nagyszámú eltévedt és kimerült utasnak mentette meg az életét s benne az Egyház egyik leghatalmasabb vonása, a felebaráti szeretet hatol fel az akkori Európa legzordonabb forgalmi pontjaira.

A Szentsír-kanonokrendet Arnulf jeruzsálemi pátriárka alapította 1114-ben. Csakhamar elterjedt a Szentföldön. Amikor keleti virágzása a mohamedán térfoglalás miatt már korán véget ért, Nyugatra telepedett át a rend, több országban — köztük hazánkban is — elterjedt s a szentföldi zarándokok ügyeinek intézésével és betegápolással foglalkozott, míg a 15. század végén VIII. Ince pápa más rendekkel nem egyesítette.

A Szent Viktor-kanonokrendet a párizsi káptalani iskola nagyhírű bölcselet tanára, Champeaux-i Vilmos († 1121) alapította. Az apátság híres, tudományos iskolává vált, amelynek ragyogó csillagai: Hugo a S. Victore († 1141), akit kortársai második sz. Ágostonnak neveztek s Richard a S. Victore († 1173), a középkori misztika első nagy képviselője.

A kanonokrendek legjelentősebbje: a premontreiek, akiket nálunk fehér ruházatuk után a nép fehér papoknak nevez.[1] Alapítójuk a német császári házzal rokonságban álló xanteni kanonok, majd magdeburgi érsek, sz. Norbert († 1134). Vidám életben töltött ifjú élete után 1115-ben lovaglás közben vihar érte el, villám csapott le előtte; Norbert úgy vélte, mintha

hangot hallana, mely életének megjobbítását sürgeti. A megrázó esemény szíve mélyéig megrendítette és gyökeres változást idézett elő életében. Alapos előkészület után pappá szenteltette magát (a kanonoki jövedelmet még mint világi ember élvezte). Egyideig szegényes ruházatban vándorapostolkodott, bejárta Franciaország nagy részét. Majd egy hatalmas erdőség völgykatlanában, amelyet álma után Praemonstratumnak, Pratum monstratumnak, franciásan Prémontrénak nevez el, 13 társával együtt szerzetesi életet kezd. A rend csodálatos gyorsasággal terjed, amit előmozdít sz. Norbertnek magdeburgi érsekké való kineveztetése.

AZ EGÉSZ EURÓPÁBAN megtelepedő rendnek az alapítás után 30 évvel már száz, 1230-ban több mint ezer kolostora van, amely szám a következő időkben még növekszik, úgyhogy egyideig a ciszterciták és a kolduló rendekkel vetekszik. Gyors elterjedésének és nagy sikerének titka: a központi szervezet, erőteljes és szakértő majoros gazdálkodás, lángbuzgalommal végzett lelkészkedő tevékenység, az Oltáriszentség különös tisztelete, bensőséges Mária-kultusz, a világi nagyok támogatása s a világiak bevonása a rend eszméinek és törekvéseinek a terjesztésébe a harmadrend által, amelyet sz. Norbert minden más rendalapítót megelőzve elsőnek szervezett meg. A rend hazánkban is nagy virágzásnak örvendett. Idők folyamán nálunk hatvanöt apátságot vagy prépostságot alapítottak számukra.

A rabkiváltó trinitárius rendek alapítói Mathai sz. János († 1213) és a francia királyi családból származó Valois sz. Félix († 1212). A rendet megerősítő III. Ince pápának (1198) volt a kívánsága, hogy a Szentháromság tiszteletére trinitárius rendnek neveztessék.[2]

A rend tiszteletreméltó s igazi keresztény hivatást töltött be. Amerre csak keresztény rabok sínylődtek, Észak-Afrikában és Ázsiában, le egészen Indiáig és Nagy-Tatárország határáig, mindenütt feltűnik a trinitá-

riusok kék és vörös kereszttel díszített fehér öltönye. A rend a rabkiváltás irgalmassági cselekedetét hősi fokban gyakorolta. Amikor szükség volt rá, a trinitárius szerzetes tulajdon szabadságát, sőt életét hozta áldozatul fogoly embertársa kiváltásáért. 1198-tól kezdve négy évszázadon keresztül 7215 trinitárius szenvedett kínhalált. Bár egy-egy fogoly kiváltása igen sokba került, mégis a kiváltott foglyok száma hihetetlenül nagy: közel egy millió, köztük sok száz magyar is. A tömérdek emberért lefizetett magas váltságdíj körülbelül öt és félmilliárd frankra rúgott. E rendkívüli áldozatok egészen különleges megbecsülést vívtak ki a rend számára a középkorban.[3]

A 12. SZÁZAD VÉGÉN keletkezik a Szentlélekről nevezett betegápoló rend, amely rövid idő alatt felvirágzik s kórházaival elárasztja Nyugat- és Közép-Európa városait.

A keresztestestvérek rendje több kongregációra oszlik, amelyek közül a két jelentősebb szerepet játszót a 13. század első felében alapítják. Ezek kórházaikban a szegény betegeket és elaggottakat gondozták.

Az ágostonos remete-alakulatoknak egész serege jött létre a középkorban. A szétszórt alakulatokat az Egyház egységesíteni kívánta; IV. Ince, majd IV. Sándor pápának sikerült is 1256-ban valamennyi remete-alakulatot egy renddé formálni, minek következtében az ágostonosok mint harmadik nagy kolduló rend jelennek meg, amely elterjedt Európa minden részében. Virágzása tetőpontján kolostorainak száma kétezerre, tagjaié pedig 30,000-re emelkedett. Hazánkban is több kolostoruk volt.

1235-ben erősítette meg IX. Gergely pápa három jámbor férfiúnak: Nolasco sz. Péternek, Pennaforti sz. Rajmundnak és I. Jakab aragóniai királynak az alapítását: a mercedáriusok rendjét, amely éppúgy a foglyok kiváltását tűzi ki célul, mint a trinitáriusoké.

Az ágostonos remeték szabályzatát fogadta el és a Boldogságos Szűz tiszteletére alapította 1233-ban hét istenfélő firenzei polgár a szervita rendet (Ordo

Servorum beatae Mariae Virginis). A pápák hivatkozással a IV. lateráni és az I. lyoni zsinatnak újabb szerzetesrendek alapítását tiltó határozataira sokáig nem erősítették meg, de a rend így is gyorsan terjedt. Végre 1304-ben XI. Benedek megadta a várva-várt jóváhagyást, mire a szervita rend csakhamar túllépte az olasz nyelvhatárt és Európa majdnem minden országában elterjedt és nagy eredményeket ért el.

A magyar pálos rend is az ágostonos remeterendek szabályzatát vette fel kialakulásának aránylag lassúbb folyamán. Vele a magyar egyháztörténelem keretében foglalkozunk.

A 12. század vége felé keletkezett a hidász-testvérek rendje, hogy az utasok és zarándokok védelmét szolgálja, hidakat, utakat, zarándokházakat építsen. Feladatát betöltve a középkor végén megszűnt. A kolostori és világi élet sajátos keverékét valósította meg a beghinák női rendje (szintén a 12. század végén alakult), amely kézimunkával, betegápolással és tanítással foglalkozott. Hozzá hasonló férfialakulat még a beghardok szerzetes jellegű egyesülete, amelynek hivatása volt elmebetegek gyógyítása és halottak eltemetése. Mindkét rendben csakhamar rajongó és eretnek eszmék kaptak lábra, ezért rossz hírük keletkezett és sok esetben üldözésnek tárgya lettek.

3.

A lovagrendek. Templomosok. János-lovagok. A német lovagrend.

A lovagi eszme tartalma és a kereszténység életeszményei között kezdettől fogva szoros kapcsolat állt fenn. A lovagi intézmény, a középkori életberendezkedésnek ez a sajátos és nemes hajtása, ezer és ezer

vallásos motívummal volt átszőve. A lovag tulajdonképen nem más, mint a keresztény harcos századokon át szeretettel szövögetett eszményképének a megvalósítása. Felavatásakor lovagi esküt tett, hogy gondolkodásában és viselkedésében nagylelkű, a veszélyekben bátor, a nehézségekben erős, minden jótettre készséges lesz; az özvegyeket, árvákat gyöngéden támogatja, az igazságtalan hadakozást kerüli, az Egyházat és szolgáit megvédi, mindennap misét hallgat, elmélkedik az Úr kínszenvedéséről és ha kell, az igaz hitért életét is feláldozza.

A lovagiság egyházi missziót is teljesített: kardjával küzdött azoknak az eszméknek diadaláért, amelyeket a pap és szerzetes szavával és életével hirdet.

A frigy a lovagiság és vallás között egészen szorossá a kereszteshadjáratok korában lett. A szent helyekért küzdő lovagok nagy része már nem érte be az egyszerű lovagi fogadalommal, hanem átvette a szerzetesi fogadalmakat s ezekhez negyedikül csatolta a hitetlenek elleni harcnak és a zarándokok védelmezésének ígéretét (votum militiae Christi). Így a középkori vallásos életformának egészen új faja állt elő, új hivatás és szervezet, amelynek tagjai egyszerre testesítik meg a középkor két legjellegzetesebb embertípusát: a szerzetest és a lovagot.

Nagy általánosságban az összes lovagrendek szervezete azonos felépítésű, bizonyos vonatkozásokban azonban mindegyiknek megvan a maga sajátos arculata.

Időrendben elsőnek a templomosok lovagrendje létesült.[1] Alapítója nyolc francia lovag (vezetőjük Payens Hugó), akik 1118-ban a jeruzsálemi patriarcha kezébe letették a szerzetesi fogadalmat, hozzá mint negyediket hozzáfűzték a zarándokok és kereszteshadak útjának védelmét. II. Balduin király örömmel karolta fel a kezdeményezést, saját házában adott nekik

szállást azon a helyen, ahol valamikor Salamon temploma állt. Innen ered elnevezésük is: templomosok (templarii). Fejlődésük sokáig vesztegelt. Az első kilenc év alatt mindössze egy új tag lépett be hozzájuk. Főkép nagy szegénységük miatt sem tudtak nagyobb tevékenységet kifejteni.

Nyugaton közömbösen fogadták az új alapítást. Csak az 1128-i troyesi zsinaton melegedett fel kissé velük kapcsolatban a hangulat, amikor sz. Bernát ajánlására megerősítették a rendet. Maga sz. Bernát adott nekik szabályzatot, az ő elvei lettek a lovagok szerzetesi életének alapjává. Mikor pedig nemsokára magasszárnyalású dicsőítő könyvet is írt a templomosokról „Az új lovagrend dícsérete" (De laude novae militiae) címmel, egyszerre megnyerte a hangulatot a lovagok számára.

EURÓPA RÁESZMÉLT az új rend nagy jelentőségére s a legelőkelőbb családok fiai léptek soraik közé. Belső és külső szervezetük fokozatosan kiépült. Míg kezdetben csak lovagok voltak a rend tagjai, később II. Sándor pápasága alatt hármas tagozódás jött létre: az elsőben a lovagok, a másodikban a papok, a harmadikban szolgai munkát végző laikus-testvérek foglalnak helyet. A külső szervezet szerint az egész rend feje a nagymester, akit a kormányzásban a rendi tanács és az egyetemes káptalan támogat. Rangban utána a főudvarmester következik; a tartományok élén állnak a tartománymesterek, a rendházak élén a komturok. Ruházatuk: fehér köpeny (szentbernáti cisztercita hatás) vörös kereszttel.

Külső és belső szervezetük megszilárdulása és számbeli meggyarapodásuk után a templomosok megtelepedtek az európai országokban is. Minden államban megtaláljuk őket, így Magyarországon is, hozzá még elég korán, 1169 táján szervezték meg magyar földön első kolostorukat. Franciaországban terjedtek el leginkább s főkép itt jutottak nagy vagyonhoz és be-

folyáshoz, ami nem volt jó hatással a rend közszellemére. Fényűzésük is visszatetszést keltett s a róluk híresztelni kezdett rosszindulatú mendemondák és gyanúsítások sora nem akart véget érni.

Mikor Accon elesett (1291), a rend ellenségei nyiltan kezdték hirdetni, hogy a rendnek nincs többé létjogosultsága. A szállongó hírek kapóra jöttek a telhetetlen és örökké pénzzavarral küzdő Szép Fülöp francia királynak; elhatározta, hogy ráteszi kezét a rend vagyonára. Ő indította meg a rend elleni rágalmak özönét és körmönfont toldások alapján a világtörténelem egyik legszégyenletesebb és legigazságtalanabb pörét. A gyenge V. Kelemen pápa nem tudott a király makacs követeléseinek ellenállni. Fülöp ugyan csak erősen korlátozott mértékben kapott a pápától ítélkezési jogot a rend fölött, de túltette magát minden megkötöttségen, feloszlatta a rendet s nagymesterét, Molay Jakabot és több társát megégette és vagyonukat elkoboztatta.

A másik nagy lovagrend: a János-lovagok (johanniták) rendje.[2] Megelőzi a templomosokat, formális lovagrenddé azonban csak ezeknek a megalakulása után válik. Alapításának szálai 1070-re nyúlnak vissza, amikor jómódú amalfii (olasz) kereskedők a beteg és szegény zarándokok befogadására sz. János oltalma alá ajánlott kórházat alapítanak (innen a nevük), majd Jeruzsálem elfoglalása (1099) után betegápoló szerzetesrenddé alakulnak saját szabályzattal, amelyet II. Paschalis pápa (1113) hagy jóvá.

A TEMPLOMOSOK PÉLDÁJÁRA s az általános közlelkesedésre, amellyel az első lovagrendet fogadták, a 12. század közepén a johanniták is lovagrenddé alakultak át, bár a betegápolással sem hagytak fel. E külön hivatás szerint történt meg náluk is a három csoportra való tagozódás: lovagok, papok és betegápolók.

A rend szervezete arisztokratikus köztársasági: élén a nagymester áll, a kormányzásban segíti az állandó tanács (consilio ordinario), amely a rend nyolc főméltóságát viselő tagokból áll; ezek egyúttal a nyolc főbb európai ország János-lovagjainak a tartományfőnökei is. A törvényhozó hatalmat az ötévenkint összeülő egyetemes káptalan gyakorolja. Az egyes országokban a priorok, a tartományokban a ballivok, az egyes házakban a komturok állnak a lovagok élén. Ruhájuk fekete köpeny fehér kereszttel (háborúban vörös köpeny fehér kereszttel).

A Szentföldön kívül elterjedtek az európai országokban is, ahol főként kórházaikkal és gyógyszertáraikkal voltak a lakosságnak nagy segítségére. Hatalmuk és gazdagságuk annyira megnövekedett, hogy a templomosoknak minden tekintetben versenytársaik lettek. A harcokból is mindig az első helyeken vették ki részüket, rettenthetetlen vitézségükkel bámulatot keltettek.

Jeruzsálem elvesztése után (1187) Accon, majd ennek egy századon át való hősi védelmezése után (1291) Rhodus szigete lett a rend székhelye. Innen folytatják — rhodusi lovagok néven — a kereszténység és iszlám élethalálharcát. Hősi elszántsággal védelmezik a kereszténységnek ezt a végvárát a folytonosan támadó török világhatalommal szemben. Csak a nagy hódító II. Szulejmán tudott erőt venni e századokon át megvívhatatlan bástyákon (1522). A rend néhány évi bujdosás után V. Károly császártól megkapta Málta szigetét s ott rendezkedett be a török elleni harcra. Újabb dicsőséges fejezetek következtek a rend történetében; a török világhatalommal szemben előretolt tengeri őrtorony lett Málta szigete. II. Szulejmán, amint hosszúra nyúlt hadi pályájának kezdetén Rhodus szigetének elfoglalásával szerzett nevének dicsőséget, élete végén szintén a János-lovagokon (most már máltai lovagokon) aratott győzelemmel akarta feltenni sikereinek sorozatára a koronát. 1565-ben óriási haderővel Málta alá szállt, de a lovagok hős vezérük, a francia La Val-

lette nagymester irányítása mellett visszaverték az egymásután rájuk zúduló támadásokat s a szultán harmincezer emberének feláldozása után dolgavégezetlen volt kénytelen távozni.

A rend nagyszerű hivatást töltött be mindaddig, míg a török veszély el nem múlt. Ezután a belső elgyengülés jelei mutatkoztak s 1798-ban Napoleon kardcsapás nélkül jutott a sziget birtokába az erélytelen Honpesch Ferdinánd nagymester idejében. A rend birtokaira az államok tették rá a kezüket.

A templomosokéhoz és János-vitézekéhez hasonló szerzetes-harcos alakulat a német lovagrend.[3] A harmadik kereszteshadjárat idején alapította néhány brémai és lübecki zarándok, akik kórházat rögtönöztek megsebesült honfitársaik ápolására.

A német keresztesek vezére, Sváb Frigyes védelmébe vette a kezdeményezést, alkalmas szabályzatot készített számukra s egyben gazdag anyagi támogatásban részesítette őket. 1191-ben III. Kelemen pápa megerősítette a rendet, mely egyelőre csak betegápolással foglalkozott. De nemsokára (1198) lovagrenddé alakult. VI. Henrik és II. Frigyes császárok feltűnően kegyelték a rendet, amely mindvégig féltékenyen vigyázott német jellegére. Ruházatuk: fehér köpeny fekete kereszttel. Szentföldi harcaikban hírnevet és megbecsülést szerezve maguknak, megkezdték európai terjeszkedésüket, amiben különösen a rend negyedik nagymesterének, Salza Hermannak (1210—1239) voltak kiváló érdemei. A nagyarányú európai elterjedettség szükségessé tette a nagymester, Hochmeister mellé még egy másik főméltóságnak, a Deutschmeisternek a megszervezését is. 1226-ban vonult a rend Poroszországba, hogy azt elfoglalja és a keresztény hitre térítse. Hogy feladatát eredményesebben

oldhassa meg, nemsokára egyesült a szomszéd tartományokban működő kardtestvérek rendjével (1237).

A SZENTFÖLDRŐL VALÓ kiszorulásuk után a lovagok Marienburgba tették át székhelyüket s a meghódított Poroszországban fejtettek ki nagyszabású kultúrmunkát. Ennek eredményeként a rend nagyon meggazdagodott, ami nem vált előnyére. Hatalmi elbizakodottságában a lengyelekre és litvánokra támadt, amiből a rend függetlenségének megszűnésével végződő hosszú harc keletkezett s a lovagrend a lengyel király hűbéresévé lett. A hitszakadás idején a szabályellenesen megválasztott nagymester, Albert bradenburgi őrgróf a lovagok nagy részével együtt 1522-ben protestánssá lett s Poroszországot világi fejedelemségnek nyilvánította.

A rendnek a katolikus hit hűségében megmaradt tagjai székhelyül a würtembergi Mergentheimet választották. A francia forradalom elvette németországi birtokaikat. Az 1834-ben tartott bécsi nagykáptalan megkísérelte újjászervezésüket s a rend élén egyideig egy osztrák főherceg állt. A tagok azóta csak egyszerű fogadalmat tesznek s a monarchia felbomlásáig szolgálataikat az osztrák-magyar hadseregben végezték.

A három nagy lovagrenden kívül még több kisebb is alakult. A kardtestvérek rendje a lettországi keresztények védelmére létesült a 13. század elején. Észtországot és a Kurföldet is hatalmukba kerítették, majd beolvadtak a német lovagrendbe. A Szent Lázár-lovagrend a János-lovagrend oldalhajtása, amely a hitetlenek elleni harcon kívül különösen a bélpoklosok ápolásával szerzett érdemeket. Kizárólag helyi jellegű kisebb lovagrendek voltak Spanyolországban az alcantarai (alapítása 1156), calatravai (1158), compostellai (1161) és evorai (1162) lovagrendek. Tagjai egyszerű fogadalmat tettek.

4.

A kolduló szerzetesrendek. Assisi sz. Ferenc, a szegénység szentje. Ferencesek. Domonkosok. Karmeliták.

A 12. század nagyszámú szerzetalapítása sok hasznos és időszerű gyakorlati feladat megoldását valósította meg. De összefoglaló szerzetesi kezdeményezés, a szerzeteseszménynek és a kor égető problémáinak összehangolása az 1100-as évek végéig váratott magára.

A lovagrendek hoztak ugyan újat, a régi szerzeteseszményhez külsőleg hozzá is adtak egy-két új vonást, pl. a harcot a hitetlenek ellen, de maga a szerzetesi élet a régi alapokon maradt, fogalomtartalmát nem gazdagították új törekvésekkel, a változott idők igényeinek csak jelentéktelen töredékét elégítették ki, a feltünedező bajok gyökeréig nem nyúltak le. A társadalom új alakulása közben s a feltünedező demokratizmussal szemben féltékenykedtek régi, arisztokrata voltukra. A társadalmi ellentétek: kiáltó szegénység és duskálkodó gazdagság áthidalására nem gondoltak, a szerzetesi szegénység radikális megvalósításáig nem jutottak el.

A veszedelem nagy volt, a lelki forradalom kitörőben. Ekkor támasztotta a Gondviselés a kolduló szerzeteket, amelyek életük példaadásával, a kegyelem csodás lendületével leszerelték a társadalom robbantására végsőkig feszült energiákat.

A kolduló rendek életrehívásának dicsősége Umbria költői lelkületű s a tökéletesség legmisztikusabb magaslataira eljutott önkényes szegényének, a „poverello" Ferencnek, Assisi nagy szülöttének jutott.[1]

FERENC 1182-ben született Assisi városkában. Atyja, Pietro Bernardone jómódú kereskedő volt, anyja a francia Provence-ból származott. A gyermek a keresztségben János nevet kapott, atyja azonban kedveskedve „kis franciának", Francescónak szólította s rajta is maradt ez a név. Jó

nevelést kapott, gyermek- és ifjúévei gondtalanul múltak. A lovagi kor minden hatása átrezdült fogékony lelkén. Szívesen olvasott költőket s elhatározta, hogy lovag lesz. Sok színes álmot szövőgetett vitéz tetteivel kivívandó dicsőségről. Szívesen eljárt fiatal barátainak vidám társaságába, de nemtelen dologra sohasem adta magát. Belekeveredett az Assisi és Perugia közt kitört fegyveres viszályba s a perugiaiak fogságába esett. Ez a fogság s méginkább súlyos betegsége véget vetett világias álmai tervezgetésének. Belátta minden földi dolognak hiábavalóságát s lelke unottan fordult el a világ léha életétől. Huszonhárom éves korától kezdve komolyabb gondolatokkal kezdett foglalkozni. De még nem tudta, hogy is kezdje el az új életet s milyen szolgálatokkal kedveskedjék Istennek.

Egyelőre könyörülő szívének engedett szabad folyást s amije volt, elosztotta a szegények között. Még atyja üzletének raktáranyagából is juttatott a szegényeknek. Atyja nem tudta mire vélni fiának e hirtelen változását, túlzásra és közönséges könnyelműsködésre gondolt s haragjában Assisi városának püspöke előtt kitagadta fiát (1207). Ferencet most már semmi földi akadály nem gátolta, hogy egészen Istené ne lehessen. „Most már nem vagyok Pietro Bernardone fia, hanem az Istené, most már valóban szólíthatom így: mi Atyánk!" — mondotta és ócska darócköntösben, mésszel keresztet mázolva annak hátára, nekiindult az Apenninek még havas hegyoldalainak. Világtörténelmi út; az emberiségre való eszmei hatásaiban a legjelentékenyebbek közé tartozik.

Hivatásának felismerése nem ment egészen könnyen. Eleinte benső szózat hatása alatt alamizsnát gyüjtött az Assisi mellett düledező kis kápolna javítására. De azután világosabbá lett előtte, hogy sokkal többre van hivatva. Nagy távlatok nyíltak meg előtte, hatalmas, apostoli feladat szélesedett ki lelke előtt.

Imái, elmélkedései, bűnbánat-gyakorlatai és szemlélődései megmutatták neki, hogy korának igazi betegsége: az elfordulás Istentől. Ezzel szemben ő minden gondolatát, egész akaratát és életét Isten felé irányította. Belátta, hogy Istent csak úgy közelítheti meg, ha szívét semmi világi dologhoz nem köti. Az Istenhez vezető legbiztosabb utat a minden evilágiról való lemondásban látta. Ezért

nőtt szemében hatalmassá a szegénység értéke, ezért juttatta neki az első helyet az erények között, ezért tüzesedett át bámulatos szeretetre iránta, ezért szólítgatta „anyjának, jegyesének, úrnőjének". A legenda szerint más nem áhítozza úgy az aranyat, mint ahogyan ő áhítozta a szegénységet és senki sincs oly éber a kincseinek őrzésében, mint ő volt ennek az evangéliumi gyöngynek a megtartásában.

Nem akart megállni az elméleti Isten felé fordulás s a szegénység szeretetének útján. Még egy új szálat fűz életszövésébe: a mások lelkéért munkálkodó felebaráti szeretetet. Nemcsak önmagát akarja megszentelni, hanem embertársait is. Ezért vállalkozik a bűnbánat hirdetésére. Helyes szemléletével nem zárkózik el a világtól, természettől. Abban is Isten szépségének a visszfényét látja s mint ilyent szereti, látása dalos jókedvre fakasztja.

Mikor az emberek először ismerik meg Ferenc újszerű elgondolásait, „pazzo"-nak, bolondnak mondják. De hamar meglátják magasztos Isten-szeretetét s a kegyelem áradását egész lényén s most már szent lesz előttük.

Ferenc 1209-ben határozta el, hogy elindul bűnbánatot hirdetni. Néhány hozzácsatlakozott társával a szegények ruhájába öltözve járta a falvakat, éhezett, nyomorgott s csodálatos tűzzel hirdette a nép nyelvén a bűnbánatot. Nemsokára egy pap is csatlakozott hozzá, akivel együtt, jobbára a Szentírásból vett idézetekből kezdetleges szabályzatot állított össze.

III. Ince felismerte Ferenc kezdeményezésének rendkívüli jelentőségét s mikor ez 1210-ben a szabályzat jóváhagyását kérte a pápától, Ince azt élőszóval meg is adta.[2] Megengedte neki s társainak, bár nem voltak papok, a tanítást s a bűnbánat hirdetését is. Ez a „kisebb testvérek" rendjének az első nekiindulása. A legenda később kiszínezte ezt a jelenetet; arról szólt, hogy a pápa álmában romladozni látta a Lateránt, amelynek leomlani készült oszlopait az támasztotta meg, aki másnap előtte rendjének megerősítéséért jelentkezett. A valóságban III. Ince és kúriája ugyancsak ismerte a

kor problémáit és igényeit és kezdettől fogva tisztán látta az új lelki megmozdulás fontosságát.

Ferenc kettesével küldte el az egyre nagyobb számban hozzá csatlakozó testvéreket prédikálni: Olasz-, Francia-, Spanyolországba és a Szentföldre. A hatás csodálatos: igen sokan be is léptek a rendbe. Tanításuk és példájuk üdvös hatása a lelkekre, az egész társadalomra fölmérhetetlen lett.

Éppen ezen a ponton válik a vizsgálódás előtt teljessé és egésszé sz. Ferenc képe. A legenda szerette őt később lágy és olvatag lélekként ábrázolni, akit csak egy öntudattalan révület vezet. Holott már a „Virágoskert" (Fioretti) legendáinak sz. Ference mögül is tudatos társadalomújító és organizátor bontakozik ki hatalmas és kemény vonásokkal. Ha nem lett volna ilyen, hatása sem lehetett volna ekkora méretű.

Ferenc 1219 pünkösdkor káptalanra hívta össze rendje tagjait, hogy köztük a kapcsolatot szorosabbra fűzze és a szervezetet kiépítse. Tartományokra, provinciákra osztotta a rendet, amelynek élén a „minister provincialis" áll, az egyes házak élén pedig a guardián (őr). A káptalan megtartása után a Szentföldre megy, hogy a szultánt megtérítse. Terve azonban nem sikerül s mély fájdalom tölti el a látottak: a keresztesek méltatlan élete miatt. Közben kedvezőtlen híreket kap rendje felől: viszálykodnak a túlzók és az enyhébb irányzatúak. Hazasiet, hogy rendet teremtsen. A pápától, III. Honoriustól Ugolino bíboros személyében protectort és correctort kér rendje számára. A pápa teljesíti a kérést s egyúttal meghagyja, hogy a rendbe csak egy évi próbaidő kitöltése után vehetők fel új tagok s a rendházak lakói a főnökük engedélye nélkül nem kóborolhatnak ide-oda.

A szent rendalapító elvonul, hogy elmélkedés, ima és önsanyargatások közepette elkészítse rendje

számára a végleges szabályzatot. Kész munkáját az Assisi mellett összegyűlt híres „gyékényes káptalan" elé terjeszti (1221 május 20), amikor ötezer testvér jön össze a világ minden tájáról.[3] Az összegyűltek közül sokan — különösen a „fratres scientiati", a képzettebbek — túlságos módon keménynek, angyalok és nem emberek számára valónak tartják a szabályzatot s enyhébbnek életbeléptetését viszik keresztül. Ezzel megindul a ferencesek élettörténetén végighúzódó ellentét a szigorúbb és enyhébb irányzat: az obszervánsok és a konventuálisok között.

Sz. Ferencnek mélyen fájt, hogy elgondolásait rendjében nem tudta egészen keresztülvinni. A bűnbánat hirdetésében keresett enyhületet. Voltak is sikerei. Hatása megrázta egész Itáliát, átsugárzott az Alpokon, páratlanul egyedi, még máig sem ismétlődött forrongást hozott létre a lelkek világában. A gubbiói farkas legendája, az adatok szerint egyébként valóság is, tulajdonképen szimbolum; a farkas azt az emberi társadalmat jelentette, amelyet ő megszelídített, amelyben nemesebb vágyakat ébresztett. A szerzetesi élet eszményeit mint egyéniséget és társadalmat formáló erőt kivinni a kolostor falai közül: ez sz. Ferenc egyik életműve. Formát is talált neki a harmadrendi szervezet „világi szerzetességének" kiépítésében.

Vándorapostolkodását kisebb-nagyobb szünetekkel tarkítja, mikor is meghitt, kedves remetemagányait keresi fel. De a végleges szabály gondja nem hagyja nyugodni. Ugolino bíborossal meghányja-veti a végleges tervezetet s azt a legközelebbi káptalanon (1223) el akarja fogadtatni. De tervének keresztülvitele az ellenpárt szembehelyezkedésén, élén a nagy ambíciójú Bonbarone Illéssel, megtörik. Ezzel letörlődik a ferences szabályzatról az eredetiség és költőiesség első himpora, a szegénységnek egészen eszményi keresztülvitele, viszont ez az

alkalmazkodás a valósághoz biztosítja annak keresztülvihetőségét s ezzel a rend életbenmaradását. Eredeti elgondolásának több ponton való nem teljesülése mély sebet üt a nagy Szent lelkén. Elvonul s az Istennel való teljes egyesülésben keres vigasztalást. Betegség lepi meg, különösen szembajával szenved sokat. 1224 augusztus havában Alverna hegyére vonul vissza, hogy negyvennapos bőjtöt kezdjen sz. Mihály tiszteletére. Itt éri a nagy kitüntetés: elnyeri testében Krisztus öt szent sebét (stigmatizáció). Magányában és szenvedésében kiérleli lelke a középkori vallásos költészetnek egyik remekét, a Naphimnuszt. Az ennek utolsó soraiban üdvözölt Halál Testvér 1226 október 3-án jött el érte.

Rendje hihetetlen gyorsasággal terjedt. A sikert az a forradalmi újítás okozta, amellyel a szerzetesi szegénység addigi hagyományos értelmezését merészen megváltoztatta: nemcsak az egyedeket, hanem az egész szerzetet szegénységre kötelezte. A gazdasági és szociális helyzet megkívánta ezt az új és csodásan szép intézményt. Az égető korszükségletnek, Isten ajándékozó kegyelmének és Assisi sz. Ferenc rendkívüli egyéniségének összhatásaként születik meg a kolduló rend.

AZ EDDIGI RENDEKTŐL, a szegénység új értelmezésének alapvető eltérésén kívül, különbözött abban is, hogy nem az elvonultságot, a magányt, hanem a várost, a népet, a tömegeket kereste. Erre utalta a rendtagokat megélhetésük és hivatásuk is. Mert a kézimunka (eredetileg ezt szánta sz. Ferenc a rend tagjainak eltartására és nem a koldulást; ez utóbbi inkább csak beszédes kifejezője kívánt lenni teljes szegénységüknek), a bűnbánathirdetés, a nagyarányú lelkipásztorkodás és a főiskolákon való tanítás, mind várost tételez fel. A keresztesháborúk folytán megindult nagy városfejlődés, benne a számbelileg meggyarapodott, tekintélyben megnövekedett, új réteget kitevő polgárság szinte áhítozott egy, az ő igényeinek megfelelő, lelki világát megértő rend után, amit a ferencesekben talált meg.

A rendnek szinte szárnya nőtt, oly rohamosan terjedt, cáfolhatatlan jeléül annak, hogy mennyire a kor lelkületéből, igényéből, társadalmi és szellemi helyzetéből pattant ki. A rend mintaszerű monarchikus szervezete is nagy mértékben közrejátszott elterjedésében. Legfölül a minister generalis áll, akinek megválasztása háromévenkint történik az egyetemes káptalanon. Később (1260) a rendfőnök megbizatása nem három, hanem tizenkét évre szól. Mellette 12 tagú tanács, amelynek megbizatása 6 évre szól, tagjainak címe: definitor generalis. Az egyes tartományok élén a minister provincialisok állanak, a kisebb egységek: házak, custodiák élén az őrök (custodes, guardiánok). Külső kedvezések is segítségére jöttek a rend elterjedésének. Így elsősorban maga a pápaság kezdettől fogva a legnagyobb jóakarattal védte a rendet, kiváltságokkal halmozta el, kegyét sok formában kimutatta.

A kifelé folyó nagyarányú munka egysége ellenére belül a rendben, a szegénység értelmezése körül a mélyreható vita nyomán, a rendnek kettős, sőt hármas árnyalata keletkezett.

SZ. FERENC halála után a vezetést azonnal és teljesen magához ragadta a már Ferenc életében nagytekintélyű s ennek szigorával szembehelyezkedő cortonai Bonbarone Illés. Mint a rend generálisa már-már csaknem minden eredeti szentferenci vonást letörölt a rendről, ami a szigorúbb felfogásúak között elkeseredést és ellenkezést szült. A szigorúbb irányzat vezérei Páduai sz. Antal és a speyeri Caesarius lettek, akik felléptek Illés túlságosan enyhe irányzata ellen.[4] IX. Gergely is a szigorúbb iránynak adott igazat s így ennek befolyása annyira növekedett, hogy 1239-ben Illést letették méltóságáról. Utána a szigorúbb irányzat generálisai következtek. Sz. Bonaventura halála után azonban tekintélyük fokozatosan hanyatlott, mert Joachim de Floris apát titokzatos apokaliptikus jövendöléseit hiszékenyen elfogadták s annak oktalanul hangos terjesztőivé csaptak föl. Ennek az lett a következménye,

hogy a következő pápák, III. Miklós, IV. Márton, V. Kelemen és XXII. János már inkább az enyhébb irányzatnak kedveztek.

A szigorúbb irányzat, amelyet az obszervánsok csoportjának neveztek, egyre egészségtelenebb visszaesést mutatott. Belőlük alakult az annyi bajt okozó és eretnekséggé torzuló spirituális-mozgalom, amely Cesena Mihály és Occam Vilmos vezetése alatt heves támadásokat intézett Bajor Lajos német császár oldalán a pápaság ellen.

Az igazi ferences szellem képviselője ebben az időben (14. század) hangsúlyozottan nem az obszerváns-spirituális, hanem a konventuális irányzat volt, amely annakidején jobban megalkudott a realitásokkal.

Mikor azonban közöttük is beállt az ernyedés, az eltávolodás az igazi ferences eszménytől, magán ezen a konventuális irányzaton belül indult meg a reformmozgalom sz. Ferenc igazi szellemi hagyatékának újraélesztéséért. Ez az új-obszerváns irányzat már a 15. század első felében hatalmasan hódított, a század végére pedig annyira erőssé vált, hogy 1517-ben X. Leó pápa különválasztotta őket a konventuálisoktól. Így jött létre a Ferenc-rendnek két önálló: konventuális (minoriták) és obszerváns ága.

A konventuálisok gyöngülését előmozdította a kapucinus rend keletkezése (1525), amelyet Tenaglia Lajos alapított s amely mint a Ferenc-rendnek harmadik önálló ága, minden tekintetben, még a külső viseletben is (szakállnövesztés) sz. Ferenc idejére akart visszanyúlni.

A sz. Ferenc-rend alapítása világtörténetileg is jelentős esemény; eredményei szinte felmérhetetlenek s az erkölcsi, szociális, tudományos, művészeti és szépirodalmi, főként azonban hitéleti erők gazdag kisarjadásával járt.

A másik két kolduló rendnek, a domonkosrendieknek és karmelitáknak jelentősége és eszmei értéke, mint második és harmadik kolduló rendé, lényegében azonos a ferencesekével, bár keletkezésük és fejlődésük története egyéni elágazású.

A Domonkos-rendnek vagy hitszónokrendnek (Ordo

Praedicatorum) alapítója sz. Domonkos (Domingo, Dominicus).[5] A hitetlen mórok elleni küzdelmek harcos tartományában, Kasztiliában született. Szülőföldjének minden sarka az igaz hitért folytatott küzdelem emlékeivel volt tele. Innen magyarázható igazán spanyolos hevülete, szent buzgalma s élete végéig nem szűnő fáradozása az igaz hit fényének tiszta tündökléséért. E mellett jellemző tulajdonsága a hittudományokban való alapos jártasság, s ebből ered az a szoros frigy, mely őt, lelki fiait és egész rendjét a történelem folyamán a tudományokhoz köti.

Domonkos 24 éves korában szenteltette magát pappá s ekkor lett az osmai káptalan kanonokja is. VIII. Alfonz király megbízásából püspökével, Azevedo Diegóval Dániában járt követként; ekkor érintette későbbi működésének színterét, Dél-Franciaországot (1203). Második követjárása után Diegóval együtt elhatározta, hogy Provence-ban maradnak az eretnekek megtérítésére. Amikor a püspököt egyházmegyéjének kormányzata hazaszólította, Domonkos egyedül, de annál nagyobb buzgósággal folytatta megkezdett munkáját. Hamarosan észrevette, hogy hatalmi szóval, fenyegetéssel vagy ünnepélyes dekrétumokkal nem lehet az eretnekeket megtéríteni, sőt ilyen eszközök alkalmazása esetén néha még makacsabbá lesznek; hanem az eredményes térítéshez lángoló apostoli lelkület, hősies emberszeretet, tudás és fáradhatatlan munka szükséges.

Ilyen szellemben kezdett tehát munkálkodni, de a roppant lelki ínség közepett egyedül kevés eredményt látott. Ezért társak után nézett, hogy a hit tisztaságáért folyó munkát intézménnyé fejlessze s az egész világon folytathassa. Rendalapító tervét hatháton támogatta Fulco provence-i püspök és Monfort Simon, az albiak legyőzője.

Biztatásukra Rómába ment 1215-ben, hogy III.

Ince pápától rendje jóváhagyását kieszközölje. De ez a IV. lateráni zsinat határozatára hivatkozva vonakodott megerősíteni az új rend szabályzatát s felszólította Domonkost, hogy a már meglevő szabályzatok egyikét válassza. Ő az ágostonosokét fogadta el, némi premontrei hozzáadással.

Dél-Franciaországba visszatérve megalapította az első tulajdonképeni domonkosrendi kolostort, majd ismét csak Rómába sietett, hogy újra megkísérelje rendje jóváhagyatását. Ekkor már III. Honorius ült a pápai széken. Mivel azóta az új rend szükségessége nyilvánvalóvá lett, Honorius 1216 decemberében jóváhagyta Domonkos alapítását. Az alapító örvendezve sietett haza a jó hírrel s maroknyi csapatát azonnal szétküldte a világ minden részébe.

Mindenekelőtt Rómába, Párizsba és Bolognába vitte el rendjét. Bolognában tartotta a rend első egyetemes káptalanját, ahol sz. Ferenc példájára kolduló szerzetté lett. Maga sz. Domonkos foglalkozott azzal a tervvel, hogy Magyarországon át a pogány kúnok közé megy téríteni s ott talán elnyerni a vértanúság koronáját; de vágya nem valósulhatott meg, 1221 augusztus 26-án meghalt.

Fiai tovább építették a rendet. Az 1228-ban Párizsban tartott egyetemes káptalanon adták meg annak végső szervezetét. Alapítójuk szándékainak megfelelően kimondták, hogy a rend célja az igehirdetés és a lélekmentés, azért az igehirdető rendtagoknak papoknak kell lenniök. A cél könnyebb elérésére a szabályok a rendtagoknak nagyobb szabadságot és mozgékonyságot biztosítanak, mint a régebbi szerzetesrendek. Tehát szakítottak a helyhezkötöttség (stabilitas loci) régi, szigorúbb értelmezésével. Ugyancsak a hithirdetés akadálytalanabb folytatása céljából a szabályzat, a ferencesekkel ellentétben, eltiltotta a rendtagok-

nak a kézimunkával való rendszeres foglalkozást. A szerzetesi és papi eszmény egybeforradása sz. Domonkos rendjében hatalmas lépéssel haladt előre.

Hogy a tagok a tiszta hitnek minden eretnekséggel szemben legyőzhetetlen bajnokai lehessenek, a szabályzat megkívánja az alapos tudományos kiképzést: jó gyóntatókká, kiváló prédikátorokká és minden ellenvetésre azonnal felelni tudó hittudósokká kell lenniök. Domonkos volt az első rendalapító, aki tudatosan beillesztette a szabályzatba a szerzetesek alapos elméleti kiképzését. Míg a Ferenc-rend az első demokratikus rend, addig a Domonkos az első tudós rend. Természetes, hogy tagjai közül kerültek ki a skolasztika fejedelmei.

AZ IGAZ HITÉRT folytatott munkásságuk miatt nevezték el őket „az igazság szerzetesrendjének" (ordo veritatis). Rendi célkitűzésük miatt érthető, hogy az igaz hit védelmére felállított inkvizícióval szoros kapcsolatba kerültek, magalakulásuk óta szinte kizárólag közülük szemelték ki az inkvizitorokat. A pápai udvar egyik jelentős tisztségét: a magister palatii tisztjét szintén mindig ők viselik.

Igehirdetés itthon és a pogányok között, a hit tisztaságának őrzése az eretnek tanokkal szemben, a tudományok ápolása, a művészetek, különösen az építészet, festészet (főleg miniatűr-festészet) fejlesztése jelzik a rend kiváló érdemeit.

A harmadik kolduló rend: a karmelitáké,[6] eredetének időpontjában korábbi a másik két rendnél, végső megszervezésében és kolduló renddé alakulásában azonban amazok mögött következett.

Régebben a karmeliták erősen vitatták, hogy rendjük Illés próféta idejétől megszakítás nélkül fennáll, a történeti kutatás azonban kétségbevonhatatlan tényként mutatja ki, hogy a rend csak a 12. században keletkezett. Berthold kalábriai kereszteslovag alapította

1156-ban, aki tizenegyedmagával a Kármel-hegy magányában kezdett remeteéletet. Utóda, Brokárd adott a megnövekedett remetealakulatnak szigorú szabályzatot 1208-ban, amelyet III. Honorius pápa 1226-ban megerősített.

A mohamedánok egyre erősebb szentföldi térhódítása miatt költözött a rend Nyugatra, ahol hamarosan a terjeszkedés lendületébe jutott. 1245-ben Angliában már egyetemes káptalant tarthatott. Ezen választották meg sz. Simon személyében nagynevű generálisukat. Módosított szabályzatukat IV. Ince pápa hagyta jóvá s a kolduló rendek közé sorozta őket (ordo Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo néven).

A rend egyik legfontosabb célkitűzése a Máriatisztelet terjesztése, ami a lovagias és a Szent Szűzet oly bensőségesen tisztelő korban a rend számára a legjobb ajánlólevél volt. Fel is karolták és szigorúsága ellenére a rend nagy elterjedettségnek örvendett. Hazánkban Nagy Lajos idejében telepedtek le a karmeliták s néhány kolostorral szerepeltek. A rend szigorú életmódot követelt tagjaitól: tilos volt a húsevés, kötelező a csaknem állandó hallgatás, a kolostor elhagyása, rendkívüli esetek kivételével, szintén tilos volt.

A REND ELSŐ VIRÁGZÁSÁNAK az a belső meghasonlás vetett végett, amely a nagy egyházszakadás idejében magát a rendet is mintegy ötven éven át két táborra osztotta. Az 1430-ban összeült egyetemes káptalan a szigorú szabályok meg nem tartásából eredő belső bajokat azzal akarta megszüntetni, hogy kieszközölte IV. Jenő pápától a karmelita szabályzat enyhítését. Ezt azonban nem fogadták el az összes tagok s így ez a rend is a szigorúbb (obszervans) és enyhébb (konventuális) irányzatra vált szét.

Mind a szigorúbb, mind az enyhébb irányzatnak csak vérszegény tengődés volt az élete mindaddig, míg a 16. században a kiváló spanyol misztikus sz. Terézia és támogatója, Keresztes sz. János mélyreható reformja új szel-

lemmel és életerővel nem töltötte meg e rendet. Ennek következtében a szigorú irányzat gyönyörű másodvirágzáshoz ért s eredményesen terjeszkedett. Sajnos a 18. század forradalmai százával sőpörték el a szemlélődő szerzetesek házait s a pusztítás a karmelita rendet is erősen érintette. Csak a mult század második felében fordult némileg kedvezőbbre a helyzet. Ma a szigorúbb, „sarutlan" vagy obszerváns és az enyhébb, konventuális irányzat mindegyikének körülbelül két-kétezer tagja van.

JEGYZETEK.

1.

[1] Galla F.: A clunyi reform hatása Magyarorsz. 20. [2] A. Pagnani: Vita di S. Romualdo. 1927. 71. [3] V. ö. G. Müller: Die Gründung von Citeaux. 1898. [4] Balanyi Gy.: A szerzetesség története. 1923. 136.

2.

[1] Fr. Petit: L'ordre de Prémontré. 1927 [2]. [2] P. Deslandres: L'ordre des Trinitaires. I—II. 1903. [3] Balanyi: i. m. 165.

3.

[1] G. Schnürer: Die ursprüngl. Templerregel. 1903. 14. kk. [2] F. de Salles: Annales de l'ordre de Malte ou des Hospitaliers. 1889. [3] M. Oehler: Gesch. des deutschen Ritterordens I—II. 1908. 3. kk.

4.

[1] Balanyi Gy.: Assisi sz. Ferenc. 1927. [2] Takács I.: Szent Ferenc rendje. 1937. [3] Goetz: Die ursprünglichen Ideale des hl. Franz von Assisi. Hist. Vierteljahrb. 1903. 45. [4] Takács: i. m. 77. [5] Dunarich K.: Sz. Domonkos élete. 1924. [6] Andrè de S. Marie: L'ordre de N. D. du M. Carmel. 1910. 8. kk.

1.

A középkor kultúrigényeinek kibontakozása. A szellem felsőbbségének megbecsülése. Iskolaügy.

A középkor egyházpolitikai története, társadalmi életjelenségei, vallási intézményei és mozgalmai úgy mutatkoztak be, mint amelyek lassan mind a középkor felett uralomra jutó egységes szellemiség irányításának alárendeltjei. A szellemiség hatóereje mindenek fölött állt s kisugárzása az összes életnyilvánulásokat befolyásolta.

Már ez a tény, a szellemiségnek ez a páratlan uralma is tanúsítja, hogy a középkor a művelődés szempontjából legszámbavehetőbb korok egyike. Méginkább igazolják ezt a kor sajátos szellemi élete, tudásanyaga, módszerei, áramlatai.[1]

Páratlanul érdekes kultúrjelenségekre bukkan a középkor figyelmes és igazságos szemlélője lépten-nyomon. A mult század második felétől folyó kutatások, a középkor szellemi életére vonatkozó forrásfeltárások soha nem álmodott adatmennyiséget hoztak felszínre, amely a kor feszülő szellemi életéről, gondolatgazdagságáról, eredetiségéről és elért eredményeiről tanúskodik. Ernyedetlen szellemi erőfeszítés a kultúra előrelendítésére, szomjas átvétele a kitermelt gondolatkincseknek, összhangzatos és páratlanul mély filozófiai világkép kialakítása jellemzi e kort.[2] Viszont tagadhatatlan, hogy a nagy szellemi erőfeszítések eredményeként kitermelt kultúra a tömegek szélesebb rétegeihez még nem juthatott el, ami egyfelől a társadalmi rétegeződésből, másfelől az eszmeterjesztés és a közlekedés eszközeinek akkori hiányaiból érthető.

A TEHETSÉGES IFJÚ NÉPEK szunnyadó szellemi erőinek váratlan gyorsasággal bekövetkezett kitörése a kulturális alkotások csodálatos bőségével ajándékozta meg az emberiséget. Az eredeti alkotások korszakáig persze nem máról-holnapra, hanem küzdelmes munka árán, csak lépésről-lépésre lehetett eljutni. A Merovingek alatt (5—8. század) az antik műveltség átmentése folyt a kolostorokban. A 9. században megindult Karoling-renaissance erős szellemi erjedést hozott létre a kolostorokban, de már azokon kívül is. Megnyíltak az első nem egyházi iskolák (scholae externae), bár ezek a kedvezőtlen fogadtatás miatt nagyobb virágzást még nem értek el. A 11. században aztán erőteljesebb lendületet kaptak a kolostorokon kívüli szellemi mozgalmak. Az ú. n. dialektikusok (vándortanítók) szerte jártak a világban s kifejezetten a profán tudományosságra oktatták hallgatóikat. Tanaikkal igen sokszor hitetlenséget és kételyt is terjesztettek, dialektikájukkal fölényesen támadták a hitigazságokat. Válaszul a megtámadott igazságok védelmére megindult egyházi oldalról is a fokozottabb irodalmi tevékenység. A hírneves kolostori mesterek messzi földről is a tanulnivágyók nagy sokaságát vonzották iskoláikba. Ilyen nagyhírű kolostori iskola volt Reimsban Gerbert (a későbbi II. Szilveszter pápa) tanári működése, vagy még inkább a normandiai Bec kolostorában a Beranger eretnek tanát cáfoló, kiváló tudományú Lanfranc szereplése idején.

A 11. századi dialektikus és antidialektikus párbaj után a 12. században még nagyobb elméleti csaták dúltak az egyetemes fogalmak (universalia), a tekintély és ész, a hit és a dialektika értéke, érvénye és a kettőnek egymáshoz való viszonya körül. Súlyos harcok és nézetek tisztázódása után a dialektika végre megtalálta szerepét és helyes kapcsolatát a keresztény világnézethez és hittudományhoz. Kibontakozott a filozófiai és teológiai skolasztika s elindult hódító útjára. A 13. század — a keresztény középkori tudományosság csúcspontja — meghozta a teljes összhangú, nagy keresztény bölcseleti és hittudományi rendszereket: a középkori ember szellemi képességeinek és teremtő erejének valóságos csodáit.

A középkor fejlett kultúrérzékét élesen jellemzi a hatalmas egyetemes érdeklődés és szinte olthatatlan tudásszomj. A középkornak a szellemi érdeklődés szférá-

jába került embere a legnagyobb áldozatokat is meghozta, hogy egy-egy kiválóbb mestert hallgathasson, tanítványává lehessen. Már az egyetemek kialakulása előtt valóságos áradat indult távoli országokból egy-egy hírneves tudós működési helye felé. Az egyetemek létesülése után pedig az egyes távoli országok nemzetiségei valóságos kis külön államokat alkottak egy-egy egyetemi városban s a főiskolák mai látogatottságát aránylag messze meghaladó létszámmal dicsekedhettek.

Ma a kultúra egyik fokmérőjének az iskolaügy, a kultúrpolitikai meggondolások után felállított iskolahálózat fejlettségét tekintjük. A középkorra ennek mértékét alkalmazni nem lehet, mert a mai nagyszabású iskolakultúrát csak az azóta eltelt, jóval több mint félévezred aránylag nyugodt fejlődése és verejtékes munkája tudta életrehívni, de ezt is csak a középkor erre vonatkozó, alapozó munkája talaján. A keresztény középkor érdeme, hogy a népvándorlás utáni Európa sivár romjain és a szellemiség számára kietlen pusztasággá letarolt földjein a művelődés első tűzhelyeit gyujtotta ki. Az állam részéről e korban hiába keresnők az iskolaszervezés komoly szándékait. Az államélet akkor még más, lényegesebb igények felé is embrionális állapotban volt. Csak kisebb közületek, mint pl. a tehetősebb városok, állítottak iskolát szórványosan.

A VÁROSI ISKOLÁKAT maguk a városok azzal a célzattal létesítették, hogy azokban a polgárság fiai az iparhoz és a kereskedelemhez szükséges elemi ismereteket: írást, olvasást, számolást, némi földrajzot és történelmet elsajátítsanak. E városi iskoláknak szervezete céhrendszerű volt. A tanítók éppúgy, mint a különféle mesterségek tagjai, külön testületet, céhet képeztek, amelynek élén a magister vagy a rector állott. A tantestület tagjait a városi tanács szerződtette, rendszerint csak egy évre. A tanerőknek könnyű elbocsáthatósága miatt a tanítóság valóságos vándorosztállyá lett. A rector vagy a főtanító készpénz-fizetését a várostól kapta, a többi tanítók jövedelmét a befolyt és arányosan elosztott tandíj és egyéb mellékdíjak adták.

Az igazi ugartörés a kultúra terjesztésében, a rendszeresebb, átfogóbb iskolaökonomia megteremtése az Egyházra maradt. Hiszen a városi iskolák már csak a városok kialakulása és bizonyos fokú jólét megszerzése után, tehát a keresztesháborúk idején keletkezhettek, amikor az egyházi iskolák mögött már többszázados mult állt s elvégezték éppen annak a kultúrának a maghintését, amely nélkül város, városi polgárság, ipar, kereskedelem és jólét ki sem fejlődhetett volna.

A népoktatást a plébániai és az új, kolduló szerzetek kolostori iskolái látták el. Nagy érdemeket szereztek az új rendek közül különösen a dominikánusok, a ferencesek, trinitáriusok és a beginák az ő kolostori népiskoláikkal. Ezekbe a szegényebb nép gyermekeit is felvették. De fölkeresték a falvakat és tanyákat is s úgy oktatták a népet.

A középfokú ismereteket a székesegyházi, káptalani és a nagyobb kolostori iskolák terjesztették. A középfokú oktatás tananyaga a hét szabad művészet volt. A XI. egyetemes zsinat (1179) elrendelte, hogy minden székesegyháznál legyen egy tanügyet vezető „magister" (mesterkanonok), akinek tisztességes javadalom adandó, hogy a szegény tanulókat és klerikusokat oktathassa. A XII. egyetemes zsinat pedig már előírja, hogy necsak magister, hanem külön grammatikus és a hittani ismeretekre külön teológus is működjék a káptalani iskolákban.

A nőnevelést a női kolostorok végezték. A kolduló rendek itt is üdvös újítást hoztak be: nemcsak az előkelőbb osztályok nőtagjai részesülhettek nevelésben, hanem a szegényebb néposztályok leányifjúságát is kolostoraikba toborozták, hogy a műveltség elemeire oktassák őket.

2.

Az Egyház mint az egyetemek létesítője. Az egyetemek belső szervezeti elemei. Akadémiai fokozatok. A Sorbonne.

A középkor mozgalmas kultúréletének egyik legbeszédesebb jele, világraszóló kultúrténye, soha el nem múló dicsősége, hogy kitermelte a tudományosságnak ma is nélkülözhetetlen szerveit, az egyetemeket. Az egyetemek az akkor nagy hírnévre szert tett és erősen látogatott főiskolákból fejlődtek ki. A 11. század második felétől megindult mozgalmas szellemi élet, a dialektika és teológia összeegyeztetésének kísérletei, a fogalmak értékének beható vizsgálata s a kiváló tanárok egyénisége lassan új módszereket fejlesztettek ki, új tantárgyakat honosítottak meg, nagyszámú hallgatókat vonzottak magukhoz. A kitűnő tanárok, az új tanmódszer és tantárgyak vonzóerejére kitűnő példa a párizsi és a bolognai főiskola. Az előbbiben Laoni Anzelm, Champeaux-i Vilmos és Abelard bevezették a hittudomány dialektikai tárgyalási módját, amely újszerűségével, imponálóan tudományos jellegével hihetetlen fellendülést hozott s a hallgatóságra nagy vonzóerővel hatott. A bolognai főiskola világhírének elindítója Irnerius, aki ott a 12. század közepén a római jogot vezette be. Ehhez járult valamivel később a kánonjognak Gratianus által történt meghonosítása.

A 12. század folyamán lassan-lassan kialakult a nevezetesebb főiskoláknak intézményi, szervezeti jellege. Számos egyházi és állami kiváltságban részesültek s a szellemi és tudományos életnek középpontjaivá váltak. Nevük ekkor még egyszerűen schola, iskola, a tanár neve scholasticus, ami ekkor már tudóst jelentett.

A scholából universitas a 13. század elején vált; legelőször Párizsban,[1] amikor több neves főiskolai tanár egyesítette iskoláját. Ekkor azonban az „universitas"

(egyetem) szónak más jelentése volt. Abban az időben általában bármily célból (vallási, politikai, gazdasági, ipari) egyesült közületet „universitas"-nak neveztek s így szólították meg: „universitas vestra": egyetemességtek. Ennek megfelelően a főiskolai hallgatók és tanárok testületét is az universitas szóval jelölték (universitas scholarium), majd a különböző nemzetekhez tartozó főiskolai hallgatókat (universitas nationum). Később némi jelentésváltozással magukat az ismertetett tantárgyakat is ugyanezzel a szóval jelölték (studia generalia vagy universalia), azonban még nem a tudományok összességének előadását értették alatta, hanem a főiskola előadásának nyilvános, minden tanuló, az egész kereszténység számára hozzáférhető jellegét. Még további módosulás eredményeként az universitas az előadott tudományágak összességét, majd magát a főiskolát, az egyetemet jelentette. Legelsőnek a párizsi és a bolognai egyetemek alakultak ki s e kettő mintájára a többi.

Kezdetben az egyetemeken csak egy-egy szak létesült, így Párizsban a hittudományi, Bolognában a jogi, Salernóban az orvosi szak. Lassanként aztán a többi szakok is melléjük fejlődtek.

AZ EGYETEMEK belső szervezetének fejlődéséhez vezetett, hogy a tanárok jogvédelem és kiváltságok szerzése céljából testületekbe tömörültek (collegium doctorum). Az egyesülés alapja az ugyanazon tanszakhoz való tartozás volt, amiből kialakult a négy tudományszak (facultas): a hittudományi, jogi, orvosi és bölcseleti (artes) szak, amely utóbbi előkészület volt a három előbbi bármelyikére. A facultas élén a dékán állott, fölöttük a kancellár.

A tanárokhoz hasonlóan a tanulók is testületileg szervezkedtek. Ezek azonban már nem tudományszakok, hanem nemzetiségek szerint. Párizsban pl. a négy legnagyobb számban képviselt nemzetiség szerint négy testület (corporatio) keletkezett: francia, normann, pikard és angol (ez utóbbihoz beosztva a németek is). A bolognai egyetemen csak két corporatio volt: az Alpokon inneni és

túli nemzetiségek egyesülése. A diáktestületek önkormányzattal intézték anyagi, gazdasági és fegyelmi ügyeiket. Amint a facultasok élén a dékánok, úgy a diák-corporatiok élén a prokurátorok álltak. A prokurátorok feje a rektor volt.

Az egész egyetem élén eredetileg a kancellár állott. Ez rendesen főpap volt, aki mint a pápa megbízottja vezette az egyetem legfontosabb ügyeit: felügyelt a tanulmányi rendre és az oktatásra, bíráskodott a tanárok és tanulók vitás ügyeiben s ő adta meg az arra megfelelőknek a meghatalmazást a tanításra (facultas docendi).

A tanulók testületei fejének, a rektornak hatásköre gyakorlatilag jelentősebb volt a kancellárénál, azért ezt csakhamar túlszárnyalta befolyásban s tekintélyben. Ő lett az egyetem feje.

Hasonló alapelvek szerint, bár némileg demokratikusabb alapon rendezkedett be a bolognai egyetem. E kettő lett aztán csaknem minden következő egyetemnek a mintája. Némi eltérés csak a két angol, az oxfordi és cambridgei, továbbá a két nevezetes orvosi: salernói és montpellieri, valamint a sevillai nyelvészeti egyetem szervezeteiben mutatkozik.

Az első egyetemek kialakulása után egymásutánban keletkeznek újabb főiskolák. 1400-ig összesen 46, amelyből azonban néhány megszűnt, úgyhogy 1400-ban 40 egyetem működött Európában: Itáliában 17, Franciaországban 10, Spanyolországban 6, Németországban 5, Angliában 2. Az egyetemeket keletkezésük alapján történetüknek kiváló kutatója, a dominikánus Denifle négy osztályba sorozza.[2] Voltak olyanok, amelyek természetes fejlődési folyamatként a főiskolákból váltak egyetemekké (párizsi, bolognai, salernói, oxfordi, orléansi, angersi, páduai, vercellii, vicenzai), voltak pápai alapítólevéllel létesített egyetemek (római, ferrarai, toulousei, montpellieri, avignoni, cambridgei), császári vagy fejedelmi alapításúak (valenciai, nápolyi, arezzói, salamancai, sevillai, leridai), s végül, néha maguk a városok alapítottak egyetemet (lissabon-coimbrai, perugiai, piacenzai, prágai egyetem).

NÁLUNK Veszprémnek volt hírneves főiskolája, ahol a szabad művészeteknek (artes), a római és a kánonjognak volt tanszéke, tehát nem volt kifejezetten egyetem, hanem csak nagyobbhírű székesegyházi iskola. Keletkezésének idejét egy Kún László korabeli oklevél sz. István korára teszi, amit azonban kétséget kizáróan igazolni nem tudunk. Tény, hogy a 12. században már virágzott.

Az egyetemek fellendülését nagyban elősegítette az a gondosság, jóindulat, szinte dédelgető szeretet, amellyel az Egyház feléjük fordult. A pápák előjogokat, kiváltságokat, önkormányzatot, bíráskodási jogot biztosítottak nekik és anyagi segítségben részesítették. A tanulók, ha már egyházi javadalmasok voltak, tanulmányaik idejében hiánytalanul megkapták jövedelmeiket, a nélkül, hogy székhelyükön kellett volna lakniok.

Az egyetemen tanuló és az előírt vizsgákat letevő hallgatók akadémiai fokozatokat kaptak. Első volt a borostyánkoszorú elnyerése, a baccalaureatus, amelyet az illetékes szaktanár adományozhatott a kiállott sikeres vizsga és vitatkozás után. A baccalaureusnak még el kellett járni az előadásokra, de a szaktanár megbízásából már oktathatta az illető szaktárgyból a fiatalabbakat. Nagyobb fokozat volt a licentiatus, amelynek elnyeréséhez nem volt elegendő a kiállott vizsga, hanem még a facultas dékánjának és az egyetem kancellárjának külön engedélye is kellett. E rangfokozat birtokosa már az egyetemnek rendes előadója lehetett. A legmagasabb rangfokozat volt a doctoratus, amelynek elnyerése ünnepélyes szertartások keretében a templomban történt.

EGY-EGY TANULÓNAK egyetemi tanulmánya jóval hosszabb ideig tartott, mint napjainkban. Ennek egyik oka, hogy az igazi felső tanulmányok megkezdése előtt olyan tantárgyakat kellett az egyetem előkészítő fakultásán (artes) hallgatnia, amelyeket ma a középiskolában már elvégeznek.

Így történt, hogy néha egy-egy tanuló 8—10, sőt 15 évet töltött az egyetemen.

Az egyetemi városoknak megvolt a maguk diáknegyede (quartier latin), ahol az egyetemi hallgatók ellátást kaptak. Kezdetben az ifjak meglehetősen szabadon éltek. Magától értetődő, hogy a nagy tömegben együttélő tanulóifjúság között fordult elő kihágás, duhajkodás. Nem egy közte erkölcsileg súlyos hajótörést szenvedett. Ezért csakhamar megindult a törekvés az ifjúság fegyelmezett életmódjának megteremtésére. Megszületik a bennlakó-rendszer eszméje, az egyetemek mellett kollégiumok létesülnek, amelyekben a tanulók közösen, bizonyos szabályok szerint, felügyelet alatt élnek. Fizetéses tanulókon kívül a szegényebbek részére alapítványos helyek létesültek, ahol a fizetni nem tudó tehetséges egyetemi hallgatók ingyenes lakást és ellátást kaptak.

Később a kollégiumokban, internátusokban tanárokat is alkalmaztak, akik a bennlakók számára előadásokat tartottak. Lassanként megengedték a külső tanulóknak is az előadások látogatását, ami sok helyen újabb egyetem kialakulására vezetett. A legrégibb és leghíresebb kollégiumot Sorbonne Róbert kanonok, IX. Lajos udvari káplánja alapította (1252 körül) húsz klerikus számára. Ez a kollégium később hatalmas intézménnyé növekedett, egyetemmé fejlődött s Európának valóságos nagyhatalmává lett.

3.

A skolasztika eszmeforrásai. Platói elemek túlsúlya a 12. század végéig. Aristoteles előtérbenyomulása a 13. századtól. Arab és zsidó hatások.

A keresztény tudományosságnak azt a nagyarányú föllendülését, amelynek a középkorban tanúi vagyunk, nemcsak a keresztény tanban rejlő csírák nagy feszítőerejének, nemcsak a kedvező gazdasági és politikai tényezőknek (a népvándorlás megszűnése, a látókör tágulása a keresztesháborúk következtében, az anyagi jólét emelkedése), hanem elsősorban az akkori ismert

szellemi irányzatokkal és kultúrkörökkel való eleven, termékeny érintkezésnek tudhatjuk be.

E forrásokat két nagy csoportba osztjuk: a 12. század végéig főként Plátónak, a 13. századtól kezdődőleg pedig döntően Aristotelesnek filozófiája van irányító hatással a keresztény tudományosságra.

PLÁTÓ RENDSZERÉT eredetiben nem ismerte a középkor első fele, hanem csak a szentatyák írásaiból, különösen sz. Ágostonéból.[1]

Aristoteles termékenyítő szerepe egészen a 12. század végéig jóformán semmi. Filozófiájából tulajdonképen semmit sem ismertek, csak logikai művei közül forgott két könyve közkézen Boethius fordításában. A 12. század közepén lefordítják latinra filozófiai műveit is, de teljes hatásukat ezek a fordítások sem fejtik ki. Az arab forrásokon átcsörgedező aristotelizmus pedig cseppet sem volt alkalmas arra, hogy különösebb érdeklődést és megbecsülést keltsen a keresztény bölcselőkben.

A görög egyházatyáktól is csak latin szemelvényeket és idézeteket ismertek. A latin egyházatyák ismerete természetesen már sokkal behatóbb volt.

A matematikai, csillagászati és az enciklopedikus ismereteket a latinra fordított kiváló matematikus és geometra Euklides írásaiból, Boethius kommentárjaiból, Macrobius, sevillai sz. Izidor és Beda Venerabilis összefoglalásaiból merítették. Az arabok tudománya aránylag még csak kevesekre hatott. A szabad művészetekről szóló tudásanyagot Cassiodorus és sz. Izidor műveiből merítették.

Mindent összevéve: a középkor első része nem ismert tisztán és egészen egyetlen bölcseleti rendszert sem, hanem a plátói, aristotelesi, sztoikusi, epikureusi és pithagorasi tanok egyvelege került látókörébe.[2] Bölcseleti gondolkodásának két legismertebb vezére: sz. Ágoston és Boethius volt.

A 13. század elejétől kezdve a skolasztika eszmeforrásai között vezető helyre jut az ókor legnagyobb bölcselőjének, Aristotelesnek a rendszere. Uralomrajutása azonban nem ment zökkenő nélkül.[3] A keresztény Nyugat ugyanis Aristoteles első ismeretét az arabok által meghamisított formában kapta s ez a keresztény bölcselettel lényeges ellentétet mutatott. Érthető tehát, hogy miért

nem fogadta a plátói és a patrisztikus eszmékből táplálkozó nyugati Egyház melegen. 1210-ben a párizsi tartományi zsinat eltiltotta Aristoteles metafizikai műveinek használatát s csak a logikaiakat engedte meg. Ezt a tilalmat 5 év mulva megismételte a franciaországi pápai követ.

Csak a század 30-as éveiben kezd megváltozni a hangulat. 1231-ben IX. Gergely pápa bizottságot szervez Aristoteles műveinek megtisztítására. Sikerül Konstantinápolyból eredeti görög kéziratokat szerezni s ezeknek segítségével Grosseteste Róbert és Moerbekei Vilmos (sz. Tamás nagy nyelvészeti segítője) megtisztította Aristoteles tanait a zsidó és arab magyarázatoktól s a maga eredeti tisztaságában állította azt vissza.

Az így megtisztított aristotelizmus csakhamar nagyarányú hódítást tesz a legkiválóbb bölcselők között. Nagy sz. Albert és Aquinói sz. Tamás bátor és határozott állásfoglalása véglegesíti Aristoteles diadalát. 1255-ben a párizsi egyetem bölcseleti kara (facultas artium) fölveszi Aristoteles műveit az előadandó tárgyak közé.

Nyugat szellemi élete nemcsak a régi görög alkotásokkal került érintkezésbe, hanem az iszlámnak Dél-Spanyolországban és Dél-Itáliában Európa felé nyitott kapuján át az arab tudományossággal is, amely ebben az időben virágkorát élte.[4] Néhány nevesebb arab tudós: Alfarabbi, Avicenna, Algazel műveiből Rajmund toledói érsek már a 12. század elején többet latinra fordíttatott. A 13. században még élénkebb fordító tevékenység indult Spanyolországban.

A 12. század nagy arab bölcselője, Averroes, Aristotelesnek hírneves magyarázója, több ponton elferdítette ugyan Aristoteles tanát, hirdette a világnak Istenből kisugárzását, a csillagokat formáló értelmiségeknek Istentől származását, az összes emberekben lévő közös értelem egységét, amely utóbbiból következett a lélek halhatatlanságának tagadása. Majdnem semmivé törpítette az isteni Gondviselést és hirdette a fatalizmust.

Averroes bölcseleti munkáinak fordítása már nem

Spanyolországban, hanem Dél-Itáliában született meg és szintén egyik jelentős forrása lett az arab szellem európai terjesztésének. II. Frigyes császár kezdeményezésére fordították le Averroest latinra; ezt aztán a császár majdnem minden egyetemnek megküldötte. Az averroizmusról alább szólunk.

A ZSIDÓSÁG egy részének kedvező helyzete Spanyolországban a zsidó tudományosság fejlődését is előmozdította. Céljuk, az arabokhoz hasonlóan, önálló bölcseleti rendszernek a megalkotása volt. A zsidó filozófiának egyik kiváló képviselője Avicebron (Ibn Gebirol, † 1070), akit a skolasztikusok tévesen arabnak gondoltak. A másik Maimonides Mózes († 1204), aki az ál-aristotelesi filozófiának lett szorgalmas búvára s azt a zsidó vallási igazságok bölcseleti megalapozására használta fel. A keresztény filozófia érintkezésbe jutott a zsidó bölcselettel is és ez néhány ponton termékenyítőleg hatott rá.[5]

4.

A középkori bölcselet első problémái és küzdelmei. Az egyetemes fogalmak tárgyi értéke. Nominalizmus és túlzó realizmus.

Mikor a középkor kedvező légkörében megindul a bölcseleti kérdéseknek bogozása, természetszerűen legelőbb is az érdekli a kutatókat, hogy van-e tárgyi értéke fogalmainknak, amelyekből tudományunk összetevődik? Vajjon nemcsak üres szavak-e, lelkünknek önkényes alkotásai-e azok? Van-e kifelé, a tárgyi világban is valami értékük? A kérdés, látjuk, a legnagyobb fontosságú s a vele szemben való állásfoglalás egész világnézetet jelent. A fogalmak tárgyi értékének elismerése a biztos és tárgyilagos tudás megszerzésének lehetőségét állítja. Tisztán alanyi értékük hangoztatása pedig azt, hogy ismereteink csak belső, alanyi tudatvilágunkat képviselik, onnan a tárgyi világba átlépni nem tudunk s így igaz, tárgyilagos ismeretekre szert

nem tehetünk. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi esetben a természetes tudáson kívül a szintén fogalmakkal rögzített hitbeli tudás érvénye is veszendőbe megy.

Mindebből kitűnik, hogy a középkori nominalizmusnak és a szélső realizmusnak birkózása nem volt meddő szóharc, mint azt az elnagyolók vélik, hanem a bölcseleti gondolkodás legelső kezdetétől napjainkig a leghevesebben vitatott és tárgyi vonatkozásban is legsúlyosabb problémája, amelyben csak a név változik, a lényeg azonban ugyanaz volt a középkorban és ma.

A BÖLCSELET elejétől végig általános fogalmakkal dolgozik s ilyenekről hozza megállapításait. Mikor pl. „embert" mondunk, nem egy egyednek, Pálnak stb. a természetét írjuk le, hanem általában az „egyetemes" emberét, az emberi mivoltot. Kérdés azonban, létezik-e az „általános" ember? S ha a fizikai világban nem létezik, nem hamisítás-e, hogy a bölcselet mégis vele foglalkozik, róla megállapításokat tesz?

A nagyjelentőségű bölcseleti kérdés megoldásának három alaptípusával találkozunk a történelem folyamán.

A túlzó realizmus szerint egyetemes fogalmak az egyedek előtt és azoktól különváltan is léteznek az ideák világában s ezeknek az ideáknak (fizikailag létező egyetemes fogalmaknak) az árnyai, többé-kevésbbé sikerült földi megvalósulásai az egyedek (universalia ante rem).

A nominalizmus (nomen: név) legnyersebb formájában pusztán a fizikai valók összefoglaló gyűjtőnevét látja az egyetemes fogalomban. Mások szerint az egyedekben meglévő hasonló vonásokból alkotott lelki képet (conceptualizmus). E felfogás szerint tehát csak az egyedeknek van tárgyi létük, az egyetemesek pusztán az elme szüleményei.

Harmadik felfogás a mérsékelt realizmus: az egyetemeseknek van tárgyi létük, de nem mint egyetemesek léteznek, hanem mint egyedek, amelyeknek közös vonásai adják az egyetemes fogalom alapját.

A kérdés történelmi fejlődését tekintve Aristoteles kifejezetten még nem veti fel ezt a problémát. Porphirius (Kr. u. 3. század) az első, aki szóvá teszi, bár

maga nem oldja meg. Boethius (5—6. század) aristotelesi értelemben helyes választ ad rá. Rövidsége miatt azonban Aristoteles tanát csak fogyatékosan ismerő középkort nem elégítette ki ez a megoldás s maga tett újabb nagy szellemi erőfeszítéseket a kérdés kielégítő rendezésére.

A kísérletezések során a 9—11. századig a túlzó realizmus iránya az uralkodó,[1] amiben nagy hatása van a korai középkor vonzódásának a platonizmus felé. De a filozofálgatás kezdő fokozatának egyszerűbb és érthetőbb is volt ez az elmélet. Hozzá még úgy látszott, hogy néhány súlyos teológiai kérdés is könnyebben megoldható a segítségével (Szentháromság, áteredő bűn). De a túlhajtott realizmus pantheisztikus veszedelme is megjelent. Scotus Eriugena végig is vezette a gondolatot, a későbbi realistákat azonban megóvta hitük, hogy Eriugenával együtt eljussanak a pantheizmusig.

A 11. század végefelé már kezd tért hódítani a nominalizmus, a túlzó realizmusnak az ellentéte. Első képviselője Compiègne-i Roscelin (1040—1120) kanonok és több hírneves iskolának tanára, aki szerint az egyetemes fogalom nem egyéb, mint egyszerű csengő szó (flatus vocis).

A nominalizmus másik képviselője Champeaux-i Vilmos (1070—1120), párizsi tanár, majd châlonsi püspök. Ez kezdetben, párizsi tanár korában, Roscelin nominalizmusának heves támadója volt. Közben az ellenkező végletbe csapott át: túlzó realista lett. Éleseszű tanítványa, Abelard azonban nevetségessé tette tanárja elméletét, aki e miatt lemondott párizsi tanári állásáról s a st. victori apátsági iskolába vonult vissza. Új működési helyén jutott közel a nominalizmus állásfoglalásához.

Ugyancsak a nominalisták (antirealisták) közé sorolható, bár a nominalizmusnak csak egy szelídebb fajához

ért el: De la Porrée Gilbert (Gilbertus Porretanus, 1076—1154), a chartresi iskola tagja, később párizsi tanár, majd poitiers-i püspök.[2] Érdeme, hogy a tudományok alapelveire és szabatos elhatárolására vonatkozó kutatásaival a filozófia és a teológia különválását, sajátos módszerüknek kifejlődését elősegíti. Nominalista felfogásából következett, hogy nemcsak a három isteni Személynek különállását hangsúlyozta erősen (ami már az első nominalistát, Roscelint tritheizmusba vitte), hanem az Istenségnek reális különbözését a személyektől is, ami tetratheizmushoz (négyistenség) vezetett. Abelard figyelmeztette Gilbertet tévedésére, Arnold főesperes pedig Rómában fel is jelentette. Az ügy a III. Jenő pápa jelenlétében tartott reimsi zsinaton (1148) tárgyaltatott, ahol sz. Bernát szállt nagy eréllyel szembe a téves tanítással. Sikerült is Gilbertet meggyőznie, aki tévtanát visszavonta és megmaradt püspöki székében.

A realizmus és a platonizmus egyik erős bástyája a Fulbert (1028) által alapított nagyhírű chartres-i iskola lett,[3] ahol a szabad művészeteken kívül a klasszikus tudományokat, a matematikát és természettudományokat is behatóan művelték s így az iskola az egyetemes műveltség egyik legjelentősebb középpontjává fejlődött.

ELSŐ KIVÁLÓ képviselője és a túlzó realizmusnak védelmezője chartres-i Bernát († 1130 előtt), aki szerint az isteni eszmék mintájára teremtett lételvek (formae nativae) és a rendezetlen anyag egyesüléséből származnak az egyedek. Igazi létük csak a lényegeknek van, az egyedi dolgoknak csak árnylétük.

Még tanultabb és élesebb elme volt öccse, korának sokoldalú tudósa: chartres-i Thierry († 1155 előtt), aki a plátói realizmusnak és matematikai tanulmányainak a hatása alatt Isten létét számtanilag akarta bizonyítani. Világmagyarázatában Platón tanának és a szentírási teremtéstörténetnek összeegyeztetésén fáradt. Tana pantheisztikus,

bár ő ezt tagadja és hangsúlyozza, hogy a dolgok úgy különböznek Istentől, mint a fényforrástól a megvilágított tárgyak. Értékes forrás számunkra a hét szabad művészet tárgyköréről szóló műve (Heptateuchon).

Conchesi Vilmos (1080—1154) metafizikájában a Szentlelket a plátói világlélekkel azonosítja; a fizikában és a fiziológiában a chartres-i iskola dinamizmusa helyébe az atomizmust állítja. Tőle maradt ránk a középkor első etikai műve is (Summa moralium philosophorum).

De nem tartja már sokáig magát egyik helytelen nézet sem (nominalizmus és túlzó realizmus), mert a kettőnek folytonos harca meghozza a kérdés végleges tisztulását és a helyes megoldást: a mérsékelt realizmust.

Ennek egyik előfutára az angol származású Bathi Adelard, aki görög- és spanyolországi utazásain Aristotelesnek eddig még ismeretlen műveihez is hozzájutott. Aristoteles kellő ismerete hozzásegítette a mérsékelt realizmus álláspontjához, bár még nem egészen tisztán képviseli azt, hanem bizonyos eklekticizmussal.

5.

A skolasztika kialakulása és első korszaka. Sz. Anzelm. Abelard. A victorinusok. Salisbury János. Lille-i Alán és Lombardi Péter.

A középkori tudományosságot skolasztikus tudománynak, vagy egyszerűen skolasztikának nevezzük. Scholának a 12. században a nagyobb mesterek által bevezetett új tanmódszer szerint tanító iskolákat nevezték el. A régi székesegyházi és kolostori iskolákban a pozitív tárgyalási módot követték: előterjesztették a hitigazságot, amit azután a Szentírásból és a szentatyákból vett idézetekkel igazoltak. Ezzel szemben az új főiskolákon a spekulatív, elmélyedő, okfejtő teológiát kezdték művelni és a hitigazságok észbeli megalapozására helyezték a tanítás súlypontját. Az ilymódon

közölt ismeret lett a „theologia scholastica", előadójuk pedig a hittudós, a scholasticus.

Később a középkori, helyesebben: a középkorban először kifejlődött keresztény hit- és bölcselettudománynak a neve lett a skolasztika. Két részét különböztetjük meg: a skolasztikus bölcseletet és a skolasztikus hittudományt.

A skolasztikus bölcseletet egyrészt tartalma, másrészt módszere határozza meg.[1] Tartalma szerint skolasztikusnak nevezhető az a bölcselet, amely kritikailag megvizsgált megismerő képességeinkben hisz, az érzéki és szellemi ismeretszerzést szervesen összefonva gyakorolja, folytonosan fejlődő, tovább épülő bölcseletének alapja főként Aristoteles rendszere s a keresztény világnézet értelmi megalapozását adja. Módszertanilag a skolasztikus bölcselet világos fogalmakra, szabatos meghatározásra és felosztásokra, az ellenvetések felsorakoztatására és cáfolására, a hathatós bizonyításra és a következmények levonására törekszik. Logikai módszere rendszerező, inkább levezető (deduktív), mint rávezető (induktív). A skolasztikus hittudomány (teológia) tartalmilag felöleli az egész keresztény hitrendszert, módszertanilag pedig keresi a hit értelmi megalapozását (fides quaerens intellectum), törekszik a hittételeket megérteni az ész segítségével is, rendszerezi, bizonyítja azokat és megoldja az ellenük támadó kételyeket.

A skolasztika (mind a filozófia, mind a teológia) előadó módszerének kettős alkatrésze a „lectio", a szövegkönyvnek az olvasása és a hozzáfűzött magyarázat; és a „disputatio", a vitagyakorlatok, amelyeknek a céljuk, hogy a tanulókban a lectio által szerzett ismeretet elmélyítsék, begyakorolják, azok értelmi fogékonyságát fokozzák, az ismereteket minden oldalról alaposan megvilágítsák. Kétféle disputatio volt: a rendes tanítás keretében hetenkint tartott megvitatása a közben elő-

adott tananyagnak és a nyilvános, nagyobb, az egyetemeken kívül állóknak is hozzáférhető vita a legkülönbözőbb tárgyak területéről.

A tanító módszer elhatározó befolyással volt a skolasztika irodalmának fejlődésére is. A lectio eredménye lett a glossza-irodalom: a szövegkönyvnek a lap szélére vagy sorok közé írt magyarázata; továbbá a kommentár-irodalom, amely a szövegkönyvekhez önálló, hosszabb és rendszeresebb magyarázatokat adott.

A tanítás megkönnyítésére már korán állítottak össze Sententiás könyveket, amelyek bizonyító erejű szöveg-idézeteket tartalmaztak.

Később kialakultak a Summák, vagyis összefoglalások: az egy-egy tárgyra vonatkozó ismeretek rendszere, amelyben már az idézetek háttérbeszorulnak s vezető helyen az írónak rendszerbe csoportosított észokoskodásai állanak.

Az első igazi nagy középkori skolasztikus Canterbury-i sz. Anzelm volt (1033—1109). A „skolasztika atyjának" szokás nevezni s ez a megtisztelő cím méltán megilleti, mert valóban nagy szellem, eredeti gondolkodó s a keresztény bölcselkedésnek a nagy szentatyák után méltó továbbfejlesztője.[2]

SZÜLETETT AOSTÁBAN, Piemontban, előkelő családból. Vándorösztöne a normandiai bencés apátsági kolostorba: Becbe vitte, ahol annak világhírű tanárát, Lanfrankot hallgatta. Anzelmnek megtetszett a szerzetesi élet, a bencések közé állt, 1063-ban perjellé, tíz évvel később apáttá választották. Húsz évig vezette monostorát, amely idő alatt Bec az lett Normandiában, ami Cluny Délfranciaországban. 1093-tól kezdve Anglia prímása volt s mint ilyen a canterbury-i érseki székből küzdött a szigetországban VII. Gergely reformjainak megvalósításáért.

Sz. Anzelm nagy jelentősége, hogy ő az első, aki hittudományi vizsgálódásaiban tág teret nyit a filozó-

fiának. Ama módszertani elvéhez híven, hogy a dogmákat értelemmel is át kell világítani (fides quaerens intellectum), nem elégedett meg csak a Szentírásból vagy a szentatyákból vett idézetekkel, hanem előkelő helyet biztosított a bölcseleti elmélyedéseknek is. Ezekben a spekulációkban jobbadán sz. Ágostont követte, de néha teret adott a jámbor szemlélődésből eredő intuitív felvillanásoknak is.

Fényes szellemi képességeire mutat, hogy működése nem egyirányú, hanem a tudás széles terein mozog. A legjelentősebb filozófiai-dogmatikai műveken kívül írt aszkétikus, homiletikus tárgyú értekezéseket, sőt költeményeket és van négy könyv anyagát kitevő 426 levele, amelyeknek kortörténeti értéke jelentős.

Tudományos működésében foglalkozik ugyan fontos bölcseleti kérdésekkel is; így igen beható az igazság természetére vonatkozó vizsgálódása (De veritate), munkálkodásának jelentősebb része mégis a hittudomány területére esik.

NEVES DOGMATIKAI IRÁSA az, amelyben Isten lényegével foglalkozott (Monologium), majd az ennek kiegészítéseként Isten létezéséről szóló műve (Proslogium). Utóbbiban található bölcseleti spekulációinak legmélyebb terméke: az ő nagyhírű lénytani istenérve (argumentum ontologicum). Ennek lényege, hogy Isten fogalmából következtet Isten létére. Szerinte ezzel az érvvel még a hitetlen is meggyőzhető Isten létezéséről, mert olyan fogalomból indul ki, amely mindenkiben, még a hitetlenben is megvan. Ez a fogalom: Isten, vagyis az a valaki, akinél nagyobb nem létezik. Ezt a fogalmat a teljesen hitetlen is birtokolja, még ha tagadja is Isten létét, hiszen csak egy fogalmi magyarázat, meghatározás, a nélkül, hogy állítaná vagy tagadná Isten létét. Márpedig ebből az egyszerű fogalomból — véli sz. Anzelm — ellenállhatatlan következetességgel folyik Isten föltétlenül biztos létezése.

Az érv a következő: Isten fogalmában benne van, hogy olyan lény, amelynél nagyobb nem gondolható. Ám az, aminél nagyobb nem gondolható, nem lehet csak az

értelemben, hiszen ha csak ott volna, akkor már gondolható volna nála nagyobb is, t. i. az, ami az értelmen kívül a valóságban is létezik. Az a lény tehát, aminél nagyobb nem gondolható, mind az értelemben, mind a valóságban létezik s ez az Isten.

Sz. Anzelm e bizonyításának gyönge oldalára már rátapintott kortársa, Gaunilo, marmoutier-i szerzetes (Liber pro insipiente adversus Anselmum in Proslogio ratiocinantem), akivel szemben Anzelm fenntartotta és újból igazolni törekedett érvelésének bizonyító erejét (Apologeticus contra Gaunilonem). Az ontológiai istenérvnek belső bizonyító ereje és értéke felől sokat vitatkoztak a különféle irányú filozófusok. Bizonyító erejét elismerték: Halesi Sándor, Nagy sz. Albert, sz. Bonaventura, Duns Scotus, Occam, Descartes és Leibniz; mások, köztük a legnagyobb hittudós is, Aquinói sz. Tamás, elvetik azt. Anzelm istenérve az emberi bölcselkedés értékes erőfeszítései közé tartozik s egyik legszebb remeke, de bizonyító ereje fenn nem tartható. Hiszen éppen az a kérdés benne: nem pusztán alanyi, hanem tárgyilag is reális elgondolás-e az a „lény, akinél nagyobb nincs". Ezt kell bizonyítani, nem lehet belőle mint reális értékűből kiindulni.

Legjelentősebb Anzelmnek dogmatikus műve: Miért lett az Isten emberré? (Cur Deus homo.) Ebben a megváltás és a megtestesülés szükségességéről szóló tanát fejti ki.

Szent Anzelm érdeme az ágostoni termékeny gondolatcsírák továbbfejlesztése, alázatos hitének, misztikus élményeinek és intuitív meglátásainak rendszeres, logikus formába öntése és ezzel a skolasztikus tudományosság alapjainak a megvetése. Az ágostoni hagyományoknak a 12. századbeli ferences iskolához ő a közvetítője. Nem hiába vallotta sz. Ágostont mesterének: kevés gondolkozó állt vele szellemileg oly közeli rokonságban, mint ő.

A skolasztika atyjának tanítványa volt Laon-i Anzelm (1050—1117), akinek Laonban nyitott iskolája nagy hírnévre tett szert. Ő is sz. Anzelm elvei szerint

tanított. Irodalmi működése széles körzetben hatott. Alapvető a szerepe a korai skolasztika felvirágoztatásában. Írásai közül legnagyobb tekintélyt szerzett neki az egész Szentíráshoz írt sorokközti magyarázata (Glossa interlinearis), amelyet Wallafrid Strabo hasonló művével (Glossa ordinaria) egy sorba helyeztek s mint az egész középkornak leghíresebb szentírásmagyarázata szerepel.

A 12. századnak éleseszű filozófusa, főleg dialektikusa, a kiváló Abelárd Péter[3] (Petrus Abaelardus, 1079—1142).

A NANTESI GRÓFSÁG területén, Palais-ban született; régi, hadiszolgálatban kitűnt katonai családból, innen örökölte nyugtalan vérét is. A filozófiában Roscelin és Champeaux-i Vilmos, a teológiában Laoni Anzelm tanítványa volt. Párizsi tanár lett s előbb a székesegyházi, majd a Szent Genovéva-hegyi kolostori iskolában tanított. Éles elméjével, szellemes tanításaival itt csakhamar nagy hírnévre tett szert. Iskolai működésén kívül bejáratos volt Fulbert kanonok házába, akinek szép és tudománykedvelő unokahúgát, Héloïse-t tanította. Közben szerelmi viszony fejlődött a mester és tanítványa között, aminek következtében súlyos és megalázó büntetést kellett elszenvednie, mire St. Denisben szerzetesi ruhát öltött (1119 körül), Héloïse pedig szintén kolostorba vonult.

Abelárd szerzetestársaival nyugtalan természete miatt nem tud megférni, azért egy vadonba vonult s ott egészen különálló kolostort, a Paracleticumot alapítja meg. Egyideig itt tanít. 1121-ben a soissoni zsinat több tanítását elítéli, mire Abelárd Paracleticumot csakhamar elhagyja. Előbb mint apát St. Gildasban tartózkodik, később ismét Párizsba megy s tanít (1136—1140). Tévtanai miatt 1141-ben a sensi zsinat másodszor is elítéli. A zsinat határozatát nem fogadja el s a pápánál személyesen akarja magát igazolni. El is indul, közben azonban betegség éri utol s Clunyben száll meg, ahol Petrus Venerabilis apát nagy szeretettel ad neki menedéket. Üdülésre egy másik, kisebb kolostorba küldi, ahol Abelárd megírja viszontag-

ságos életét (Historia calamitatum) és nemsokára meghal (1142).

Abelárd személyét az újabb időkben egyesek nagyon előtérben tartják. Széltében foglalkoznak vele, tehetségét igazi értékénél többre becsülik, szerfölött magasztalják, érdemeit túlozzák. Ebben a felfogásban a tárgyilagos kritika mellett sokkal több az érzelmi alapon álló rokonszenv. Szellemessége, nyugtalan vére, Héloïse-zel való szerencsétlen szerelme, amelyet önmaga oly színesen beszél el, az egyházi tekintéllyel való többszöri összeütközése azt a benyomást keltette a modern gondolkozókban, mintha sorsüldözött középkori rokonuk lett volna.

A legújabb kutatás azonban kezdi lehűteni az Abelárdban oly szívesen elméleti forradalmárt látók lelkesedését. Eredetisége a források fényénél nagyon elhalványodik, módszere elveszti szkeptikus jellegét s racionalizmusa nem sokkal nagyobb, mint a szentéletű Canterbury-i Anzelmé.[4]

Abelárd termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, amelynek föltárása még folyamatban van. Filozófiai munkái közül legnevezetesebb a Dialectica. Legnagyobb bölcseleti érdeme az universaliák kérdésének többszázados vita után a mérsékelt realizmus értelmében való helyes megoldása.

Hogy ezt az utat a két oldalról, a nominalizmus és a túlzó realizmus oldaláról fenyegető veszedelmek elkerülésével meg tudta tenni, helyes dialektikájának köszönheti. Módszeréről külön könyvet is írt „Sic et non" címen, amelynek bevezetésében adja az ellentétek megoldásának a szabályait, majd a könyv zömében az egyházatyáknak 150 kérdésre vonatkozó véleményét állítja egymással szembe. Igaz, hogy a hittitkoknak magyarázatában néha a célon túllő és racionalisztikus utakra téved. Különösen áll ez az ő Szentháromságtanára, amellyel kapcsolatban sz. Bernát ellenkezését és az Egyház kárhoztató ítéletét vonta magára.

A sz. Anzelmnek, Abelárdnak és követőiknek

tudományos működéseként létrejött részleteredmények a XII. század közepétől kezdve többeket a teljes skolasztikus rendszer kiépítésére ösztönöztek.

Közöttük első helyen kell említenünk a párizsi St. Victor kolostori iskola tanárait: Hugót (1096—1141) és tanítványát, Richardot († 1173). Ez utóbbi inkább misztikus irataival tűnt ki, az előbbi rendszerező elme. Hugó az összes ismeretek tárházát készítette el Didascalion művében. Rendszere már számos aristotelesi hatást mutat.

Salisbury János (1115—1180), a nagy angol érseknek és vértanúnak, Becket sz. Tamásnak titkára, később chartres-i püspök, kimerítő előadásban ismerteti a skolasztika első korszakának szellemi mozgalmait Entheticus című tanköltemény ében. Logikájában (Metalogicus) az egyetemes fogalomnak kérdésében ő is a mérsékelt realizmus híve s azt önálló, lélektani alapon igazolja. Jelentős az első korszak társadalmi eszméit összefoglaló államtana (Polycraticus). A korabeli jogviták, a személyesen tapasztalt királyi önkény súlya ösztönözte e műve megírására, amelyen sz. Ágoston és sz. Ambrus mellett a bolognai iskola által felvirágoztatott római jog hatása is erősen érezhető. Hirdeti, hogy az uralkodónak méltányosan kell kormányozni, ellenkező esetben a népnek jogában áll a zsarnokot meggyilkolni. Ezt a felfogást azonban a későbbi skolasztika már nem tette magáévá.

Alanus ab Insulis (Lille-i Alán, 1128—1202), cisztercita szerzetes mint párizsi tanár, majd az albiak elleni küzdelemben tűnik ki. Művei kora tudományát egybefoglaló, rendszeres jellegük miatt értékesek. Rendszerének érdekessége, hogy a mintaszerű tudományos módszert a matematikai levezetésben látja. Ezt a bizonyítási módot igyekszik minden tudomány, még a

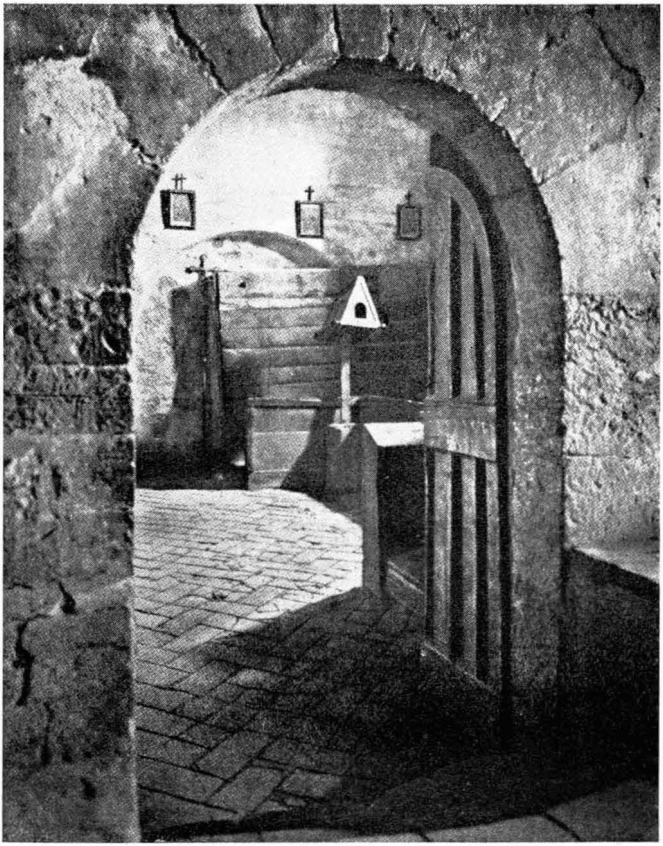

A S. Damiano-kolostor ősi kórusa Assisiben,
ahol sz. Klára a nővérekkel a napi zsolozsmát végezte.

teológia területére is átvinni s e módszerének minden irányú alkalmazásával Descartesnak középkori előfutára.

A hittudománynak egész rendszerét a „sic et non"-módszer alapján elsőnek Lombardi Péter († 1160) párizsi tanár, majd püspök dolgozza fel híressé vált művében: Libri quattuor Sententiarum.[5] A teológia egész anyagát a szentatyák, főként sz. Ágoston kijelentései (sententiae) alapján fejti ki. Ez a könyv páratlan tekintélyhez jutott, évszázadokon át használták az egyetemeken és a teológiai főiskolákon tankönyvül, szinte számtalan magyarázat készült hozzá s mintául szolgált a későbbi rendszeres teológiai könyvekhez, a Summákhoz. Művét négy részre osztotta: az elsőben Istenről, a 2-ikban a teremtményekről, a 3-ikban a megváltásról s a 4-ikben a szentségekről és a végső dolgokról szól.

Ezek voltak az alapok, amelyeken a schola elmélyedő szellemi munkája csakhamar hatalmas és azóta is soha túl nem szárnyalt fejlődésnek indulhatott.

6.

A skolasztika virágkora. A ferences iskola és nevesebb képviselői. Halesi Sándor és sz. Bonaventura. A ferences empirikus és matematikai irány. A század polihisztorja: Roger Bacon. A latin averroizmus.

A skolasztika igazi virágkora a 13. századra esik.[1] A legkiválóbb keresztény tudósok működése folytán páratlanul termékeny és mozgalmas szellemi élet alakult ki és ennek mélységeiből utolérhetetlen értékű tudományos művek születtek. E fellendülésnek már említett külső és belső okain kívül hozzájárultak még e korszak egyedülálló szellemi termékenységének kialakításához a skolasztika forrásainak gazdagodása, az egyetemek működése és a kolduló rendek.

A század élénk szellemi élete nem egyirányú,

ellenkezőleg, gazdag változatú: a ferenceseknek az ágostoni-platonikus tanokhoz való ragaszkodása és aristotelesi elemekkel bővítése eredményezi az ágostoni-aristotelesi szinkretizmust; viszont a teljes aristotelizmus jut diadalra a nagy domonkosoknál: sz. Albertnél és sz. Tamásnál; Averroes is sok követőre talál (latin averroizmus); végül az oxfordi egyetemnek inkább empirikus, tapasztalati iránya teszi változatossá a század szellemi életét.

A század első felének bölcseletében még szinte egyeduralkodó Plató és sz. Ágoston iránya. De már Aristoteles eszméinek terjedését sem lehet észre nem venni. A nagy görög bölcselő írásai ezer mély kérdésre vetnek fényt s a gondolkodásnak új irányt szabnak. Még azok is, akik megmaradnak az előző századok plátói-ágostoni hagyományai mellett, tanaikat már aristotelesi elemekkel bővítik.[2] Így jön létre az a bölcseleti irányzat, amit a bölcselettörténet ágostoni-aristotelesi összetevő rendszernek (szinkretizmusnak) nevez.

ENNEK AZ IRÁNYNAK főképviselői a ferencesek, bárha nem kizárólag. Vannak köztük világiak is. Ilyen Dominicus Gundisalinus, a 12. század második felében, aki Spanyolországban a toledói arab-görög-latin fordítók között működött. Műveiben jelentkezik először a zsidó Avicebron hatása. Értékes szolgálatot tett a tudományok rendszerezésével, amely jelentékenyen befolyásolta a középkor tudományos működését. Auxerrei Vilmos († 1235 körül) párizsi tanárnak Summa aurea című rendszeres hittankönyve nagy közkedveltségnek örvendett. Auvergnei Vilmos († 1249) párizsi tanár, majd püspök, kinek az utána 400 évvel élt Descartes-ra emlékeztető megismerési elmélete feltűnő. Alfredus Anglicus a toledói fordítók csoportjához tartozott s értékes fiziológiai művet írt a szívről (De motu cordis). A lélek székhelyének a szívet tartja. Genti Henrik († 1293) kanonok, párizsi tanár, a kolduló rendek ellensége, azt tanította, hogy az anyag forma nélkül is létezhetik, és Isten az egyedi dolgokat az egyetemes fogalmakon keresztül ismeri meg.

A Domonkos-rendnek első képviselői a párizsi egyetemen szintén az ágostoni rendszert követték. Közülük említést érdemelnek: Petrus a Tarantasia († 1276); Richardus Fitsacre († 1248); Robertus Kilwardby († 1279), aki a középkorban a legjobb bevezetést írta a filozófiához (De ortu et divisione philosophiae); Vincentius de Beauvais († 1264), aki a középkor legnagyobb tudományos lexikonát (Speculum maius) írta meg, bár nem sok önállósággal.

Az ágostoni-aristotelesi iránynak legfőbb képviselői a Ferenc-rendnek a tudósai, akiknek 13. századi csoportját a régi ferences iskolának szokás nevezni, szemben a később Duns Scotust követő újabb ferences iskolával.

Kivált mindjárt kezdetben Bartholomaeus Anglicus, természettudományos összefoglaló művével.

Tekintélyes képviselethez a ferencesek a párizsi egyetemen akkor jutottak, amikor belépett soraik közé az angol Halesi Sándor (1170/80—1245). Főművével, Summa Theologicájával vált híressé. Lombardi Péter beosztását követi (Isten, teremtmények, megváltás, szentségek), fejlett skolasztikus módszerrel dolgozik, ő az első, akinek művén Aristotelesnek teljes ismerete látszik s aki ezzel közvetlenül előkészítette a nagy skolasztika kivirágzását. Ő már tanítja pl. az összes teremtett lényeknek anyagból s alakból (materia et forma) való összetételét. Kiváló könyve a Summák között mintaszerű.

A párizsi tanszéken követte tanítványa, La Rochelle (de Rupella) János (1200—1245), aki főleg lélektani kérdésekkel foglalkozott (Summa de anima).

HALESI SÁNDOR legkiválóbb tanítványa sz. Bonaventura.[3] Családi neve Fidanza János volt. 1221-ben született a toscanai Bagnoreában. Hároméves korában súlyos betegségbe esett, amelyből Assisi sz. Ferenc csodálatos módon kigyógyította s karjába véve a gyermeket így kiáltott fel: „O, quanta bona ventura" (mennyi jó fog ettől származni!) s ezóta Bonaventurának nevezték. Korán belépett a Ferenc-rendbe. Párizsba küldték tanulmányai

végzésére, ahol Halesi Sándor volt a mestere. 24 éves korában borostyánkoszorús lett s magyarázta Petrus Lombardus Sententiáit, ugyanakkor már megkezdte irodalmi működését is. Mikor a párizsi egyetemen kitört a szerzetesek elleni harc, megismerkedett Aquinói sz. Tamással s csakhamar oly meleg barátság fejlődött ki köztük, aminő egykor Nagy sz. Vazul és sz. Gergely között volt. Együtt védelmezték a szerzetesek tanító jogát a párizsi egyetemen IV. Sándor pápa előtt. Egy napon avatták kettőjüket a hittudomány doktorává. Nagy érdemeiért rendje az egyetemes káptalanon már ugyanezen évben általános főnökévé választotta, bár csak 35 éves volt. Vele új korszak következett a máris hanyatlásnak indult rendben. A tanárkodást ekkor abbahagyta s a rend kormányzásán kívül főleg az aszkétika művelésével és szentbeszédek tartásával foglalkozott. Ezen a téren is remeket alkotott. 1273-ban X. Gergely albánói bíborospüspökké nevezte ki. Az 1274-i lyoni II. egyetemes zsinaton még egész fényében ragyogott fel Bonaventura erkölcsi és szellemi nagysága. Elsősorban az ő érdeme, hogy a keleti egyház újraegyesülése legalább elvben megtörténhetett. A zsinat tartama alatt 1274 júliusában halt meg. Az Egyház szentjei közé avatta. Ő volt az ágostoni-aristotelesi iskolának a legtekintélyesebb képviselője. Újabban a Stabat Mater-t is neki tulajdonítják.

Iskolájából kerültek ki: Aquaspartai Máté (1235—1302), akinek ismeretelméleti, és Peckham János (1240—1292, később canterbury-i érsek), akinek matematikai és fizikai értekezései érdemelnek figyelmet. De la Mare Vilmos († 1298) azzal szerzett magának kétesértékű dicsőséget, hogy sz. Tamás ellen támadt (Correctorium fratris Thomae). Némely kérdésben eltér sz. Bonaventura tanától Middletoni Richárd és Olivi Péter. Ez utóbbinak a test és lélek összefüggésére vonatkozó tévtanát a viennei zsinat elítélte.

Az ágostoni-aristotelesi irányzat tanításának alapvető elvei a következők:[4] Ismeretelmélete szerint az érzéki dolgokról elvonás útján, Istenről és önlelkünkről intuitív módon szerzünk értelmi ismeretet. Ebben isteni megvilágosítás segít. Éppen ezért hit és tudás,

teológia és filozófia közt a határvonalak elmosódnak. A filozófiának az a szerepe, hogy a hittel elfogadott igazságok értelmébe behatolva minket Isten boldogító szemléletére segítsen. Isten létezésének igazolására kettős érvényes út vezet: kiindulhatunk az érzékelhető világból (a posteriori), de hasonló bizonyító értéke van a sz. Anzelm-féle fogalmi (a priori) érvelésnek is.

A világ örökkévalósága bölcseletileg is lehetetlen (sz. Tamással szemben). Az ősanyagnak forma nélkül is van valami egészen kezdetleges léte. Benne vannak elhelyezve a létcsírák, amelyekből a forma kifejlődik. Minden dolog közös alapformája a fény. A szellemi lények is valami finom anyagból (materia spiritualis) és formából tevődnek össze. Egyeddé valamit sem az anyag, sem a forma külön nem tesz, hanem a kettő együttesen. A léleknek a testtől különálló substantiális létét oly erősen hangsúlyozzák, hogy az ember egysége megbolygatásának elkerülésére szükségessé válik a formák sokaságának a tana az emberben és egyéb fizikai valókon.

A párizsiaktól eltérő, erősen tapasztalati és matematikai úton haladó irány fejlődött ki az oxfordi ferencesek között. Ezek 1224-ben telepedtek le Oxfordban. Az első, tudományos szempontból jelentős egyéniség köztük Grosseteste Róbert (1175—1253). Aristoteles fordításán kívül (sajátos, hogy ennek ellenére is metafizikájában inkább ágostonos irányú) fényelméletével keltett feltűnést. Tudományát nagyrészt arab optikai művekből merítette.

Az oxfordi empirikus irány legkiemelkedőbb képviselője Grosseteste tanítványa: Roger Bacon.[5]

VALAMIVEL 1210 után született Ilchesterben (Anglia). Oxfordban, majd Párizsban végezte tanulmányait, utóbbi helyen tanított is. Majd visszatért Oxfordba, belépett a ferencesek közé és az egyetemen katedrát kapott. Szen-

vedélyes kritikái és hevesen újító, megütközéssel fogadott természettudományos nézetei miatt 1254-ben kénytelen volt katedráját elhagyni. IV. Kelemen pápa nagy jóakarója volt s felszólította, hogy tanát vele is közölje, mire Bacon megírta főművét: az Opus maius-t (1266). Bacon sorsának jobbrafordulása azonban nem következett be, mert mikor erre sor kerülhetett volna, pápai védelmezője és tisztelője meghalt. Bacon nyugodtan dolgozhatott tovább tudományos rendszerén (Compendium philosophiae), mikor azonban 1277-ben néhány tételét kárhoztatták s erre ő érdes egyéniségének szavára hallgatva szenvedélyesen válaszolt, a rendi generális egyik kolostorba internálta. Csak 1292-ben nyerte vissza szabadmozgását. Ekkor újabb mű (Compendium studii theologiae) megírásához fogott, de rövid idő mulva meghalt (1292).

Roger Bacon a középkor kultúréletének eredeti gondolkodója és egyik legérdekesebb egyénisége. Csak sajnálni lehet, hogy tanainak szokatlansága és egyéniségének robbanó szenvedélyessége akadályozta eszméinek nyugodt kiérlelődését.

Vallja az összes tudományoknak egy szoros egységbe tartozását. Közöttük rangfokozat van, élükön a teológia áll. Minden más tudomány igazi rendeltetése, hogy a teológiai igazságok megvilágosítására szolgáljon. Ez a célja a filozófiának is, amely önmagában haszontalan lenne. De a tudományos eszmény, a teológia elérésére a korabeliektől lényegesen eltérő utat választ. Hibáztatja a tudományban a tekintély túlságos tiszteletét. Ostorozza az egyoldalú spekulatív módszer „hét főbűnét". Sürgeti a matematika, a természet- és nyelvtudományok beható művelését s a szigorúan kritikus módszer alkalmazását.

A tapasztalat jelentőségét mindenek fölé emeli. Szerinte minden bizonyításnak csak akkor van értéke, ha a tapasztalat is igazolja. Minden tudományos megállapítást a tapasztalatra kell visszavezetni.

Bacon ezeket az elveket nemcsak hangoztatta,

hanem műveiben valóra is váltotta. Mohó tudásvággyal kutatta át a természet titkait, ami annál nagyobb érdeme, mert e téren alig volt előzője s hiányoztak a legelemibb műszerek is. A fénytan, a kémia és a csillagászattan kérdéseivel meglepő éleslátással foglalkozik. A természet titkaiba mélyen bepillantó szelleme megsejti az önmaguktól mozgó, egy ember által kormányozandó hajókat, látja a sebesen vágtató kocsikat, melyeket nem állatok húznak, már levegőben repülő hajókról is beszél. A mikroszkóp és teleszkóp alapgondolata sem kerüli el figyelmét (De secretis operibus artis et naturae). Lángelméje olyan dolgokat sejt meg, amelyeket az emberi szellem csak hatszáz évvel később valósított meg. Ime, a középkori „jövő század regénye" egy éleselméjű ferences gondolkodónak nem is költői, hanem tudományos előre-meglátásában!

A MATEMATIKAI MÓDSZER képviselője az oxfordi egyetemen Rajmundus Lullus volt (1235—1315). „Ars magna" című művében a számtani és a mértani módszer alkalmazásával a tudományokat a kilences fogalomcsoportokból akarta levezetni.

A 13. századnak másik nagy szellemi mozgalma az averroizmus lett. Ma, mikor rég letűnt már az irányító szellemi tényezők közül, hajlandók vagyunk lekicsinyelni, akkor azonban olyan széles, sodró hullámmá duzzadt, hogy szinte összetöréssel fenyegette a középkori tudományosság egész hatalmas szerkezetét, eget és földet összekötő szellemi dómját. Jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy Nagy sz. Albert, sz. Tamás és Duns Scotus is egyik legfontosabb feladatuknak tartották az ellene való küzdelmet.[6]

A párizsi egyetem magiszterei közül egyesek minden tekintetben szinte csalatkozhatatlannak tekintették Averroest s vele szemben csaknem szolgai függésbe jutottak. Ennek következménye lett, hogy ők is

átvették mesterüknek azt a nézetét, hogy a vallás és a bölcselet közt ellentét van. Az averroisták szélső racionalizmusa az aristotelesi filozófiának minden lehetséges kapcsolatát elszakította a keresztény teológiától. Azt hirdették, hogy Aristoteles és a keresztény gondolat között áthidalhatatlan ellentét van. Racionalista világmagyarázatuk ellenkezett a kinyilatkoztatással. Ennek ellenére is vallották a kinyilatkoztatás föltétlen igaz voltát s így kifejlesztették a kettős igazság (duplex veritas) tanát: lehet valami teológiailag igaz, ami ugyanakkor filozófiailag téves.

ISTEN a világot emanáció, kisugárzás folytán szükségszerűen hozta létre. Ezért a világ — mint Isten is — örökkévaló és gondviselés nem lehetséges. A földi sorsot végzetszerűen befolyásolja a csillagok járása. A világtörténelemnek végtelen számú periódusa van, amelyekben az események ismétlődnek. Volt idő, amikor a kereszténységet már ismerték, majd feledésbe ment. Hasonló lesz most is a sorsa, hogy később majd ismét feltűnjön.

Ugyanazon fajon belül lehetetlen a szellemi állag megsokszorozódása, ezért csak egyetlen emberi értelem van, ez működik minden emberben. Ezért nincs is az egyes embereknek halhatatlan lelkük. Minden emberi cselekedetet okok határoznak meg szükségképen s így nincs akaratszabadság sem.

Az averroista mozgalom élén a párizsi bölcseleti fakultás egyik nagytekintélyű tanára, Brabanti Siger (1235—1281/84) állt. Termékeny író volt. Irásainak stiláris szépsége és szenvedélyes vitatkozó hangja nagy érdeklődést támasztott. Sokan olvasták és lettek követőjévé. Tanai közül több tételt elítéltek (1270-ben és 1277-ben). Mikor a franciaországi inkvizítor törvényszéke elé idézte, nem jelent meg, hanem a pápához fellebbezett és személyesen ment a pápai udvarba, ahol azonban saját titkára, egy őrült klerikus, meggyilkolta. Ebben az időben terjedt el az averroizmus Velen-

cében, Bolognában és Páduában is, ahol egészen a 18. századig követőkre talált.

Az ellentétes iskolairányok sok heves szellemi csatára vezettek, sok elvet tisztáztak s ami fő, a katolikus bölcselet és hittudomány teljes kivirágzását készítették elő.

7.

A skolasztika csúcspontja. Az empíria és az eszmélődés nagy összefoglalója: Nagy sz. Albert. Aquinói sz. Tamás, a „skolasztika fejedelme". Duns Scotus.

A középkor legegyetemesebb tehetségének Nagy sz. Albertet[1] nevezhetjük, amint meg is kapta az iskolákon a doctor universalis címet. Három irányban alkotott nagyot: a bölcseletben, természettudományban és teológiában. Korszakalkotó jelentősége a bölcseletben, hogy nemcsak részleteket közvetített Aristoteles bölcseletéből a keresztény tudományosság felé, amit előtte mások is megtettek, hanem az aristotelizmusnak egész rendszerét állította bele a keresztény bölcselet szolgálatába.

ALBERT a svábországi Launingenben született a Bollstädt grófok családjából 1200 körül. 1223-ban belépett a Domonkos-rendbe. Tanulmányai végeztével többfelé tanított, főleg Kölnben és Párizsban, ahol sz. Tamásnak is tanára volt. A tanításon kívül más téren is nagyon igénybe vették. Egyideig a német Domonkos-tartomány főnöke volt, majd a pápai udvarban mint tanácsadó hittudós működött, védelmezte a kolduló rendeket és cáfolta az averroizmust. 1260-ban regensburgi püspökké nevezte ki a pápa, de Albert már két év mulva lemondott e méltóságáról. Később mint a kereszteshadak pápai legátusa működött Csehországban, majd ismét Kölnbe ment s itteni tartózkodását csak egyszer szakította meg 1277-ben, mikor Párizsba sietett megtámadott nagyhírű, akkor már halott tanítványa, Aquinói Tamás emlékének s tanainak védel-

mezésére. Kölnben még utolsó éveiben is szorgalmasan tanított. 1280-ban halt meg. Az Egyház 1931-ben avatta szentté s emelte az egyháztanítók sorába.

Albert nagy érdeme, hogy megvalósította a bölcselet és hittudomány szabatos szétválasztását és tisztázta jellegüket. Hasonlóképen a többi profán tudományoknak önállóságát és jogosultságát a teológiával szemben. Ezzel utat nyitott e tudományok zavartalan és helyes irányú fejlődésének egymásmellett.

Filozófiája alapjában véve aristotelesi. Ahol azonban szükségét látta, nem riadt vissza a plátói elemek beolvasztásától sem.

Talán még a filozófiaiaknál is nagyobb eredményeket ért el a természettudományok terén. Nagy szeretettel fordult a természet felé. Nem elégedett meg az aristotelesi és arab tudomány megállapításaival, hanem önálló vizsgálódásokat folytatott és a természet ismeretét helyes irányban vitte előbbre. Hangoztatta, hogy a természettudományok terén nem a merő eszmélődés, hanem a dolgok megfigyelése és a kísérletek vezetnek eredményre. Napjainkban a szakkörök nagy elismeréssel adóznak Nagy Albert állattani s növénytani megállapításainak. Csillagászati és földtani vizsgálódásai eredményeként már ő is tanította, századokkal Galilei előtt, hogy a Föld gömbalakú, kisebb a bolygóknál és túlsó felén, az „alsó féltekén" is laknak emberek.[2]

Sz. Albert teológiai szerepe is jelentős. Eziránvú munkálkodásának feltárása és méltatása azonban még csak most van folyamatban. A Szentháromság- és a Máriatant gazdagította figyelemreméltó meglátásokkal.

Nagy sz. Albert tudományos érdemei elvitathatatlanok; tekintve azonban, hogy egyrészt még úttörő munkát végzett, másrészt óriási anyagon kellett uralkodnia, nem sikerült minden vonalon keresztülvinnie

az egységes rendszeralkotást; több helyen csak enciklopedikus adathalmaz maradt utána.

Az ő tanítványa volt a középkor legnagyobb bölcselője és hittudósa, minden idők egyik legnagyobb gondolkodója, a lángeszű Aquinói sz. Tamás.[3]

TAMÁS 1225/27-BEN NÁPOLY közelében Roccasecca várában született az Aquinói grófi családból, amely a német császári házzal is rokonságban volt. Előbb Montecassinóban, majd a nápolyi domonkosoknál tanult. 1244-ben családja kedve ellenére belépett a Domonkos-rendbe. Párizsban Nagy sz. Albertet hallgatta s őt később Kölnbe is követte. 1252-ben ismét Párizsba ment, ahol mint borostyánkoszorús tanított, 1256-ban pedig elnyerte a legmagasabb egyetemi fokozatot, a magiszterséget. Párizsban védte a kolduló szerzeteket, majd 1261—67 között Itáliában részint mint IV. Orbán tanácsadója, részint mint rendjének tanára működött. 1268-tól ismét Párizsban volt, kivédte a rendje ellen irányult újabb támadásokat és küzdött Brabanti Siger averroizmusa ellen. Négyéves fényes sikerű működés után 1273-tól Nápolyban folytatta tanári működését. 1274-ben a pápa kívánságára útra kelt, hogy résztvegyen a lyoni II. egyetemes zsinaton. Útközben megbetegedett s 1274 március 7-én Fossanuova cisztercita apátságban meghalt.

Sz. Tamás alig 50 évet élt, de ez aránylag rövid idő alatt is szokatlanul bő irodalmi termést hagyott hátra. Művei három főcsoportra oszlanak; ezek: 1. magyarázatok (Aristoteleshez, Boethiushoz, Dionysius Areopagitához, Petrus Lombardushoz és a Szentíráshoz), 2. kisebb monográfiák, az ú. n. quaestio-irodalom keretébe tartozó értekezések, a bölcselet és a hittudomány egy-egy részletkérdésének feldolgozása, 3. nagyobb összefoglaló művek: Compendium Theologiae ad Reginaldum, Summa contra Gentiles és főleg leghíresebb műve, a hatalmas Summa Theologica, három részben.

Bölcseletében Tamás még sz. Albertnél is nagyobb határozottsággal és következetességgel foglal állást Aris-

toteles mellett, bár a kritika jogáról vele szemben sem mond le. Aristoteles tanait minden lehetőségükben kiaknázza, de ahol szükség van rá, javítja is és tovább építi, különösen, ahol a keresztény tanítás megértésére a nagy pogány bölcs megállapításai még hiányosak.

Háromféle tudományt különböztet meg: istenit, melynek a kinyilatkoztatás a forrása, az emberit, amelynek az ész a kútfeje s az isteni-emberit, amelynek részben a kinyilatkoztatás, részben az emberi értelem adja meg anyagát. Az elsőből a hit, a másodikból a bölcselet és szaktudományok, a harmadikból a hittudomány ered.

ISMERETELMÉLETE[4] teljesen elveti a természetes megismerés terén az isteni megvilágosítás, a velünk született eszmék (ideae innatae), az áthagyományozás (traditionalizmus) és merőben párhuzamos megismerés (occasionalizmus) tanát. Az aristotelesi fogalmi megismerést fejleszti tovább a befogadó és működő értelem tevékenységének fínom lélektani elemzésével, az elvonás természetének kifejtésével.

A dolgok hármas rendje (ordo ontologicus, logicus et moralis) szerint a tudományoknak három nagy csoportja van: metafizika, logika és etika. A metafizika az elvonás foka szerint ismét több tudományra különül el. Az általános metafizikában kidolgozza minden irányú vonatkozásában a lénynek fogalmát: ennek különböző állapotát, tulajdonságait (unum, verum, bonum), fajait (substantia, accidens) és okait (causae). Egész bölcselete nem más, mint a lényfogalom kidolgozása, igazi lényfilozófia.

Természetes istentanában azt vallja, hogy Isten létét a természetes ésszel bizonyíthatjuk. Kidolgozza a híres öt utat (viae) Isten létének bizonyítására. Bölcseleti természettanában vallja a világnak Istentől eredő teremtését, fenntartását, a gondviselést, a teremtmények működésében Isten fő-okozatiságát. Lélektana páratlan mélységgel vizsgálja a lélek metafizikai mivoltát, kifejtve annak szellemiségét, egységét, szabadakaratát, halhatatlanságát. Etikájában az egyéni és közösségi, erkölcsi vonatkozásokat fejtegeti az emberi természet lényegének megfelelő és éppen ezért alapvonásaiban soha el nem avuló módon. A különböző államformák, az állam hatalmi köre, eredete és birtok-

lása, az állam és Egyház viszonya: mind megtalálja nála csodálatos mélységű feldolgozását.

Sz. Tamás a teológiában még nagyobb, mint a filozófiában.[5] A teológia tárgya szerinte Isten. Minden más, ami Istentől jön: a világ, ember, megváltás, megszentelés, valamint ami hozzá vezet: az erkölcsi magatartás, kegyelem és szentségek csak annyiban, amennyiben Istennel vonatkozásban vannak. A hittudomány sajátos forrása a kinyilatkoztatás, létrehozója a hittől megvilágosított elme. Ez a formai elem és a közös forrás egy tudománnyá avatja az egész teológiát, bár tárgya szerint több szakra oszlik.

Osztályozza a természetfölöttiséget. Vannak hitrendszerünkben az abszolút természetfölötti rendbe tartozó igazságok (Szentháromság, megtestesülés, Oltáriszentség). Ettől különbözik a csak viszonylagosan természetfölötti igazságok rendje, amely csak bizonyos, de nem minden természet erejét múlja felül. Bár az emberi elme az abszolút természetfölötti megismerésére képtelen eljutni, a két rend: a természetes és természetfölötti közt nincs ellentét.

A teológia belső, alapvető természetének megvilágítása után soha utol nem ért világossággal és mélységgel építi fel sz. Tamás rendszerét, amelyben első helyen áll Isten önmagában: metafizikai lényegében, tulajdonságaiban, egységében és háromságában, kifelé ható működésében, majd a teremtés és gondviselés következik, az angyal- és embertan; az áteredő bűn; a megváltás és a kegyelem; a megigazulás és az erények; a szentségek és a végső dolgok. Summa Theologicája nem annyira eredeti kutatások eredménye, mint az eddigi százados kutatások lángelméjű egységesítése és egybefűzése. Ingathatatlanul szilárd építmény, amely 3 részben 38 traktátust, 631 kérdést (quaestio), 3016 cikkelyt (articulus), mintegy 15,000 bizonyítást fűz össze elszakíthatatlan logikai láncolatban.

Sz. Tamás megnyugtatóan megvilágította és sok ponton végérvényesen megoldotta a hívő emberiség legnagyobb problémáit: a természeti és természetfölötti rendnek, Istennek és a világnak, a hitnek és tudomány-

nak, a szabadságnak és tekintélynek, a természetnek és kegyelemnek, az Egyháznak és államnak az egymáshoz való viszonyát. Zsenialitásra mutat, hogy bár teljesen benne élt kora sodró mozgalmasságában és négy fronton is: az arab-zsidó világnézet, a racionalista averroizmus, a régi ágostoni-platonikus bölcselet és a kolduló szerzeteket támadó áramlatokkal szemben nagy lendülettel avatkozott bele a korharcokba, legnagyobb írásművein csak halványan jelentkezik az ideiglenesség, a kortükröződés. Közel hét százada tanítja már a nemzedékeket s alkotásának időfölöttisége csak egyre inkább bebizonyosodik.

A bölcseletben, bár mélyenszántó, spekulatív elme, nem jár légüres térben, mindig a tapasztalat adottságaiból indul ki és oda tér vissza; tehát igazi empirikus bölcselő. Van filozófiatörténeti érzéke. Semmit sem becsül le abból, amit az elődök alkottak, átbúvárkodja s felszínre hozza belőlük, ami érték. Még a tévedésekkel szemben sem türelmetlen, azok is alkalmul szolgálnak neki a problémák meglátására és megoldására. Az igazság szeretete él benne mindenekfölött. Mikor bölcselettörténeti vizsgálódásai közben mások tételeit elfogadja, nem azoknak személyi tekintélye a döntő, hanem az érvek, amelyek az állításokat alátámasztják. Ha úgy látja szükségesnek, szembeszáll Aristotelessel, sz. Ágostonnal és Nagy sz. Alberttel is.

Tudományos alkotása egyébként hű tükre saját egyéniségének is. Mélységes hite, ragyogó erkölcsi tisztasága és alázatossága, a szigorú keresztény aszkézis kemény gyakorlása képesítették őt halhatatlan életművének megalkotására. Valóban „doctor angelicus", angyali doktor, a szentnek és tudósnak tökéletes összhangja. Az imádság tüze, folytonos munka, a kereszt tövében való szemlélődés, a lélek belső békéje teszik személyét és munkáját igazán naggyá. Mélységére és

sokoldalúságára jellemző, hogy még mint költő is megkapó erejű; lendületes szárnyalású, tiszta líraiságú és súlyos dogmatikai tartalmú himnuszok fakadtak lelkéből (Adoro te devote, Pange lingua, Lauda Sion).

Hatalmas szelleme méltán kiérdemelte a „princeps scholasticorum", a skolasztikusok fejedelme nevet. De nagy szent is, akiben a kegyelem csodája sem kisebb a tudományénál. 1323-ban avatták szentté s V. Pius pápa egyháztanítónak jelentette ki (1567). XIII. Leó pápa pedig az ő nevével indította meg az újskolasztikus mozgalmat (1879) s egyúttal az összes katolikus iskolák égi pártfogójául jelölte meg.

Sz. Tamás kiválóságát már kortársai felismerték s nagy tekintélye volt. Az elismerés azonban vele szemben sem nyilvánult meg osztatlanul s akadtak, akik hevesen támadták. De még a jóindulatúak körében is sokan aggodalommal fogadták egyes újszerű tanításait. Párizsban az egyházi hatóság már 1270-ben elítélte két tételét. 1277-ben újabb elítélések következtek. De sokan védelmére keltek. A domonkosrendi káptalanok egymásután foglaltak állást sz. Tamás mellett s rendszere csakhamar a rend hivatalos tanítása lett.

A század utolsó nagy bölcselője Duns Scotus volt (doctor subtilis).

SZÜLETETT a brit szigetek valamelyikén 1270 táján. A Ferenc-rendbe lépett s az éleseszű ifjú szerzetes az oxfordi egyetemen hamarosan tanszéket kapott. Kiváló előadásai miatt az egyetem hallgatóinak száma csakhamar megsokszorozódott. Aristoteles és Lombardi Péter Sententiáit magyarázta. Ez utóbbinak irodalmi összefoglalása az Opus Oxoniense. 1304-ben a párizsi egyetemre hívták meg, ahol 1308-ig tanított. Itt újból Lombardi Pétert magyarázta; erről készült műve is: Reportata Parisiensia. A rendi kormányzat 1308-ban Kölnbe küldte, hogy az ottani

rendi iskolának fénye legyen. De Duns Scotus már ez év novemberében meghalt; alig volt 40 éves.

Duns Scotus a legélesebben gondolkozó elmék egyike. „A régiek „doctor subtilis"-nek nevezték s ezt a nevet méltán viselte. Elmélyedésének gyökérszántása, kritikájának hajszálfínomsága, megkülönböztetéseinek sokszor követhetetlen élessége sz. Tamásban sem található meg. Viszont . . . hiányzik nála a rendszer átlátszó tisztasága, következetessége; a fínom megkülönböztetések akárhányszor homályt szülnek; . . . előadásmódja aprólékossá, műszó-használata különössé válik. Igy . . . átmenetet alkot a skolasztika virágkorából az elvirágzás felé."[6]

Célja volt a 13. század nagy rendszereit szigorú kritikai vizsgálat alá vonni. Különösen sz. Tamás követőit, a tomizmust részesítette éles bírálatban. De nem kímélte a többi rendszereket sem. Igy alapos tisztogatást végzett még a régi ágostonos-ferences irányon is, amelynek pedig követője volt, s arra törekedett, hogy azt egyesítse az új oxfordi, matematikai iránnyal.

DUNS SCOTUS jóval határozottabban foglalt állást Aristoteles mellett, mint a korábbi ferences iskola; de e mellett sz. Ágoston és sz. Anzelm hagyományainak fenntartására is gondosan ügyelt. Ő a középkor legkritikusabb elméje, de távol áll tőle a szkepticizmus szelleme, amit túlbuzgó bírálói sokszor szemére vetnek s miatta Kanttal állítják párhuzamba. Valójában sz. Tamással szemben való eltérései csak részletkérdésekre terjednek ki; metafizikai alapelvekben egyetért vele és ismeretelmélete határozottan realisztikus, tehát Kantéval ellentétes.[7]

Duns Scotus, bár kora halála megakadályozta rendszerének teljes kidolgozását, új bölcseleti iskolát teremtett: a skotizmust. A két iskola: a tomizmus és skotizmus hívei néha kelleténél jobban kiélezték a sz. Tamás és Duns Scotus közt fennálló ellentéteket

s hosszú, meddő vitáik aránylag kevés pozitív eredménnyel jártak.

8.

A középkori misztika. Férfi és női misztikusok. Bernát, a „mézédes tanító". Szentviktori Hugó. Dante. Hildegard. A két Mechtild és két Gertrúd.

A középkor szellemi és lelkiélete a skolasztika mellett mélyen behatolt a misztika területére is, a lelki életnek abba az élményanyagába, amely az Isten felé való fordulás tudatos és magasabbrendű régióiban jelentkezik, ahol Istent a lélek nem a logikai következtetés vagy a hit, hanem a közvetlen tapasztalás útján közelíti meg. Később e lelki jelenségeket feldolgozó irodalmi irányt is misztikának nevezték el.

A virágzó középkorban a misztika nem a skolasztika ellentéteként jelenik meg, amint ezt néhányan helytelenül állítják, hanem annak ikertestvéreként, kiegészítőjeként.[1] A skolasztika az észhez, a misztika a szívhez szól. A skolasztika az elmének, belátásnak, a misztika a kedélynek, a megérzésnek, belső élményeknek ad nagyobb helyet, a középkorban úgy, hogy az egyik a másikra támaszkodik s belőle mint forrásból merít. A skolasztika szolgáltatta a fogalmi ismereteket, a rendszerezéshez szükséges szellemi fegyverzetet, a misztika táplálta a skolasztikus hitének tüzét. A skolasztika és misztika szerető összhangjának legbeszédesebb bizonyítéka, hogy a legnagyobb középkori elmék a kettőt általában összekapcsolták s mindkettőnek kiváló művelői voltak. Így sz. Anzelm, Szentviktori Richárd és Hugó, sz. Bernát, Nagy sz. Albert, Aquinói sz. Tamás, sz. Bonaventura, Duns Scotus, sőt még az empirikus irányú Roger Bacon is.

A középkori skolasztika inkább elméleti dogma-

tika volt, a misztika főleg gyakorlati erkölcstan. Keletkezését az élet, a gyakorlati szükség hozta létre. Ezért az irodalmi misztika, a középkori misztikus irodalom nem finoman kicsiszolt filozófiai fogalmakkal és gondolatmenetekkel dolgozott, hanem az egyszerűség és természetesség közvetlen nyelvén szólt; nem a skolasztika szabatos és kötött módszereivel, hanem szabadon folyó formában. Felváltva használta hol a latin, hol a hazai nyelvet, amint a szükség kívánta s így a nemzeti kultúrák kialakulásának is mélyenható tényezőjévé vált.

A középkori misztika atyja Clairvauxi sz. Bernát[2] volt, a „mézajkú tanító" (doctor mellifluus). Bár alapos elméleti képzettséggel rendelkezett, a Szentírás és szentatyák tanításainak szépségét intuitív módon, érzelmi világával is kereste. Irodalmi művei majdnem mind a misztika tárgykörében mozognak, mondanivalóit imádságos szellem, lágy méltóság és mély érzelmi finomság hatja át. Különösen a lélek misztikus viszonyát a megtestesült Igéhez dolgozza fel utolérhetetlen módon. Aszkétikus írásai a 12. századtól kezdve napjainkig az Egyház legnagyobb szellemeit ihlették meg.

REMEK ÉS SOKAT OLVASOTT műve az Isten szeretetéről (De diligendo Deo) szól. „Az alázatosság és kevélység fokozatairól" írt műve az ész és szív összhangját fejti ki gyönyörűen. Az Istenben elmerülő szemlélődést az Énekek Énekéhez írt magyarázatai festik meg pompázó színekkel. Irányelvét fejezik ki e szavak: „Ebben az Énekben a szeretet beszél, tehát aki meg akarja érteni, szeressen . . . A hideg szív nem képes befogadni a szeretet tüzétől hevült beszédet . . . Nem a szó hangzik ebben, hanem a szív repes; nem az ajkak beszélnek, hanem a szívek." A szeretet szemével vizsgálja aztán végig a hit- és erkölcstan minden igazságát, hogy olvasóit a lelki tisztulásnak, fejlődésnek és tökéletesedésnek három fokozatán keresztülvezesse.

Legérettebb műve, amelyet egykori tanítványának, a pápává lett III. Jenőnek a kérésére írt: „Az elmélkedés-

ről" (De consideratione) szól. Irányítást ad a pápának magasztos hivatása megfelelő betöltésére. Sz. Bernát ebben az élete alkonyán írt művében összefoglalva adja mindazt, ami nagy, tiszta és nemes szellemének kincsesházában rejlett. Biztos tekintettel pillantja át egyszerre a multat, jelent és jövőt; derült lelkében nem a vajúdó, hanem a tisztává kristályosodott eszmék sorakoznak az örökkévalóság előfényében szemlélt, biztos ítéletekké.

A misztikának melegágyává lett a 12. században az ágostonos szerzeteseknek sz. Viktorról elnevezett kolostori iskolája (Párizs mellett), főleg első mestereinek egyik legkiválóbbja, Hugó (1096—1141) nyomán. Bölcselkedése mélységét és alaposságát tekintve semmiben sem állt a korabeli skolasztikusok mögött, mégis inkább a misztikus élmények melegsége vonzotta. Sz. Bernát és az ú. n. Dionysius Areopagita írásai voltak misztikájának kialakulására nagy hatással. „A kereszténység titkairól" (De Sacramentis) szóló műve a hitigazságok rendszeres tárgyalását misztikus alapon nyujtja.

A skolasztikát a misztikával legtökéletesebben sz. Bonaventura, a szeráfi tanító (doctor seraphicus) egyesítette. Tanár korában inkább a skolasztikát művelte, később mint rendfőnök a misztikát gazdagította. Ilyen irányú műveit (A Szentíráshoz és Halesi Sándor Sententiáihoz írt magyarázatok, A lélek útja Istenhez, A szeretet tüze és Szent Ferenc legendája) kenetteljes hangjuk, aszkétikus és misztikus irányzatuk miatt igen nagyra becsülték.

Joggal számítható a középkor misztikusai közé Dante Alighieri is, minden idők egyik legnagyobb költője.

1265-BEN SZÜLETETT Firenzében, ahol atyja jogtudós volt. Tanulmányait otthon kezdte, járt talán Bolognában és Páduában is, majd közhivatalt vállalt. Életére döntő hatással volt eszményi szerelme Beatrice iránt, aki korán meghalt. A fiatal költő elhatározta, hogy irodalmi emlé-

ket állít neki; a gondolatot viszontagságos élete forgatagában sem engedte elszunnyadni, a koncepció külső és belső méretei közben egyre nőttek, végül átfogták a kor és Dante minden problémáját. Így született meg a páratlan Divina Commedia (Isteni színjáték). A remekmű száz énekében az extázisba merült költő Vergilius vezetésével bejárja a poklot és a tisztítóhelyet, Beatricével pedig a mennyországot. Miközben figyeli, melyik lelket hova juttatott az isteni igazságszolgáltatás, elvonul előtte az egész emberiségnek, de különösen saját korának története, mindent átölelő fenséges képekben. A költő egy viszontagságos élet s összetört politikai remények romjain Ravennában halt meg 1321-ben, száműzötten, távol szeretett Firenzéjétől, amely annyiszor ragyog fel nagy műveiben.

Sok igazság van Ozanam ama megállapításában, hogy a Divina Commedia a középkor filozófiájának és teológiájának költői Summája. De még közelebb jár a helyes értékeléshez az a vélemény, amely a középkori misztika költői remekét látja benne.

A német női misztikusok[3] nem a misztika rendszerezésére, hanem elragadtatásaik, látomásaik élethű leírására törekednek. Közülük a grófi családból származó sz. Hildegard († 1179) már hároméves korában a látomások kegyelmében részesült. Bencés zárdába lépett, majd a bingeni kolostor apátnője lett. III. Jenő pápa kiváló férfiakat bízott meg látomásai megvizsgálásával, akik azokat hiteleseknek jelentették ki. Egyháziak és világiak, püspökök és császárok keresték őt fel személyesen és levelekkel, hogy tanácsot kérjenek tőle a legnehezebb ügyekben. Elragadtatásait tollba mondotta s így születtek meg mély bölcseségű s misztikus elevenségű aszkétikus művei (Liber divinorum operum, Liber meritorum, Liber compositae medicinae). Kortársa és szellemi rokona volt a szintén bencés Schönaui sz. Erzsébet († 1164), kinek látomásait Egbert nevű fivére írta össze és szedte rendszerbe.

A német női misztikának termékeny otthona lett a helftai cisztercita apácakolostor, amelyet testvérei-

nek segítségével a 13. század közepén alapított az előkelő családból származó Hackeborni Gertrúd (1232—1292). A nagyműveltségű, finomlelkű és nagy körültekintéssel rendkívül megáldott apátnő az életszentség iskolájává tette kolostorát.

A helftai kolostornak legkiválóbb misztikusa Magdeburgi sz. Mechtild lett (1212—1282). Hányatott élet, sok félreértés és megalázás után csak 58 éves korában vétetett fel a ciszterciták közé. A kapott kinyilatkoztatásokat csak úgy külön papírlapokra jegyezgette föl, amiket később könyvalakban foglaltak össze (Fliessendes Licht der Gottheit). Grabmann, a középkor szellemi életének egyik legkiválóbb ismerője, a német női misztika legszebb gyöngyének tartja e könyvet. Mechtild Jézus Szíve-kinyilatkoztatásokban is részesült s a Szent Szív középkori tiszteletének egyik első apostola lett.

Nagy hatással volt a helftai kolostor másik két misztikusára: Hackeborni boldog Mechtildre (1241—1299) és Nagy sz. Gertrúdra (1256—1302). Az előbbi rendkívüli elméleti képzettségével a kolostor iskolájának és liturgikus életének lett a vezetője. Maga nem írta le látomásait, hanem csak néhány bizalmas szerzetestársnőjével közölte, akik azokat halála után leírták (Liber specialis gratiae). Szintén terjesztője Jézus szenvedése és Szíve tiszteletének. Nagy sz. Gertrúd az Üdvözítővel való bensőségesen gyöngéd, misztikus együttélés csodálatosan életdús kegyelmében részesült. Az isteni szeretetnek szeráfi tisztaságú énekese lett Legatus divinae pietatis (Az istenes jámborság követe) c. művében.

9.

Egyéb egyházi tudományok. Szentírásmagyarázat. Egyházjog. Szónoklat. Szertartástan. Egyháztörténelem.

A középkori egyházi tudományosságnak két legfőképen művelt ágán, a skolasztikán és misztikán kívül a hittudomány többi szakai is megtalálták művelőiket, bár ezeknek nem mindegyike érte el azt a virágzást, aminőt a két vezető irodalmi műfaj felmutathat.

A Szentírás a középkorban is változatlanul az érdeklődés és tanulmányozás homlokterében állt. A nagy skolasztikusok (sz. Anzelm, Halesi Sándor, Alanus ab Insulis, Petrus Lombardus, Nagy sz. Albert, Aquinói sz. Tamás, sz. Bonaventura stb.) és a nagy misztikusok (sz. Bernát, a Viktorinusok, Deutzi Rupert stb.) elsőrendű szentírásmagyarázók is.

EZEKTŐL a skolasztikus és misztikus irányú felhasználásoktól függetlenül is írt Szentírásmagyarázatot Laoni Anzelm, mely a korábbi, Walafrid Strabo-féle magyarázattal együtt közkedveltségnek örvendett. A bencés Hervaeus (†1150) Izaiás prófétához, az evangéliumokhoz és sz. Pál leveleihez írt magyarázatokat. Kiváló magyarázatokat írt a Szentírásnak csaknem összes könyvéhez Segnii sz. Brunó bencés püspök († 1123).

Az egyházi intézmények, püspökségek, káptalanok és kolostorok nagy szorgalommal és költséggel igyekeztek minél jobb Vulgata-kéziratok birtokába jutni. Érezték, hogy a sok másolás következtében több tévedés csúszott be a kéziratokba, azért a szerzetesek külön szövegjavító intézeteket (correctoria) létesítettek a hibák kiküszöbölésére. Eredményes javítást végzett a Vulgata legrégibb kéziratai, valamint a görög és héber kódexek egybevetésével főleg István ciszterci apát.

Még nagyobb érdemei vannak e téren Hugó a S. Caro domonkosrendi szerzetesnek, később bíborosnak († 1260), aki rendje megbízásából a Vulgata új,

javított kiadását készítette el. Felosztotta a Szentírást fejezetekre és versekre, lejegyezte, hogy egy-egy fontosabb szó, tanítás vagy esemény melyik fejezetben és versben fordul elő s így elkészítette az első szentírási szótárt.

AZ EGYHÁZJOG tudományos művelése, részben a fellendült római jog hatása alatt, szép eredményekre mutathat rá. A 11. és 12. században sokan alkottak kánongyűjteményt, különösen kitűntek: Deusdedit és Gergely bíborosok és Chartresi Ivo, a jogtudós püspök. Tarka változatossággal közöltek régebbi és újabb törvényeket, amikből azután sok ellentmondás is származott. E bajokon segítendő írta meg Gratianus bolognai jogtudós „Decretumát" (1142), melyet említett célkitűzése miatt az „ellentmondó törvények összeegyeztetésének" (Concordantia discordantium canonum) neveztek el.[1]

A későbbi pápai rendelkezéseket ismét összegyűjtötték vagy a pápák (III. Ince, III. Honorius) megbízásából, vagy magánelhatározásból. Ez újabb gyűjteményeket öt könyvre osztották. IX. Gergely Pennaforti Rajmund kiváló jogtudós által e gyűjteményeket átnézette, az idejét múlt törvényeket töröltette, a megmaradtakat rendeztette s így jött létre a pápai törvények hivatalos gyűjteménye, a Decretalia 1234-ben (Libri V decretalium Gregorii IX.). VIII. Bonifác idejében (1298) az öt könyvhöz járult a hatodik (Liber sextus), V. Kelemen uralkodása alatt (1314) a hetedik (Clementina).

A hitszónoklatok szintén virágkorukat élték. A szónokok nem követték az egyházatyák korának szentbeszéd-mintáit, az ú. n. homíliákat, hanem önálló, gyakorlatias és népszerű prédikációkra törekedtek. Az ilyenfajta szentbeszédek készítésének elméletével is foglalkoztak egyesek.

A hitszónoklatok fejlődését a keresztesháborúkkal járó különféle igények, az eretnekségek elleni küzdelem, az egyházi tudományosság fejlődése, az igehirdetést egyik főcéljuknak tekintő kolduló szerzetesrendek megalakulása is előmozdították. A szentbeszédek hallgatá-

sának igénye erősen kifejlődött. A kiváló szónokoknak mindig hatalmas hallgatóságuk volt, legtöbbször nem is lehetett a templomban megtartani beszédeiket, hanem a szabad ég alatt prédikáltak. Nevezetesebb középkori szónokok: sz. Bernát, III. Ince, sz. Domonkos, Páduai sz. Antal, sz. Bonaventura, Augsburgi Dávid s a népies Regensburgi Berthold († 1272).

Az egyháztörténelem művelésével foglalkozott Gemblouxsi Sigbert bencés, aki folytatta sz. Jeromos egyháztörténetét 381—1111-ig. A VII. Gergely és IV. Henrik között dúló küzdelemben a császár pártján állt s így művének e része irányzatosan pápaellenes. Egy másik művében (De scriptoribus ecclesiasticis) az egyházi írók ismertetését adja. Honorius Augustodunensis Barbarossa Frigyes idejében Világkrónikát írt a világteremtésétől 1135-ig, Imago mundi című művében pedig enciklopedikus összefoglalást adott a történelemből, földrajzból és csillagászattanból.

Fejlett történelmi érzékkel s nagy igazságszeretettel írta meg egyháztörténetét Krisztustól 1142-ig Ordericus Vitalis st.-evreuli apát. Becses okiratokkal dolgozik Alberik ciszterci szerzetesnek 1241-ig terjedő Világkrónikája, amelyben érdekes magyar vonatkozások is vannak.

Egyetemes egyháztörténetet írt 24 könyvben Krisztustól 1294-ig Fiadoni Bertalan, Aquinói sz. Tamás kor- és szerzetestársa. E művénél is értékesebb a saját korának történetét (1061—1303-ig) tárgyaló Annalese.

Az egyetemes egyháztörténeteken kívül szép számmal akadnak részletkérdésekkel foglalkozó művek, monográfiák. Csaknem minden országnak, uralkodónak, püspökségnek és kolostornak megvolt a maga történetírója. Az egyháztörténet számára ma is fontos forrásmunka Ottó freisingi püspöknek († 1158), III. Konrád német császár féltestvérének történetfilozófiai érzékű

Krónikája és I. Frigyes császár története (Gesta Friderici I.).

Több teológiai és polemikus munkának szerzője Gerhoh reichersbergi prépost († 1169), kora egyik legtudósabb férfia, akinek polemikus munkái élénk fényt vetnek a kor tudományos viszonyaira. Mint kiváló korfestő mű említést érdemel az Egyház bomlásáról szóló munkája és több levele.

10.

A középkor művészeti teljesitménye. A gótika diadalkora. Szobrászat, festészet, mozaik, miniatűr, ötvösség. A kor költészete és zenéje.

A középkor kultúréletét ismertető fejezetünket nem zárhatjuk le a nélkül, hogy művészetéről is meg ne emlékezzünk. Annyival inkább, mert a kor nagyszerű történetéhez méltó alkotásokat hozott létre a művészet is. Különösen a templomépítészetben alkotott egészen rendkívüli remekeket, amelyeket máig csodál a kultúrvilág s amelyek a kor nagy hitének s lelkének vetületei. Az a nagy építési láz, mely Nyugaton Nagy Károly idejével vette kezdetét, a 12—14. században érte el tetőpontját. A művészeteket kifejlesztő hatóerők közt a népvándorlás után beállott nyugalmasabb helyzeten, az anyagiakban való gyarapodáson kívül főleg a folyton mélyülő vallásosságot kell említenünk. Szerepet vitt azonban Kelet műemlékeinek megismerése is a keresztesháborúk alkalmával.

A 11. és 12. század általános építészeti iránya még az előző korszaki román stílus, amely azonban a régi lapos mennyezet helyett a boltozatot, az oszlopok helyett a teherbíró íveket alkalmazza. Kettős kórus és kettős vagy még több torony díszíti a templomot. A nagy falfelületek gazdag képsorozatoknak ad-

nak helyet, melyek a Szentírás fontosabb jeleneteit vetítik a templomba járó hívek elé. A román stílus igazi hazája a német Rajna-vidék lett, amelynek remek román székesegyházai és szerzetestemplomai (Worms, Speyer, Mainz, Laach, Trier) e stílus méltó emlékei. De Franciaország (Tournai, Autun, Poitiers), Spanyolország (Toledo, Lerida stb.) és Olaszország (Verona, Pádua, Píza stb.) is bővelkedik ilynemű emlékekben. Hazánkban jeles román stílusú templom volt a lébényi.

A 12. század második felében Észak-Franciaországban új építészeti irányzat, a gótikus vagy csúcsíves stílus[1] keletkezett. A nagy építési kedv ugyanis változatosságra, új idomok alkalmazására sarkalta az építőmestereket. A st.-denisi bencés apátság újjáépített nyugati homlokzatán találjuk meg a gótika legrégibb nyomait (1144). A gótika elemei: a félköralakú ablakvégződés és a boltíves mennyezet helyett a csúcsív alkalmazása. A román stílus merev faltömegei eltűnnek. Az egészet a magasbatörő irányzat jellemzi. Magas, sudár tornyaival mint valami megkövesült, magasztos sóvárgás emelkedik az ég felé. Külsejét a szobrászat pazar formái teszik változatossá, belseje semmi által nem zavart, messzeható távlatot nyujt. Mindenütt gazdag díszítés, a legapróbb részletekben is arányosság és összhang. Az óriási ablakok festett üvegein átszűrődő, misztikus megvilágítás fokozza az imádkozók áhítatát. A középkor egész lelkisége méltó művészi kifejezést nyer a gótikában. Ezért vannak, akik vallják, hogy az építőművészet a csúcsíves stílusban érte el tetőpontját.

A gótikának több szakát (átmeneti stílus, korai, közép, késői gótika) és az egyes országok szerint elütő változatát különböztetjük meg. Igazi hazája Franciaország, ahol különösen Amiens, Reims, Chartres, Rouen és Párizs fenséges székesegyházai és az elragadóan szép és finom Ste Chapelle a megörökítői a gótikának.

De Németországban is otthonra talált, ahol több neves alkotáson kívül a strassburgi, freiburgi és a világhíres kölni dómban érte el tetőpontját. Angliában a westminsteri apátsági templom és a yorki székesegyház nevezetesebb emlékei, míg Itáliában a firenzei dómon és több más gótikus templomon kívül különösen a milánói székesegyház jelentős. Hazánkban erősen tért hódított a gótikus építkezés. Beszédes adat, hogy a 14. században a mai Budapest területén öt világi kastély, öt János-lovag kórház, 23 kolostor, 30 templom, egy dóm állt gót stílben (Divald).

A szobrászat a korszak elején még elhanyagolt ága volt a művészetnek. Szerény oszlopfőkre, képfaragásra és apró-művészetre szorítkozott. A gótikában már elsőrendű díszítő elem lett, előbb csak mint képfaragás, domormű (szószékek, templomok főkapui); majd teljesen önállósodik a szobor. Első szobrok e korból a chartresi dóm homlokzatán alkalmazott szoborcsoportozat, amely Vogüe szerint „a francia géniusz első szárnycsattogása". Valóban e szobrok az európai plasztika legnagyobb alkotásai közé tartoznak, a maguk nemében éppoly tökéletesek, mint a görög szobrászat legkiemelkedőbb emlékei, a keresztény szobrászatnak pedig utolérhetetlen remekei. A 13. századtól kezdve a gótikus templomoknak fontos díszei a szoboralkotások, ami e műfajnak nagy fellendülését idézte elő.

A festészet messze van attól az előre jutott fejlődési fokozattól, ahová az építészet (és sok tekintetben a szobrászat is) eljutott. A román templom falainak tág mezői felkínálkoztak a festészetnek, ki is használták, csak kár, hogy ez a festészet nem lett folytatása sem az antik, sem az őskeresztény irányzatnak, hanem gyökértelenül indult, mintha most kellene a festészet legelső alapjait lerakni. Egyhangúságában és élettelenségében e korban még egészen kezdetlegeset

nyujt. Némi élénkülés csak a gótikus szobroknak, valamint már a román korban megindult, de teljes kifejlődéshez csak a gótika korában jutott szárnyas oltároknak a kifestésében mutatkozik.

Annál szebb eredményeket mutat fel az itáliai mozaikfestés. Különösen fellendült ez Rómában a 11. század második felében, amikor a művészetkedvelő Desiderius montecassinói apátot választották meg pápává III. Viktor néven. Ez Rómába hivatta korának legjobb mozaik-művészeit s elkészíttette velük a S. Clemente, S. Maria in Trastevere és S. Maria Maggiore remek mozaikjait. A velencei Szent Márk-templom örökszép mozaikjai is beszédes emlékei e műfaj korabeli nagy fejlettségének.

Bámulatraméltó, amit a szerzetesek műérzéke és szorgalma a kódexek miniatűr-festése terén létrehozott. Egyre szaporodott a kolostorokban a miniatűrfestőiskolák száma. Már a 9., 10. és 11. században kiváló alkotásokat találunk (az Ada- és az Egbert-kódex), a 12. század végétől pedig a miniatűr-festészet nagyszerű tökéletességre emelkedett.

Jelentékeny a haladás az üvegfestészet terén is. A gótikának hatalmas méretű ablakai szinte követelték a művészet ez ágának a kifejlesztését.

A festészet új iránya a 13. század második felében Itáliában kezd egyre erőteljesebben kibontakozni.

Az új irány jobban alkalmazkodik a természethez, életszerűbb kifejezésre és élénkebb színezésre törekszik. Első jelentős képviselője Cimabue († 1303). A középkori festészet törekvéseinek betetőzése és egyben új stíluskorszak indítása Giotto di Bondone (kb. 1270—1337) nevéhez fűződik. Főleg Firenzében, Páduában és Rómában dolgozott. Hatalmas erejű plasztika, hús- és vérbeli emberi alakok, szigorúan zárt felépítettség az értéke festészetének.

Bő és értékes termést mutat fel az ötvösművészet, amiknek fejlődését a művészies kidolgozásra igényt tartó templomi edények (kelyhek, szentségmutatók, ciboriumok, szentségházak, ereklyetartók, keresztek, pásztorbotok), templomkapuk, rácsozatok nagy száma jelentékenyen előmozdította. Híres ötvösművészek Niccolo Pisano († 1270) és Sienai Guido († 1271).

Az egyházi ruházat készítését is művészi magaslatra emelte a középkor. A gótika lendítette fel a szövőipart. Különféle, sokszor fantasztikus alakokat szőttek a szövetekbe. Bőven alkalmaztak arany- és ezüstszálakat, hímzést, paszomántot, drágaköveket, sőt festményeket is. A szőnyegekkel nagy fényt fejtettek ki. A wienhauseni apácazárdában a 13. század második felében híres szőnyeghímző iskola virágzott.

A vallásos költészet értékes fejlődést ért meg e korban. Nevezetes himnusz-költők Abelárd, sz. Bernát (Nil canitur suavius), III. Ince, Aquinói sz. Tamás, Celanói Tamás (Dies irae), Giacopone da Todi, sz. Hildegard. A másfajú keresztény költészet művelői: Assisi sz. Ferenc, sz. Bonaventura, Walter von der Vogelweide, Magdeburgi sz. Mechtild, Szász Éberhard és Meisseni Henrik. A keresztény epika terén is nagyszerű alkotásokat hoztak létre: Wernher (Marienleben), Eschenbachi Wolfram (Parsival és Titurel).

Az egyházi zene tovább fejlődik. Tökéletesítik Arezzói Guido négyvonalas hangjegyrendszerét, amely e korszakban már tökéletes korális hangjegyírássá emelkedik. Több tudományos mű foglalkozik a zene elméletével is. Így Murisi János Summát írt az egyházi zenéről. Az orgonákat tökéletesíti. De a polifón ének csak a következő korszakban alakul ki. Az istentiszteleteken a nép saját anyanyelvén zeng népénekeket.

JEGYZETEK.

1.

[1] A középkor kultúrájának kiváló ismertetését adja: G. Schnürer: Kirche und Kultur im Mittelalter. 1924—29. I—III. [2] V. ö. J. Maritain: Religion et culture. 1932.

2.

[1] J. Bonnerot: La Sorbonne, sa vie, son rôle, ses oeuvres. 1927. 13. kk. [2] H. Denifle: Die Universitäten des MA. bis 1400. I. 1885.

3.

[1] Kecskés P.: A bölcselet története. 1933. 190. [2] Kühár F.: A keresztény bölcselet története 1927. 84. [3] M. Schneid: Aristoteles in der Scholastik. 1876. 51. kk. [4] M. Horten: Die Philosophie des Islam. 1924. [5] Die Philosophie der Juden im Mittelalter. — Ueberweg-Baumgartner-Geyer: Grundriss der Gesch. der Philosophie. 1928[1] II. 287—342.

4.

[1] M. de Wulf: Le problème des universaux dans son évolution historique du IX. au XIII. siècle. Archiv f. Gesch. d. Phil. 1896. 427—444. [2] A Berthaud: Gilbert de la Porrée et sa philosophie. 1892. 6. kk. [3] V. ö. A. Clerval: Les écoles de Chartres au moyen âge 1895.

5.

[1] V. ö. M. Grabmann: Die Geschichte der scholastischen Methode. 1909. [2] Eadmer: Vita S. Anselmi. Migne, Patrol. Lat. CLVIII. 49. kk. [3] Mourret: Hist. gén. IV. 368—371. [4] Kühár F.: i. m. 100. [5] J. Espenberger: Die Philosophie des Petrus Lombardus. 1901.

6.

[1] A középkori bölcselet legjobb ismertetése: M. de Wulf: Histoire de la philosophie médiévale I—II. 1925[5], valamint: Ueberweg-Baumgartner-Geyer: Grundriss der Gesch. der Philosophie II. 1928[11]. A teológia történetére: M. Grabmann: Geschichte der kath. Theologie. 1933. [2] F. Ehrle: L'Aristotelismo e l'Agostonismo nella Scolastica del secolo XIII. (Xenia Tomistica, 1925. 517—588). [3] F. Dal Monte: Filosofia e mistica in Bonaventura. 1924. [4] Trikál J.: A franciskánus bölcselet eredete és jellege. Religio. 1911. 200. kk. [5] Mester J.: Rogerius Baco fejlődése, jelleme

és szerepe. 1916. [6] M. Grabmann: Der lat. Averroismus des XIII. Jahrh. und seine Stellung zu christl. Weltanschauung. 1931. 19. kk.

7.

[1] F. Pelster: Kritische Studien zu Leben und Schriften Alberts d. Grossen. 1920. [2] Kecskés P.: i. m. 229. [3] Legjobb ismertetései: A. D. Sertillanges: S. Thomas d Aquin I—II. 1910. E. Rolfes: Die Philosophie von Thomas von Aquin. 1920. [4] Horváth S.: Aq. sz. Tamás világnézete. 1924. 21. kk. [5] Szabó Sz.: Die Auktorität des hl. Thomas v. Aquin in der Theologie. 1919. 34. kk. [6] Kühár F.: i. m. 154. [7] Trikál J.: Duns Scotus. Religio. 1908. 322. kk.

8.

[1] J. Bernhart: Die philosophische Mystik des Mittelalters. 1922. 47 kk. [2] Mourret: Hist. gén. IV. 379. [3] M. Grabmann: Die deutsche Frauenmystik im mittelalt. Geistesleben. 1926.

9.

[1] W. Holtzmann: Beitr. zu den Dekretalensammlungen des 12. Jahrh. Zeitschrift der Savignystiftung, Kanonist. Abt. 1927. 37—115.

10.

[1] D. Frey: Gotik und Renaissance als Grundlage der moderner Weltanschauung. 1929. 52. kk.

TIZENHARMADIK FEJEZET: A PÁPASÁG RÓMÁN KIVÜL.

1.

Általános jellemzés. A pápai hatalom süllyedése. Nemzeti államfejlődés. Új tudományeszmény és életfelfogás. XI. Benedek és V. Kelemen. A templomos-rend eltörlése. A viennei zsinat.

A most következő időszak (1305—1378) már a középkoriság határát jelenti s egyben a reneszánsz előszelét. A pápaság hőskora letűnőben van s az új korszak pirkadását sajátszerű tünetek jelzik.

Az idők új járására mutat a pápaság hatalmának és tekintélyének nagymértékű süllyedése. A pápák elhagyják a kereszténység fővárosát, Rómát és a francia Avignonba teszik át székhelyüket. E kort a hívek az ószövetségi zsidóság hetvenéves babilóniai száműzetésének hasonlóságára a pápaság „babiloni fogságának" nevezték el. Jelképes kifejezése a kor felfogásában létrejött értékváltozásnak a pápasággal szemben. A hirtelen alásüllyedés részint belső elgyengülés eredménye, részben s főleg külső ráhatások túlságos érvényesülése okozza. A VIII. Bonifácra következő, de csak egészen rövid ideig uralkodó XI. Benedek utódául hosszú hónapokig elnyúló konklávéban francia főpapot választanak meg, aki betegsége és a római zavarok miatt egyideig Franciaországban szándékozott maradni. Ez elég volt a világuralmi álmokat szövő Szép Fülöp francia királynak, hogy a bíborosi testületnek francia tagokkal való bővítését s a francia befolyásnak hosszú időre biztosítását keresztülvigye. Az események feltartózhatatlan sodrában ez a szerencsétlen kezdetű lépés egy

évszázadon át bomlasztotta a pápaság politikai és erkölcsi erejét.

A pápaság tekintélyének süllyedésével egy időben új hatalmi tényezők tűnnek fel: a keresztény egyetemesség gondolatát elhagyogató s helyette egyedi népi életre törekvő nemzetállamok. Bennük erős államöntudat fejlődik ki, az Egyházzal szemben féltékenykednek, érzületük iránta ellenséges. A keletkezőben levő állami mindenhatóság egyre több túlkapást enged meg magának, beavatkozási és rendelkezési jogot erőszakol ki kizárólag lelki ügyekben is. A gall birodalomban Szép Fülöp franciái fejezik ki az Egyházzal szemben a nemzeti öntudatosulás új arculatát. Angliában Wiclef mozgalma több ponton az Egyháztól való távolodásnak és a nemzeti elkülönülésnek tünete. Németországban, bár a választófejedelmek a pápa és a császár küzdelmében többször fordulnak Bajor Lajos ellen, nemzetük méltóságára mindig féltékenyen őrködnek. Nálunk is a nemzeteszme fejlett erejét mutatják az Anjouk trónrajutásának nehézségei: szívós nemzeti ellenállás a pápai befolyás ellen.

Szellemi téren új tudományeszmények szolgálatába áll a kor. A filozófia teljesen elszakad a teológiától. A skolasztika elernyed. Változáson esik át az emberek gyakorlati értékérzése is. A pápai udvartartásban lábrakapott visszaélések s a széles rétegeket érzékenyen érintő anyagi megterhelések megtépázzák sokak lelkében a szilárd ragaszkodást a Szentszékhez. A vallásos érzés csökkenésével párhuzamosan halad a földiekhez fordulás, a gazdagodás keresése. Kelet emlékeinek megismerése szünet nélkül erjeszti a művészetet és csöndben, de feltartóztathatatlanul bontakozik az az új irányzat, amely remek eredményt mutat majd fel, de a melegen vallásos középkori érzés- és gondolatvilág legázolása árán.

Szép Fülöp VIII. Bonifáccal szemben győztesnek tekintette magát s igyekezett győzelmét minél jobban kizsákmányolni. Az új pápát (Boccassini nápolyi érseket), XI. Benedeket[1] (1303—1304) azonnal a pápaválasztás után hízelgő levélben köszöntötte s mindjárt e levelében a saját maga és tanácsosai fölmentését, VIII. Bonifác elítélését és a Franciaországra vonatkozó büntető intézkedések visszavonását kérte. Benedek, Bonifácnak egykor hűséges kísérője és felfogásának mindenben követője, enyhíteni akarta a végsőkig menő feszültséget: Fülöpöt a kiközösítés alól feloldozta, Franciaország és a Szentszék jó viszonyát a VIII. Bonifác előtti állapotokra vezette vissza, de elődjének emlékét is tiszteletben tartotta s az anagnii pápamerénylet főcinkosait: Colonna Sciarrát és Nogaret Vilmost mint felségsértőket és egyházrablókat kiközösítéssel sujtotta.

A pápa működéséhez fűzött reményeknek azonban csakhamar véget vetett a pápa halála.

Most a bíborosok testületében két ellentétes felfogás alakult ki. A két pártnak vezére a hatalmas Orsini-családnak két bíboros tagja volt. Az agg Orsini Matteo oly pápát akart, aki Bonifácnak minden engedékenység nélküli szigorú politikáját folytatja Fülöp ellen. A másik párt azonban, élén az előbbinek unokaöccsével, Orsini Napoleonnal, a francia barátságnak volt híve. Végül is a francia párt jutott több mint tíz hónapig tartó huzavona után diadalra. Bertrand de Got, bordeaux-i érseket választották pápává. Még a francia ellenes párt is megnyugodott, mert Bertrand érseki és kardinálisi kinevezését Bonifácnak köszönhette s annakidején a francia király tilalma ellenére is elment a Bonifác által tartott római zsinatra. Viszont Fülöppel is elég jó viszonyban volt, bár érseki tartománya angol fennhatóság alatt állott, ami megint függetlenségét biztosította a francia királlyal szemben.

Az új pápa az V. Kelemen[2] nevet vette fel (1305—1314). Nagy volt a választók meglepetése, amikor a pápa a bíborosokat a Lyonban tartandó koronázásra hívta meg. A nagy eseményt a franciák fényesen rendezték meg, Szép Fülöp is megjelent a koronázáson. Ez azonban egy közbejött szerencsétlenség miatt korántsem sikerült olyan fényesen, aminőnek tervezték. Amikor ugyanis a koronázási menet az érseki templomból távozott, egy ház fala kidőlt s a pápa fivérét agyonütötte, magát a pápát is lesodorta lováról. A tiara a porba hullott s elveszett belőle egy drágakő. A szerencsétlenséget sokan baljóslatú jövendölésnek érezték.

A koronázás után hiába várták a bíborosok a pápát Rómába, az „egyelőre" Franciaország különböző városait látogatta, majd négy év mulva a nápolyi király tulajdonát képező Avignonban telepedett le véglegesen.

Mik lehettek az okok, amelyek a pápát erre a szokatlan elhatározására késztették? Valószínű, hogy mint beteges ember félelmet érzett a Rómában reá váró zavargásoktól. Hiszen egész Itáliában vadul dúlt a guelfek és ghibellinek harca s magában Rómában a Colonnák zsarnokoskodtak. A főok azonban Szép Fülöp káros befolyása lehetett, amelytől a határozatlan, engedékeny és a harcoktól irtózó pápa a koronázás napjától szabadulni nem tudott. A lelkiismereti aggályt nem ismerő, hatalomvágyó és kíméletlen Fülöppel szemben V. Kelemen szégyenletes függésbe jutott.[3]

Fülöp mohón élt az alkalommal. Hogy a francia befolyást a távolabbi jövőre is biztosítsa, rávette a pápát, hogy a bíborosi testületben kilenc új francia kardinálissal gyarapítsa a francia túlsúlyt. Ez aztán még nehezebbé tette a pápa Rómába való visszatérését. A francia király még arra is rávette a pápát, hogy az „Unam sanctam" bullát Franciaországra kedvező érte-

lemben magyarázza, a „Clericis laicos" bulla rendelkezését pedig, hogy a király háborús célokra egyházi tizedet ne használhasson fel, teljesen megszüntesse. Fülöp most már öt éven át az egyházi tizedből táplálhatta hódító terveit. A Colonna bíborosok is feloldozást kaptak s visszanyerték birtokaikat.[4]

Ezek a sikerek annyira felbátorították Fülöpöt, hogy vakmerőségében most már a halott VIII. Bonifác elítélését követelte a gyenge pápától. Kelemen ettől mégis visszariadt és a sürgető kérés teljesítése elől szívós türelemmel igyekezett kitérni. Fülöp azonban egyre kíméletlenebbül lépett fel, mire Kelemen megengedte, hogy a perfolyamat VIII. Bonifác ügyében meginduljon. Majdnem két évig folytak az erre vonatkozó kihallgatások. A királypárti tanúk vallomásai annyira nyilvánvalóan alaptalanok és a nyers bosszúvágy szüleményei, viszont az ellentétes tanúvallomások annyira kedvezőtlenek voltak a királyi vád szempontjából, hogy Fülöp részint e miatt, részint politikai okok kényszerhatása alatt a pápa döntésére bízta a kérdést. Ez viszont a viennei zsinat elé szánta azt. Annyit mégis elért Fülöp, hogy a pápa elismerte az ő és tanácsosai jóhiszeműségét a VIII. Bonifáccal vívott küzdelemben s a királyt az anagnii merényletben minden vétektől és felelősségtől mentnek nyilvánította, sőt ennek kérésére kellő penitencia kiszabása után még a tettes Nogaret Vilmost is feloldozta.

VIII. Bonifác elítéltetését Fülöp azért ejtette el oly gyorsan, mert közben minden erejét egy új terv foglalta le. Mivel állandóan súlyos anyagi gondokkal küzdött, ezen segítendő elhatározta, hogy ráteszi kezét a templomosok vagyonára. A népszerű s nagyérdemű lovagrend két évszázadnak gazdag adományozásai és gyarapító gazdálkodása következtében hatalmas birtoktelepekre tett szert az országban. Nemcsak földbirtokban, hanem aranyvalutában is mesés kincsekhez jutott

s valósággal nemzetközi pénzügyi hatalmassággá nőtt.

Ürügyet Fülöp hamar talált. 1305-ben egy elégedetlenkedő délfrancia lovag, Esquin de Floyran vádaskodó feljelentést tett föllebbvalói ellen, azt állítván, hogy belépésekor Krisztus-tagadásra és erkölcstelen szertartások végzésére szólították őt fel. A király hitelt adott ennek az eleve valószínűtlen vádnak és maga is tervszerű ravaszsággal dolgozott a hasonló rágalmak terjesztésén. Érdeke volt, hogy az ország közvéleménye elforduljon a templomosoktól. Egyszercsak megindultak a hivatalos zaklatások a rend ellen. Fülöp a pápától erélyes vizsgálatot követelt.[5] A templomosok nagymestere, Molay Jakab maga is kérelemmel fordult a pápához, vizsgáltassa meg ügyüket, hogy a vádak alól tisztázhassák magukat s a zaklatásoktól megszabaduljanak. A pápa tehát megbízta az egyházi bíróságokat az eljárás megindításával.

Fülöp azonban nem ok nélkül félt a per egyházi fórumok előtt való folytatásától. A saját kezébe akarta ragadni az ítélkezés jogát. Ezért a legnagyobb titokban hirtelen elfogatási parancsot adott ki az összes franciaországi templomosok ellen. Csakugyan 1307 október 17-én valamennyi franciaországi templomos-lovagot meglepetésszerűen letartóztattak és foglyul ejtettek. A pápát megdöbbentette a hír, rászedésről panaszkodott s el akarta hagyni Franciaországot. De a ravasz király értett hozzá, hogy a pápát leszerelje. Azzal fenyegette meg, hogy VIII. Bonifác emlékét nyilvánosan s botrányosan meghurcolja, ha a pápa nem engedi át az állami szerveknek a templomosok ügyének kivizsgálását. A pápa végül is engedett, de kikötötte, hogy az eljárás nem a rend mint ilyen, hanem az egyes rendtagok ellen induljon s a bíróság tagjai között pápai biztosok is legyenek. Mindez azonban keveset használt, mert a pápai biztosként kinevezett francia

papok Fülöp terrorja alatt álltak s mindenestől az ő eszközei voltak.

A nagy kegyetlenséggel, súlyos börtönnel, éheztetéssel, kínpad alkalmazásával folytatott vizsgálat a lovagokat annyira megtörte, hogy többen a kínpadon terhelő vallomásokat tettek a rend ellen. A vallatás módszeréről fogalmat alkothatunk Ponsard payensi perjelnek a pápai biztosok előtt tett kijelentéseiből. Ez a rendkívüli műveltségű és erkölcsös életű lovag a királyi bíróság előtt szintén a rend ellen vallott. A pápai biztos előtt azonban visszavonta vallomását, mert azt, mint mondá, fenyegetésekkel, kínzással és erőszakkal csikarták ki belőle, csakúgy, mint a többiekből. Vallomásából tudjuk, hogy a lovagokat helyenkint nyirkos börtönben 36 héten át kenyéren és vízen tartották s mindegyiket, egyeseket háromszor is, kínvallatás alá fogták. Közülük több mint 30 bele is halt a gyötrelmekbe. Ponsard elmondja, hogy órákon át egy verembe volt beásva s úgy összekötözve, hogy körmei alól kicsordult a vér.

Mikor az agyonzaklatott lovagok vallomásait Fülöp már elegendőnek vélte a rend eltörléséhez, Párizsban nemzeti zsinatot hívott össze (1310). Ez a zsinat Fülöp követelésére felmentette a rendet vádoló lovagokat, azt az 54-et azonban, akik a kicsikart vallomásokat visszavonták és a felkínált királyi kegy ellenére sem voltak hajlandók rendjük ellen vallani, mint megátalkodottakat és hithagyókat a rendből kizárta. A szerencsétlen lovagokat átadták a világi hatóságoknak s ezek 1310 májusában máglyán megégették őket. Kívülük a per folyamán a kivégzett áldozatok száma csak magában Párizsban 113-ra emelkedett.

Kelemen e borzalmas kegyetlenséget elítélte s a király minden sürgetésére sem mondta ki a rend kánoni eltörlését, hanem az ügyet az egyetemes zsinat elé

utalta. A zsinat atyái eleinte védelmezték a templomosokat. Ekkor azonban a király személyesen is megjelent közöttük, megtévesztő adatokat hozott fel és személyes befolyásával annyira meg tudta változtatni a hangulatot, hogy a többség a rend eltörlése mellett foglalt állást. A pápa még ekkor is enyhíteni akart a merev álláspontón s nem bírói ítélettel, hanem csak adminisztratív jellegű rendelet útján függesztette fel a lovagrendet (non per modum sententiae definitivae, sed provisionis sedis apostolicae).[6] A bűntelen tagok részére életfogytiglani ellátást szabott meg, a bűnbánóknak kegyelmet hirdetett. A rend főbb tagjai fölött az ítélkezést magának tartotta fenn. A rend vagyonát Franciaországban a János-lovagoknak ítélte oda, a többi országokban a pápa saját felügyelete alá helyezte. Szép Fülöp azonban a pápa intézkedéseit semmibe sem véve, különféle címeken rátette kezét a rend vagyonára s csak utóda egyezett ki a János-lovagrenddel úgy, hogy az ingatlanok fele a királyé, a másik fele a lovagrendé lett.

Az igazságtalan pör utolsó, megrázó akkordja a viennei zsinat után két évvel zajlott le. A pápa gyöngesége miatt az erőszakos király a nagymestert, Molay Jakabot és három főméltóságot is ítélkezése alá vont. Azt akarta, hogy ezek nyilvános vallomással erősítsék meg a rend ellen felhozott vádakat. Molay Jakab azonban a tárgyalásokon és a máglya előtt is ünnepélyesen kijelentette, hogy minden vád, amelyet rendje ellen felhoztak, gyalázatos hazugság és a vallomásokat csak ravaszsággal és kínzásokkal csikarták ki. 1314 március 11-én volt kínhalála. Még a máglya lángjaiban is a saját és rendjének ártatlanságát hangoztatta.

A pör iratainak nagy része fönnmaradt. Ezekből megállapítható, hogy a rend a maga összességében kétségtelenül ártatlan volt.[7] A felhozott súlyos vádakat a

bizonyítás nem tudta igazolni, az egyes templomosoknak súlyosan terhelő vallomásai pedig teljesen értéktelenek, mert a kínpad csikarta ki azokat belőlük. A Franciaországon kívül pártatlanul levezetett vizsgálatok a rend ellen semmiféle anyagot nem szolgáltattak. Tény, hogy a Szentföldnek török kézre jutása után a rend szellemére károsan hatott egy újabb, nagyszabású célkitűzés hiánya, az erős meggazdagodás, elurasodás, a nagy kiváltságok és a lovagok öntudatos büszkesége. Mint bármely közösségben, amely emberekből áll, itt is akadtak méltatlan rendtagok. De a rend egészének megvádolása és romlott intézményként való feltüntetése egyike azoknak a gonoszakaratú rágalmazásoknak, amelyek századokon át fennmaradnak.

A XV. egyetemes zsinat V. Kelemen pápaságának kiemelkedő eseménye volt.[8] Egybehívását a templomosok ügye tette szükségessé, de a reformintézkedések utáni általános sóvárgás is. A zsinat székhelyéül a délfranciaországi Vienne város volt kitűzve, ahol azt a pápa 1311 október 16-án nyitotta meg Fülöp királynak, mintegy 300 püspöknek, számos egyházi és világi főúrnak jelenlétében. Fülöp kívánságához képest VIII. Bonifác ügye is a zsinat elé került. A francia király mindenáron keresztül szerette volna vinni, hogy Bonifác töröltessék a pápák sorából s aztán mint magánszemély mondassék ki eretneknek. A főpapok azonban e kérdésben nem engedtek s a rágalmazókkal szemben határozottan megvédték a halott pápa emlékét. A király annyira maga ellen érezte fordulni a hangulatot, hogy végül még örült, hogy a zsinat őt a Bonifác elleni támadásokban bűntelennek nyilvánította. Az egyházi reformhatározatok közül említésreméltó: a zsinat igyekezett megszüntetni a Ferenc-rend kebelében dúló bomlasztó harcokat; szabályozta a kolduló szerzetesek és a lel-

készkedő papság viszonyát; rendezte a kolostori fegyelmet; utasításokat adott az inkvizíciós eljárásokra; elítélte a ferences Olivi Péternek egyik téves embertani tételét s a Szentföld támogatására gyüjtéseket rendelt el. A kiadott rendeleteket a „Liber Clementinarum" című új törvénygyüjteményben foglalták össze.

V. Kelemen pápa utolsó éveit erősen igénybe vették a német Birodalom és Itália ügyei.[9] Elismerésreméltó, hogy a német ügyekben, különösen kezdetben, ügyesen mentesítette magát Szép Fülöp befolyásától. Mikor a Habsburgházi I. Albert császárt 1308-ban unokaöccse meggyilkolta s a fejedelmek Luxemburgi VII. Henriket választották meg, Szép Fülöp követelte a pápától, hogy a megerősítést tagadja meg s helyette az ő testvérének, Valois Károlynak megválasztását ajánlja. A pápa nem teljesítette a francia király óhaját, hanem elismerte VII. Henriket s a pápai megbízottak a Lateránban császárrá is koronázták (1312). A jó viszonyt azonban a pápa és a császár között megzavarta ez utóbbinak támadó fellépése Róbert nápolyi király ellen, aki Itáliában, különösen Velence megrendszabályozásával, sok hasznos szolgálatot tett az Egyháznak. Tovább mérgesítette a helyzetet a császár azzal, hogy szövetségre lépett Szicíliai Frigyessel, az Anjou-ház és a pápai kúria engesztelhetetlen ellenségével. A pápa a császár koronázási hűségesküjére hivatkozva követelte, hogy szüntesse be a hadakozást Róbert ellen. A császár e felhívással nem törődve, harcra készült. Erre azonban már nem került sor, mert az Itáliában tartózkodó Henriket malária támadta meg s a gyilkos láz néhány nap alatt kioltotta életét. Röviddel utóbb meghalt V. Kelemen is: néhány héttel a templomosok nagymesterének, Molay Jakabnak kivégzése után. Ravatala a mellette elhelyezett gyertyáktól tüzet fogott s a holttest a lángok martaléka lett. Mikor pedig félévre

rá a templomosok nagy ellensége, Szép Fülöp is meghalt, a nép a pápa és a király gyors halálában Isten büntetését látta az igazságtalanul meghurcolt és eltörölt templomos-rendért. Molay Jakabot és társait vértanúként kezdték tisztelni.

V. Kelemenről kemény, elmarasztaló ítéletet mond az egyháztörténelem. Döntései, az általa intézett ügyek, az ezekről szóló írásos emlékek ugyan nagy ember- és tárgyismerettel rendelkező, tapasztalt és éleseszű pápának mutatják. Ezzel szemben azonban hiányzott jellemből az akadályokat elhárító szilárdság. Az Egyház fejéhez méltatlan gyöngeséget és befolyásoltságot mutatott, bár ebben betegeskedése némileg menti. A két legsúlyosabb tehertétel a számláján az, hogy ő kezdeményezte a pápaságra oly megalázó avignoni korszakot és hogy határt nem ismerő nepotizmusában minden rokonát nagy méltósággal és gazdagsággal halmozta el. Rokonainak hagyta azt az egymillió aranyat kitevő hatalmas összeget is, amelyet tizedszedői a keresztény népek nagy megbotránkozására kíméletlen eszközökkel hajtottak be, s amelynek rendeltetése a török ellen indítandó háborús költség fedezése lett volna.

2.

XXII. János pápasága. Küzdelme Bajor Lajossal, a ferencesekkel és a tévtanok ellen.

V. Kelemen halála után az olasz és francia bíborosok ellentéte miatt a pápai szék több mint két évig betöltetlen maradt. Végre V. Fülöp francia király bezáratta a bíborosokat s kijelentette, hogy szabadságukat addig vissza nem nyerik, míg pápát nem választanak. Erre megválasztották Deuze (de Ose) Jakab portói bíboros püspököt, aki a XXII. János (1316—1334) nevet vette fel.[1] A megválasztott egyszerű családból szár-

mazó, kicsiny és törékeny külsejű, egyszerű és személyileg teljesen igénytelen, 72 éves aggastyán volt. A törékeny testben azonban tetterőtől duzzadó, céltudatos lélek lakott, igazi uralkodói egyéniség, aki nem egyszer kíméletlen is tudott lenni. Pápaságának zavaros eseményei sokszor bonyolult helyzet elé állították, de tisztánlátó tekintete mindíg meglátta a helyes utat s ha ezt felismerte, semmi mellékkörülménytől nem zavartatva, nyílegyenesen tört célja felé.

Megválasztatása után XXII. János azonnal hét új francia bíborost nevezett ki; az így erős túlsúlyba jutott francia befolyás egész pápasága folyamán meg is maradt. Németországban császárválasztási küzdelem folyt Bajor Lajos és Ausztriai Frigyes között. A pápa eleinte nem akart a vetélkedésbe beavatkozni, hanem békés megegyezésre szólította fel a küzdőket s a császári hatalom tényleges interregnumában, mint Itália ura, Anjou Róbert nápolyi királyt nevezte ki Észak- és Közép-Itália helytartójává. Hosszú küzdelem után Bajor Lajos győzött Mühldorfnál s mint győztes, kihívó intézkedéseivel csakhamar maga ellen ingerelte a pápát; annak itáliai jogait semmibe sem véve, önhatalmúlag nevezett ki oda birodalmi helytartót s a pápaellenes észak-olasz ghibellineket feltűnően támogatta.

A pápai jogok védelmezésében engedékenységet nem ismerő XXII. János 1323-ban felszólítást intézett Lajoshoz, hogy megválasztása jogosságának eldöntéséig ne gyakoroljon császári jogokat, vonja vissza Itáliára vonatkozó rendeleteit és három hónapon belül jelenjék meg előtte igazolásra. Ezzel új küzdelem indult meg a pápaság és a császárság között s e harc sem szenvedélyességben, sem méreteiben nem maradt mögötte a IV. Henrik, Barbarossa Frigyes és II. Frigyes idejében dúlt egyházpolitikai versengéseknek.

Lajos igyekezett kitolni önigazolásának határide-

jét, de egyúttal szövetségeseket is keresett és harcra készült. A pápa a kitűzött határidő letelte után kiközösítette Lajost, mire ez a sachsenhauseni nyilatkozattal (1324 május) válaszolt, amelyben hangsúlyozta, hogy a német császár és római király kizárólag választás útján nyeri jogait Istentől;[2] a pápát eretneknek nevezte és egyetemes zsinathoz fellebbezett. A pápa visszautasította Lajosnak a császári hatalom eredetére vonatkozó elméletét, a reá mért kiközösítést párthíveire is kiterjesztette s Németországot tilalom alá vetette.

Az előzmények miatt is, a két főszereplő hajthatatlanul kemény jelleme miatt is nem lehetett többé békés megoldásra gondolni. A harc Lajos haláláig folytatódott, bár közben a pápai hatalom gyakorlásában kétszer is történt őrségváltás.

Az egyházi büntetések ellenére a császár csaknem egész Németországot maga mellett látta a harc megindulásakor. Itáliában nagy örömmel csatlakozott a császárhoz a pápaellenes ghibellin-párt.

SZESZÉLYES helyzetalakulás folytán jelentős szövetségest nyert Lajos az egy évszázaddal előbb még a pápaság legerősebb támaszának, a Ferenc-rendnek egyik nagy és harcos ágában. A két ellentétes felfogás, amely a Ferenc-renden belül a szegénység megvalósításának kérdésében kialakult, szenvedélyes és elkeseredett rendi harccá nőtt. A pápák sorozatos rendelkezésekkel iparkodtak nyugalmat teremteni, ez azonban a viszálykodás hevétől elragadott szerzetesekkel szemben nem igen sikerült. Az előző pápák a rend birtokjoga körül azt határozták, hogy minden vagyonuk tulajdonjoga az apostoli széké s a szerzeteseknek csak éppen az életfenntartáshoz szükséges használati joguk van. V. Kelemen pápa is ilyen értelemben döntött. De a ferencesek szigorúbb ága, az ú. n. spirituálisok nem engedelmeskedtek e rendeleteknek, sőt heves harcot folytattak a rend másik szárnya és a rendi felsőbbség ellen. Ezért az erélyes XXII. János Cesena Mihály rendi generális kérelmére kemény intézkedésre szánta el magát: engedelmességre kötelezte őket, az engedetleneket

pedig kiszolgáltatta az inkvizíciónak (1318). A makacs szerzetesek egy része ekkor Bajor Lajoshoz menekült s őt segítette harcában a pápa ellen.[3]

Még folytak ennek a kérdésnek zavarai, amikor a császár újabb szövetségest kapott ugyancsak a ferencesek közül, a Krisztus szegénysége körüli vita alkalmával. A vitát a spirituálisok indították el szegénységi felfogásuk erősítésére. A pápa a nélkül, hogy Krisztus szegénységét tagadni akarta volna, eretnek tannak bélyegezte azt az állítást, amely szerint sem Krisztusnak, sem az apostoloknak, sem személyileg, sem együttesen nem volt semmi magántulajdonuk (1323). A Ferenc-rend a pápa döntéséig az ellenkező felfogást vallotta s a pápai tanítást elégedetlenül, nagy ellenérzések között fogadta. A rend többsége végül is alávetette magát a pápai tanításnak, de az elégedetlenek közül sokan szegődtek a császár táborához a pápa ellen. Az új fegyvertársak új oldalról támadták meg a pápát: eretneknek bélyegezték s azt állították, hogy mint ilyen, elvesztette jogát a pápai székhez. Bajor Lajosnak kapóra jött az új vád s ettől kezdve fennen hangoztatta a pápa eretnek voltát.

A pápa harci erejének egyik nagy belső gyöngülése uralkodása utolsó szakában, a szentek Istenlátásának kérdésében állt elő. A pápa néhány prédikációjában azt állította, hogy az üdvözült lelkek Istent majd csak a test feltámadása után látják színről-színre, addig csak Krisztus emberségének a szemlélete boldogítja őket. János ezt a felfogást több egyházatya tanításából merítette,[4] de az Egyház általánosan soha ilyesmit nem tanított. A pápa néhány teológussal alaposan megvizsgáltatta a kérdést s mikor azok az ellenkező nézet mellett foglaltak állást, a kardinálisok testülete előtt ünnepélyesen visszavonta állítását, amit különben is nem mint az Egyház feje terjesztett elő, hanem mint egyszerű prédikátor. De ellenfeleinek ez is új és kitűnő támadási felület volt, és ezt alaposan ki is használták.

A fegyveres küzdelmet és szóbeli vitákat elméleti téren alátámasztották Bajor Lajos szövetségesei: a feren-

ces Occam Vilmos, a késő-középkori nominalizmus megalapítója és két párizsi tanár: Páduai Marsilius és Jandunus János, akik élesen szabdalkozó vitairataikban a lelki és világi hatalom eredetének és viszonyának alapjait vizsgálták és gyűlölködő hangon hirdették a világi hatalomnak minél nagyobb kiterjesztését és a pápainak minél erősebb beszűkítését. Ez volt az első elméletileg alátámasztott forradalom az Egyház felsőbbsége ellen.

De nemcsak a császárnak, hanem a pápának is voltak szövetségesei. IV. Károly francia király a pápa mellé állt, hogy a maga számára szerezze meg a császári méltóságot. Egyezséget kötött Lajos németországi ellenfeleivel, főleg Ausztriai Frigyessel, ennek ügyes és vitéz testvérével, Lipóttal s megnyerte tervének János cseh királyt és a trieri érseket. Lajos alkudozásokkal és engedményekkel akarta megszilárdítani helyzetét megsokasodott ellenfeleivel szemben. Az ellenkirállyal, Ausztriai Frigyessel kiegyezett (1325), másik veszélyes ellenfele, Lipót pedig egy év mulva meghalt. Így Németországban megszabadult a fenyegető veszedelemtől. Most Itália teljes meghódítására indult (1327).[5] Felső-Olaszországban nagy örömmel fogadták és csapatostól pártoltak hozzá a ghibellinek. Ugyanezen év májusának végén Lajos megkoronáztatta magát a lombard koronával. A ghibellinek hívására Róma felé vette útját. Számbavehető ellenállásra sehol sem talált s 1328 januárjában a ghibellinnek örömujjongása közepette bevonult az Örök Városba. Itt a szentelt olajjal való császári felkenést két kiközösített püspök végezte, míg a császári koronát a pápáknak immár VIII. Bonifác óta engesztelhetetlen ellensége, Sciarra Colonna bíboros tette a fejére „a római nép nevében". Lajos császári helytartóul az egész pápaelleni hadjárat szellemi irányítóját, Páduai Marsiliust helyezte a város élére, majd

törvényt ült a pápa felett. Összehivatta a Szent Pétertérre a rómaiakat s előttük kihirdette „Cahors Jakab papnak, aki magát XXII. Jánosnak nevezi", letételét. Egy másik népgyűlésen megválasztatta ellenpápának Corbara Péter ferencest, V. Miklós néven.

Ezek a túlkapások nem szolgálták a császár politikájának megerősítését, azonkívül nem is állt mögöttük tényleges és számottevő császári hatalom. Sikerei csak látszatsikerek voltak. A pápa jól látta ezt s céltudatosan folytatta küzdelmét. Lajost újólag minden méltóságától megfosztottnak jelentette ki, elítélte Marsiliusnak „Defensor pacis" című könyvét s Lajost eretneknek bélyegezte. Az ellenpápa sem talált párthívekre, s önként ment Avignonba feloldozást könyörögni, amit meg is kapott. A pápa életfogytiglan a pápai palotában utalt neki menedéket és gondozást.

A kereszteshadjárat, amelyet 1328 elején a pápa a császár ellen hirdetett, eredménytelen maradt ugyan, de a hangulat Rómában rövidesen mégis a császár ellen fordult: Lajosnak hamarosan el kellett hagynia a reá veszélyessé vált várost. Párthíveinek száma Itáliában is rohamosan jelentéktelenné olvadt s 1330 kezdetén Lajos kénytelen volt dicstelenül visszatérni Németországba. Békealkudozásokat kezdett. Néhány német fejedelem és János cseh király voltak a közvetítői. Eredmény azonban nem jöhetett létre, mert a császár nem akart lemondani az elért politikai eredményekről, viszont a pápa sem volt hajlandó lényeges engedményeket tenni. A tárgyalások tehát félbeszakadtak. Amikor hosszabb szünetelés után ismét felvették az alkudozások fonalát, mielőtt a megegyezés létrejöhetett volna, a pápa meghalt.

XXII. János határozottság és engedékenységet nem ismerő akaraterő dolgában a középkori nagy pápák közé sorozható. Egyik utolsó képviselője volt annak

a felfogásnak, amely a középkorban a pápák világi főhatalmát vallotta. Csodálatos munkabírását hirdetik a vatikáni levéltárnak azok a hatalmas okirat-kötetei, amelyek az egész világra kiterjedő, hatalmas kormányzó tevékenységének beszédes emlékei. A keresztény hitterjesztés ügye is a szívén feküdt; a kolduló rendek közel- és távolkeleti missziós tevékenységét lankadatlanul élesztgette. Sajnos, a nepotizmustól ő sem volt ment s a pápaság tekintélyének súlyosan ártott az egyházi tizedszedések kíméletlen sürgetése is. De hogy 25 millió aranyat halmozott volna fel, amint ezt később rebesgették, az a mesék világába tartozik; a hihetetlenül igénytelen pápa takarékosságával nem is egészen egy milliót hagyott hátra, mégpedig a török elleni háború céljaira.

3.

XII. Benedek és VI. Kelemen. Az avignoni pápák további küzdelmei Bajor Lajossal.

A harcias XXII. Jánosnak utóda a szelídlelkű, nagyképzettségű cisztercita kardinális, Fournier Jakab lett XII. Benedek néven (1334—1342).[1] A már bíboros-püspök korában megkezdett belső reformot a pápai széken is folytatta és kiterjesztette az egész Egyházra. Különösen az egyházi javadalmak körül felburjánzott visszaéléseket faragta le. Komoly okok szólnak a mellett, hogy már XXII. János a Rómába való visszatérést tűzte ki célul. Föltétlenül áll ez azonban XII. Benedekről, aki csakugyan megkísérelte, hogy visszajusson Rómába. Ez azonban az itáliai zavarok és a mindenható francia befolyás miatt egyelőre nem sikerült. Éppen ezért hatalmas pápai palota építését kezdte meg Avignonban, amivel méginkább odakötötte a pápaságot Franciaországhoz. Határozott ellensége volt a nepotizmusnak.

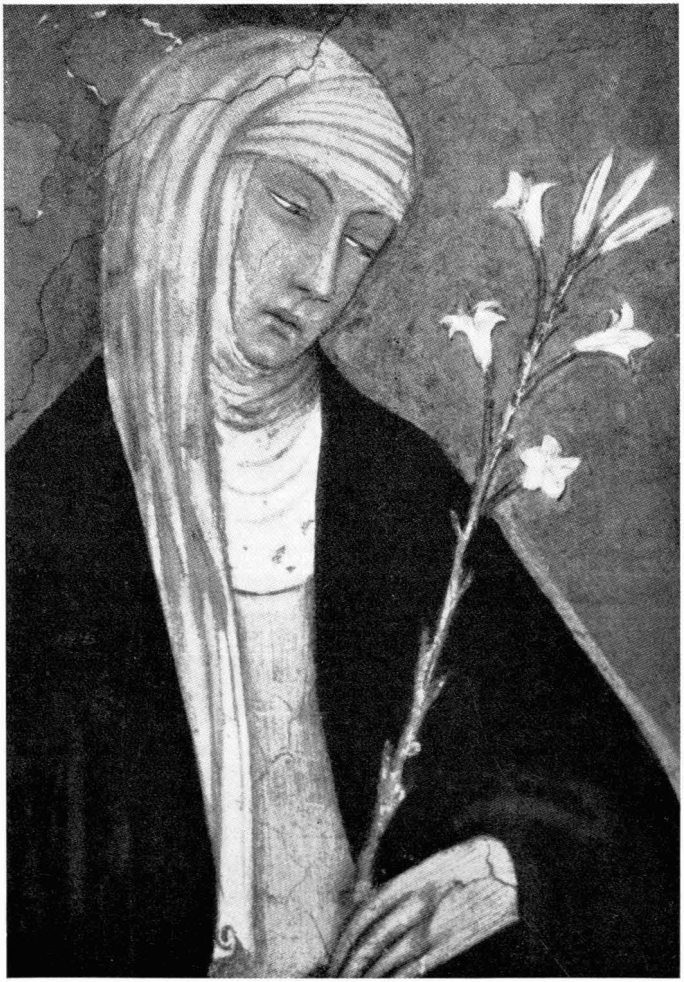

Sienai sz. Katalin.
Andrea Vanni freskója a sienai S. Domenicóban.

„A pápának — mondotta — olyannak kell lennie, mint Melkizedeknek, akinek se atyja, se anyja, sem családfája nem volt."

Benedek őszintén óhajtotta a békét Bajor Lajossal, ami a francia udvarnak semmiképen sem volt ínyére. Az udvar ravasz fondorlatokkal állta útját a kibékülésnek. A német választófejedelmek ezen annyira felindultak, hogy az 1338-ban tartott frankfurti birodalmi gyűlésen az állapotok további változatlan fennmaradásában Lajost bűntelennek nyilvánították. A császári méltóság szerintük a fejedelmek egyhangú vagy többségi választásával közvetlenül száll a megválasztottra, a pápának csak a koronázás a joga. Ha ez nem következhetik be, ez nem korlátozza a császár hatalmát. Ez a határozat birodalmi törvénnyé emelkedett.

Két év mulva a német fejedelmek ismét kezükbe vették a kibékülés szorgalmazását. A megegyezés reménye annál közelfekvőbbnek látszott, mert a békét most már a francia király is támogatta. Ekkor a kapzsi és meggondolatlan Lajos újabb balgaságot követett el: hogy háza hatalmát növelje, Karinthia és Tirol örökösét, Maultasch Margitot elválasztotta törvényes urától, hogy fiával, Lajos brandenburgi őrgróffal házasítsa össze. A pápa tiltakozott ez önkényes eljárás ellen s a békekötésből ismét semmi sem lett.

Benedek utóda a szintén délfrancia származású Roger Péter lett, aki VI. Kelemen néven uralkodott (1342—1352).[2] Előkelő, megnyerő modorú, de kissé világias érzületű és pompakedvelő főpap volt. Bőkezű és adakozó, aki a kiváltságokat és javadalmakat sokszor megfontolás nélkül osztogatta. Ő is sok francia bíborost nevezett ki. Lajossal szemben újra bevezette XXII. János szigorú politikáját, ami lehetetlenné tette a kibékülést. Most azonban a választófejedelmek maguk fordultak Lajos ellen: elviselhetetlen önkényeskedései

miatt az 1346-i rensei birodalmi gyűlésen trónfosztottnak nyilvánították s helyette János cseh király fiát, Károly luxemburgi herceget választották meg. Lajos nem tudott belenyugodni letételébe s már kitörőben volt a polgárháború, amikor 1347 októberében agyvérzésben hirtelenül, feloldozás nélkül meghalt. A pápaságnak egyik nem nagyméretű, de szívós és elkeseredett ellenfele szállt vele sírba, akinek uralkodása nemcsak az Egyházra, hanem a Birodalomra is káros volt.

Az új császár, IV. Károly[3] (1347—1378), miután megszabadult ellenkirályaitól, békés megegyezésre lépett a pápával. Az ellenzéki ferences párt, elvesztvén pártfogóját, szintén alávetette magát a Szentszéknek, köztük Occam Vilmos is.

1348-ban szörnyű pestis, ú. n. feketehalál szántott végig Európán. Hihetetlenül sok emberáldozatot követelt a járvány, áldozatainak számát Európa összes lakosságának kétötödére teszik. E megrendítő csapás idején a jószívűségnek, önfeláldozásnak és hősiességnek gyönyörű példáját adta a pápa. A bajbajutott keresztény népnek testi-lelki segítője, vigasztalója volt. Igaz keresztény lelkületéről tett akkor is bizonyságot, amikor a pestis okozóinak tartott zsidókat a véres üldözéstől megmenteni igyekezett. E célból felvilágosító körleveleket írt és szigorú ellenintézkedéseket tett. Ugyancsak megrendszabályozta a csapások nyomán túlzásokba került és sok visszaélést okozó önostorozó (flagelláns) mozgalmat.

4.

VI. Ince. Cola di Rienzo és Albornoz biboros szerepe az Egyházi Állam rendezése körül. V. Orbán és XI. Gergely.

A VI. Kelemen halála után következő konklávé arról nevezetes, hogy a későbbi egyháztörténet folyamán

nagy szerepet játszó választási pontozatok (capitulationes) ebben az esetben fordulnak elő először. Nem más ez, mint a választásra összeülő bíborosok előzetes megegyezése, melyet mindannyian aláírnak s amelynek megtartását pápává választásuk esetén kötelezőnek ismerik el magukra nézve. Magától értetődő, hogy az ilyen megegyezés a legtöbb esetben hátrányosan akadályozta a megválasztottnak kormányzási szabadságát. Már ennél az első megegyezésnél több bíboros vonakodott a pontozatokat aláírni, de végre is a francia király közeledtének a hírére sietve aláírták, bár fenntartással. A vonakodók között volt a francia Aubert István, ostiai bíboros-püspök is, akire a szavazatok többsége esett. Mint pápának, VI. Ince néven (1352—1362)[1] első dolga az volt, hogy eltörölte a pápai teljhatalmat korlátozó választási pontozatokat. Egyszerű, szerény, igénytelen ember volt, került minden fényűzést. Mindjárt trónralépése után komoly reformhoz látott, a pápai udvar hivatalnokainak számát csökkentette, a megmaradtaknak és a bíborosoknak fényűző életmódját korlátozta s a főpapi székek pápai betöltését (reservatio) is apasztotta.

A pápai állam helyzetének rendbehozását is céljául tűzte ki. Erre égető szükség volt már, mert Rómában és az Egyházi Államban a legzüllöttebb viszonyok kaptak lábra, Róma a túlerőre kapott nemesi családok villongásának színtere lett. A pápák által kinevezett helytartóknak nem volt erejük a nemességgel szembeszállni és azt megfékezni. Róma a pápák távolléte folytán valóságos rablóbarlanghoz hasonlított. A népesség megfogyatkozott, az ókori műemlékek pusztultak, falaik anyagát barbár módon széthordták lakóházak építésére. A templomok düledeztek, a Szent Péter-bazilika körül tehenek legeltek.

Már az előző pápa idejében, 1343-ban megjelent

egy küldöttség a pápa előtt, hogy őt a Rómába való visszatérésre rábírja. A küldöttség vezetője egy római korcsmáros fia volt: Cola di Rienzo.[2] Az éleseszű és szorgalmas fiú az ó-római klasszikusok olvasásának hatása alatt teleszívta magát a régi római nagyság iránti lelkesedéssel s az ősi dicsőség föltámasztásáról álmodozott. Az alsóbb népre támaszkodva a nemesség leverését tervezte, névleg a pápának, valóságban azonban a saját uralma alatt. Coláért a nép ragyogó szónoki képességei miatt is rajongott. Az agyafúrt népvezérnek sikerült még a pápát is félrevezetnie; oly meggyőző módon fejtette ki előtte a római viszonyok megjavításának útját és eszközeit, hogy a pápa a római kamara jegyzőjévé nevezte ki. Cola Rómába visszatérve a népet fellázította a nemesség ellen, a hatalmat a kezébe ragadta s a rómaiak örömujjongása közepett vonult fel a Capitoliumra. Néptribún címen kormányozta a várost; a rend, közbiztonság helyreállt és olcsóbb lett az élet. Az új rend tetszett egész Itáliának, még az Avignonban tartózkodó Petrarca is magasztalta.

Erre az akkori pápa, VI. Kelemen a város kormányzójának nevezte ki Colát. A dicsőség azonban elvakította a népvezért, s az Örök Város hamarosan tele lett panasszal a néptribún zsaroló, gőgös, fényűző életének botrányaival. A nép hangulata hamarosan megváltozott, lázadás tört ki ellene s Cola Prágába menekült IV. Károly udvarába. Ez azonban bilincsekbe verve kiszolgáltatta a pápának (1352).

Cola di Rienzo bukása után ismét úrrá lett Rómában a fejetlenség. Erre VI. Ince 1353-ban a kor lángeszű diplomatáját, XI. Alfonz spanyol királynak hadügyi szakértőjét: Albornoz Egyed bíborost küldte legátusként Itáliába az Egyházi Állam rendjének helyreállítására.[3] Cola di Rienzót kiengedte a fogságból. Az avignoni időknek ez a kalandora még egyszer elindult

rövid dicsőségeinek színhelye felé, mely aztán a sírja lett. Albornoz ugyanis az erő és a jóság eszközeivel rövid idő alatt elismertette Rómában és az Egyházi Államban a pápai uralmat és teljes rendet teremtett. Cola di Rienzo — kit a pápa mint Róma szenátorát küldött ki Albornozzal, a jogfenntartás folytonosságának biztosítását remélve tőle — zsarnoki túlzásaival ismét maga ellen bőszítette a népet, amely felingerülten gyilokkal tette el őt láb alól.

Albornoz új szenátort állított a város élére, de ellenségeinek áskálódására a pápa hamarosan visszahívta Avignonba. Mikor erre ismét zűrzavar támadt az Egyházi Államban, a pápa másodszor is Rómába küldte Albornozt, ki ezekben az időkben (1358—1367) az államvezetés valóságos művészének mutatkozott. Joggal nevezzük őt az Egyházi Állam második megalapítójának. Igaz, hogy mindaz, amit kitűnő szervező munkájával elért, a következő évtizedekben mások hibájából megsemmisült, de az általa szerkesztett törvénykönyv, a Constitutiones Aegidianae századokon át időállónak bizonyult és lényegében egészen Napoleon idejéig érvényben maradt, mint az Egyház polgári törvényhozó munkásságának legtökéletesebb gyümölcse.

Az Egyházi Állam most mind területileg, mind lélektanilag készen állt arra, hogy az avignoni gyászkorszak után visszafogadja uralkodóját. VI. Ince azonban még nem látta erre elérkezettnek az időt. Politikai elgondolása az volt, hogy úgy használ legjobban az Egyház érdekeinek, ha mindenfelé megértést és békülékenységet keres.

IV. Károly 1355-ben Rómába ment s ott a pápa követe német-római császárrá koronázta. A következő évben a császár kiadta az Arany-bullát, amely a német királyválasztás jogát szabályozta. Ebben a pápa megerősítéséről nincs szó többé s így éppen Károly lett

az, aki a pápát kirekesztette a császárválasztó tényezők közül. De hogy a pápa óvatos és türelmes politikája nem volt hiábavaló, az már halála után hamar megmutatkozott.

Grimoard Vilmos bencés apát V. Orbán (1362—70) néven követte VI. Incét a pápai trónuson, elődje politikáját követte; azok közé a pápák közé tartozott, akiket az utolsó csepp vérükig áthatott az uralkodói felelősség nemes tudata.[4] Így mindenekelőtt a pápai udvartartást tisztogatta meg minden botránytól és visszaéléstől. Biztatására Péter cyprusi király a pápai követtel vállvetve kisebb hajóhadat hozott össze a törökök ellen. Sikerült is Alexandriát meghódítania (1365). Utánpótlás hiányában a további hadműveletek megakadtak, sőt Alexandria is újra elveszett.

De V. Orbán tulajdonképen a Rómába való visszatérés tényével írta be nevét a történelembe. Petrarca, az avignoni gyász szatirikusa, Brigitta római apáca és különösen IV. Károly, aki éppen ezért utazott Avignonba, nem szűntek meg kérni és sürgetni őt, hogy hagyja ott Avignont. A pápa a francia udvar heves ellenkezése ellenére elhatározta a Rómába való visszatérést. 1367 október 16-án vonult be ünnepélyesen az Örök Városba. A baj azonban az volt, hogy éppen ekkor, röviddel a pápa megérkezése előtt halt meg a diplomáciai műveletek lelke, Albornoz bíboros és halála után kiújult a római pártok vad harca. Fegyveres utcai ütközetek s ház-ostromok napirenden voltak és a városban semmi sem biztosította az élet békés folyamát. A szelíd V. Orbánban pedig nem volt meg a kellő uralkodói kíméletlenség ahhoz, hogy mindenáron rendet teremtsen. Nem tudta elviselni az elvadult állapotokat s a francia bíborosok is folytonosan sürgették távozását. Szent Brigitta hiába fenyegette meg korai halállal, ha eltávozik: V. Orbán engedett a körülményeknek

s az ellenséges diplomácia túlerejének és 1370 szeptemberében újra visszatért Avignonba. Három hónap mulva teljesült rajta Szent Brigitta fenyegetése: 1370 decemberében meghalt.[5]

Ezt a teljesítést isteni beavatkozásnak tekintették azok, akiknek hitét már-már megbolygatta a megalázott Egyházért való emberi aggodalom. Amikor Orbán utódjául VI. Kelemen unokaöccsét, XI. Gergelyt (1370—1378) választották meg, az egész kereszténység hangulata az avignoni tartózkodás ellen fordult. Franciaországon kívül mindenki természetellenes állapotnak tartotta a Román kívüli tartózkodást, napról-napra sürgetőbben követelték a visszatérést az ősi székhelyre. Petrarca most már leveleiben és költeményeiben szállt síkra a visszatérésért, a rómaiak az egyik küldöttséget a másik után menesztették Avignonba, hogy a pápát a Rómába való letelepedésre bírják. Ezeknek a küldöttségeknek eleinte könyörgő hangja később fenyegető fellépéssé vált: kijelentették, ha XI. Gergely nem hajlandó a visszatérésre, elszakadnak és ellenpápát választanak. A fejedelmek is mindent elkövettek, míg végre megtörtént a végleges visszatérés. Ha sz. Brigitta ihletett könyörgése nem jelentett is sokat a pápánál, Sziénai sz. Katalin beavatkozása döntőnek bizonyult. Ezt az egyszerű, de egész Itáliában nagy tekintélynek örvendő apácát a pápasággal feszült viszonyban lévő flórenci tanács küldte Avignonba, hogy kibékülést közvetítsen közte és a pápa között és a pápát egyben visszatérésre bírja. Küldetésének első célja éppen Flórenc makacssága miatt nem valósulhatott meg, a pápa visszatérését azonban sikerült kieszközölnie. Amit uralkodók sürgetése, tudósok érvelése, diplomaták erőfeszítése és fenyegetése nem ért el, azt elérte ez az egyszerű, Isten kegyelmétől áthatott, békeszerző sz. Katalin: a pápa 1377 januárjában visszatért Rómába.[6]

A Rómába bevonuló pápát a nép határtalan lelkesedéssel üdvözölte. Mindenki a zavarok megszűnését és boldogabb napok pirkadását várta a nagyszerű eseménytől. Ez a remény azonban egyelőre nem teljesedett. A római állapotok miatt elkeseredett pápa már éppen arról gondolkozott, hogy újra visszatér Avignonba, amikor 1378 márciusában, mielőtt szándékát megvalósíthatta volna, Rómában meghalt.

5.

Az avignoni tartózkodás árnyoltjai: a nepotizmus, a nyomasztó francia befolyás. Egészségtelen központosítás. Pénzügyi túlkapások.

Az avignoni fogság hét évtizede a pápaság történetének egyik szomorú szakasza. A tárgyilagos történetírás kénytelen szigorú kritikát mondani e korról, arról az egészségtelen kormányzati rendszerről, amelyet az új székhely magából kitermelt.

A pápák személyére vet sötét árnyat — XII. Benedek és V. Orbán kivételével — a mértéktelen rokonpártolás, a nepotizmus. Méltóságok, hivatalok, rangok és gazdag kincsek adományozásával az avignoni pápák legtöbbje főleg saját családja hatalmát igyekezett emelni.

Az egyházkormányzat másik hibája az a lealázó gyöngeség és függés volt, amellyel az avignoni pápák a francia politika szolgálatába szegődtek. Emberileg érthető ez, hiszen vérük francia volt, életük a nemzeti öntudat friss hajnalhasadásának idejére esik, egész udvaruknak, környezetüknek szellemi légköre francia s a király hatalmának varázslatában állt. Egyházi szempontból azonban mélyen sajnálatosnak bizonyult a hivatás szerint nemzetfölötti Egyháznak ez a nemzetivé törpülése.

Súlyosan esik latba az avignoni pápaságnak egész-

ségtelenül fejlődő kormányzati rendszere is. A pápai hivatalok túlzott befolyása az egyházi javadalmak adományozására, nem vált az Egyház javára. Amíg az invesztitúra-harcra a 12. és 13. században az szolgáltatott okot, hogy a világi fejedelmek nemcsak a birtokot, a javadalmat adományozták, hanem a vélt egyházi joghatóságot is, addig most ennek éppen a fordítottja következett be: az egyházkormányzat közjogi elvvé alakította, hogy a pápának teljes hatalma lévén az összes egyházi hivatalok fölött, szabadon adományozhatja az azokkal összekötött földi javakat, javadalmakat is (plenaria dispositio), s ezen az alapon az avignoni kúria hatalmas mértékben kiterjesztette kinevezési jogát az egyházi javadalmakra.[1] Különféle jogi alapokat kerestek a közvetlen kinevezésekre s így keletkezett a kinevezési jogcímeknek bonyolult rendszere.

Kezdetben a javadalmakra való kinevezés nem volt egyéb, mint egyszerű kérés, melyet a pápa az illetékes főpásztorhoz intézett ennek vagy annak a jelöltnek érdekében. E kérésből a 13. és méginkább a 14. században parancs lett. A nagyobb javadalmak (püspökség, apátság) adományozására a föllebbezések voltak alakító hatással.

Kézenfekvő, hogy azok a szervek, melyek régebben a javadalom betöltésének jogát gyakorolták, a kegyúri jogokat élvező fejedelmek, szabadon választó káptalanok stb., nem voltak hajlandók jogaikról lemondani, amiből folytonos háborúság keletkezett. Megtörtént, hogy ugyanazt a javadalmat eladományozta a pápa is, a kegyúr is, ami azután véres egyenetlenségeket okozott a birtokba venni szándékozók között. Másrészt a javadalomhalmozás is gyakori lett. Ilyen viszonyok között igazi lelkipásztorkodásról sok esetben szó sem lehetett.

Még ennél is jobban megtépázta a pápaság tekin-

télyét az avignoni korszakban a pápai udvarnak szerencsétlen pénzügyi politikája.[2] A kiterjesztett javadalomadományozásra való törekvés is azt a célt szolgálta, hogy általa a kúria minél nagyobb jövedelmekhez jusson. Az egyházkormányzat maga s a hivatalok és tisztviselők fenntartása már az előző időszakban tetemes összegeket emésztett fel, de a költségvetési keret, melynek fedezéséhez hozzájárultak a keresztény országok, mennyiségben távolról sem ütötte meg az avignoni idők megkívánta összegeket. Hovafordításuk régen természetes és világos volt, míg most egyre jobban szembeötlött a jövedelem illetéktelen felhasználása. Ráadásul a behajtási mód az egykor jószívvel gyakorolt és önkéntes adományozás helyett most a kiszipolyozás és kíméletlen kapzsiság bélyegét hordta magán. Az avignoni fogság mélypontját a pénzügyi téren előfordult nagy visszaélések jelzik.

A PÉNZÜGYI KAMARA (Camera apostolica) volt az a legfőbb szerv, amely alá az egész pápai pénzügyi gazdálkodás tartozott.[3] Ennek szervezete végső kialakulását a 14. században érte el. Bevételei közt első helyen áll az egyes országokból befolyó péterfillér, amely már az avignoni fogság előtt szokásban volt. A Szentszék alá tartozó hűbéres királyságok (Nápoly, Szicília és egyidőben Anglia) évi hűbért fizettek. A Szentszék legtöbb gazdasági forrása a pápai államból folyt be. Az Avignonban tartózkodó pápaság ettől elesett s ezért kellett új forrásokról gondoskodni.

Adókat vetettek ki az egyházakra; az apátságoknak fizetniök kellett kiváltságaikért, minden kedvezményért, felmentésért, és az ezekről szóló okiratokért. Bevezették a pápa által betöltött püspöki és apáti székek után az ú. n. kötelező közszolgáltatásokat (servitia communia), amelyek az elnyert javadalom egy évi jövedelmének egy harmadát tették ki. A 13. század vége óta e közszolgáltatási összegek felét az apostoli kamara, felét a bíborosi testület kapta. E mellett kötelezőek voltak az ú. n. kisebb szolgáltatások (servitia minuta) az irodaszemélyzet és a

pápai szolgák számára. Sor került a kisebb javadalmak megadóztatására is. Az avignoni időszakban előbb V. Kelemen, később főleg XXII. János kötelezővé tette az annáták befizetését, ami a kisebb javadalmak betöltésekor az első évi jövedelem felét jelentette. Ugyancsak XXII. János nevéhez fűződik az üresedésben lévő javadalmak jövedelmének lefoglalása (fructus intercalares), hasonlóképen a meghalt papok hagyatéka egy részének a beszolgáltatása (spolia). Ezeket az adókat kezdetben természetbeni adományok, később pénz alakjában kellett a püspökökhöz juttatni, akik azokat a pápai követekhez továbbították.

Ezek a különféle címeken behajtott adók — mint minden pénzbeszedés — gyűlölséget szereztek, folytonos panaszokra és viszályokra szolgáltattak okot. A papság és a nép részéről egyre hevesebb lett a méltatlankodás és hangos panasz az elviselhetetlen adóprés miatt. Hatása nem is lehetett más, mint a pápa tekintélyének, erkölcsi értékének süllyedése s az Egyház iránti tisztelet megrendülése.

Még szomorúbb volt, hogy a pápai hivatalokban nem volt meg mindig a kellő tapintat s az anyagiaknak és lelkieknek okos szétválasztása. Ez a lelki hatalommal való csúfos visszaélésekre vezetett. Nem egyszer elhamarkodottan, a legsúlyosabb lelki büntetéssel sujtották azt, aki a pénzügyi követeléseket a kúriának pontosan be nem szolgáltatta. A hivatalnoki gárda pedig sokszor a felsőbb hatóságok tudta és engedélye nélkül egyéni szabálytalanságokkal igyekezett minél több jövedelemhez jutni.

6.

Az Egyház helyzete a nyugati országokban az avignoni fogság idején. A magyar kereszténység helyzete az Anjouk korában.

Németországban az Egyház s vele az egyháziak tekintélyének süllyedése mindjárt az avignoni fogság

első idejében megmutatkozott. Két példa: a magdeburgi polgárok nem akartak érseküknek, Burghardnak engedelmeskedni. Haddal támadtak rá, elfogták, bebörtönözték s csak követeléseik teljesítésekor engedték szabadon (1314). Évek mulva újabb jogtalan követelésekkel álltak elő, amiket az érsek teljesíthetetleneknek tartott, mire meggyilkolták (1325). Egy világi, Diest Vilmos fegyverrel foglalta el és eltékozolta a strassburgi püspökség javait. Bajor Lajosnak a pápák ellen folytatott hosszas küzdelme alatt és után végleg elmérgesedtek a viszonyok. A püspökök és a papok hol az egyik, hol a másik párthoz szegődtek, amiből a legnagyobb fejetlenség állt elő az Egyháznak és híveinek fölmérhetetlen kárára. A javadalomvásárlás, a javadalomrablás, a köteles egyházi szolgáltatások megtagadása napirenden volt, a korabeli zsinatok sokat panaszkodnak is e miatt. Némi javulás csak IV. Károly császár idejében mutatkozott, aki megígérte, hogy a saját hatáskörén belül rendezi az egyházi állapotokat.[1] De a javulás igen lassan haladt előre s csak 1377-ben hozott külön törvény (Lex Carolina) tett valamit az Egyház jogainak oltalmára.

FRANCIAORSZÁG egyházi viszonyainak sem vált javára, hogy a pápa Avignonban tartózkodott. A pápaság tekintélye alább szállt, a püspöki kar teljesen a királyi hatalomtól függött, s különösen a bírói illetékesség hatalmi jogkörét igyekeztek a világiak a maguk javára kiterjeszteni. A viták folyamán egyre élesebb formában jegecesednek ki a később gallikánizmusnak nevezett, annyi kárt okozó, francia egyházellenes irányzat körvonalai. Hiába ígérte meg a Valois-házból származó s az Egyházzal szemben jóindulatú VI. Fülöp (1328—1350), hogy a túlkapásokat megszünteti s az Egyház jogait megvédelmezi. Ereje kevés volt a világi jogászok támadásaival szemben, akik az Egyház jogai ellen „a világi hatalom helyreállítása" címen léptek harcba. Számos jogtalanság esett az egyháziakon, sokszor vagyonelkobzás is; ez magyarázza meg,

miért vannak tele egyháziak panaszával a francia tartományi zsinatok.[2] A **százéves angol-francia háború** (1339—1436) első szakasza is az avignoni fogság idejére esik. A francia származású pápák elsősorban hazájuk érdekeit tartották szemük előtt, így nem is léphettek fel igazi békebíróként. Mikor VI. Kelemen békét próbált közvetíteni, gúnyos visszautasításban volt része. Utóda, a pártatlanabb, szentéletű VI. Ince már több sikerrel működött; ennek eredménye lett a brétignyi béke (1360).

Angliában II. Eduárd (1307—1327) idejében az Egyház helyzete kedvező volt.[3] A világiasodási folyamat egyelőre megállt a király jóindulata következtében, az Egyház jogai nem szenvedtek csorbát s teljes elismerésre talált az 1321-i londoni zsinatnak az a határozata, hogy világiak nem ítélkezhetnek papok felett. III. Eduárd (1327—1377) kiskorúsága alatt azonban már romlik a helyzet s az 1328-i londoni zsinaton már papok bántalmazása, megcsonkítása és bebörtönözése miatt panaszkodnak. Később mikor III. Eduárd megindította a százéves háborút, a hadviseléshez szükséges rengeteg pénz nagyobb részét az egyházi javak megzsarolásából teremtették elő. Az angol püspökök 1350-ben a parlamentben már arról panaszkodnak, hogy az egyházi javakat elidegenítik, világiaknak adják, megterhelik és a püspökségeket sokáig üresedésben hagyják.

Az Ibér-félsziget e korban egyre nagyobb szerepet kezd játszani a kereszténység történetében.[4] A félsziget legnagyobb része kemény harcok árán végre felszabadult a mórok uralma alól, bár az egység nincsen meg s az ország apró királyságokra töredezik. A vezető szerepet Castilia és Aragónia tölti be. Castilia királya, XI. Alfonz (1315—1350) 12 éves korában jut a trónra. Teljes zűrzavar lesz úrrá az országban. De három év mulva már minden lázadást véres kézzel fojt el a 15 éves király. A támadó mórokat leveri s tőlük a hadászatilag rendkívül fontos Algezirast elfoglalja. Tanácsadójául fogadja rokonát, a kiváló **Albornoz Egyedet** s toledói érsekké teszi. Ez a legnagyob buzgalommal lát hozzá a hitélet fejlesztéséhez. Zsinatokat tart. A szépen fejlődő hitbeli fellendülést azonban megakasztja a zsarnoki és erkölcstelen Péter uralma (1350—1369), aki Albornozt elűzi. Az erkölcstelen király példájára a papság között is el-

terjed az ágyastartás, ami a nép hitéletének a süllyedésére vezet. Csak mikor a királyt fegyverrel elűzik, áll be ismét javulás. A másik jelentős királyság Aragónia, amelyben II. Jakabnak (1291—1327) és IV. Alfonznak (1327—1336) uralkodása alatt virágzik az Egyház, de IV. (Kegyetlen) Péter idejében súlyos visszaesés mutatkozik.

A magyar katolikus egyház élete e korban sem volt küzdelem nélkül, különösen Károly Róbert idejében, mégis általában virágzó fejlődésnek útjára jutott. Az Árpád-ház férfiága kihalván, megindult a leányági rokon-uralkodóházak versengése a magyar trónért. Károly Róbert csak lassan lett ura a helyzetnek. A pápák kezdettől fogva őt pártolták és ajánlották a magyar trónra. Már VIII. Bonifác őt nyilvánította Magyarország királyának. Segítségére küldte Boccassini Miklós bíborost is pápai követi minőségben. A követ kereste a békés kiegyezés útját s e célból két zsinatot tartott. VIII. Bonifác halála után pápává választották (XI. Benedek), de rövid uralkodása alatt Magyarország ügyeinek nem szentelhetett különösebb gondot.

Mikor V. Kelemen került a trónra, Károly Róbert hozzá fordult elismerésért és támogatásért. A pápa követe, a lángeszű Gentile de Montefiore bíboros, ügyes diplomáciával megnyerte a leghatalmasabb magyar oligarchát, Csák Mátét Károly Róbert pártjának s gyűlést tartott az ország egyházi és világi rendjeivel a domonkosok pesti kolostorában (1308).[5] Itt a pápa jogait hangoztatta Magyarország irányában s ennek alapján kérte a rendeket, hogy ismerjék el Károly Róbertet királynak. A rendek tiltakoztak a hűbéruraság jogának látszata ellen, de a pápai követ magyarázata a pápa kérésére vonatkozólag, amely nem zárta ki a magyar függetlenség elvét, eloszlatta a félreértést. A rendek most már szabad elhatározásukból kiáltották ki Károly Róbertet Magyarország királyának.

MAGYARORSZÁG egyházi életén át is érdekes képet kapunk a Világegyház avignoni időinek közállapotairól. Károly Róbert trónrajutásával új, nagyszabású fejlődési korszaka nyílt meg Magyarország történetének, de csak a világi viszonyok erőteljes rendezése terén. Egyházi téren Károly Róbert abszolutisztikus hajlamainak megfelelően önkényesen avatkozott bele a magyar egyházi viszonyok alakulásába. Az egyházfők sérelmeiket végül is a pápáig vitték. Először XXII. Jánosnál emeltek panaszt ellene, de mivel elégtételt nem kaptak, 1318-ban Kalocsán gyűlést hívtak egybe, melyen elkeseredetten tiltakoztak Károly Róbert jogtiprásai ellen s kemény hangon jelentették be ellenállásukat. Károly ekkor ígéretet tett az egyházi jogok tiszteletbentartására, szavát azonban nem váltotta be. A főpapi székekre egymásután emelt idegeneket, esztergomi érsekké pl. Boleszló lengyel herceget, zágrábi püspökké De Corvo Jakab francia papot, a királyné gyóntatóját. Az erdélyi, pécsi, váradi és váci püspökségek királyi betöltésénél pedig szintén sérelmet szenvedtek a magyar érdekek. A király legkihívóbb intézkedése az volt, hogy természetes fiának, Kálmánnak a győri püspökséget adta oda.

Károly Róbert visszaélései és kíméletlensége az egyháziak iránt arra késztették a főpapok egy részét, hogy a Szentszéknél újra panaszt emeljenek ellene. 1338-ban XII. Benedek pápához vádlevelet küldtek, amelyben azt hangoztatják, hogy Károly Róbert semmibe sem veszi az Egyház jogait és kiváltságait s az ország szabadságát az enyészet szélére juttatta.[6] A pápa atyai hangon intette a királyt derék elődei példájának követésére. Károly Róbert utolsó éveiben már valóban több megértést tanúsított az Egyház jogaival szemben.

Nagy Lajos (1342—1382) uralkodásának kezdetét az ismert nápolyi bonyodalmak vették igénybe.[7]

Nagy Lajosnak utóbb szintén surlódási felülete támadt a Szentszékkel: a főpapi kinevezések körül. Lajos elviselhetetlennek látva a helyzetet, panaszt emelt XI. Gergely pápánál az ellen, hogy a Szentszék be sem várja a királyi ajánlásokat, önhatalmúlag nevezi

ki a főpapokat; engedélyt kér, hogy ő előre bejelenthesse jelöltjeit. Kérésére azonban kedvezőtlen választ kapott.

A király a maga mély meggyőződésű vallásosságá ban most is engedett, mint már előbb tette. Igy a viszony közte és a pápa között mindvégig zavartalan maradt, úgyhogy még katonai segítséget is küldött VI. Ince pápának, mikor az Albornoz bíborost a pápai állam visszaállítására Itáliába küldte (1354). Laczkfi István erdélyi vajda vezette az expedíciós sereget. 1360-ban Lajos újabb 7000 harcosból álló sereget küldött a bíboros támogatására. Az avignoni pápaság és a magyar királyság közt meleg barátság fejlődött. A XI. Gergely halála után beállott egyházszakadáskor is Lajos a törvényes VI. Orbán mellé szegődött, amiért ez viszonzásul Demeter esztergomi érseket bíborossá nevezte ki.

NAGY LAJOS buzgóságában a keresztény hit megerősítésére és terjesztésére több kereszteshadjáratot is vezetett a pogány litvánok és tatárok ellen. A patarén eretnekségü Szerbia fejedelmét, Dusán cárt a szentkorona felsőbbsége alá rendelte, a népet a katolikus vallás felvételére szólította fel. A bogumil bosnyákok között szintén megerősítette a katolikus hitet, a régi püspökséget újjáélesztette. A török ellen is küzdött a Balkánon. Egyik győzelmének emlékére építette a stájer Mária-cellben a szép gótikus templomot, melynek részei (a tornyok) ma is állnak s ennek ajándékozta azt a Mária-képet, amelynél a csata előtt a Boldogságos Szűz segítségét kérte.

A nagylajosi egyházpolitika mögött nemcsak az államférfiú okossága, hanem a hívő keresztény vallásos lelkülete is állt.[8] Hitbeli őszinteségét több fennmaradt templom (a budai Boldogasszony, a kassai és szepeshelyi templom) és kolostornak (Márianosztra, Lövölde, Gönc, Diósgyőr, Szentlőrinc, Tüskevár, Újhely) alapítása hirdeti. Valahányszor pedig az ország gondjai engedték, szívesen vonult vissza kolostori magányba. Halála után az ország népe több helyen szentként tisztelte.

JEGYZETEK.

1.

[1] Funke: Papst Benedikt XI. Münster, 1891. 12. [2] Berchon: Clément V. Bordeaux, 1898. 5. [3] Höfler: Avignoner Päpste. Wien, 1871. 14. [4] Rabenis: Clément V. et Philippe le Bel. Paris, 1858. [5] Finke: Papsttum und Untergang des Templerordens. Münster, 1907. I. 23. [6] Hefele: Konziliengeschichte VI. 409 kk. [7] A fölfüggesztést kimondó nagyfontosságú bulla: Vox in excelso. Theolog. Quartalschrift. Tübingen—Ravensberg, 1867. 63. [8] Gmelin: Schuld oder Unschuld des Templerordens. Stuttgart, 1893. 6. [9] Hefele: Konziliengesch. VI. 515 és kk.

2.

[1] Berlaque: Jean XXII. Paris, 1888. 7. [2] Monum. Germ. Leges. Sect. IV. 5. 723 kk. [3] Baluzius: Vitae paparum Aven. Paris, 1693. I. 113 kk. [4] Igy: Chrysostomus: Hom. 28 in Hebr; Hom. 39 in I. Cor; Hilarius: In Ps. 120; Ambrosius: De bono mortis c. 10; Augustinus: In Ps. 43; De Civ. Dei, l. XX. [5] Raynaldus: Annales eccles. ann. 1327. n. 1.

3.

[1] Baluzius: Vitae papar. Aven. I. 197. [2] Raynaldus: Annal. eccl. ann. 1342. n. 20. [3] Werunsky: Geschichte Karls IV. und seiner Zeit. Innsbruck, 1880—1886. I—III.

4.

[1] Baluzius: Vitae Papar. Aven. I. 321. [2] Papencordt: Cola di Rienzo und seine Zeit. Gotha, 1841. 60 kk. [3] Wurm: Kardinal Albornoz, der zweite Gründer des Kirchenstaates. Padernborn, 1892. 27. [4] Magnan: Histoire d'Urbain V. et de son siècle. Paris, 1863. [5] Revelationes S. Brigittae, l. IV. c. 138. Róma, 1488. [6] Kirsch: Die Rückkehr der Päpste Urban V. und Gregor XI. von Avignon nach Rom. Paderborn, 1898.

5.

[1] Bangen: Die römische Kurie. Münster, 1854. 121. [2] Göller: Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Johannes XXII. Padernborn. 1910—11. 57. [3] Fabre—Duchesne: Le Liber censuum de l'Église romaine. Paris, 1889.

6.

[1] Werunsky: Geschichte Karls IV. und seiner Zeit. Innsbruck, 1880—86. I—III. [2] Raynaldus: Annal. eccles. ann. 1340. sqq. [3] Pauli:

Geschichte von England IV. 227. [4] Mariana: De rebus Hispanicis. Lib. XVI. c. 5. sqq. [5] Mansi: Acta Conciliorum, XXV. 151 kk. [6] Fejér: Codex diplom. IV. 321. [7] Az Anjouk történetére v. ö.: Miskolczy I.: Magyarország az Anjouk korában. 1923. Ugyanattól: Magyar-Olasz összeköttetések az Anjouk korában. 1937. [8] Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténete. 1906, 43 kk.

BEFEJEZÉS: ÚJ VILÁG KIALAKULÁSA.

1.

Nominalista és szkeptikus filozófia. A természettudomány távolodása az aristotelesi világképtől. Álmisztikára hajló teológia. Egyházellenes államjogi szemléletek.

Az avignoni időszak eseménytörténetének vázolása nem hagyhat kétséget bennünk az iránt, hogy a középkor végérvényesen letűnt. Még élesebben jelentkezik a középkor elmúlása s egy újnak a pirkadása a kor szellemi életében.

A 13. század nagy bölcseleti rendszereinek szerves továbbfejlődését hiába keressük a 14. században. Helyette a kitermelt gondolatkincsek szolgai átvételét és ismétlését, vagy a filozófiai „szőrszálhasogatást" találjuk, mely a skolasztikus filozófia tekintélyének egészen a mai időkig kiható károkat okozott. A szőrszálhasogatás a nagy klasszikus rendszerek kritikáját, ez viszont a 14. század bölcseleti irányát, a nominalizmust szülte. Nem tagadható, hogy a nominalizmus a szellemi életbe bizonyos újabb hullámzást hozott, de ezzel szemben hatása káros és bomlasztó volt: megalapozása és igazolása lett a középkorellenes humanista reneszánsz-gondolatnak, mely a filozófiát a teológiától teljesen elszakította s a filozófia értékmérését az autonomnak kijelentett embertől véve, elősegítette a pogány gondolatnak a keresztény fölé való emelését.

A KÖZÉPKORI SKOLASZTIKA és nominalizmus között átmenetet jelez, bár az újabb kutatások fényénél inkább még tomistának számít de S. Portiano O. P. párizsi tanár, majd limouxi püspök († 1334). A nominalizmus legjelentősebb képviselői sajátosképen a ferencesek közül kerültek ki. Így Aureoli Péter tanár, majd aix-i

érsek († 1322). Szerinte a bennünk keletkező ismeretkép nemcsak eszköz a tárgyak megismerésére (medium quo), hanem maga az ismeret is (medium quod); vagyis tanítja azt a későbbi Kant-féle tételt, hogy mi csak az ismereti látszatlétet (apparentia) fogjuk fel.[1]

A nominalizmus igazi atyja Occam Vilmos (1300—1350) angol ferences.[2] Oxfordban tanult és tanított. Egyideig vizsgálati fogságban is ült tévtanai miatt. 1328-ban Bajor Lajoshoz menekült s a pápa elleni szellemi harcnak egyik legfőbb vezére lett. A császár halála után kereste a kibékülést az Egyházzal. Rendszere a nominalizmus, amely mint alapdöngető kritika támadt neki Szent Tamás rendszerének.

NÉHÁNY fontosabb tana: Fölösleges az egyedek mellett az egyetemesnek föltételezése; egyetemes fogalmaink puszta szavak (nomen, innen nominalizmus), melyek több egyedet összefoglalnak; ismeretünk az egyedek közvetlen megpillantása (intuitio); a tudomány elsődleges tárgya a fogalom s csak közvetve a dolgok. Az oksági elv értékét alászállítja s ezzel az Isten-bizonyítékok erejét bizonytalanná teszi. Szerinte Isten létét, tulajdonságait, a lélek szellemiségét és halhatatlanságát tudományosan bizonyítani nem lehet, ezek csak a hit tárgyai. A filozófiát teljesen függetleníti a hittől és az egyházi tekintélytől. A filozófiában teljes szabadságot követel minden véleménynek, vagyis hirdeti a szabadgondolkodást.

A nominalizmus hatalmas győzelmet aratott. Ez lett a 14. századnak divatos, modern iránya (via moderna). Meghódította az egyetemeket is és terjedésében az egyházi tilalmak sem tudták megállítani. Egyik képviselője, Holkot Róbert († 1349) szerint Istenről a természetes ész semmit sem tudhat meg. Kétféle igazság van: más az igazság a filozófiában és más a teológiában. Ami az egyikben igaz, lehet a másikban téves. Ebből a cisztercita Mirecourti János egyenesen azt a következtetést vonta le, hogy a bűn inkább jó, mint rossz. Autrecourti Miklós ugyanezen az úton már a teljes szkepticizmusig jutott el. Descartes-ot és Kantot megelőzve ismeretelméleti téren azt állítja, hogy ismeretünk csak benső élményeinkre terjed ki. A

külvilágból csak a jelenségeket ismerjük meg, de nem a dolgok igazi mivoltát. Teremtett dolgok nem képesek működni. Minden tevékenységnek egyetlen oka Isten.

Ez a század nemcsak a filozófiában, hanem a természettudományok terén is új utakra tért. Buridan János párizsi tanár (1300—1358), a fizikai kérdések közül különösen a mozgás természetét vizsgálta. Leghíresebb természettudósa e kornak Oresmei Miklós († 1382), párizsi tanár, majd lisieuxi püspök, több mint 250 évvel Kepler előtt, tagadta már a geocentrikus rendszert, vallotta a Föld forgását és az ég nyugalmi helyzetét. Bizonyítása felér Koppernikus bizonyításával. 300 évvel Descartes előtt pedig ő találta fel először a koordináta-rendszer elméletét.[3]

A teológia területén a misztika jelent új fejlődést. Kiváló képviselője: Eckehart János mester[4] (1260—1327).

NAGY SZ. ALBERTNEK és sz. Tamásnak volt követője; mint misztikus sz. Bernát és sz. Bonaventura mellé állítható. A misztikát sz. Tamás tanításának és az új-platonizmusnak felhasználásával tudományos rendszerré fejlesztette. Rendszere nem egyéb, mint a tomizmus mélyértelmű, misztikus átalakítása, amely hatalmas tudományosságot egy rendkívüli gazdag és bensőséges kedélyvilág meglátásaival kapcsol össze sikerült szintézisbe. Eckehart mesternek, mint vérbeli misztikusnak, a skolasztika vérszegény, zárt formulái sokszor keveset mondtak, ezért gyakran költői képekhez folyamodik; hasonlatai sokszor elragadó szépségűek, de többféle értelmezést is megengednek, nem egyszer egyenesen panteizmust sejtetnek. A tévtan határait súroló, fordulatos, szellemes és ellentétes beállítású tételei közül néhányat az Egyház elítélt.

Tanítványai az isteni szeretet elragadtatott lelkű énekesei: Tauler, aki jámborságával és szentbeszédeinek megrázó komolyságával nagy hatással volt korára; Suso Henrik, aki a német misztikát virágzásának tetőfokára emelte. Ruysbroek János (1293—1381) mély misztikus szemlélődései és elragadtatásai miatt a „doctor exstaticus"

jelzőt kapta. Kiváló lelkivezető, jámbor és egyházias érzületű, de mikor a lélek Istennel való egyesüléséről beszél, panteista ízű túlzásokba esik. Működése mutatja, hogy Eckehart után már megkezdődött a misztikának az az iránya, mely szembenállást jelent a skolasztikával.

A középkori szellemvilág hanyatlását leginkább a pápaságot támadó irodalomnak szenvedélyes hangja és addig hallatlanul merész és új tanítása jelzi. VIII. Bonifác és Szép Fülöp küzdelme óta a pápa hatalmát támadó írásoknak meglepően bő a termése.

Újult erővel lángolt fel ez az irodalmi harc Bajor Lajos és a pápák küzdelmének idejében. A pápaellenes elveket főleg Páduai Marsilius és Jandunus János párizsi tanárok foglalták össze „Defensor pacis" c. művükben (1325).

EZ A KÖNYV már forradalom volt az Egyház fősége ellen, mert nemcsak a pápák túlzott középkori hatalmi igényeit szállította le, hanem jogos felsőbbségét is tagadta. Hirdette a népfelség elvét, az Egyházat alárendelte az államnak; a pápai primátusban csak történelmi fejlődés eredményét látta és nem Krisztus rendelését; a pápának, szerinte nincs joghatósági felsőbbsége a többi egyházfővel szemben. Mi több: a pápa békebontó a maga hatalmával; a békét csak úgy lehet elérni, ha az Egyházat az állam alá rendelik. Viszont a császárt illeti meg a pápa kinevezésének, letételének és a fölötte való ítélkezésnek joga; minden egyházi javadalom az állam tulajdona; az államnak joga van az Egyház vagyonkezelését, sőt az egész egyházkormányzatot ellenőrizni. Az Egyház és a papság összes kiváltságai megszüntetendők; a papság és a pápa joga csak az igehirdetésre és a lelkek szorosan vett gondozására terjed ki. Az egyetemes zsinatot az állam hívja össze; szavazati joguk a világiaknak is van; egyedül csak a zsinat hozhat egyházi törvényeket, a pápát csak a végrehajtási jog illeti meg. A hit egyedüli forrása a Szentírás. — A Defensor pacist csakhamar lefordították latinról német, olasz és francia nyelvre is.

Occam „Dialogus" c. műve hasonló modorban tárgyalja ezeket a kérdéseket. Szerinte egyetemes zsinat a pápa

összehívása nélkül is összeülhet. A zsinat, sőt a császár maga is ítélkezhetik az eretnek pápa fölött.

A pápa hiába ítélte el a Defensor pacis és Occam tanának több tételét s hiába nyilatkozott a könyv ellen a párizsi egyetem is: eszméinek terjedését, erjesztő hatását s egészen új felfogáskialakulását a pápasággal szemben megakadályozni nem tudták. Így következett el a pápaság világi hatalmának a megrendülése, majd szellemi sugárzó erejének gyengülése. A 14. század filozófiája nominalista és szkeptikus, teológiája terméketlen és álmisztikára hajló, államjogi felfogása egyházellenes. Hiányzottak azok a nagy szellemek, akik egy századévvel előbb sokkal végzetesebbé válható veszedelmeket hitük és tudásuk erejével játszva visszavertek. A fényes 13. századdal szemben beállott a pangás kora; az avignoni pápaság azon az úton haladt, amelyen a bizánci egyház siklott le a fejedelmi mindenhatóság uszályhordozójává, amivel itt is, ott is együtt kellett járnia a keresztény szellemiség elvizenyősödésének.

Csakugyan: az ürt, mely a középkoriság elsüllyedésével megnyílt, csakhamar új erők töltötték be, a történelem új felvonásai: reneszánsz, humanizmus és vallásszakadás. A krisztusi hit fenntartása az új áramlatokkal szemben lett az Egyház történetének új feladata.

JEGYZETEK.

1.

[1] Kecskés P.: A bölcselet története. 1933. 267. [2] V. ö. Wildinger J.: Ockham fejlődése. 1918. [3] Kühár F.: A ker. bölcselet története. 1927. 168—69. [4] F. Weinhandl: Meister Eckehart. 1926. 18 kk.

T Á R G Y M U T A T Ó.

Abelárd 222, 302, 312, 318—20.
Accon 159, 207.
Adalbert, laoni 16, 211.
— prágai 263.
Adorján pápa, IV. 110 k.; V. 154.
Ágostonrendiek 186.
Adhemár, puyi 192, 194, 236.
Ákos 183.
Afrika 266 k.
Albert kanonok 264 k.
Albiak 132—34, 138, 242.
Albornoz Egyed 372 k., 381 k., 384.
Albert, Nagy sz. 329 k., 337, 389 k.
Alanus ab Insulis 320 k.
Alexios görög császár 195.
Alamizsnálkodás 237 k.
Alfonz, IX. 137.; XI. 381.
Alfredus Angelicus 321.
Albrecht, Habsburgi, I. 170.
Alsópapság 233.
Állam 353 k.
Anaklét, II., l. Pietro Leone.
Anasztázius, IV. 73, 100.
Anjouk 128, 159, 361.
Anjou Károly, I. 150, 152, 154, 159.; II. 163, 206.
Angelos Alexios 203.
Anglia 62, 86, 106 k., 111, 128 k., 347, 381.
Annáták 231, 379.
Amalrich király 199, 243 k.
Amiensi Péter 192, 194.
Sz. Antal-lovagok 186.
Antoninus 239.
Antal, páduai 291.
Antiochia 195.
Anzelm, laoni 79 k., 86, 302, 317 k., 337.
— canterbury-i 315.
„Apostoli testvérek" 244.
Apácarendek, l. női szerzetesrendek.
Aquinói sz. Tamás 153, 169, 225, 324, 329, 331—35, 337, 349.
Aquaspartai Máté 324.
Aranybulla 155, 174, 373.
Aranylegenda 229.
Ariald 212.
Arnoldisták 243.
Aristoteles 207, 306 k.
Arnaulf érsek, prágai 263.
— reimsi 17.
Ascherik (Asztrik) 19.
Assisi sz. Ferenc 144, 212, 239, 268, 285—290, 323, 349.
Átváltoztatás 225.
„Audisti"-bulla 67.
Aureoli Péter 387.
Autodafe 259.
Autrecourti Miklós 388.
Auvergnei Vilmos 322.
Auxerrei Vilmos 322.
Averroizmus 187, 308, 327.
Avicebron 309.
Avicenna 308.
Avignoni fogság 355—384.
Ázsia 266 k.

Bács 88.
Baccalaureatus 305.
Bajor Lajos 353, 363, 380, 388.
Ballivok 282.
Balduin, I. 194.; II. 197, 279.; III. 197.; IV. 199.
Barbarossa Frigyes 94, 98, 150, 200 k., 219 k., 254.
Basilius, II. 26.
Beauvaisi Vince 323.
Becket Tamás 106 k.
Beghardok és beghinák 278.
Béla király, I. 75.; II. 114.; III. 117.; IV. 173, 176, 251.

Bencések 87, 176, 185, 270 k., 340.
Benedek, VIII. 23 k.; IX. 27 k.; X. 41 k.; XI. 354.; XII. 252, 368.
Bernát 92, 100, 169, 198, 212, 243, 252, 254, 273, 280, 312, 319, 338 k., 349.
Benvenuto püspök 181.
Bernát érsek 136.
Beregi egyezség 176.
Berengarius 225.
Bernáthegyi kanonokok 275.
Berthold 132, 264.
Besançoni gyűlés 101.
Betegápolók 277.
Betlehemesek 240.
Bíborosi testület 34, 167 k., 178 k., 231, 352 k., 378.
Bicskey Gergely 171, 182.
Bihari püspökség 87.
Binatio 227.
Blandrata Guido 103.
Boleszláv, II. 74.; III. 263.
Boleszló püspök 131.
Bonaventura 153, 225, 291, 323 k., 337 k.
Bonifác, VIII. 161—171, 182, 187, 215, 221, 229.
Bogomilek 133—136, 183, 186, 242 k., 384.
Bolognai jogtudósok 103.
Bonzano Péter 182.
Bonbarone Illés 289, 291.
Borics fejedelem 184.
Bosnyák püspökség 183.
Boszorkánypörök 260.
Bouillon Gottfried 194, 196.
Bösörmények 185.
Brabanti Siger 328 k.
Brandenburgi Albert 284.
Bresciai Arnold 95, 99, 222, 244.
Briennei János 145.
Brixeni zsinat 71 k.
Brokárd 296.
Brigitta 374.
Brunó, l. V. Gergely, IX. Leó.
Brunó 272.
Budai zsinat 181.
Búcsúk 227.
Burghard érsek 380.
Buridan János 389.
Busch Christian 108 k.
Bűnbánat szentsége 227.
— könyvek 240.

Cadalus püspök 45 k.
Caerularius Mihály 36 k.
Canossa 69 k.
Capitolium 95.
Callixtus, II. 84, 86.; III. 109 k.
Casemario János 136.
Castelnau Péter 134, 243.
Castiliai Alfonz 74, 266.
Céhek 238 k.
Celesztínusok 160, 162.
Celesztin, II. 93 k.; III. 119 k., 121, 130.; V. 160, 162.
Celibátus, l. papi nőtlenség.
Champeauxi Vilmos 311, 318.
Chartresi Ivo 85.
Cid 79, 192.
Cesena Mihály 364.
Cikádor 115.
Cimabue 348.
Ciszterciták 115, 185, 272 k.
Chiliazmus 21.
„Clericis laicos"-bulla 164, 356.
Clermonti zsinat 78, 192.
Cluny 51, 191, 210, 270 k., 318.
Cola di Rienzo 372 k.
Colonna Sciarra 171, 354, 366.
Colonnák 159.
Compiègnei Roscelin 311.
Conclave 154.
Corbara Péter 367.
Conti Lothár 121.
Crescentiusok 14, 22 k., 65, 118.
Csák-nemzetség 179.

Damazus, II. 32 k.
Damiáni Péter 28 k., 31, 34, 40 k., 46, 57, 239, 271.
Damiette 142, 205 k.
Dandolo 137, 202.
Dante 155, 160, 235, 339 k.

Daselli Rajnald 102 k., 105, 107.
Decretales 221, 343.
Dénes nádor 175.
Desiderius apát 73 k., 76, 348.; l. III. Viktor.
Demeter érsek 384.
Dialektikusok 299 k.
„Dictatus papae" 60.
Diósgyőr 384.
Divina Commedia 340.
Dominicus Gundisalinus 322.
Domonkos 212, 239, 243.
Domonkosok 140, 147, 171, 184, 186, 229, 258, 267, 292—295, 329.
Duns Scotus 335 k.
Du Plessis Vilmos 170.
Dusán cár 384.

Eckehart János 389.
Edessza 195, 197.
Égeri aranybulla 127.
Egyetemek 302—306.
Egyetemes zsinatok 148 k., 153 k., 301, 324, 360 k.
Egyházi Állam 100, 110, 112 k., 124, 143, 146, 155 k., 217, 371 k., 373, 378 k.
Egyházi rend 228.
— tilalom 175.
— vagyon 90, 125, 164 k.
Egyházjog 302, 343.
Egyháztörténelem 344.
Egy színnel való áldozás 226.
Ellenpápák 103 k., 106, 367.
Elvin püspök 131.
Emicho gróf 194.
Endre király, I. 35, 75.; II. 132 k., 173, 204, 251.; III. 182.
Erdélyi püspökség 87.
Ereklyék 229 k.
Eretnekégetés 254.
Erkölcsi élet 234—241.
Erlembald 212.
Érsekek 231 k.
Erzsébet, Schönaui 340.
Esquin de Floyran 357.
Észtek 265.
Esztergomi zsinat 89, 114.
Etampesi zsinat 94.

Fehérvári országgyűlés 182.
Feketehalál, l. pestis.
Felicián érsek 114.
Ferencesek 140, 162, 171, 186, 229, 267, 287—292, 336, 360 k., 364, 370.
Ferdinánd király 266.; l. Katolikus Ferdinánd.
Fermói Fülöp 173, 180, 184.
Festészet 347 k.
Filioque 24, 153.
Filozófia 298 k.
„Fioretti" 288.
Flandriai Balduin 137.
Flotte Péter kancellár 167.
Forchheimi gyűlés 70.
Főpapi javadalom 57, 82, 85, 88, 377 k.
Földnélküli János 129 k., 215 k.
Franciák 158, 167, 171, 355 k.
Franciaország 94 k., 128, 242 k., 346 k., 355 k., 380 k.
Frangepaniak 93.
Frankfurti gyűlés 143.
Freisingi Ottó 344 k.
Frigyes császár, II. 127—150, 215, 255.
Frigyes, Szakállas 34 k.
Fulbert 312, 318.
Fulcher, Orléansi 193.
Fulco 197.
Fülöp francia király, I. 62, 73 k., 239.
Fülöp Ágost, I. 134, 136, 214, 243.; II. 200.
Fülöp francia király, VI. 380.

Gaunilo 317.
Gelasius pápa, II. 84.
Gellért 75.
Gemblouxi Sigbert 344.
Genti Henrik 322.
Gentile de Montefiore 382.
Gerardus a Puella 116.
Gergely, V. 14, 214.; VI. 28 k.;

VII. 49—76, 96, 192, 212, 233, 271.; VIII. 113, 200.; IX. 174, 215, 221, 255.; X. 153 k., 180, 215.; XI. 375, 383.
Gergely bíboros 132.
— győri püspök 177.
Gerhoh prépost 345.
Gertrud királyné 132 k., 173.
— Nagy 341.
Géza, I. 87, 214.; II. 198.
Ghetto 247.
Ghibellinek 99 k., 235, 364.
Giotto 171, 348.
Gottfried, lotharingiai 40 k.
— toscanai 43 k.
Gottschalk 194, 262.
Gratianus 302.
Grey János 129.
Grosseteste Róbert 308, 325.
Gualberti János 271.
Guardiánok 288, 291.
Guelfek 99 k., 119 k., 125, 235.
Guido bíboros 106, 108.
— jeruzsálemi király 202.
Guiscard Róbert 43, 72, 79.
Gyermekek kereszteshadjárata 204.
Gyulafehérvári székesegyház 87.

Habsburgi Rudolf 154, 182, 215.
Hackeborni Gertrud 341.
Halálbüntetés 253 k.
Halesi Sándor 323.
Halinard 34.
Hamvazószerda 228.
Hanno érsek 46.
Harmadrend 276.
Házasság 228, 243.
Hedvig királyné 264.
Héloïse 318.
Henrik német császár 21 k.; III. 29 k., 254.; IV. 40, 45, 61—81, 91, 215, 239.; V. 81—86.; VI. 119 k., 150.; VII. 361 k.
Henrik angol király, II. 106 k., 239.; III. 130 k.
Hermann gróf 72, 77.
Hidásztestvérek 278.
Hildebrand 30, 33, 38, 41, 43, 46.; l. VII. Gergely.
Hildegard 340.
Hitterjesztés 74, 171, 261—269.
Hitbuzgalmi élet 225—241.
Hitszónoklat 343 k.
Hittudomány 313 k.
Hódító Vilmos 62.
Hohenstaufok 98 k., 121, 126, 294.
Hollandiai Vilmos 149.
Holkot Róbert 388.
Honorius, II. 93. (l. Cadalus); III. 142, 174, 204, 288.; IV. 156.
Horvátország 88, 91.
Hübériség 220—224.
Hugo Candidus 34, 65.
— a S. Victore 169, 275, 320, 337 k.
— cluny-i apát 34, 271.
— lyoni püspök 73.
Húsvéti gyónás 139.
Husziták 256.

Isiaslaf 74.
Imperium Romanum 17 k.
István magy. kir. 18 k., 226.
István pápa, IX. 40 k., 212.
Ince, II. 93.; III. 121—140, 169, 215, 221, 252, 267, 287.; IV. 148—151, 221, 231, 252, 277, 296.; V. 154, 215.; VI. 371 k.
Invesztitúra 58 k., 73, 81, 91.
— harc 55 k., 63 k., 85, 90 k., 213, 230.
Ivo 78.
Inkvizíció 110, 147, 253—261.
István király IV. 116.; V. 179.
István kalocsai érsek 117.
Imre király 130.
Ingeborg 136.
Izmaeliták 174, 184.
„Ius primae noctis" 240.
Iskolák 299—306.

Internátusok 306.
Isten-fogalom 328, 332 k.

Jandunus János 336, 390.
János pápa, XI. 13.; XII. 13.; XV. 14.; XVII. 22.; XVIII. 20.; XIX. 26.; XXI. 154.; XXII. 252, 362, 383.
János „papkirály" 267.
— csanádi püspök 132.
— kalocsai érsek 138.
— Mathai 276.
János-lovagok 185.
Jenő, III. 98 k., 222, 338.
Jeruzsálem 80, 113, 148, 196, 199 k., 206.
Joachim de Floris 240, 246, 291.
Joachimiták 246.
Jób esztergomi érsek 132.
Johanniták 185, 281, 359.
Jolánta 178.
Juderias 247.
Julián barát 177.
Juliána, lüttichi 229.

Kalandosok 187.
Kalán pécsi püspök 131.
Kalocsai érsekség 88, 183.
Kaloján cár 138.
Kamalduliak 271.
Kamatszedés 239, 249.
Kancellár 303 k.
Kanonokok 233, 275.
Kapolcs 183.
Kapucinusok 292.
Kardtestvérek 284.
Karkáplánok 233.
Karmeliták 186, 229, 295.
Kartali zsinat 62 k., 89.
Karthauziak 186, 272.
Katharok 133, 242 k., 254.
Katolikus Ferdinánd 258.
Károly, IV. 370 k., 380 k.
Károly Róbert 182, 382.
Kelemen, II. 31, 200.; III. 113, 283. (l. Wibert); IV. 152, 326.; V. 187, 355, 360.; VI. 252, 369.
Keleti egyház 26, 36 k., 74, 153 k., 184.
— latin császárság 137.
Keresztesháborúk 77 k., 80, 113, 118, 120, 137 k., 183, 189—208, 227, 229, 263, 367.
Keresztély apát 263.
Keresztény köztársaság 17 k., 59 k., 212 k.
Két kard-elmélet 168 k.
Kína 267 k.
Klarisszák 187.
Kolduló rendek 140, 285, 296, 301, 360 k.
Kollégiumok 306.
Komnenos Elek 192.
Konturok 280, 282.
Konradin 151 k.
Konrád érsek 108.
Konrád, II. 26 k., 77.; III. 198.; VI. 150 k.
Konstancia 124.
Konstanci gyűlés 100.
Konstantin-féle adománylevél 18.
Konstantinápolyi kis zsinat 37 k., 137.
— béke 112.
Konventuálisok 289, 291, 296.
Kórházak 238.
Költészet 349.
Könyves Kálmán 88, 91, 183, 193, 251.
Közszabadosok 223 k.
Kulin bosnyák bán 136.
Kun Erzsébet 179.
Kunigunda 24, 178.
Kuthen kán 177, 184.
Kúnok 87, 177 k., 180, 183 k., 186.
Kurok 265.

Laczkfi István 384.
Ladomér érsek 173, 180 k.
Laikus testvérek 273, 280.
Lajos francia király VII. 198.; IX. 164, 205.
Lambert ostiai püspök 93.
Lampert egri püspök 179.

Landulf 212.
Langton István bíboros 129 k.
Lappok 265.
Lateráni kanonokok 275.
Lateráni zsinatok 81, 83, 86, 95, 110, 138, 204, 226 k., 230, 233, 255, 278.
Latin beszéd 90.
Lábcsók 105, 220.
László magyar király, sz. 62 k., 75, 87, 91, 117, 183, 214, 226, 251.; IV. 179 k.
László lateráni érsek 132.
Sz. Lázár-lovagok 186, 238, 284.
Leó, VIII. 13.; IX. 33, 38.
Lengyelek 74, 284.
Lettek 264 k.
Licentiatus 305.
Lipót osztrák herceg 120, 204.
Litvánok 264, 284, 384.
Londoni zsinatok 381.
Lombard városszövetség 102, 109, 112, 140, 143.
Lombardi Péter 321.
Loretói szent ház 229.
Lovagrendek 185 k., 238, 278, 284.
Lőrinc érsek 89.
Lucifer 243.
— imádók 243.
Lucius pp., II. 95.; III. 112, 255.
Lukács érsek 116.
Lyoni zsinatok 148, 153, 206, 278, 324.

Magdeburgi Centuriatorok 76.
Magna charta 130 k.
Magyarország 18 k., 62 k., 75, 87—91, 114—118, 130—133, 135 k., 172—188, 193 k., 216 k., 256, 280, 294, 382—384.
Magyar Pál domonkos 184, 186.
Maimonides Mózes 309.
Manfréd 150.
Manuel görög császár 116.
Marburgi Konrád 246, 260.
Marchio Jakab 256.
Margit, Árpádházi b. 178, 239.
Marozia 13.
Matild grófnő 66, 77, 83.
— angol királynő 86.
Maultasch Margit 369.
Mauritania 74.
Máglyahalál 255, 259.
Máriacell 384.
Márianosztra 384.
Mária-tisztelet 229, 273, 276 k.
Mária-zsolozsma 229.
Márton, IV. 156.
Mechtild, Magdeburgi, sz. 341, 349.
— Hackeborni, b. 341.
Mendin prépost 115.
Meinhard 264.
Meráni Ágnes 136.
Mercedáriusok 277.
Middletoni Richárd 324.
Mihály görög császár 192.
Miklós trónmester 175.
Miklós pápa, II. 42 k., 212.; III. 154, 180.; IV. 159.; V. 252.
Milkói püspökség 184.
Misztika 275, 337—341, 389.
Moerbekei Vilmos 308.
Mohi puszta 177.
Molay Jakab 281, 357 k.
Monarchia Sicula 79 k.
Monarchia 221.
Monforti Simon 134, 243, 293.
Monte Corvino János 267.
Montpellieri Mária 137.
Morai Albert bíboros 117.
Mórok 257, 266.
Muzulmánok 185.
Művészet 345—349.

Nogaret Vilmos 170, 354, 356.
Nagy Lajos király 184, 251, 296, 383 k.
Nándorfehérvár 183.
Názáret 205.
Nehemiás érsek 75.
Nemzetközi béke 214 k.
Nepotizmus 162, 368, 376 k.
Német-lovagok 186, 264, 283 k.
Németújvári grófok 180.

Nicaea 195.
Niccolo Pisano 349.
Nominalizmus 310—313, 387 k.
Norbert 94, 245, 275 k.
Normannok 38, 112, 265.
Női szerzetesrendek 187.
— misztikusok 340.
Nőnevelés 301 k.
Numerus clausus 248.
Nyulak szigete 179.

Obszervánsok 289, 292, 296.
Occam Vilmos 292, 388.
Octavianus 103 k., l. XII. János.
Odilo 91, 211 k.
Olivi Péter 324, 361.
Oltáriszentség 139, 187, 226 k., 245, 250, 276.
Orbán pápa, II. 76 k., 90, 192.; III. 112 k.; IV. 152, 331.; V. 374 k.
Oresmei Miklós 384.
Orléansi zsinat 25.
Oroszlánszívű Richárd 120, 200.
Oroszország 74.
Orsiniek 119, 154, 159, 354.
Ottokár cseh király 154.
Ottó herceg 125.
Ottó császár, I. 13, 262.; II. 14.; III. 14, 218.; IV. 215, 229.

Örményország 74, 201, 207.
Örökmécses 226.
Ötvösművészet 349.
Özséb kanonok 186.

Pactum Callixtinum 85.
Paleologus Mihály 153, 156.
Pauliciánusok 242.
Pannonhalma 91, 194.
Pantaleone Jakab 151 k., 229.
Papi nőtlenség 11, 25, 34, 40, 58, 60 k., 62 k., 86, 88 k., 233.
Papság 56 k., 90, 149, 164, 236 k.
— ruházata 89.
— kiképzése 233 k.
Paschalis pápa, II. 80, 91, 197, 281.; III., l. Guido bíboros.
Patarénok 132, 242 k., 384.
Pataria-mozgalom 40, 44, 212.
Paviai reformzsinat 29, 105.
Páduai Marsilius 366 k., 390.
Pápaság 6, 13, 35 k., 59 k., 98 k., 123, 158, 172, 208, 214—219.
Pápaválasztás 42 k., 52—54, 103 k., 153, 371.
Pál, III. 252.
Pálosok 186 k., 278.
Pásztó 115.
Pásztorjátékok 240.
Peckham János 324.
Pelagius pápai követ 142.
Pennaforti Rajmund 221, 277, 343.
Pestis 77, 108, 370.
Petrarca 160, 372 k.
Petrobruniánusok 245 k.
Petronella 115.
Petrus Venerabilis 271, 318.
Péter-bazilika 29, 171, 371.
Péter-fillér 231, 378.
Péter aragóniai király, I. 137, 156.; II. 134.
Pierleoniak 93 k.
Pietro Leone 93 k.
Pilis 115.
Platón rendszere 307 k.
Pomeránok 263.
Ponsard 358.
Poppo brixeni püspök, l. II. Damazus.
— trieri püspök 191.
Porrée Gilbert 312.
Poroszok 263.
Praxedis 77, 80.
Premontreiek 115, 185, 275 k.
Pullánok 199.
Püspökök 230—232.
— választása 232.

Quartier latin 306.
Querfurti Bruno 263.
Querfurti Konrád 120.

Rajmundus Lullus 327 k.

Rajmund toulousi gróf, IV. 134, 194, 239.
Rajnald erdélyi püspök 177.
Rajongók 245.
Raspe Henrik 149.
Raumer 112.
Realizmus 310—313.
Regáliák 81 k.
Rhodusi lovagok 282.
Richard a S. Victore 320, 337 k.
— herceg 191.
Rituális gyilkosság 250.
Roland 66, 102 k., l. III. Sándor.
Roger Bacon 325 k., 337.
Roger 79 k., 93 k., 100.
Romanus, l. XIX. János.
Románok 184.
Róbert esztergomi érsek 117, 173 k., 184 k.
Római kúria 230.
Római zsinat 35.
Ruysbroek János 389.

Saisset Bernát pp. követ 165.
Salamon király 75, 214.
Salisbury János 169, 221, 320.
Salzai Hermann 264, 283.
Sangermanói béke 143 k., 145.
Sapienza-egyetem 171.
Sándor pp., II. 45, 252.; III. 221, 267.; IV. 151.
Sándor, III. 104 k., 117.; IV. 324.
Scholasticus 302.
Scotus Eriugena 311.
Sergius pp. IV. 22.
Simonia 12, 24, 27 k., 30 k., 35, 47, 60 k., 85 k., 155, 233.
Sixtus, IV. 258.
Skolasztika 299 k., 307—337, 387 k.
Skotizmus 336
Somogyvári apátság 87, 91.
Sorbonne Róbert 306.
Spalatói Rajnald 145.
Spanyolország 79, 265 k., 309.
Stólailletmény 234.
Suessai Tádé 149.
Suso Henrik 389.
Sutrii zsinat 29 k.
Sváb Frigyes 93 k., 283 k.
Sváb Fülöp 125.
Sváb Rudolf 64.

Szabolcsi zsinat 63, 89.
Szaladin 113, 200.
Szaniszló pp. 74.
Szaracénok 79, 174, 185, 265.
Szász Lothár 93 k.
Szegénygondozás 237—241.
Szegénypénztár 238 k.
Szentév 164.
Szentföld 99, 111, 130, 159, 190 k., 195 k., 250.
Szentgotthárd 115, 281, 352.
Szentírás 313 k., 342 k.
Szentjobbi apátság 87.
„Szentlélek asztalai" 238 k.
Szentmise 226 k.
Szentségek 225—228.
Szentsír 200, 275.
Szerbek 184.
Szerzetesi élet 12, 88, 185, 285.
Szerviták 277 k.
Szenttéavatás 230.
Szép Fülöp 163 stb.
Sziénai sz. Katalin 375 k.
Szicília 79, 152, 154.
Szicíliai vecsernye 156.
Szicíliai Vilmos 101.
Szilveszter, II. 15—21, 291.; III. 28.
Színjáték 240.
Szobrászat 347.
Szulejmán, II. 282.

Tanchelm 245.
Tankréd 119 k.
Tarcali zsinat 89.
Tatárok 147, 177 k., 181, 185 k., 384.
Tauler 389.
Tebald, l. II. Celesztin.
Telki apátság 132.
Templomosok 279, 356.
Természettudomány 326 k., 330 k., 389 k.

Teológia, l. Hittudomány.
Teuzo 91.
Theodora 13 k.
Theodorik püspök 184.
Thierry 312.
Titkos házasság 140, 228.
Tizedszedők 164.
Toulousi zsinat 132.
Torquemada 258.
Törökök 191.
Transsubstantiatio 139.
Treuga Dei 25, 78, 86, 110, 235—237.
Triburi-gyűlés 68.
Trinitáriusok 276.
Trónfosztás 215 k.
Trosly-i zsinat 11.
Tusculumiak 13, 22, 26.

Ugoccione János 182.
Ugolino bíboros 288.
Ugrin győri püspök 131.
„Unam sanctam"-bulla 168 k., 355 k.
Úrfelmutatás 225.
Úrnapja 152.
Utolsó kenet 227 k.
Uzsora 110, 249 k.

Valdiak 244 k.
Vancsai István 179, 231.
Vasárnap 226.
Váci püspökség 87 k.
Velence 108, 137 k., 202.
Vendek 262.
Veszprémi főiskola 305.
Vérvád 250.
Viennei zsinat 255.
Viktor pp., II. 39, 212.; III. 76, 348.; IV., l. Octavianus.
Villermiták 186, 271.
Világi hatalom 166.
Vilmos, II. 79.
Vitázás 314.
Vizaknay Gyán 179.
Vratiszláv 74.
Vratiszláv cseh hg. 70.
Vuk fejedelem 138.
Vulgata 342 k.

Walter Sensavoir 193.
Walter von der Vogelweide 120, 122, 349.
Welf, l. Guelfek.
Wibert 47, 63 k., 71 k., 91, 250.
Wiclef 256, 353.
Wido 44, 72.
Wittelsbachi Ottó 126.
Wormsi konkordátum 85 kk., 127.
Würzburgi gyűlés 107.

Zarándoklatok 190 k.
Zágrábi püspök 88.
Zirc 115.
Zvoinimir Demeter 91.
Zsidók 23, 93, 174, 246—252, 309.
Zsidóüldözés 194, 248, 252.

H E L Y R E I G A Z I T Á S O K:

Az Egyháztörténet 3. kötetében a 295. lapon a 16. sorban ez a mondat: sz. Adalbert „keresztelte meg sz. Istvánt" törlendő.

A jelen kötetben a 14. lapon középen Theophana helyett Theophano olvasandó.

A 18. lapon a 18. sorban: „ami akkor már egyébként is tudományos felfogás volt" helyett olvasandó: „aminek hitelessége akkor még tudományos felfogás volt".

A 33. lapon fent a 3. sorban németek helyett olaszok.

A 34. lapon középen Candidatus helyett Candidus.

A 84. lapon középen: II. Paschalis halála után helyett II. Gelasius halála után.

A 91. lapon középen pártfogóját helyett pártfogoltját.

A 94. lapon felülről a 11. sorban Etamps helyett Etampes.

A 116. lapon a 9. sorban: Géza helyett II. Géza olvasandó.

A 344. lapon fent a 9. sorban Gemblouxsi Sigbert helyett Gembloux-i Sigbert.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezető 5

Első fejezet: A pápaság az itáliai főnemesek erőszakoskodásainak és a császári politikának örlődésében 10

Második fejezet: Az Egyház szabadságharca VII. Gergely és utódai alatt 49

Harmadik fejezet: Barbarossa Frigyes támadásai a pápaság ellen 98

Negyedik fejezet: A pápaság hatalmi helyzetének teljes fényében: III. Ince alatt 119

Ötödik fejezet: A pápaság a császári hatalom hanyatlása idején 142

Hatodik fejezet: Végső erőfeszítések a pápaság középkori hatalmának megvédésére 158

Hetedik fejezet: A középkor hősi arculata: a keresztes-háborúk 189

Nyolcadik fejezet: A középkor eszmevilága és életberendezése 210

Kilencedik fejezet: Hit, vallás, erkölcs 225

Tizedik fejezet: A hit védelme és terjesztése 242

Tizenegyedik fejezet: A szerzetesi intézmény virágzása 270

Tizenkettedik fejezet: Középkori kultúrélet 298

Tizenharmadik fejezet: A pápaság Rómán kívül . . 352

Befejezés: Új világ kialakulása 387

Tárgymutató 392

Helyreigazítások . . 401